

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2016 Cilt: 23 Sayı: 2

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year: 2016 Volume: 23 Issue: 2 ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Y Ö N E T İ M

VE

E K O N O M İ

YÖNEKO

Yıl: 2016 Cilt: 23 Sayı: 2

ISSN:1302-0064

E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year: 2016 Volume: 23 Issue: 2 ISSN:1302-0064
E- ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ

(E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Editörler:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT

Yrd. Doç. Dr. Serkan CURA

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ

Doç. Dr. C. Erdem HEPAKTAN

Doç. Dr. Tuncer ÖZDİL

Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Prof. Dr. Sibel SELİM

Doç. Dr. Serhat BAŞTAN

Doç. Dr. İlkay DİLBER

Sekreteryası:

Araş. Gör. Osman GÜLDEN

Hakem Kurulu

◆Prof. Dr. C.Can AKTAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Rabia AKTAŞ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Nejla ADANUR AKLAN(Uludağ Üniv.), ◆Doç. Dr. Mehmet AKTEL(SDÜ), ◆Doç. Dr. Volkan ALPTEKİN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Nilgün ANAFARTA(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN(Ankara Üniv.) ◆Prof. Dr. Canan AY(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Oğuzhan AYDEMİR(Namık Kemal Üniv.) ◆Doç. Dr. Serhat BAŞTAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Tülin CANBAY(CBÜ), ◆Prof. Dr. A.Güldem CERİT(DEÜ), ◆Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK(Osmangazi Üniv.), ◆Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL(Michigan State Üniv.), ◆Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick Üniv.), ◆Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. İlkay DİLBER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Bünyamin DURAN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Oktay EMİR(Anadolu Üniv.), ◆Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆Prof. Dr. M.Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Şenay GÖKBAYRAK(Ankara Üniv.), ◆Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA(CBÜ), ◆Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆Doç. Dr. Şule GÜNEŞ(ODTÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆Prof. Dr. Muhsin HALİS(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. C.Erdem HEPAKTAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sayım İŞİK(Akdeniz Üniv.), ◆Doç. Dr. Şule İŞİN(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç. Dr. Sevilay KAHRAMAN(ODTÜ), ◆Prof. Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Fehmi KARASIOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Mahmut KARĞIN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sibel KARĞIN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Burak KARTAL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Cevdet A. KAYALI(CBÜ), ◆Doç. Dr. Koray KAYALIDERE(CBÜ), ◆Prof. Dr. C. Yenal KESBİÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ(DEÜ), ◆Prof. Dr. Birol KOVANCILAR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sasho KOZUHAROV (Uni. of Tourism and Management), ◆Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆Prof. Dr. Asilbek KULMIRZAEV(Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof. Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Bülent MİRAN(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa MIYNAT(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sinan NARDALI(Katip Çelebi Üniv.), ◆Doç. Dr. Abdülmeccid NUREDİN (Int. Vision Uni.), ◆Prof. Dr. İbrahim ORGAN(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Adem ÖGÜT(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ), ◆Doç. Dr. S. Mustafa ÖNEN, ◆Prof. Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç. Dr. Tuncer ÖZDİL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ahmet ÖZEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR(Pamukkale Üniv.), ◆Doç. Dr. Hatice ÖZKOÇ(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Nezh Metin ÖZMUTAF(Katip Çelebi Üniv.) ◆Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Mustafa SAKAL(DEÜ), ◆Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mehmet SARIŞIK(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Sibel SELİM(CBÜ), ◆Doç. Dr. Cemal SEZER(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU(CBÜ), ◆Prof. Dr. Haluk SOYUER(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa TEPECİ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Uni.), ◆Prof. Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ), ◆Doç. Dr. Oğuz TÜRKAY(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA (Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Doğan UYSAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Agah Sinan ÜNSAR(Trakya Üniv.), ◆Doç. Dr. Aylin ÜNAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Seyfettin Ünal(DPÜ), ◆Prof. Dr. Sevinç ÜRETEN(Baskent Üniv.), ◆Doç. Dr. Ketü VENTURA(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Hali YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof. Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Univ.), ◆Prof. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe N. YERELİ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ(Uşak Üniv.), ◆Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

İletişim Adresi:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uncubozköy Mevkii 45030, Yunusemre, MANİSA

Tel: 0 (236) 233 06 57

Fax: 0 (236) 233 27 29

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <http://www2.cbu.edu.tr/yonetimekonomi/>

Yönetim ve Ekonomi yılda üç sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergimiz **EconLit**, **EBSCO**, **ULAKBİM Sosyal Bilimler**, **DergiPark**, **ASOS**,

DOAJ, **Index Copernicus**, **ProQuest** ve **SOBIAD** veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazıların ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamaz.

©Copyright: C.B.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Ağustos 2016

Basım Yeri: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası - MANİSA

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMIC

(E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner:

The Faculty of Dean
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Editors:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Assist. Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT

Assist. Prof. Dr. Serkan CURA

Editorial Board:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ

Prof. Dr. Sibel SELİM

Assoc. Prof. Dr. C. Erdem HEPAKTAN

Assoc. Prof. Dr. Serhat BAŞTAN

Assoc. Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL

Assoc. Prof. Dr. İlkay DİLBER

Secretariat:

Res. Assist. Osman GÜLDEN

Advisory Board

◆Prof. Dr. C.Can AKTAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Rabia AKTAŞ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Nejla ADANUR AKLAN(Uludağ Üniv.), ◆Doç. Dr. Mehmet AKTEL(SDÜ), ◆Doç. Dr. Volkan ALPTEKİN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Nilgün ANAFARTA(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN(Ankara Üniv.) ◆Prof. Dr. Canan AY(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Oğuzhan AYDEMİR(Namık Kemal Üniv.) ◆Doç. Dr. Serhat BAŞTAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Tülin CANBAY(CBÜ), ◆Prof. Dr. A.Güldem CERİT(DEÜ), ◆Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK(Osmangazi Üniv.), ◆Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL(Michigan State Üniv.), ◆Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick Üniv), ◆Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. İlkay DİLBER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Bünyamin DURAN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Oktay EMİR(Anadolu Üniv.), ◆Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆Prof. Dr. M.Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Şenay GÖKBAYRAK(Ankara Üniv.), ◆Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA(CBÜ), ◆Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆Doç. Dr. Şule GÜNEŞ(ODTÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆Prof. Dr. Muhsin HALİS(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. C.Erdem HEPAKTAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sayım İŞİK(Akdeniz Üniv.), ◆Doç. Dr. Şule İŞİN(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç. Dr. Sevilay KAHRAMAN(ODTÜ), ◆Prof. Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Mahmut KARGİN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sibel KARGİN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Burak KARTAL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Cevdet A. KAYALI(CBÜ), ◆Doç. Dr. Koray KAYALIDERE(CBÜ), ◆Prof. Dr. C. Yenal KESBİÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ(DEÜ), ◆Prof. Dr. Bırol KOVANCILAR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sasho KOZUHAROV (Uni. of Tourism and Management), ◆Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆Prof. Dr. Aslıbek KULMIRZAEV(Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof. Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Bülent MİRAN(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa MIYNAT(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sinan NARDALI(Katip Çelebi Üniv.), ◆Doç. Dr. Abdülmeccid NUREDİN (Int. Vision Uni.), ◆Prof. Dr. İbrahim ORGAN(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Adem ÖĞÜT(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ), ◆Doç. Dr. S. Mustafa ÖNEN, ◆Prof. Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç. Dr. Tuncer ÖZDİL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ahmet ÖZEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR(Pamukkale Üniv.), ◆Doç. Dr. Hatice ÖZKOÇ(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF(Katip Çelebi Üniv.) ◆Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Mustafa SAKAL(DEÜ), ◆Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mehmet SARIŞIK(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Sibel SELİM(CBÜ), ◆Doç. Dr. Cemal SEZER(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU(CBÜ), ◆Prof. Dr. Haluk SOYUER(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa TEPEÇİ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Uni.), ◆Prof. Dr. Kamil TÜRKAY(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Anaruk URDALETOVA (Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Doğan UYSAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Agah Sinan ÜNSAR(Trakya Üniv.), ◆Doç. Dr. Aylin ÜNAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Seyfettin Ünal(DPÜ), ◆Prof. Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Uni.), ◆Doç. Dr. Ketii VENTURA(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof. Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Üniv.), ◆Prof. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe N. YERELİ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ(Uşak Üniv.), ◆Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

Contact:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Uncubozköy Mevkii 45030, Yunusemre, MANİSA-TURKEY

Tel: 0 (236) 233 06 57

Fax: 0 (236) 233 27 29

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <http://www2.cbu.edu.tr/yonetimekonomi/>

The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published twice a year.

The Journal of Management and Economics is indexed in EconLit, EBSCO, ULAKBİM,

DergiPark, ASOS, DOAJ, IC and ProQuest and SOBİAD.

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: C.B.U. The Faculty of Economic and Administrative Sciences - August 2016

Place of Publication: The Printing House of Manisa Celal Bayar University - MANİSA

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2016 Cilt: 23 Sayı: 2 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Alper SÖNMEZ	Türkiye Maden Sektörü İhracatına Konjonktürel Faktörlerin Etkisi.....	315
Betül HAYRULLAHOĞLU	İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri.....	337
Bilal ŞİŞMAN - Mesut DOĞAN	Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık Ahp Ve Bulanık Moora Yöntemleri İle Değerlendirilmesi.....	353
Emrah GÜLAY - Ahmet ÖZEN	İşsizlik İle Sigara Üzerinden Alınan Vergiler Arasındaki İlişki: Türkiye Analizi.....	373
Gülnil AYDIN – Erdoğan KOÇ	Türkiye’de Zorunlu Deprem Sigortasına Yönelik Tutumun Sosyal Pazarlama Kapsamında Analizi.....	389
Hakan YAZARKAN	Üretim İşletmelerine Ait Fındık Bahçelerine İlişkin Mali İşlemlerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi: Durak Fındık A.Ş. Örneği.....	409
Haluk EGELİ - Abdulkerim EROĞLU	Uluslararası Vergi Sorunları Bağlamında Belçika Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi.....	435
Hatice YURTSEVER	Vergi Hukukunda Tebligatta Yeni Bir Uygulama: Elektronik Tebligat..	451
Hülya KIRCI	2008 Küresel Krizinin Kökeninde Yatan Hatalar Ve Dodd-Frank Kanunu Düzenlemeleri	467
K. Batu TUNAY	İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri.....	485
Metin OCAK - Murat GÜLER - H. Nejat BASIM	Türk Savunma Sanayi Firmaları Vizyon ve Misyon İfadelerinin İçerik Analizi	503
Muhittin TATAROĞLU	Hükümet Yapısında Genişleme: Bakan Yardımcılığı.....	519
Nimet VARLIK - Serdar VARLIK -	Risk Algısının Türkiye’de Bankacılık Sektörüne Etkileri: Bankacılık Sağlamlık Endeksi İle Bir Değerlendirme	545
Süleyman AÇIKALIN - E. Savaş BAŞCI	BİST 100 ve BİST Altın Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi.....	565
Tolga DEMİRBAŞ - Erdal EROĞLU	Belediyelerde Faaliyet Raporlarının Hesap Verme Yükümlülüğünü Yerine Getirme Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği.....	575
MAKALE YAZIM KURALLARI.....		599

**JOURNAL OF
MANAGEMENT AND ECONOMICS**
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
**THE FACULTY OF ECONOMIC AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL**

Year: 2016 Volume: 23 Issue:2 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

CONTENTS

Alper SÖNMEZ	The Impact Of Cyclical Factors On The Export Of Mining Industry In Turkey.....	315
Betül HAYRULLAHOĞLU	The Local Fiscal Autonomy From The Perspective of Constitutional Economics Theory	337
Bilal ŞİŞMAN - Mesut DOĞAN	The Evaluations Of Financial Performance In Turkish Banks By Using Fuzzy Ahp And Fuzzy Moora.....	353
Emrah GÜLAY - Ahmet ÖZEN	The Relationship Between Tobacco Tax and Unemployment: Turkey Analysis.....	373
Gülnil AYDIN - Erdoğan KOÇ	An Attitudinal And Social Marketing Analysis Of Nonchalance To Earthquake Insurance In Turkey.....	389
Hakan YAZARKAN	The Accounting Of Financial Transactions About Hazelnut Groves That Belong To The Manufacturing Companies In Terms Of Turkish Accounting Standards (TAS): The Sample Of Durak Hazelnut Corporation	409
Haluk EGELİ - Abdulkerim EROĞLU	Evaluation Of Belgium Tax System With the Respect to International Taxation Problems	435
Hatice YURTSEVER	A Recent Implementation In Notification In Tax Law: Electronic Notification.....	451
Hülya KIRCI	The Origin Mistakes Of The 2008 Global Crisis And Dodd-Frank Act Regulations.....	467
K. Batu TUNAY	Causality Relations Between Islamic Banking and Economic Growth.....	485
Metin OCAK - Murat GÜLER - H. Nejat BASIM	The Content Analysis of Vision and Mission Statements in Turkish Defense Industry Firms.....	503
Muhittin TATAROĞLU	Expanding Executive Branch Structure: Deputy Ministry.....	519
Nimet VARLIK - Serdar VARLIK -	The Effects of Risk Perception on Banking Sector in Turkey: An Assessment with Banking System Soundness Index	545
Süleyman AÇIKALIN - E. Savaş BAŞCI	BİST 100 ve BİST Altın Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi.....	565
Tolga DEMİRBAŞ Erdal EROĞLU	The Evaluation of Annual Municipal Reports in terms of Discharging Accountability: The Case of Turkey.....	575
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		599

Türkiye Maden Sektörü İhracatına Konjonktürel Faktörlerin Etkisi

Alper SÖNMEZ*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı 1992-2013 döneminde Türkiye maden sektörü ihracatında konjonktürel dalgalanma evrelerini ortaya koymak ve bu dalgalanmaların arkasında yatan ekonomik faktörleri analiz ederek sektör ihracatının nasıl bir gelişme gösterdiğini değerlendirmektir. Bu amaçla sektör ihracatına ilişkin aylık ve yıllık zaman serisi verileri kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle doğrusal ve ikinci dereceden regresyon analizleri yapılarak tahmini eğilim (trend) fonksiyonu hesaplanmıştır. Analiz sonuçları tahmini ihracat eğilim fonksiyonunun ikinci dereceden olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonuçlarına göre sektör ihracatı düzensiz bir şekilde yükselip azalmakta, ayrıca bu dalgalanmaların özellikle 2000 yılı öncesi dönemde istikrar kazandığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu dönemde maden sektörü ihracatının hem içsel hem de dışsal birçok siyasi ve ekonomik faktörden etkilendiğinin ve bir türlü istikrara kavuşamadığının bir göstergesidir. 2000'li yıllardan sonra ise nispeten daha istikrarlı ve başarılı bir ekonomi yönetimi söz konusu olduğundan içsel konjonktürel dalgalanmalar daha düşüşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu yıllarda (2000 sonrası) ortaya çıkan en önemli konjonktürel dalgalanma, dışsal bir olgu olan 2008 küresel finansal krizi ve bu krizi izleyen bir iki yıl içerisinde Türkiye madencilik sektörü ihracatının yüzde 22 düşmesidir.

Anahtar Kelimeler: Madencilik, Madencilik Sektörü, İhracat, Konjonktürel Dalgalanmalar, Türkiye.

JEL Sınıflaması: E32, F14, F17, L72.

The Impact of Cyclical Factors on The Export of Mining Industry in Turkey

ABSTRACT

The main purpose of the study is to analyze the cyclical fluctuations experienced in the export of mining industry in Turkey for the period over 1992-2013, and evaluate the development processes of the sector's export by analyzing the economic factors behind these fluctuations. For this purpose, by using monthly and yearly time series data related to sector's export, the estimated trend function is calculated by performing linear and quadratic regression analyses by the method of ordinary least squares. The results revealed that the estimated export trend function is a quadratic. According to the findings, it seems that the export of the sector rises and falls irregularly, it is also seen that these fluctuations have gained the stability especially for the pre-2000 period. This situation indicates that the export of the mining sector is affected from both internal and external many political and economic factors and that somehow it has been unable to stabilize in this period. After the 2000s, due to relatively stable and successful economic management, internal cyclical fluctuations are occurred at lower level. The most important cyclical fluctuation occurred in this period (after 2000s) is 2008 global financial crisis, which is an external phenomenon; in subsequent two years the export of the Turkish mining sector declined 22 percent.

Key Words: Mining, Mining Sector, Export, Cyclical Fluctuations, Turkey.

JEL Classification: E32, F14, F17, L72.

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, alpersonmez80@gmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 04.05.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 27.06.2016)

Doi Number: 10.18657/yeabu.56057

GİRİŞ

Madencilik sektörü ülke ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu temel hammaddelerin sağlanması, birçok sanayi kolunun ilk tedarikçisi olması ve diğer sektörler için önemli bir pazar niteliği taşımasından dolayı küresel olarak özel bir öneme sahiptir¹ (TOBB, 2008). Tarım sektöründen sonra insan hayatında önemli bir yer tutan ikinci sektördür. Gelişmiş ülkelerin bugün sahip oldukları teknoloji ve refah düzeyinde en etkin rol oynayan faktörlerden biri de hiç kuşkusuz madencilik sektörü olmuştur². TBMM Madencilik Araştırma Komisyon Raporu'na (2010) göre, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) madene dayalı sanayilerin toplam üretimi 2009 yılında 27,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ve bu sektörün ekonomiye sağladığı toplam katma değer 2,28 trilyon dolar olarak hesaplanmıştır. Aynı rapora göre dünyada yıllık 10 milyar tonun üzerinde (parasal değeri 1,5 trilyon dolar) maden üretilmektedir. Bu veriler madencilik sektörünün dünya ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (TBMM, 2010: 121, 227).

Bu çalışmadaki temel amacımız Türkiye maden sektörü ihracatında konjonktürel dalgalanma evrelerini ortaya koymak ve bu dalgalanmaların arkasında yatan içsel ve dışsal ekonomik faktörleri analiz etmektir. Bununla birlikte dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olan madencilik sektörünün Türkiye'deki gelişimi hakkında genel bilgi verilerek sektör ihracatının nasıl bir gelişme gösterdiği değerlendirilecektir. Literatürde Türkiye madencilik sektörünü baz alan konjonktürel dalgalanmalar konusunda buna benzer ampirik bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa madencilik sektörü ihracatında yaşanan konjonktürel dalgalanmalar, bu sektörün ülke milli gelirine ve istihdamına olan katkıları düşünüldüğünde oldukça önem kazanmaktadır. Gerek çalışmanın sektörel bir analiz olması gerekse konuyla ilgili yapılan yazın taramasında buna benzer bir ampirik araştırmaya rastlanmamış olması çalışmanın önemini ve orijinallliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde konjonktürel dalgalanmalar konusunda teorik ve ampirik literatür incelenmiştir. Daha sonra Türkiye madencilik sektörünün tarihsel gelişimi ve yapısal durumu değerlendirilerek üretim ve ihracatına ilişkin istatistikler ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümde, 1992-2013 dönemi madencilik ihracatı aylık ve yıllık zaman serisi verileri kullanılarak sektör ihracatının konjonktürel dalgalanmaları analiz edilmiştir. Beşinci bölümde elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Son bölüm ise çalışmanın sonucunu ve politika önerilerini içermektedir.

---

¹ Ekonomik faktörler dışında madencilik sektörüne küresel önem verilmesinin bir diğer nedeni bu sektörün milli güvenlik stratejileri açısından taşıdığı önemdir.

² Dünya madencilik faaliyetlerinde öne çıkan Kanada, ABD, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin madencilik faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgi için lütfen bkz. TBMM (2010).

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ekonomik değişkenlerde önceden öngörülemeyen değişimler sonucu ortaya çıkan inişler ve çıkışlar konjunktür dalgalanmaları olarak adlandırılmaktadır³. Bu dalgalanmalar *genişleme-tepe-daralma-dip* olmak üzere dört aşamadan oluşmakta ve bu dört aşama bir konjunktür devresini meydana getirmektedir. Konjunktürel dalgalanma türleri ise trend (genel eğilim), konjunktür, mevsimlik ve arızı (tesadüfi) dalgalanmalar olmak üzere dört şekilde sınıflandırılmaktadır. Trend bir ekonomide uzun yıllar (20-30 yıl) itibarıyla ortaya çıkan hareketlenmeleri ifade ederken, konjunktür dalgalanmaları bir ekonomide veya sektörde görülen döngüsel dalgalanmaları (*genişleme-tepe-daralma-dip*) ifade etmektedir (Özer ve Taban, 2006). Mevsimlik dalgalanmalar ise ekonomik değişkenlerde on iki ay içerisinde yaşanan mevsimsel olayların etkisi ile ortaya çıkar. Diğer taraftan, arızı dalgalanmalar ise tahmin edilemeyen hesaplanamayan, öngörülemeyen tesadüfi ve olağandışı gerçekleşen olayların sonucunda ekonomik değişkenlerde meydana gelen dalgalanmalardır (Fırat ve Demirtaş, 2012).

Konjunktür dalgalanmalarının ekonomi üzerinde yarattığı etkiler büyük olduğundan iktisat yazınında önemli yer tutmaktadır. Özellikle 1929'da yaşanan büyük buhran sonrası konjunktürel dalgalanmalar ekonomik araştırmaların en ciddi konuları arasında sayılmıştır. Bu dalgalanmaların ekonomi üzerine yarattığı etkiler uluslararası sermaye hareketleri, cari açıklar, kamu açıkları, faizler ve enflasyon gibi iktisadi göstergelerin analizi ile mümkün olmaktadır. Yerli ve yabancı yazında konjunktürel dalgalanmanın kaynakları farklı şekilde incelenmiştir. Tarı ve Kumcu'ya (2005) göre, bu dalgalanmalara Fischer (1993) cari açıkların, Barro (1995) enflasyonun, Yeldan (1996) kısa vadeli sermaye hareketlerinin, Uygur (2000) reel faiz, kamu açıkları ve enflasyonun, Doğruel (2002) ise istikrar politikalarının uygulanmalarındaki sorunların sebep olduğunu ortaya koymuşlardır (Tarı ve Kumcu, 2005: 157). Bir ekonomiye yönelik politika tespiti ve uygulama sürecinde konjunktür dalgalanmaların neresinde bulunduğu ve bu dalgalanmalara yol açan faktörlerin neler olduğunun bilinmesi önem taşımaktadır. Çünkü ekonomilerin dalgalanma evrelerine göre davranışları farklılaşmaktadır (Kabadayı, 2013: 108). Bu nedenle konjunktürel dalgalanmaları analiz etmek ve nedenlerini ortaya koymak doğru iktisat politikaları açısından oldukça önemlidir.

İktisat yazınında konjunktür dalgalanmaları üzerine yapılan teorik çalışmalar oldukça eski tarihlere gitmektedir. Bu dalgalanmaları açıklamaya ve sınıflandırmaya çalışan ilk çalışmalardan birisi Kondratieff ve Stolper'in (1935) İngiltere üzerine yaptıkları çalışmadır. Bu çalışmada yazarlar, 1700'lü yıllardan itibaren İngiltere'deki fiyatlar ve ücretlerin uzun dönemde değişimlerini inceleyerek üç tür uzun dönemli dalgalanma tespit etmişlerdir. Bir diğer önemli teorik çalışma ise ekonomilerde meydana gelen dalgalanmaların sebebini teknolojik yeniliklere ve girişimcinin rolüne bağlayan Schumpeter'in (1939) çalışmasıdır. Yazara göre teknolojik yenilikler ekonomide en az 3 en fazla 60 yıl

³ Farklı tanımlar için bkz. Mill (1848), Pigou (1927), Haberler, (1937), Hansen (1964).

süren üç tür dalgalanma evresine (3-5 yıl ise kitchin, 7-10 yıl ise juglar ve 48-60 yıl ise kondratief dalgaları) sebep olmaktadır. Ekonomide ortaya çıkan dalgalanmaların nedenini göç ve demografik değişkenlere bağlayan ve bu dalgalanmaların 15-20 yıllık sürelerle gerçekleştiğini (kuznets dalgası) öne süren Kuznets'in (1930) çalışması ise bir diğer önemli teorik çalışmadır. Aydoğuş vd. (2009) bu teorik çalışmaları ayrıntılı tarihsel bilgiler çerçevesinde ele almaktadır. İktisat yazınında konjonktürel dalgalanma teorileri beş başlık altında incelenmektedir. Bu teoriler klasik yaklaşım teorileri ve keynesçi konjonktür teorileri, parasal teoriler, yeni klasik teoriler, yeni keynesçi ve politik konjonktür teorileridir (Fırat ve Demirtaş, 2012).

Konjonktür dalgalanmaları üzerine yapılan uluslararası ampirik çalışmaları incelediğimizde Burns ve Mitchell (1946) çalışması ön plana çıkmaktadır. Konjonktür konusundaki ampirik çalışmalar bu yazarlar tarafından başlatılmıştır. Yazarlar dört ülkeye ait (ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere) çeşitli zaman serisi verilerini kullanarak bu serilerin nasıl hareket ettiklerini çeşitli matematiksel yöntemlerle hesaplamışlar ve ilk defa konjonktür dalgalanmalarının mevsimsel ve arazi faktörleri içerdiğini ortaya koymuşlardır. Uluslararası iktisat yazınında çeşitli değişkenlere ilişkin haftalık, aylık ve yıllık zaman serisi verilerini kullanarak serilerin dalgalanma boyutunu matematiksel yöntemler ile analiz eden çok sayıda ampirik çalışma göze çarpmaktadır. ABD ekonomisinde işsizlik oranlarında meydana gelen dalgalanmaları yıllık serilerle analiz eden Nefçi (1984), ABD ekonomisinin gösterdiği daralma ve genişlemeleri üç aylık verilerle ortaya koyan Diebold ve Rudebusch (1996), New York Borsasında işlem gören enerji ürünlerinin dalgalanmalarını haftalık verilerle analiz eden Alizadeh vd. (2008) iktisat yazınında önemli ampirik çalışmalardır. Bu çalışmalar haricinde, Meksika para birimi pesoda-ki dalgalanmaları analiz eden Bazdresch and Werner (2005), Güney Afrika milli gelirindeki oynaklıkları üç aylık verilerle analiz eden Moolman (2004), aylık verileri kullanarak Japon ekonomisinde ortaya çıkan dalgalanmaları analiz eden Liboshi (2007), Avrupa Birliği'ne üye olan devletlerin menkul kıymetler piyasalarındaki oynaklıkları inceleyen Moore and Wang (2007) ve üç aylık verileri kullanarak yirmi iki ülkenin milli gelir dalgalanmalarını inceleyen Altug ve Bildirici (2010) diğer önemli uluslararası ampirik çalışmalardır.

Ulusal düzeyde konjonktür dalgalanmaları üzerine yapılan ampirik çalışmaları incelediğimizde Karabulut (2005), Akgül vd. (2007), Yamak ve Topbaş (2008), Açıkgöz (2008), Bildirici ve Bozoklu (2010), Bilgili vd. (2012), Kesgingöz (2014) göze çarpan başlıca çalışmalardır. Türkiye ekonomisindeki konjonktürel dalgalanmalara yönelik yapılan çalışmalar makroekonomik bir çerçeve içerisinde kalmaktadır. Bu çalışmalarda sanayi, üretim, faiz oranları, döviz rezervleri, borsa indeksi, milli gelir büyüme oranları, enflasyon, doğrudan yabancı sermaye yatırımları vb. zaman serileri kullanılarak Türkiye ekonomisinin konjonktür dönemleri analiz edilmiştir.

Türkiye'de politik gelişmelerin konjonktür dalgaları üzerindeki etkilerini araştıran teorik çalışmalarda vardır. Bu teoriye göre Türkiye'de iktidar partileri

yeniden seçilebilmek için ekonomiyi kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmekte ve bu da ekonomik krizlere neden olabilmektedir. Politikanın ekonomi üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalar politik konjonktür dalgalanmaları literatürünü oluşturmaktadır (literatür hakkında detaylı bilgi için bkz. Sayan ve Berument, 1997; Onur, 2001; Akçoraoğlu ve Yurdakul, 2004; Tarı ve Kumcu, 2005; Sezgin, 2007; Özkan ve Tarı, 2010; Fırat ve Demirtaş, 2012). Akçoraoğlu ve Yurdakul (2004), 1987-2003 dönemi için yapmış oldukları çalışmada, büyüme, enflasyon ve bütçe açıkları değişkenlerini kullanarak Türkiye’de politik konjonktür dalgalanmaların olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırmacıların bulguları genel seçimlerin yapıldığı dönemlerde bütçe açıklarının arttığını, seçim dönemlerinin enflasyon ve iktisadi büyüme üzerinde bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Tarı ve Kumcu (2005) 1983-2003 dönemi verilerini kullanarak Türkiye’de makroekonomik istikrarsızlık ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, kısa vadeli sermaye hareketleri, cari açıklar, kamu açıkları, reel faiz ve enflasyonun ekonomik büyümeyi istikrarsız kıldığını göstermektedir. Sezgin (2007)’in 1950-2003 yıllarını kapsayan çalışmasının bulguları, Türkiye’de ekonomik büyümenin siyasi seçimlerden olumsuz etkilendiğini, kamu harcamaları ve bütçe açıklarının seçim dönemlerinde arttığını ve bu durumun politik konjonktürel dalgalanmalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Özkan ve Tarı (2010) yapmış oldukları çalışmalarında makroekonomik değişkenler (GSYH, para arzı ve kamu harcamaları gibi) kullanarak Türkiye’de 1985 sonrası altı milletvekili genel seçimleri döneminde politik konjonktürel dalgalanma olup olmadığını incelemiştir. Araştırmacıların bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, politik konjonktürel dalgalanmaların en belirgin olduğu seçim döneminin 1987 seçimleri olduğu, 2002 ve 2007 seçimlerinde bu dalgalanmaların etkisinin diğer dönemlere göre daha zayıf olduğu görülmektedir. Fırat ve Demirtaş’ın (2012) çalışması Türkiye ekonomisinde 1980-2000 yılları arasında yaşanan konjonktürel dalgalanmaları analiz ederken, Kesgingöz’ün (2014) çalışması Türk sanayisinde yaşanan konjonktürel dalgalanmaların makro ekonomik nedenlerine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme ortaya koymaktadır.

II. TÜRKİYE MADEN SEKTÖRÜNÜN YAPISAL DURUMU

A. Sektörün Tarihsel Gelişimi

Türkiye madenciliklerinin ve madencilik sektörünün geçirdiği tarihi evreler üç ana dönem altında toplanabilir: tarihi çağda madencilik, Osmanlı döneminde ve cumhuriyet döneminde madencilik⁴ (Turan, 1981: 47). Madencilik konusunda en önemli atılımlar Cumhuriyet sonrası 1923-1945 döneminde, özellikle 1932 yılından sonra devletçilik politikası altında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde madencilik yatırımları Sümerbank tarafından finanse edilmiş, 1935 yılında Etibank ve Maden Tetkik ve Arama (MTA) Enstitüsü kurulmuş, Zonguldak kömürleri, Ergani bakır gibi önemli madencilik üniteleri kamulaştırılmış, dağınk

⁴ Türkiye’de madencilik tarihçesi, Osmanlı ve cumhuriyet dönemi madencilik politikaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Turan (1981); Turan (1983); Türkiye’de Madencilik Tarihçesi ve MTA (1985); Kepenek (1987); Boratav (1988); Kartalkanat (1991); Tamzok (2005); Tamzok (2008); Kepenek ve Yentürk (2011).

ve ilkel yöntemlerle çalıştırılan madenlerde merkezi denetim sağlanmıştır (Turan, 1981: 56). Bu dönemde hazırlanan birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planlarında madencilik sektörü yatırımlarına ve politikalarına büyük önem verilmiştir⁵. 1945 yılından sonra ki dönemlerde ise genel olarak kamu ağırlıklı yapıdan özel sektör ağırlıklı yapıya dönüşüm süreci başlamıştır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren bu politika hız kazanmış, madencilik kuruluşlarının özelleştirilmesi ile özel sektörün ön plana alındığı ve ihracata odaklı ekonomi politikaları hayat geçirilmeye başlanmıştır (Tamzok, 2005: 17; TBMM, 2010).

Türkiye madencilik sektöründe işyeri sayısının büyük bir kısmı özel kesime aittir. Ancak işyeri sayısına ilişkin bu dağılım madencilik sektöründe ağırlığın özel kesimin elinde olduğunu göstermiyor. İşyeri başına çalışan sayısı, satışlar, sermaye yoğunluğu ve teknoloji açısından incelendiğinde kamunun madencilik sektöründe hâkim olduğu görülüyor (Kepenek ve Yentürk, 2011: 439). Başka bir deyişle Türkiye madencilik sektörü kamu kuruluşları ağırlıklı bir yapıya sahiptir diyebiliriz. Ancak yakın zamana kadar devam eden bu yapı 2002 sonrası dönemde gerçekleştirilen özelleştirmeler (Eti Maden İşletmeleri, Türkiye Kömür İşletmeleri vb.) neticesinde değişmektedir. Sonuç itibariyle bugün Türk madenciliğinin kurumsal yapısının kamu-özel ayrımı olmaksızın küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluştuğu ifade edilebilir (FIRAT Kalkınma Ajansı, 2011: 15-16).

Günümüzde dünya maden rezervlerinde önemli paylara sahip ve madencilik sektöründe önemli rol oynayan başlıca altı ülke ABD, Çin, Güney Afrika, Kanada, Avustralya ve Rusya’dır⁶. Toplam üretim değeri itibariyle ise Türkiye dünyada 132 ülke arasında 28, maden çeşitliliği açısından ise 10’uncu sırada bulunmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 1). Türkiye’nin maden potansiyelini değerlendirdiğimizde çeşitlilik açısından dünyanın zengin ülkelerinden biri olduğunu görüyoruz⁷, ancak gerek toplam rezerv gerekse bu rezervlerin kalitesi açısından Türkiye’nin maden potansiyelinin çok yüksek olmadığı görülmektedir (TOBB, 2008: 1). Buna rağmen ülkemizin, maden rezervleri ve çeşitliliği bakımından kendi kendine kısmen yeterli olan ülkeler arasında yer aldığı söylenebilir⁸ (TBMM, 2010: 126; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2013: 55).

B. Madencilik Sektöründe Üretim

Özellikle 2002 yılı sonrası Türkiye madencilik sektörü hızla gelişerek 16 milyar TL ciroya, 2500 işletme sayısına ve yaklaşık 120.000 kişilik istihdam kapasitesine ulaşarak Türkiye sanayinde önemli bir sektör konumuna gelmiştir.

⁵ Madencilik sektörüne ilişkin bu dönemde izlenen temel politikalar şu ana başlıklar altında özetlenebilir: İmalat sanayinin üretim faaliyetleri için gereksinim duyduğu hammaddenin en verimli, ucuz ve güvenli biçimde tedarik edilmesi, çıkarılan madencilik ürünlerinin yurt içinde işlenerek ekonomiye sağlanan katma değer artırılması, ülkemiz maden kaynaklarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesine yönelik arama faaliyetlerine öncelik verilmesi.

⁶ Dünya madenciliğinin mevcut durumu, madencilik faaliyetleri gelişme ve eğilimler için lütfen bkz. TBMM (2010: 227-251); Kalkınma Bakanlığı (2015).

⁷ Ülkemiz maden kaynakları açısından oldukça zengindir. Dünya çağında uluslararası ticareti yapılan yaklaşık 90 çeşit madenden 77’si ülkemizde bulunmaktadır.

⁸ Sektörün Dünyada, Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de ki mevcut durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. DPT (2007); TBMM (2010); Kalkınma Bakanlığı (2015).

Madencilik sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki değeri de 2002 yılında 1,9 milyar dolardan 2013 yılında 11,5 milyar dolara yükselmiştir. Sektörün Türkiye GSYH içindeki payı da aynı dönemde yükselerek ortalama yüzde 1,4 (2013) seviyelerine çıkmıştır. Madencilik ve madene dayalı sanayi birlikte düşünüldüğünde oluşan katma değerın milli gelir içindeki payı yüzde 12'yi bulmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2012, 1, 8; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2013, 56-58). Madencilığın milli gelirdeki payı gelişmiş ülkelerde ortalama yüzde 4, dünya genelinde ise yüzde 2'dir. Örneğin Almanya'da yüzde 4, ABD'de yüzde 5, Kanada'da yüzde 8, Avustralya'da yüzde 9 civarındadır. 2000'li yıllardan sonra Türkiye ekonomisinin gösterdiği kayda değer gelişmeye rağmen madencilığın Türkiye milli geliri içerisindeki payı dünya ortalamalarının altında kalmaktadır. Bu durumun arkasında yatan birçok neden olmakla birlikte en önemli etken sektörün taşıdığı yapısal sorunlardır⁹ (TBMM, 2010; TMMOB, 2011: 4).

C. Madencilik Sektöründe Dış Ticaret

Türkiye maden sektörü ihracatı 1990-2000 arası yıllarda yıllık 233 milyon dolar (1993) ile 400 milyon dolar (2000) arasında gerçekleşmiştir. 2000 sonrası dönemde madencilik sektöründe görülen en önemli gelişme, ihracatın hızlı bir artış sürecine girmesi olmuştur¹⁰. Küresel piyasalarda 2000'li yıllar sonrası Çin'in maden piyasalarında yükselen talebi ve ticari konumu dünya madencilik pazarında daha önce hiç olmadığı kadar pozitif gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak ülkemizde de sektör ihracatının 2003 yılından itibaren önemli bir ivme kazandığı ve 2009'a kadar yüzde 262 büyüme kaydettiği görülmektedir. 2000-2009 yılları arası sektör ihracatının Türkiye toplam ihracatı içindeki oranı yıllar itibarıyla değişmekle birlikte ortalama yüzde 1 ile yüzde 2,4 arasında değişmektedir. Maden sektörüne yönelik küresel talep artışına paralel olarak, 2009 küresel finansal kriz dönemi hariç (2,3 milyar dolar), Türkiye maden sektörü ihracatı süreklilik kazanan bir ivme yakalamış ve 2013 yılında (5 milyar dolar ile) Türkiye toplam ihracatı içinde yüzde 3,3 oranı ile rekor kırmıştır. Mermer ve doğal taş Türkiye madencilik sektörünün toplam ihracatı içerisinde yüzde 50 ile en önemli paya sahip olan iki rezervdir. Türkiye'nin ihracat yaptığı en önemli ülke ise toplam ihracat içerisinde yüzde 40 paya sahip Çin'dir. Çin'i yüzde 5 ile İtalya ve yüzde 4 ile Belçika izlemektedir (DPT, 2007: 40-49; TBMM, 2010: 144-147; TMMOB, 2011; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2013: 56-58; Kalkınma Bakanlığı, 2015: 26-29).

Türkiye'nin maden ithalatını incelediğimizde ise özellikle 2001 yılından sonra ithalatın ihracattan daha hızlı bir artarak maden ihracatını ikiye katladığını görmekteyiz. 2000 yılında 900 milyon dolar civarında olan maden ürünleri ithalatı

⁹ Sektörün GZFT analizi (Güçlü yanları, Zayıf yanları, Fırsatları ve Tehditleri), yapısal sorunları ve çözüm önerileri için lütfen bkz. DPT (2007); TOBB (2008); TBMM (2010); TMMOB (2011); Kalkınma Bakanlığı (2015).

¹⁰ İhracattaki bu ciddi gelişmenin nedenleri olarak o dönemde dünya ekonomisinde yaşanan canlanma ve buna bağlı olarak Türkiye'nin temel ihraç ürünlerine olan talebin artması gösterilebilir. Ayrıca Türkiye ekonomisinin ihracatını artırmaya yönelik alınan politik kararlar ve fiyat artışları da bu gelişmelerin yaşanmasında birinci derecede etkili olmuştur.

2009 yılında 4,5 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaşmıştır. Aynı dönemde maden ithalatının toplam ithalat içindeki payı da yüzde 1,2 (2001) ile yüzde 3 (2009) arasında değişmiştir. 2000 sonrası dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise en yüksek yüzde 69 (2001) ile en düşük yüzde 37 (2009 yılı, tarihinin en düşük seviyesinde) arasında gerçekleşmiştir (TBMM, 2010: 147). Bu istatistikler Türkiye'nin net maden ithalatçısı konumunda olduğunu göstermektedir.

III. ARAŞTIRMA SORULARI, YÖNTEM VE ANALİZ

Bu çalışmada ki temel araştırma sorumuz, “Türkiye madencilik sektörü ihracatını etkileyen konjonktürel dalgalanmalar var mıdır?”. Bunu destekleyen iki alt araştırma sorularımız ise; “eğer konjonktürel dalgalanmalar var ise hangi dönemlerde ortaya çıkmıştır?” ve “bu dalgalanmalara yol açan içsel ve dışsal ekonomik faktörler nelerdir?”. Bu araştırma sorularını test etmek amacıyla, Türkiye’de 1992-2013 dönemi ele alınmıştır. Bu dönemler itibariyle sektörün ihracatında konjonktürel dalgalanmaların var olup olmadığı aylık ve yıllık zaman serisi verileri kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle (OLS) doğrusal ve ikinci dereceden regresyon analizleri yapılarak analiz edilecektir.

A. Yıllık Konjonktür ve Arızı Faktörler Etki Analizi

Türkiye maden sektörü ihracatına konjonktür ve arızı (KA) faktörlerin etkisini analiz etmek için, 1992-2013 yılları arası TÜİK dış ticaret nominal ihracat zaman serisi veri seti (dış ticaret istatistikleri veri tabanı, ISIC Revize 3 sınıflamasına göre, ABD doları) kullanılmıştır.

Söz konusu veri setini enflasyonun etkilerinden arındırmak için ise sektöre ilişkin TÜİK ihracat birim değer endeksi veri setinden (dış ticaret ihracat endeksleri, ISIC Revize 3’e göre dış ticaret endeksleri, ABD doları) yararlanılmıştır. Tablo 1 maden sektörüne ilişkin hesaplanan aylık ve yıllık reel ihracat değerlerini göstermektedir (nominal ihracat verisi 1992 yılı fiyatları temel alınarak deflate edilmiştir).

Tablo 1: 1992-2013 Dönemi Türkiye Maden Sektörü
Reel İhracat Değerleri (Y_t) (Milyon \$, 1992=100)

Yıl	Ay												Yıllık
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1992	28	18	21	18	22	24	28	16	33	18	24	18	267
1993	16	13	16	15	17	16	29	29	16	26	27	23	240
1994	14	19	24	20	17	21	20	28	29	24	32	34	281
1995	21	20	25	30	23	31	39	35	31	18	45	51	368
1996	23	31	33	29	26	32	39	26	43	33	19	33	367
1997	29	33	37	27	57	22	48	43	38	39	40	51	464
1998	40	34	42	42	38	46	33	44	33	37	22	40	449
1999	21	32	41	54	46	44	47	38	44	39	46	48	499
2000	39	28	43	52	46	55	48	41	39	39	42	46	518
2001	32	27	38	34	40	54	61	33	34	45	51	27	472
2002	36	21	40	42	42	46	57	48	40	55	55	30	508
2003	35	28	52	39	48	48	57	60	54	59	56	44	581
2004	48	48	50	53	66	50	73	49	56	68	62	64	686
2005	54	44	61	60	79	70	63	72	68	71	57	82	780
2006	52	60	58	85	84	101	87	83	83	78	92	107	976
2007	82	66	87	80	86	116	112	134	113	106	104	108	1,205
2008	96	105	79	110	128	134	139	167	147	111	111	81	1,424
2009	86	49	80	99	100	128	158	143	154	120	134	197	1,462

2010	118	158	134	201	200	191	206	183	157	193	147	175	2,061
2011	162	125	138	161	145	168	187	192	161	170	189	194	1,991
2012	160	133	149	174	190	237	206	177	197	180	243	214	2,255
2013	213	221	184	189	272	223	232	218	227	208	234	218	2,639

Kaynak: Nominal ihracat (\$) verisi: TÜİK, dış ticaret istatistikleri veri tabanı, ISIC Revize 3 sınıflamasına göre dış ticaret. İhracat birim değer endeksi (ABD doları): TÜİK, dış ticaret aylık endeksleri, ISIC Revize 3'e göre dış ticaret endeksleri (2010=100).

Not: 1992-1996 yılları için maden sektörüne ilişkin ihracat birim değer endeksinde veri eksikliği nedeni ile beş sektöre ilişkin (tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı, imalat, atık ve hurdalar) genel endeksler, 1997-2013 yılları için ise madencilik ve taş ocakçılığı sektörüne ilişkin ihracat endeksleri kullanılmıştır.

Sektöre ilişkin yıllık reel ihracat eğilim fonksiyonunu belirlemek için en küçük kareler yöntemi kullanılarak doğrusal ve ikinci dereceden regresyon analizi yapılmıştır¹¹. Regresyon sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Buna göre ikinci dereceden regresyon analizinde tahmini Y standart hata değeri daha küçük olduğundan (118.844<312.416) tahmini reel ihracat eğilim fonksiyonu aşağıda (1) nolu denklemde belirtildiği şekilde hesaplanmıştır.

$$Y't = 474.830 - 75.923X_1 + 7.708X_2 \quad (1)$$

Tablo 2: Regresyon Analiz Sonuçları

	Doğrusal regresyon analizi	İkinci dereceden regresyon analizi	
Sabit	-234.345	474.830***	
Standart Hata	312.416	118.844	
R Kare	0.823	0.976	
Gözlem Sayısı	22	22	
Serbestlik Derecesi	20	19	
X Katsayıları	101.371***	-75.923***	7.708***
Standart Hata	10.499	16.722	0.706
P-value	0.000	0.000	0.000

$$\text{Regresyon Denklemi: } Y't = -234.345 + 101.371X_1 \quad Y't = 474.830 - 75.923 X_1 + 7.708 X_2$$

Not: 1992 yılı değerine 1 değeri (X=1) verilmiştir ve orijin 30 Haziran 1992 olarak alınmıştır. İkinci derece regresyon denkleminde X₂ değişkeni X₁ değişkeninin karesidir (X₂=X₁²). *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

Reel ihracat verisi gözlem değerleri tahmini eğilim fonksiyonu sonucu hesaplanan tahmini ihracat eğilim değerlerine (Y't) bölünüp yüz ile çarpılarak sektöre ilişkin KA faktörler verisi elde edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Maden Sektörü İhracatına Konjonktür ve Arızı Faktörler Yıllık Etkisi (KA)

Yıl	Reel İhracat (Yt) Milyon \$	Y't ^a Milyon \$	KA ^b (%)
1992	267	407	65.67
1993	240	354	67.83
1994	281	316	88.64
1995	368	294	124.91
1996	367	288	127.36
1997	464	297	156.39

¹¹ Zaman serisi modeli dört bileşeni içermektedir; eğilim, konjonktür, mevsimsel etkiler ve arızı bileşenler. Zaman serilerinin analiz yöntemleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mann, 1995; Kazmier, 2003; Weiers, 2007.

1998	449	321	139.89
1999	499	361	138.25
2000	518	416	124.48
2001	472	486	97.13
2002	508	572	88.69
2003	581	674	86.27
2004	686	791	86.76
2005	780	923	84.50
2006	976	1,070	91.17
2007	1,205	1,233	97.71
2008	1,424	1,412	100.84
2009	1,462	1,606	91.04
2010	2,061	1,815	113.55
2011	1,991	2,040	97.59
2012	2,255	2,280	98.92
2013	2,639	2,535	104.08

Not: a: İkinci derece eğilim fonksiyonuyla elde edilen tahmini yıllık reel ihracat değerleri. 1992 yılına $X=1$ değeri verilmiştir. Orijin: 30 Haziran 1992. b: Konjonktür ve arıza faktörler (KA)=[$(Y_t/Y^*t) \times 100$].

B. Aylık Konjonktür, Arıza ve Mevsimsel Faktörler Etki Analizi

Trend ve konjonktür dalgalanmaları ekonomik faaliyetlerin uzun dönemli analizi için önemlidir. Oysa mevsim dalgalanmaları kısa dönemli analizler ve planlamalar için gereklidir. Bu nedenle madencilik sektörü ihracatında yıl içerisinde mevsim etkisinin incelenmesi gerekli olmaktadır. Bu bölümde, 1992-2013 dönemi maden sektörü ihracatına ait aylık serilerde mevsim etkisi araştırılmaktadır. Maden sektörü aylık tahmini ihracat eğilim fonksiyonunu belirlemek için ilk olarak Tablo 1’de hesaplanan aylık reel ihracat zaman serisi verisi kullanılarak en küçük kareler yöntemi ile doğrusal ve ikinci dereceden regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon sonuçları Tablo 4’te görülmektedir. Bu sonuçlara göre ikinci dereceden regresyon analizinde tahmini Y standart hata değeri daha küçük olduğundan ($18.288 < 29.784$) tahmini reel ihracat eğilim fonksiyonu (2) nolu denklemde belirtildiği şekilde hesaplanmıştır.

$$Y^*t = 37.106 - 0.491X_1 + 0.0045X_2 \quad (2)$$

Tablo 4: Regresyon Analiz Sonuçları

	Doğrusal regresyon analizi	İkinci dereceden regresyon analizi	
Sabit	-15.920***	37.106***	
Standart Hata	29.784	18.288	
R Kare	0.766	0.912	
Gözlem Sayısı	264	264	
Serbestlik Derecesi	262	261	
X Katsayıları	0.705***	-0.491***	0.0045***
Standart Hata	0.024	0.059	0.0002
P-Value	0.000	0.000	0.000

Regresyon Denklemi: $Y^*t = -15.920 + 0.705X_1$ $Y^*t = 37.106 - 0.491X_1 + 0.0045X_2$

Not: 1992 Ocak ayı değerine 1 değeri ($X=1$) verilmiştir ve orijin Ocak 1992 olarak alınmıştır. İkinci derece regresyon denkleminde X_2 değişkeni X_1 değişkeninin karesidir ($X_2=X_1^2$). *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

Tablo 5 ikinci derece eğilim fonksiyonuyla hesaplanmış maden sektörü tahmini aylık ihracat değerlerini (Y't) göstermektedir.

Tablo 5: İkinci Derece Eğilim Fonksiyonuyla Tahmini Aylık Reel İhracat Değerleri (Y't) (Milyon \$, 1992=100)

Yıl	Ay											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1992	37	36	36	35	35	34	34	33	33	33	32	32
1993	31	31	31	30	30	30	29	29	29	28	28	28
1994	28	27	27	27	27	26	26	26	26	26	25	25
1995	25	25	25	25	25	24	24	24	24	24	24	24
1996	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24
1997	24	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25
1998	25	25	26	26	26	26	26	27	27	27	27	28
1999	28	28	29	29	29	29	30	30	30	31	31	32
2000	32	32	33	33	34	34	34	35	35	36	36	37
2001	37	38	38	39	39	40	40	41	41	42	43	43
2002	44	44	45	46	46	47	48	48	49	50	50	51
2003	52	52	53	54	55	55	56	57	58	58	59	60
2004	61	62	62	63	64	65	66	67	68	69	69	70
2005	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82
2006	83	84	85	86	87	88	89	91	92	93	94	95
2007	96	97	98	100	101	102	103	104	106	107	108	109
2008	110	112	113	114	116	117	118	119	121	122	123	125
2009	126	128	129	130	132	133	134	136	137	139	140	142
2010	143	145	146	148	149	151	152	154	155	157	158	160
2011	161	163	165	166	168	169	171	173	174	176	178	179
2012	181	183	184	186	188	189	191	193	195	196	198	200
2013	202	204	205	207	209	211	213	215	216	218	220	222

Not: Aylık reel ihracatın ikinci dereceden eğilim fonksiyonu: $Y^t=37.106-0.491X_1+0.0045X_2$, 1992 Ocak ayı değerine 1 ($X=1$) değeri verilerek çözülmüştür. Orijin: Ocak 1992.

Maden sektörü ihracatı gözlem değerlerinden eğilim ve konjonktürün etkileri arındırılıp mevsimsel faktörlerin etkilerini ortaya çıkarmak için, gözlem değerleri hesaplanan kendi on ikişerli hareketli ortalamalarına (bkz. Ek 1) bölünüp yüz ile çarpılmıştır. Tablo 6 maden sektörü ihracatının aylık mevsim indeksi değerlerini göstermektedir. Bir sonraki adımda Tablo 6'da elde edilen veriler kullanılarak Mevsim İndeksleri (Mİ) ve Mevsim İndeksi Katsayısı (MİK) hesaplanmıştır. Mİ ve MİK kullanılarak Düzeltmiş Mevsim İndeksi (DMİ) değerleri oluşturulmuştur (bkz. Tablo 6)¹². Maden sektörü ihracatına KA faktörlerin etkisi ise reel ihracat verisinin eğilim fonksiyonu sonucu hesaplanan tahmini ihracat eğilim değerleri ile DMİ katsayılarının çarpımına bölünüp (3) nolu denklemde belirtilen formülle hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

$$KA=[Yt / [(Y^t \times DMİ) / 100]] \times 100 \quad (3)$$

¹² On iki aylık mevsim indeksi toplamının 1200 olması istenir. 1200 olmadığında mevsim indeksi katsayısı hesaplanarak düzeltilmiş mevsim indeksi değerleri hesaplanır.

Tablo 6: Türkiye Maden Sektörü İhracatının Aylık Mİ Değerleri (%)

Yıl	Ay											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1992	-	-	-	-	-	-	128	76	162	88	118	94
1993	85	64	80	80	87	78	142	145	76	123	124	104
1994	65	88	109	92	75	94	85	115	120	96	127	130
1995	77	70	89	105	80	102	126	112	96	56	137	157
1996	71	96	101	86	79	102	126	85	136	105	58	98
1997	87	94	106	77	157	59	122	109	95	95	98	126
1998	98	83	104	104	98	120	91	123	92	101	59	107
1999	56	85	107	139	116	106	110	88	102	92	109	110
2000	89	63	97	119	105	127	112	97	93	94	103	116
2001	80	67	94	85	99	132	153	84	86	112	126	67
2002	92	51	96	100	100	109	134	113	92	123	124	67
2003	79	63	113	83	102	101	117	119	106	115	106	82
2004	88	88	92	96	120	88	127	85	97	115	105	106
2005	89	71	96	94	124	109	97	110	102	106	83	117
2006	73	81	78	112	109	127	106	99	98	91	107	124
2007	92	72	91	82	87	117	112	131	109	101	97	98
2008	86	92	68	93	107	113	119	146	132	99	101	75
2009	79	45	74	91	91	111	130	112	115	85	90	126
2010	73	96	81	118	116	110	119	105	91	112	88	107
2011	100	77	85	99	89	102	113	116	96	101	111	111
2012	89	75	83	96	103	126	108	90	98	89	117	102
2013	101	104	85	86	124	101	-	-	-	-	-	-
Mİ	83.2	77.4	91.8	97.0	103.3	106.3	117.8	107.5	104.4	100.0	104.2	105.9
DMİ	83.3	77.4	91.9	97.1	103.4	106.5	117.9	107.7	104.5	100.1	104.3	106.0

Aylık Mevsim İndeksi: [(Yt/12'şerli Hareketli Ortalamalar)×100] işlemleriyle gözlem değerlerinden eğilim ve konjonktürün etkisi arındırılarak mevsim ve arazi faktörlerin etkisi ortaya çıkartılmıştır.

Mİ: Mevsim indeksi. Örnek: Ocak ayı Mİ hesaplama; ocak ayları Mİ değerleri toplamı / (n-1) yıl = 83.2, n=22.

$$\text{Mİ Katsayısı} = (1200) / \sum_{i=1}^{12} Mİ_i = 1200 / 1198.818 = 1.001$$

$$\text{DMİ: Düzeltilmiş Mevsim İndeksi (DMİ)} = (\text{Mİ})(\text{MİK})$$

Tablo 7: Maden Sektörü İhracatına Konjonktür ve Arazi Faktörler Etkisi (KA) (%)

Yıl	Ay											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1992	93	65	63	53	60	64	69	44	96	54	70	54
1993	62	52	55	52	55	49	82	94	52	92	91	77
1994	61	88	95	78	61	76	65	98	107	92	121	126
1995	99	102	111	125	90	117	135	134	122	75	178	201
1996	117	168	150	125	107	127	138	103	172	140	76	131
1997	146	175	168	115	228	86	165	163	147	156	152	192
1998	190	171	177	166	143	163	107	153	116	134	77	136
1999	91	148	156	192	154	139	133	116	137	127	143	142
2000	146	111	142	162	131	151	119	110	106	108	110	119
2001	104	94	107	91	100	127	128	76	79	107	115	59
2002	100	60	96	94	89	93	102	93	79	110	105	56
2003	82	70	107	75	85	82	86	98	90	101	90	69
2004	94	100	86	85	100	72	94	68	79	99	86	86
2005	92	79	90	83	102	86	69	86	82	89	67	94
2006	76	92	75	101	93	108	82	85	87	84	94	107
2007	102	87	96	82	83	107	92	119	102	99	92	93

2008	105	121	76	99	107	108	100	130	117	90	86	61
2009	82	49	68	78	74	91	100	98	107	86	92	131
2010	99	141	100	140	130	119	115	111	97	123	89	103
2011	121	99	91	100	84	93	93	103	88	96	102	102
2012	106	94	88	96	98	117	91	85	97	92	118	101
2013	127	140	97	94	126	99	93	94	100	95	102	93

Not: KA = [Yt / [(Y't x DMİ) / 100]] x 100

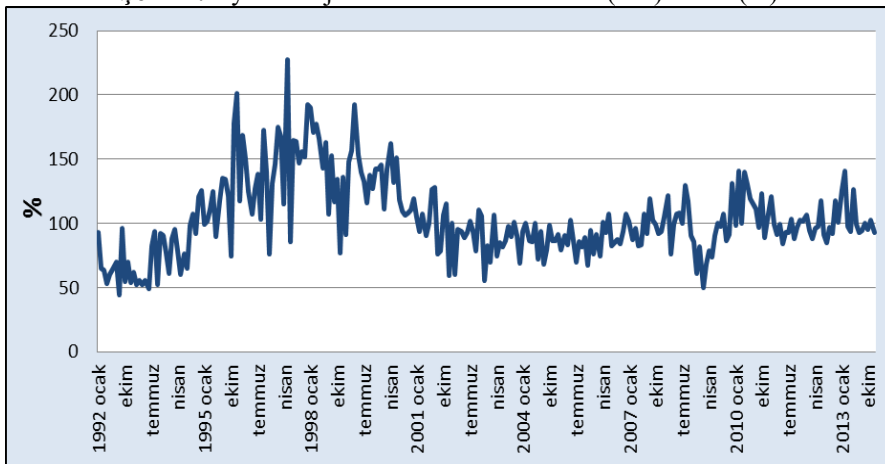
IV. BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Aşağıda yer alan Şekil 1 ve Şekil 2 Türkiye'nin madencilik sektörü ihracatına yıllık ve aylık KA faktörleri etkilerini göstermektedir. Bu grafiğe göre yüz değerinden sapmalar yıllık ve aylık KA dalgalanmalarını göstermektedir.

Şekil 1: Yıllık Konjonktür Ve Arızı Faktörler Etkisi (1992-2013)

Şekil 2: Aylık Konjonktür ve Arızı Faktörler (KA) Etkisi (%)

Genel olarak Türkiye'nin madencilik sektörü ihracatını yıllık olarak değerlendirdiğimizde; özellikle 1980'den günümüze devamlı bir artış göstermiş, 2000-2013 dönemi ihracattaki artış 1990-2000 döneminden, 1990-2000 dönemi

ihracattaki artış ise 1980-1990 arası dönemdeki artıştan daha fazla olmuştur. 1990-2000 dönemindeki artışın en önemli nedenlerinden biri doğu bloğunun çökmesi ile bu ülkelerin uluslararası piyasada rekabet avantajını yitirmeleridir. Diğer yandan dünya ekonomisinde yaşanan canlanma ve uluslararası fiyatların yükselmesi maden ürünlerimize olan talebi artırmıştır. 90'lı yıllarda bu konjonktürden dolayı ihracat 500 milyon dolar gibi tarihin en yüksek seviyesine ulaşmıştır ve izleyen yıllarda artmaya devam etmiştir. 2000 yılında 517 milyon dolar olan ihracat ise 2013 yılında yüzde 400 artışla 2,64 milyar dolara çıkarak rekor kaydetmiştir.

Maden sektörü ihracatında konjonktürel etkilere baktığımızda ise özellikle 1990'da Körfez savaşı gibi Dünya'nın beklemediği bir dış etkinin dünya ekonomisinde bir durgunluğa yol açtığını ve Türkiye'nin maden ihracatının da bu tarihten itibaren düşüşe geçtiğini görüyoruz. Bu düşüş 1993 yılına kadar devam etmiş ve 1993 yılında maden ihracatı konjonktür etkisi ile 240 milyon dolara kadar düşmüştür. Körfez savaşı nedeni ile Türkiye çok büyük zararlara uğramıştır. Özellikle 1990'da geçilmesi planlanan ekonomik sistem başka bir tarihe ertelenmiştir. 1994 yılında Tansu Çiller'in Başbakanlığı döneminde alınan istikrar tedbirleri ile yaşanan ekonomik sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. 5 Nisan kararları denilen bu tedbirler ile TL'nin değeri düşürülmüş yani devalüasyon yapılmıştır. Bu devalüasyon ile Türkiye'nin ödemeler bilançosunu düzeltmek hedeflenmiştir. 1994'ten sonra Dünya ekonomisinin tekrar canlanma dönemine girmesi ve Türkiye'nin almış olduğu ekonomik tedbirler maden ihracatının da tekrar artmasını sağlamıştır. Bu durum Şekil 1'de 1994'ten (280 milyon dolar) 2000 yılı ortalarına kadar (517 milyon dolar) artan yükselen bir konjonktürel dalgalanma şeklinde yansımıştır. Ancak 2000'li yıllar öncesi bu olumlu dalgalanmalara rağmen Türkiye'nin bir türlü ekonomik problemlerini çözememiş olması nedeni ile yaşadığı kısa dönemli ekonomik krizler maden ihracatını etkilemektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi 1997 ve 1999 yıllarında ortaya çıkan dalgalanmalar buna örnek verilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise nispeten daha istikrarlı bir ekonomi yönetimi söz konusu olduğundan bu periyoddaki dalgalanmalar daha az gerçekleşmiştir.

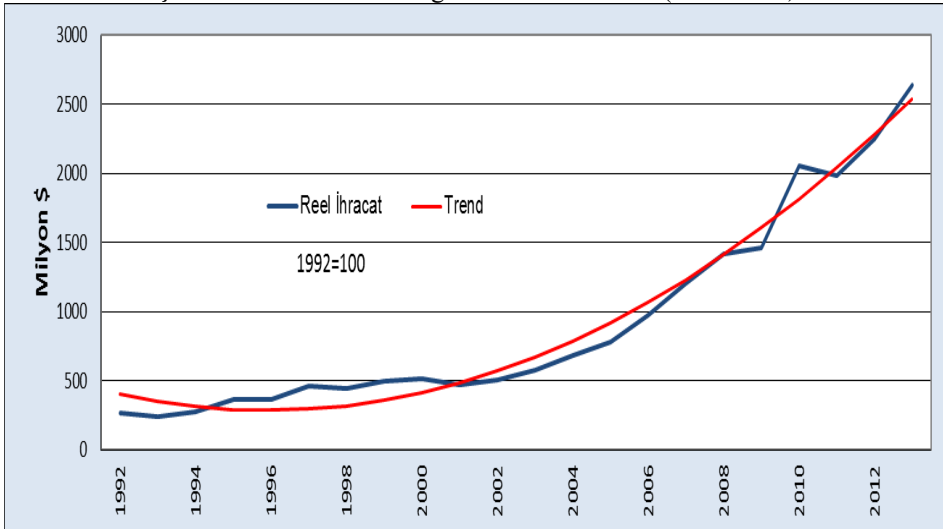
Türkiye'nin madencilik sektörü ihracatını aylık olarak değerlendirdiğimizde ilk göze çarpan KA (Şekil 2) grafiğidir. Bu grafikten konjonktürel etkiler nedeniyle sektör ihracatının aylık olarak çok fazla dalgalandığı görülmektedir. Bu dalgalanmalar 1992-2000 arası periyotta nerede ise istikrar kazanmış ve bu 8 yıllık periyotta yaklaşık 20 önemli konjonktür evresi yaşanmıştır. Bu durum, özellikle bu dönemde maden ihracatının birçok faktörden etkilendiğinin ve bir türlü istikrara kavuşmadığının bir göstergesidir. Bu dönemde dünyada 1990 Körfez savaşı ve bunun uzun dönemli etkileri, 1997'de Asya kıtasında başlayan ve dalga dalga ülke ekonomilerine yayılan Asya borç krizi ve 1998 Rusya krizi bu şiddetli dalgalanmalara yol açan en önemli faktörlerden bazılarıdır. Dünyada ortaya çıkan bu tür siyasi ve ekonomik gelişmeler doğası gereği önceden öngörülemeyen ve Türkiye'nin iç ekonomik politikalarından bağımsız meydana gelen başlıca küresel ekonomik krizlere yol

açmıştır. Bu krizler nedeniyle Türkiye maden sektörü ihracatının önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir. Şekil 2’den de görüldüğü gibi bu etkilenme Türkiye açısından bazen olumlu bazen de olumsuz olmuştur. Ancak Türkiye’nin maden ihracatında bu dönemde gerçekleşen dalgalanmaları sadece bu krizler ile açıklamak çok zordur. Özellikle Türkiye’nin yapısal sorunları ve bu sorunların yaratmış olduğu ekonomik problemlerin niteliği (dış kaynak bağımlılığı, enflasyonist baskılar, rekabet eksikliği, devletin ekonomideki ağır rolü, ekonomik büyümede imalat sanayinin öncülüğü elinden kaçırmış olması vb.) bu dönemde ihracatı etkileyen diğer içsel önemli faktörlerdir. 1994 yılında Türkiye ekonomisinde yaşadığımız ekonomik kriz bunlardan bir tanesidir. Bir diğeri de Türk ekonomisinin dış rekabete açılması ve devletin ekonomik varlığının küçültülmesi gibi konularda bu dönemde gerekli yapısal reformların yapılamamasıdır.

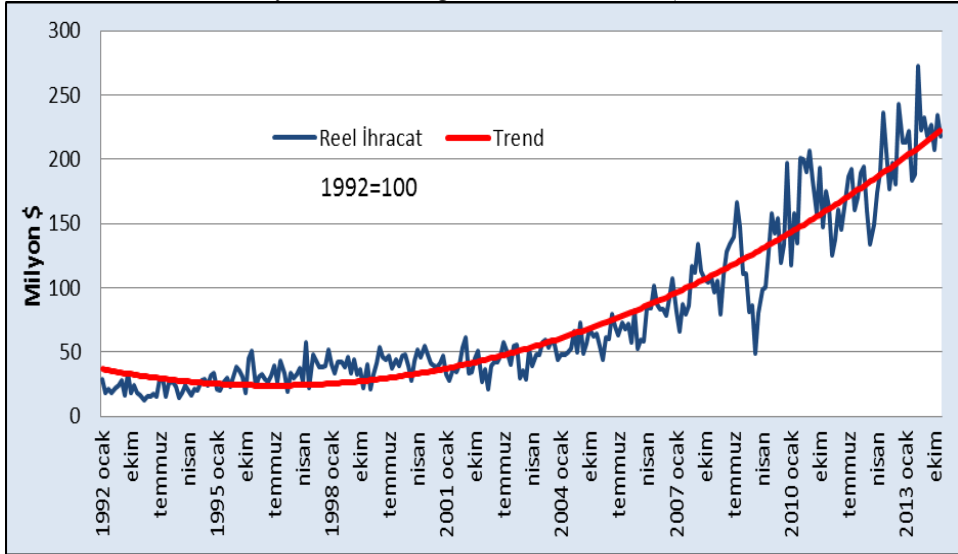
Maden ihracatına ilişkin 2000 yılı sonrası aylık konjonktürel dalgalanmaların daha önceki dönemlere göre nispeten azaldığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birinin Türkiye’de 2000 yılı sonrasında uygulanan ekonomik istikrar programları olduğu söylenebilir. Şekil 1 ve 2 incelendiğinde 2000 yılı sonrası gerçekleşen önemli bir konjonktürel dalgalanma göze çarpmaktadır. Bu dalgalanma 2008 yılı Eylül ayında başlamakta ve 2010 yılına kadar devam etmektedir. Bu dönemde maden ihracatı yaklaşık yüzde 22 oranında azalmıştır. Bu dalgalanmanın nedeninin, 2008 yılı Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan ve dünyanın birçok ekonomisini olumsuz yönde etkileyen küresel finansal krizdir.

Şekil 3 ve 4 Türkiye maden sektörü ihracatının 1992-2013 arası yıllık ve aylık eğilim ve reel ihracat değerlerini göstermektedir.

Şekil 3: Yıllık Tahmini Eğilim ve Reel İhracat (1992-2013)

Şekil 4: Aylık Tahmini Eğilim ve Reel İhracat (1992-2013)

Maden ihracatının yıllık eğilim grafiğini incelediğimizde, ihracatın 1992 yılından (406 milyon dolar) 1996 yılı ortalarına kadar (287 milyon dolar) yaklaşık yüzde 30 azaldığını görmekteyiz. İhracat 1996 ve 2000 yılları arası yatay bir seyir izlemiş (ortalama 330 milyon dolar), bu tarihten sonra ise 2013 yılına kadar sürekli artan bir oranda (yıllık yüzde 11 ile yüzde 18) yükselmiştir. 2013 yılı madencilik sektörü reel ihracatı 2,64 milyar dolar ile rekor kırmıştır. Yaşanan kısa dönemli dalgalanmalara rağmen Türkiye'nin maden ihracatı artan bir eğilim göstermiştir.

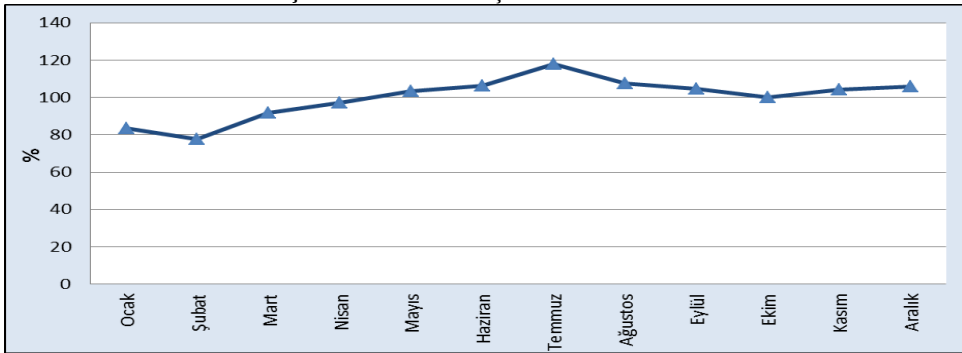
Maden ihracatının aylık eğilim grafiğini incelediğimizde, ihracatın 1992 yılından 1996 yılı ortalarına kadar azaldığını görmekteyiz (aylık ortalama 25 milyon dolar). İhracat 1996 ve 2000 yılları arası yatay bir seyir izlemiş (ortalama 32 milyon dolar), bu tarihten sonra ise 2013 yılına kadar artan bir oranda yükselmiştir (ortalama 140 milyon dolar). Bu periyod da, Türkiye'nin uyguladığı ekonomik politikalar ile dünyada yaşanan ekonomik gelişmelerin etkileri önemlidir. 2000 yılında uygulanmaya başlanan çapa politikası (kur rejiminin enflasyon hedefine yönelik uygulanması) başarısız olmuş yani kur ile enflasyon arasındaki makas açılmış ve TL aşırı değer kazanmıştır. Bu durum neticesinde ihracat mallarımıza olan talep azalmıştır. Bu, zaten 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri ile dünyada kendini gösteren durgunluk ile de birleşince özellikle sanayi üretiminde önemli rolü olan maden ihracatımız azalmıştır. Diğer yandan da ithalatımız artış kaydetmiştir. Sonuçta bu periyotta Türk ekonomisi tarihinin en büyük dış ticaret açığı oluşmuştur. Bunun sürdürülemeyeceği anlaşılınca çapa politikasından vazgeçilerek 23 Şubat 2001 günü serbest döviz kuru rejimi uygulamasına geçilmiştir. Serbest döviz kuru uygulamasına geçilir geçilmez, TL uluslararası paralara karşı değer kaybetmiştir. Sonuçta değer kaybeden TL ile izleyen dönemde ihracat artmış ve ithalat azalmış, böylece ödemeler dengesinde ki açık kapanmıştır. 2001 yılı sonrası ihracat eğiliminin sürekli arttığı

görülmektedir. Bunda en önemli etkenin Türkiye’de 2000 yılı sonrasında uygulanan ekonomik politikaların başarısı olduğu söylenebilir.

Zaman serisi modellerinde KA ve eğilim dışında etkili olan bir diğer faktör ise mevsimsel etkilerdir. Mevsimsel faktörlerin Türkiye madencilik sektörü ihracatı üzerine etkisi analiz ettiğimiz bir diğer konudur. Şekil 5 madencilik sektörü ihracatının eğilim ve konjonktür etkisinden arındırılmış düzeltilmiş mevsim indeksini göstermektedir. Şekil 5’te gözlenen önemli bir nokta maden ihracatının özellikle Temmuz ve Aralık aylarında arttığı, Şubat ve Ekim aylarında ise azaldığıdır. Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında ise nispeten yatay bir seyir izlemektedir. Bu da maden ihracatının yaz ve kış aylarında arttığı ilkbahar ve sonbahar aylarında ise azaldığı anlamına gelmektedir.

Şekil 5: Düzeltilmiş Mevsim İndeksi

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1992-2013 dönemi zaman serisi analizine dayalı bulgular madencilik sektörü ihracatının konjonktürel etkiler nedeniyle kısa dönemde çok fazla dalgalandığını ve bu dalgalanmaların özellikle 2000 yılı öncesi dönemde istikrar kazandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye maden sektörü ihracatının hem içsel hem de dışsal birçok siyasi ve ekonomik faktörden etkilendiğinin ve bir türlü istikrara kavuşmadığının bir göstergesidir. Bu durum, literatür araştırması bölümünde değindiğimiz üzere, Türkiye’de çeşitli ekonomik değişkenler üzerine gerek ampirik gerekse politik konjonktürel dalgalanmalar konusunda yapılan çalışmaların bulguları ile örtüşmektedir. Özellikle 2000’li yıllar öncesi dışsal faktörlerden ziyade Türkiye’nin ekonomik problemlerini çözememiş olması nedeniyle yaşadığı kısa dönemli ekonomik krizler maden ihracatını daha fazla etkilemektedir. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları ve bu sorunların yaratmış olduğu ekonomik problemlerin niteliği, Türk ekonomisinin dış rekabete açılmaması, özelleştirmeye ilişkin gerekli yapısal reformların yapılamaması ihracatı etkileyen en önemli içsel faktörlerdir. 1994 yılında Türkiye ekonomisinde yaşadığımız ekonomik kriz, 1997 ve 1999 yıllarında ortaya çıkan dalgalanmalar bunlardan birkaç tanesidir. 2000’li yıllardan sonra ise nispeten daha istikrarlı ve başarılı bir ekonomi yönetimi söz konusu olduğundan konjonktürel dalgalanmalar daha az gerçekleşmiştir. 2000 sonrası yaşanan en önemli konjonktürel dalgalanma

dışsal nitelikte olan 2008 küresel finansal krizi ve neticesinde madencilik sektörü ihracatının 2010 yılına kadar yüzde 22 düşmesidir. Ancak, analiz bulgularına göre, yaşanan kısa dönemli konjonktürel dalgalanmalara rağmen Türkiye madencilik sektörü ihracatı (özellikle 2002 yılı sonrasında günümüze) artan bir eğilim göstermiştir.

İhracat genel olarak bir ülkenin milli gelirinden bağımsızdır. İhracatı belirleyen temel iki faktör ihracat yapılan ülkenin milli geliri ve uluslararası fiyatların ülke içi fiyatlara oranıdır. İhracat bu faktörler ile doğru orantılı bir şekilde artar. Ancak ihracatı sadece bu faktörler belirlemez. Bunlar dışında ülke içi faktörler olarak adlandırdığımız ülkenin ekonomi politikaları, ülkede yaşanan ekonomik krizler, dışsallıklar vb. faktörlerde ihracat üzerinde etkili olur. Birde genel anlamda dünyada ki ekonomik koşullar çok önemlidir. Özellikle dünyadaki ekonomik durum ve gelecekteki beklentiler ihracat üzerinde önemli rol oynar. Günümüzde teknoloji ve küreselleşme neticesinde ülke ekonomileri birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Bir ülkede yaşanan herhangi bir kriz az veya çok diğer ülkeleri de etkilemektedir. Eğer bu ülke Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Almanya gibi gelişmiş bir ülke ise o zaman bu yerel kriz bir dünya krizine bile dönüşebilmektedir. Dolayısı ile dışa açık ve küresel ekonomiye bütünleşmiş Türkiye ekonomisi de bütün bu faktörlerden olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Uluslararası piyasada istikrarlı bir şekilde yer almak ve konjonktürel dalgalanmalardan daha az etkilenmek istiyorsak ihraç mallarımızın talep esnekliğini azaltmak zorundayız. Bu da daha fazla Ar-Ge, yenilik, kalite, rekabet gücü, katma değer, verimlilik ve çeşitlilik ile mümkündür. Bunları sağladığımız ölçüde dış kaynaklı krizleri ve konjonktürel dalgalanmaları en az zararla atlattır, ekonomik büyüme ve gelişmemizi sağlam temellere dayandırmış oluruz. Bu çerçevede, madencilik sektöründe hammadde üretimi ve dış satımına dayalı bir pazar anlayışından kurtulup, dünya pazarlarında katma değeri yüksek, işlenmiş, kalite ve alternatifi olmayan teknolojik madencilik ürünlerinin üretilmesi gerekmektedir.

**Ek 1: Aylık Reel İhracat Değerlerinin
12'şerli Hareketli Ortalamaları (Milyon \$, 1992=100)**

Yıl	Ay											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1992	-	-	-	-	-	-	22	21	21	20	20	19
1993	19	20	20	19	20	20	20	20	21	21	22	22
1994	22	21	22	22	22	23	24	24	24	25	25	26
1995	27	28	28	28	29	30	31	31	32	32	32	33
1996	33	32	33	34	33	31	31	31	31	32	33	34
1997	34	35	35	35	36	38	39	40	40	41	40	41
1998	41	41	40	40	39	38	37	36	36	36	37	37
1999	38	38	38	39	40	41	42	43	43	43	43	43
2000	44	44	44	44	43	43	43	43	42	41	40	40
2001	41	41	40	40	41	41	40	40	40	40	40	40
2002	40	40	41	42	42	43	43	43	44	44	44	45
2003	45	45	46	47	47	48	49	50	51	51	53	53
2004	54	54	54	55	55	56	57	58	58	59	59	61
2005	61	62	63	64	64	64	65	66	66	67	68	70
2006	72	73	75	76	77	80	82	84	85	86	86	87
2007	88	91	95	97	99	99	100	102	104	105	108	110
2008	112	114	117	119	119	118	117	114	112	111	110	108
2009	109	109	108	109	110	116	122	128	135	141	150	156
2010	161	165	166	170	173	173	174	174	173	172	168	164
2011	163	162	163	162	163	165	166	166	167	168	170	175
2012	179	179	180	182	184	187	190	196	201	203	207	210
2013	211	214	217	219	220	220	-	-	-	-	-	-

Not: İlk değer 1992 yılı temmuz ayı 12'şerli hareketli ortalama değerdir ve şu şekilde hesaplanmıştır: $Y'_{\text{Temmuz}1992} = [(28/2+18+21+\dots+24+18+16/2)]/12$

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ş. (2008). An Analysis of Business Cycles under Regime Shifts: The Turkish Economy and Industrial Sector. *D.E.Ü. İ.İ.B.F.*, 23(2), 135-151.
- Akçoraçoğlu, A. ve Yurdakul, F. (2004). Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59(1), 1-25.
- Akgül, I., Koç, S. ve Koç, S. Ö. (2007). Cari İşlemler Dengesi Rejim Değişim Modelleri ile Modellenilebilir mi? 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya.
- Alizadeh, A. H., Nomikos, N. K. ve Pouliaxis, P. K. (2008). A Markov Regime Switching Approach for Hedging Energy Commodities. *Journal of Banking & Finance*, 32, 1970-1983.
- Altuğ, S. ve Bildirici, M. (2010). *Business Cycles around the Globe: A Regime Switching Approach*. Çalışma Metni, no: 1009, TÜSİAD-Koç University Economic Research Forum Working Paper Series.
- Aydoğuş, O., Türkcen, B., Çalışkan, E. T. ve Kopurlu, B. S. (2009). *Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein*. Çalışma Metni, *Ege University Working Papers in Economics*.
- Barro, R. J. (1995). *Inflation and Economic Growth*. Çalışma Metni, NBER no: 5326, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Bazdrescha, S. ve Werner, A. (2005). Regime Switching Models for the Mexican Peso. *Journal of International Economics*, 65, 185-201.
- Bildirici, M. ve Bozoklu, Ü. (2010). *Beklentilerin Ekonomi Üzerindeki Etkileri: MS-VAR Yaklaşımı*. Çalışma Metni, TÜSİAD-KOÇ University Economic Research Forum, 1019.
- Bilgili, F., Tülüce, N. S. H. ve Doğan, İ. (2012). The Determinants of FDI in Turkey: A Markov Regime-Switching Approach. *Economic Modelling*, 29, 1161-1169.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*. 1.Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Burns, A. F. ve Mitchell W. C. (1946). *Measuring Business Cycles*. New York: NBER.
- Diebold, F. X. ve Rudebusch, G. (1996). *Measuring Business Cycles: A Modern Perspective. Review of Economics and Statistics*, 78, 67-77.
- Doğruel, A. S. (2002). *İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üzerine Düşünceler*. Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- DPT. (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu (DPT:2739-ÖİK: 690), Ankara.
- Ekonomi Bakanlığı. (2012). Sektör Raporları, Madencilik Sektörü. İhracat Genel Müdürlüğü Maden, Ankara: Metal ve Orman Ürünleri Daire Başkanlığı.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2013). 2014 Yılı Bütçe Sunumu. Ankara: Strateji Geliştirme Bakanlığı.
- Fırat, E. ve Demirtaş, C. (2012). Konjonktürel Teoriler Işığında Türkiye'de Yaşanan 2000- 2001 Krizinin Değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 23-32.
- Fırat Kalkınma Ajansı. (2011). Bingöl İli Madencilik Potansiyeli Profili. 1-30.
- Fischer, S. (1993). The Role of Macroeconomic Factors in Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485-512.
- Haberler, G. (1937). *Prosperity and Depression: A Theoretical Analysis of Cyclical Movements*. Geneva: League of Nations.
- Hansen, A. H. (1964). *Business Cycle and National Income*. New York: W.W. Norton Company.
- Kabadayı, B. (2013). Türkiye Konjonktür Dalgalanmaları ve Rejim Değişimi Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 107-120.
- Kalkınma Bakanlığı. (2015). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Madencilik Politikaları, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Karabulut, G. (2005). Konjonktürün Dönüm Noktalarının Tahmini için Bir Probit Modeli: Türkiye Örneği. *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(2), 1-9.
- Kartalkanat, A. (1991). Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası. *Jeoloji Mühendisliği*, 38, 51-67.
- Kazmier, L. (2003). *Schaum's Outline of Business Statistics*. 4.Baskı, USA: McGraw-Hill.
- Kepeken, Y. (1987). *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*. 4.Baskı, Ankara: Teori Yayınları.
- Kepeken, Y. ve Yentürk, N. (2011). *Türkiye Ekonomisi*. 24.Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kesgingöz, H. (2014). Türk Sanayisinin Konjonktürel Analizi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 16(1), 155-166.
- Kondratieff, N. D. ve Stolper, W. F. (1935). The Long Waves in Economic Life. *The Review of Economics and Statistics*, 17(6), 105-115.
- Kuznets, S. (1930). *Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Bearing on Cyclical Fluctuations*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Liboshi, H. (2007). Duration Dependence of the Business Cycle in Japan: A Bayesian Analysis of Extended Markov Switching Model. *Japan and the World Economy*, 19, 86-111.
- Mann, P. (1995). *Statistics for Business and Economics*. New York: Wiley.
- Mill, J. S. (1909). *Principles of Political Economy (1848)*. Publisher Longmans, Green and Co.
- Moolman, E. (2004). A Markov Switching Regime Model of the South African Business Cycle. *Economic Modelling*, 21, 631-646.
- Moore, T. ve Wang, P. (2007). Volatility in Stock Returns for New EU Member States: Markov Regime Switching Model. *International Review of Financial Analysis*, 16, 282-292.
- MTA. (1985). Türkiye'de Madencilüğün Tarihçesi ve MTA. MTA Genel Müdürlüğü yayını, Ankara: MTA Matbaası.
- Nefçi, S. N. (1984). Are Economic Time Series Asymmetric over the Business Cycle? *Journal of Political Economy*, 92(2), 307-328.
- Onur, S. (2001). Politik Konjonktür Dalgalanmaları ve Türkiye Uygulaması (1950-2000). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 157-184.
- Özer, M. ve Taban, S. (2006). *Modern Konjonktür Teorileri*. Bursa: Ekin Kitabevi.

- Özkan, F. ve Tarı, R. (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Seçim Dönemlerinin Politik Konjonktürel Dalgalanmaları Teorisi Çerçevesinde Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36-224, 223-238.
- Pigou, A. C. (1927). *Industrial Fluctuations*. London: Macmillan.
- Sayan, S. ve Berument, H. (1997). Türkiye’de Siyaset Ekonomik Popülizm ve Hükümetler. *Hacettepe Üniversitesi İİSBF Dergisi*, 15(2), 171-185.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York: McGraw Hill.
- Sezgin, Ş. (2007). Türkiye’de Politik Konjonktürel Dalgalanmalar: 1950-2003 Dönemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(2), 135-154.
- Tamzok, N. (2005). Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları. *Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Fuarı*, IMCET 2005, 9-12 Haziran 2015, İzmir, 5-20.
- Tamzok, N. (2008). Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4), 179-204.
- Tarı, R. ve Kumcu, F. S. (2005). Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 156-179.
- TBMM. (2010). TBMM Madencilik Araştırma Komisyon Raporu. Madencilik Sektöründeki Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (Dönem :23, Yasama Yılı: 4, s.sayısı: 544), Ankara.
- TMMOB. (2011). Madencilik Sektörü ve Politikaları Raporu. Maden Mühendisleri Odası.
- TOBB. (2008). Türkiye Madencilik Sektör Raporu. TOBB Madencilik Sektör Meclisi, No: 2008/77.
- Turan, M. (1981). Madencilüğimizin, Tarihsel Gelişimi. *Türkiye- Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi Tebliğler Kitabı*. 16-20 Şubat 1981, Ankara: TMMOB Maden Mühendisleri Odası yayını.
- Turan, M. (1983). *Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uygur, E. (2000). Erratic Growth and Investment Behavior in Turkey. *Turkey: Country Economic Memorandum, Structural Reforms for Sustainable Growth*. 20657, vol.1, Washington: The World Bank.
- Weiers, R. M. (2007). *Introduction to Business Statistics*. 6.Baskı, South-Western College Pub, USA: Thomson South-Western.
- Yamak, N. ve Topbaş, F. (2008). Stok Yatırımları ve Konjonktürel Dalgalanmalar. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, İzmir.
- Yeldan, E. (1996). Kısa Vadeli Sermaye Akımları. *Ekonomide Durum*, 1, 41-48.

SUMMARY

The main purpose in this paper is to reveal the cyclical fluctuations occurred in the Turkish mining industry's exports over the 1992-2013 periods and to analyze the internal and external economic factors behind these fluctuations. Also, general information about the development process of the industry which is one of the most important industries of world economy is given and growing process of the industry's export in Turkey is being evaluated. No similar empirical study based on the cyclical fluctuations on the export of mining industry in Turkey has been encountered in the literature. The cyclical fluctuations experienced in the industry's exports, however, is rather important when considering the contribution of this industry to the country's national income and employment. The study is designed as follows. Firstly, theoretical and empirical literature on cyclical fluctuations is examined, then, historical development process and structure of the industry in Turkey are evaluated and various statistics on the production and export of the industry are presented. Thirdly, by using monthly and yearly time series data related to industry's export, the estimated trend function is calculated by performing linear and quadratic regression analyses by the method of ordinary least squares. Lastly, by evaluating the findings obtained in the third section, results and policy recommendations are conducted. The results revealed that the estimated export trend function is a quadratic. According to the findings, it seems that the export of the industry rises and falls irregularly, it is also seen that these fluctuations have gained the stability especially for the pre-2000 period. This situation indicates that the export of the industry is affected from both internal and external many political and economic factors and that somehow it has been unable to stabilize in this period. After the 2000s, due to relatively stable and successful economic management, internal cyclical fluctuations are occurred at a lower level. The most important cyclical fluctuation occurred in this period (after 2000s) is 2008 global financial crisis, which is an external phenomenon; in subsequent two years the export of the Turkish mining industry declined 22 percent. However, the findings reveal that exports of the industry has shown an increasing trend especially after 2002, despite the short-term cyclical fluctuations experienced.

Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Yerel Mali Özerklik

Betül HAYRULLAHOĞLU*

ÖZ

Anayasal İktisat Teorisi devletin güç ve yetkilerinin nasıl sınırlandırılabilirliğini ve nasıl sınırlandırılması gerektiğini incelemektedir. Bu kapsamda Anayasal iktisatçılar tarafından, hazırlanacak olan ekonomik anayasa ile devletin vergilendirme yetkisinin belli bir kısmının yerel yönetimlere devredilmesi gerektiği savunulmaktadır. Çalışma, üniter ve federal yapıli devletlerde vergilendirme yetkisinin yerel yönetimlere devrini ve yerel mali özerklik olgusunu olumlu ve olumsuz yönleriyle objektif bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasal İktisat, Mali Federalizm, Mali Özerklik, Ekonomik Anayasa, Desantralizasyon.

Jel Sınıflaması: H70, H71, H77.

The Local Fiscal Autonomy from The Perspective of Constitutional Economics Theory

ABSTRACT

The constitutional economics theory examines how government's power and authority could be limited and how should be limited. In this context, through the instrument of economic constitution, it is argued by constitutional economists that, a certain part of government's tax-raising power should be transferred to local governments. This study aims to analyse the transfer of governments' tax-raising powers to local governments in unitary and federal states and to research the local fiscal autonomy phenomenon in its positive and negative aspects from an objective point of view.

Key Words: Constitutional Economics, Fiscal Federalism, Fiscal Autonomy, Economic Constitution, Decentralization.

Jel Classification: H70, H71, H77.

GİRİŞ

Günümüzde uygulanan liberal iktisadi politikalar, demokratik taleplerde yaşanan artışlar, kaçınılmaz küreselleşme olgusu ve kaynak kullanımında etkinlik sağlama arzusu yerel mali özerkliği gündeme getirmiş bulunmaktadır. Kamusal fonksiyonlara ilişkin yetki ve sorumlulukların merkezi yönetimden alt birimlere aktarılmasını ifade eden yerelleşme kavramı siyasi ve idari olmak üzere iki boyutlu olarak kullanılmaktadır. İdari yerelleşmede yargılama ve kanun yapma gücü merkezi yönetimdeyken, siyasi yerelleşmede politika belirleme gücünün yanı sıra, yasa yapma gücünün de yerel düzeyde paylaşılması söz konusu olmaktadır. Bu anlamda mali özerklik esas olarak federal devlet yapısına sahip ülkelerin idarelerarası mali ilişkilerinin düzenlenmesine ilişkin bir kavram olarak

* Araş. Gör., Uşak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, betul.hayrullahoglu@usak.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 16.09.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 26.05.2016)

Doi Number: 10.18657/yeccbu.40737

kullanılmaktadır. Ancak üniter yapılı devletlerde de anayasal yetki devri koşullarının varlığı halinde, yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisine sahip olmaları mümkün olabilmektedir.

Günümüzde yerel mali özerkliğin geliştirilmesi yönünde gelen yoğun siyasi talepler, merkezi idarenin küçültülmesinin sebeplerinden birini oluşturmakta ve bir ülkenin gelişmişlik seviyesi ve demokratik performansı arttıkça, merkezi yönetimin küçültülmesi eğiliminin arttığı savunulmaktadır. Bu noktada yerel mali özerklik kavramı, Anayasal İktisat Teorisi açısından önemi ve yerel mali özerkliğin olumlu ve olumsuz yanlarının belirlenmesi bu çalışmada amaçlanmaktadır.

I. ANAYASAL İKTİSAT TEORİSİ

Anayasal İktisat Teorisi, temelini 19. yüzyıl liberalizminde bulan ve devletin ekonomik sınırlarının belirlenmesini amaçlayan Neo Liberal yaklaşımların, Hayek, Buchanan, Tullock gibi iktisatçılar tarafından savunulan bir uygulamasıdır (Gökbnar, 1997: 1). Anayasal İktisat Teorisi'nin kurucusu olarak kabul edilen Amerikalı İktisatçı Profesör James M. Buchanan'ın 1986 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmasından sonra bu yaklaşım dünyada akademik ve politik çevrelerde ilgi görmeye başlamıştır (Gökbnar, 1995: 119). Anayasal İktisat Teorisi “devletin güç ve yetkilerinin nasıl sınırlandırılabileceğini ve nasıl sınırlandırılması gerektiğini” inceleyen bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Aktan, 2008: 98).

Buchanan anayasal iktisadın amacını, “Anayasal ekonomik analiz, ekonomik ve siyasal kurumların seçimlerini ve davranışlarını sınırlayan alternatif yasal-kurumsal-anayasal kuralların işleyiş özelliklerini incelemeyi amaçlar. Bu kurallar, ekonomik ve siyasal kurumlar tarafından yapılacak seçimlerin çerçevesini belirler” şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere geleneksel iktisat teorisi, belli yasal-kurumsal-anayasal çerçeveyi veri kabul ederek bu çerçeve içinde bireyin çeşitli optimal koşullara nasıl ulaşacağını analiz ederken, anayasal iktisat, alternatif yasal-kurumsal-anayasal çerçeveleri ve bunlar arasından yapılacak tercihleri incelemektedir. Buchanan'ın ifadeleriyle, “anayasal iktisat” belirli sınırlar içerisindeki “seçimleri” değil, “sınırlamanın seçimini” ele almaktadır (Savaş, 2000: 1015-1016).

A. Anayasal İktisat Teorisinin Felsefi ve Teorik Temelleri

Anayasal İktisat Teorisi'nin felsefi temelleri sosyal sözleşmeye dayanırken, teorik temellerini Kamu Tercih Teorisi oluşturmaktadır. Anayasal iktisat disiplini altında, devletin varlığı “toplumsal/sosyal sözleşme”ye dayandırılmakta olup devlet, bireylerin aralarında bir uzlaşma ile belirledikleri yapay bir yapı olarak kabul edilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak, vergileme yetkisi de dahil devlete verilmiş olan bütün yetkilerin, bireyler tarafından her zaman ve her ölçüde sınırlandırılması mümkün olabilmektedir (Sakal ve Şahin, 2009: 80).

Anayasal İktisat Teorisi'nin teorik temelini oluşturan Kamu Tercih Teorisi, “ekonomi ve politika bilimi arasındaki bağı oluşturan bir disiplin” (Buchanan, 1991a: 58-59) olarak görülmekte ve piyasa dışı karar almanın

ekonomik olarak incelenmesi ya da ekonominin politika bilimleri alanına uygulanması (Mueller, 1976: 395) şeklinde tanımlanmaktadır. Buchanan'ın ifadesi ile bir metot, araçlar ya da standart araçların standart yöntemlerle belirli bir şekilde uygulanması olmayıp, kendi içinde kapalı bir anlam taşımaktadır (Buchanan, 1991b: 29). Kökleri 1896 yılında Wicksell'in yaptığı çalışmalara dayanan Kamu Tercihi Teorisi'nin özellikleri; metodolojik bireycilik, homo economicus ve politik mübadeleden oluşmaktadır (Buchanan, 1986).

Temelde ekonomi teorisi içinde ayrıntılı analizler için kullanılan araç ve metotları kapsamakta olan Kamu Tercihi Yaklaşımı, bu araç ve metotların politik sürece, kamu sektörüne, politik alana ve kamu sektörüne uygulamasını sağlamaktadır (Buchanan, 1991a: 61).

Anayasal İktisat Teorisi, kuralların ve kurumların nasıl işlediğini, çalışma özelliklerini, oluşturulma biçimlerini sorgulayan, normatif ve pozitif anlama sahip bir araştırma programı (Rowley, 1997: 1) olup, pozitif ve normatif Kamu Tercihi Teorisi'ne dayalı olmak üzere başlıca iki alanı içermektedir (Işık vd., 2010: 5):

(i) Anayasaların Ekonomik Teorisi; bir ekonomik anayasa oluşturmak için gerekli olan ilkeleri araştırmaktadır. Ekonomik anayasa ile devletin ekonomik güç ve yetkilerinin anayasal kurullarla sınırlandırılması söz konusudur. Anayasal iktisatçılar, devlet yetkilerinin anayasal düzeyde sınırlanmaması halinde anayasa sonrası bir ortamda devletin giderek büyüyeceğini ve bunun sonucunda ekonomik ve politik yapının giderek yozlaşacağını ve demokrasinin zarara uğrayacağını savunmaktadırlar.

(ii) Politik Kurumlar Teorisi de normatif bir özellik taşımakta ve anayasa içerisinde politik norm, kural ve kurumların nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunu analiz etmektedir.

B. Anayasal İktisat Teorisinde Ekonomik Anayasa

Ekonomik anayasa; belli bir ekonomik sistem içinde, ekonomik süreçleri düzenleyen hukuk normlarının bütününe ifade etmekte olup (Gökbunar, 1997: 1), devletin ekonomik hak, yetki, görev ve sorumluluklarının anayasal boyutta açık ve net bir şekilde belirlenmesini amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomik anayasa ile devletin ekonomik güç ve yetkilerinin anayasal kurullarla sınırlandırılması söz konusu olup (Aktan, 2008: 101), "sınırlamanın kendisinin belirlenmesi" konusu Anayasal İktisat Teorisi açısından anayasal düzeyde bir konu olarak ele alınmaktadır (Hepaksaz, 2007: 90).

1. Ekonomik Anayasanın Kapsamı

Ekonomik anayasa disiplinler arası karakterde olup, iktisat, siyaset ve hukuk gibi bilimlerin ortak alanını teşkil etmektedir. Anayasal iktisatçılar siyasal liberalizmin ekonomik liberalizmden kaynaklandığını ileri sürerek demokrasinin ahlaki temellerini oluşturan bireysellik ile ekonomik hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınıp korunması gerektiğini ileri sürmektedirler (Gökbunar, 1997: 1).

Bireylerin ekonomik hak ve özgürlüklerinin sağlanması, devletin ekonomik hak ve yetkilerinin sınırlandırılması ile mümkün olabilmektedir. Anayasal iktisadın esas inceleme konusunu da, devletin bu hak ve yetkilerini nasıl

kullanacağı, nasıl kullanması gerektiği ve bunların sınırlarının nasıl olacağı oluşturmaktadır (Aktan, 2008: 101). Ekonomik Anayasa'nın teorik düzeyde kapsamına başlıca şu iki konuya ilişkin hukuksal kuralların nasıl olması gerektiği girmektedir (Sakal ve Şahin, 2009: 91):

- (i) devletin ekonomik yetki, görev ve sorumlulukları,
- (ii) bireylerin ekonomik hak ve özgürlükleri.

2. Ekonomik Anayasa Gereği

Anayasal iktisatçılara göre devletin aşırı büyümesi ekonomik ve politik yozlaşmaların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasına neden olmakta, dolayısıyla politik karar alma sürecinde anayasal kurumsal çerçevenin revize edilmesi gerekmektedir. Anayasal iktisatçılar, bireylerin ekonomik hak ve özgürlüklerinin korunabilmesi için, siyasi iktidarın ekonomik konularda düzenleme yetkisinin sınırlandırılmasını ve devletin görev ve sorumluluklarının açık ve net olarak, sınırları ile birlikte anayasada yer alması gerektiğini öne sürmektedirler. Anayasal iktisatçılara göre anayasal ekonomi ile siyasi iktidarların; para arzı, faiz oranı, döviz kuru, asgari ücret, vergileme, harcama, transfer ödemeleri, yatırımlar, gelir dağılımı ve benzeri ekonomik konularda, istedikleri gibi davranamayacakları şekilde oyunun kurallarının yeniden belirlenmesi gerekmektedir (Gökbunar, 1997: 4).

Ekonomik anayasa kapsamında yapılacak mali düzenlemeler ile amaçlanan, her gelen siyasi iktidarın istediği kadar harcamaları arttırıp, vergi oranları üzerinde istediği değişiklikler yapmasına engel olmaktır. Ayrıca gelecek nesillere büyük bir mali yük getirecek olan borçlanmanın bu anayasa ile kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Kamu gelir ve giderlerinin belirli kurallara bağlanarak kontrolü, aynı zamanda daha küçük bir kamu ekonomisi anlamına gelen küçük ve denk bir bütçeyi de meydana getirecektir (Sakal ve Şahin, 2009: 91).

II. YEREL MALİ ÖZERKLİK

Günümüzde merkezi idarenin payının küçültülerek etkinliğinin artırılması için bazı hizmet sunumlarının merkezi idareden yerel yönetimlere bırakılması söz konusu olmaktadır. Bu adem-i merkeziyetçi yapı yalnız federal devletler için değil, üniter devletler için de giderek uygulanmaktadır (Dileyici, 2012: 504). Bir ülkenin gelişmişlik seviyesi ve demokratik performansı arttıkça, merkezi yönetimin küçültülmesi eğiliminin arttığı ifade edilmektedir. Bu noktada yerel mali özerkliğin geliştirilmesi yönünde gelen yoğun siyasi talepler, merkezi idarenin küçültülmesinin sebeplerinden birini oluşturmaktadır (Eryılmaz, 2007: 86, 88).

A. Yerel Mali Özerklik Kavramı

Yerelleşme sıklıkla, toplum ve ekonomi üzerindeki hükümet yetkisinin, merkezi hükümetten yerel yönetimlere doğru kayması olarak görülmektedir. Yerelleşmeyi tanımlama ve ölçmeyi hedef alma girişiminde bulunanlar esas olarak kavramın mali boyutu üzerinde odaklanmışlardır (Rodden, 2004: 482).

En geniş anlamıyla mali yerelleşme; gelir toplama ve harcama yapma konusunda merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere siyasal sorumlulukların

devri şeklinde tanımlanan ve merkezi devlet politikalarının tümünün atanmış ya da seçilmiş merkez planlamacıları tarafından kararlaştırılmasına anayasal sınırlamalar getiren, tüm dışsallıkları içselleştirebilen en yerelleşmiş devlet yapısını ifade etmektedir (Çoban, 2008: 262-263).

Kamusal fonksiyonlara ilişkin yetki ve sorumlulukların merkezi yönetimden alt birimlere aktarılmasını ifade eden yerelleşme kavramı siyasi ve idari olmak üzere iki boyutlu olarak kullanılmaktadır. İdari yerelleşmede yargılama ve kanun yapma gücü merkezi yönetimdeyken, siyasi yerelleşmede politika belirleme gücünün yanı sıra, yasa yapma gücünün de yerel düzeyde paylaşılması söz konusu olmaktadır (Topal, 2005: 25-26).

Anayasal iktisatçılar tarafından idarelerarası mali ilişkilerin düzenlenmesi için “yerel mali özerklik” savunulmakta, hazırlanacak bir ekonomik anayasa ile idareler arasındaki mali bölüşüme ilişkin esaslara bu anayasada yer verilmesi (Sakal ve Şahin, 2009: 91) ve devletin vergilendirme yetkisinin kısmen yerel yönetimlere devredilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Işık vd., 2010: 16).

Yerel mali özerklik; siyasi, idari ve mali özerklikten oluşmakta olan yerel özerkliğin 3 ayağından birini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yerel özerklik, kamusal faaliyetlerin yerine getirilmesinde belirli sınırlar dahilinde merkezi yönetimin idari, ekonomik ve mali alanlarda yetki ve sorumluluklarının yerel yönetimlere devri şeklinde tanımlanırken (Egeli ve Diril, 2012: 26), yerel mali özerklik ise, özerk kuruluşların merkezi yönetime bağımlı olmadan kendilerine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirebilmeleri, ayrı mal varlığına ve gelir kaynaklarına sahip olabilmeleri ve kanunlarca belirlenen sınırlar içerisinde kendi organlarının kararlarına dayanarak harcama yapabilmeleri şeklinde tanımlanmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 263).

B. Anayasal İktisat ve Yerel Mali Özerklik

Mali yerelleşmenin önemli bir özelliği, yerel yönetimlerin kendilerine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirebilecek mali kapasiteye sahip olmalarıdır. Aksi durumda yerel yönetimlerin varlık nedenleri ortadan kalkmış olmaktadır. Bu mali kapasite, merkezi yönetimden aktarılan paylar ile sağlanabileceği gibi, yerel yönetimlerin kendi gelir kaynakları ile de yaratılabilmektedir (Yılmaz vd., 2012: 21). Bu mali kapasitenin yaratılmasında anayasal iktisatçılar, devletin vergilendirme yetkisinin kısmen mahalli idarelere devredilmesi gerektiğini savunmaktadır (Tüğen, 2013: 399). Mali konulardaki bazı yetkilerin merkezi yönetimden yerel yönetimlere bırakılması ile idareler arasındaki rekabet artacak, bu da etkinlik artışı sağlayacaktır (Aktan vd., 2007: 195).

Devletin başarısızlığı teorisini ortaya atan Anayasal iktisatçılara göre, merkeziyetçi yönetim yapısı kamu sektörünün işleyişinden kaynaklanan bir sorundur. Merkeziyetçi yönetim yapısı neticesinde otorite merkezileşmekte, faaliyetlerin etkin şekilde yürütülmesini engelleyici düzeyde aşırı kuralcılık gelişmekte ve bireylerin siyasi karar alma sürecindeki etkinlikleri azalmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2012: 458-459). Bu noktada mali özerklik, Brennan ve

Buchanan'ın da ifade ettikleri gibi hükümetin genişlemeci eğilimlerini kısıtlayıcı bir mekanizma olarak önem kazanmaktadır (Oates, 2005: 355).

Yerel yönetimlerin mali özerkliğe kavuşturulması ve kendi gelir kaynaklarını yaratmaları yerel demokrasinin güçlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Belirli vergilerin yerel yönetimlerce tahsiline imkan tanıyan bir anayasal düzenleme, bu vergilerin daha etkin tahsil edilmesini de sağlayacaktır. Zira seçmenleriyle birebir ilişki içerisinde olan yerel yönetimler, daha fazla hizmet vererek seçmenini daha çok tatmin etme arzusuyla tahsil yetkilerini daha akıllıca kullanacak ve kayıplara fırsat tanımayacaklardır. Mükelleflerine karşı daha adil olmak zorunda olan yerel yönetimler, vergi adaletsizliklerine de neden olmayacaklardır (Yereli, 2016: 59).

Özetle Anayasal iktisatçılar kaynak kullanımında etkinlik, hesap verebilirlik, küreselleşme gibi nedenlerle yerel mali özerklik olgusunu savunmakta ve hazırlanacak bir ekonomik anayasa ile devletin vergilendirme yetkisinin bir kısmının yerel yönetimlere devri üzerinde durmaktadır.

C. Yerel Mali Özerkliği Ortaya Çıkaran Nedenler

Günümüzde merkezi devletin yetki ve sorumluluklarını daha alt düzeydeki yönetim birimleri ile paylaşmasının temelde iki sebebi bulunmaktadır. Bunlar, genel olarak çoğu ÷lkede uygulanan ekonomi politikalarına yön veren liberal iktisadi politikalar ve bunun yanı sıra gelişen demokrasi ile birlikte aktif, yapıcı ve katılımcı demokratik taleplerdeki artışlardır (Çoban, 2008: 263). Türkiye'de yönetim yapısının aşırı merkeziyetçilikten kurtarılarak, çağdaş, özerk ve demokratik yerel yönetim anlayışının benimsenmesine gerek duyulduğu ifade edilmektedir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 119).

Yerel mali özerkliği ortaya çıkan ve gelişimini sağlayan bir diğer önemli faktör ise küreselleşme olgusudur. Yapılan çalışmalarda küreselleşme sürecinin yerelleşme süreçlerini desteklediği; bunun ulus devlet üzerinde çeşitli etkilere neden olduğu; yerelleşme kavramının küreselleşme ile birlikte daha geniş bir çerçevede tanımlanmaya başlandığı saptanmış bulunmaktadır (DPT, 2001: 2).

Yerel mali özerkliği haklı çıkaran bir diğer husus kaynak kullanımında etkinliğe hizmet etmesidir. Yerel özellik taşıyan çok sayıda kamu hizmetini etkin ve yerel halkın tercihlerine uygun olarak yerine getiren yerel yönetimler, aynı zamanda demokrasiyi kurumsallaştırmanın da birer aracı olarak kabul edilmektedirler. Yerel mali özerklik ile yerel nitelikteki ihtiyaçların halka en yakın yönetim birimlerince yerine getirilmesiyle hizmet sunumunda yerel halkın denetimine olanak sağlanarak kaynakların daha etkin kullanımı sağlanmış olmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 260, 264). Özetle yerel mali özerkliğin ortaya çıkış nedenlerini şu üç faktörle açıklamak mümkündür (UNFPA, 2000: 3):

- (i) Dünya genelindeki trendin, gelişimin hükümetlerin yukarıdan aşağı yönetimi yerine toplumsal katılımı gerektirmesi,
- (ii) Planların merkezileştirilmesinin kaynakların sınırlı bir kısmının merkez dışı alanlara, çoğu kısmının ise merkeze akmasına neden olduğu gerçeğinin fark edilmesi,

- (iii) Merkezi hükümetçe uygulanan programların yerel nitelikteki ihtiyaçları ve bunların karakteristik özelliklerini dikkate almamaları nedeniyle, yerel yönetimlerce uygulanan programlar kadar etkili olamaması.

D. Yerel Mali Özerkliğin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Her olgunun olduğu gibi yerel mali özerklik olgusunun da bir takım olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Yerel mali özerklik her şeyden önce, hizmet birimlerinin insanlarla daha yakın ilişkiler kurabilmesi nedeniyle demokratikleşme ve katılımcılığa katkı sağlamaktadır. Katılımcılık kurumların hesap verebilirliğini ve şeffaflığını artırmak suretiyle verimliliği ve hizmet kalitesini artırmaktadır. Hizmetlerin kalitesinin ve etkinliğinin artması mükelleflerin hizmetlerin karşılığı olarak ödedikleri vergiye ilişkin gönüllülüğü artırmakta ve sonuçta devletin hizmet sunumuna ilişkin maliyetleri azalmaktadır (Çoban, 2008: 264). OECD ülkelerinde son 10 yıllık süreçte yerel mali özerkliğin öne çıkan özelliğinin yapılan reformlarla devletin ve yerel yönetimlerin gücünün artması olduğuna vurgu yapılmaktadır (Blöchliger ve Vammalle, 2012: 12).

Yerel mali özerklik lehine gelişmiş en güçlü iddialardan biri de vatandaşların ve vergi mükelleflerinin, kamu kesimi faaliyetlerine ilişkin tercihlerinin merkezi hükümet temsilcilerine nazaran, yerel hükümet temsilcilerince daha iyi bilinebileceğidir (Tanzi, 2000: 2). Yerel mali özerlikle dışsallıklar ve ölçek ekonomisinin yokluğunda harcama programlarının mümkün olan en küçük yönetim birimi tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Harcamaların yerel yönetimlerce gerçekleştirildiği durumlarda, yerel yöneticilerin harcama kararlarında daha tedbirli davranmaları söz konusu olmakta ve yerel halkın da hizmet sunan idareleri daha yakından takip edebilmeleri mümkün hale gelmektedir. Bu durum mali sorumluluk duygusunu artırarak, yerel yöneticilerin hesap verebilirliğini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca hizmetlerin birden çok idarece sunumu piyasa benzeri rekabet ortamı oluşturarak, kaynak kullanımında etkinliği sağlamakta ve sınırlı olan kaynak israfının önüne geçilmiş olmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 73).

Yerel mali özerkliğin bir diğer olumlu etkisinin ise yerel yönetimler arası rekabeti artırmak olduğu kabul edilmektedir. Burada söz konusu olan rekabetin yatay rekabet olduğu açıktır. Zira mali açıdan birbirlerinden farklı olan idarelerin aynı şartlarda rekabet etmelerini beklemek doğru değildir. Yerel mali özerkliğin idarelerarası rekabete katkısını Tiebout “Ayaklarla Oylama Teorisi” ile açıklamaktadır (Dileyici ve Vural, 2012: 238, 241). Buna göre bireyler federal bir sistemde eyaletler ve yerel yönetimlerin uygulamaları hakkında bilgi sahibi olarak kendi çıkarlarına uygun olan bölgeye yerleşecek ve o bölgede oy kullanacaklardır (Aktan ve Dileyici, 2007: 116). Tiebout bireylerin yerel yönetimler konusundaki seçimlerinin aynı, bireylerin özel mal tercihlerini açıkladıkları şekilde, yerel düzeyde sunulan kamusal mallara yönelik tercihlerinde açıklanacağını ileri sürmektedir. Tiebout ayrıca aynı firmaların bireylerin hangi malları tercih edeceklerini araştırma ve bunları etkin bir şekilde üretme arzusu içinde oldukları gibi, yerel yönetimlerin de bireylerin hangi tür yerel hizmetleri tercih edeceklerini

araştırma ve bunları etkin bir şekilde üretme arzusu içinde olduklarını ifade etmektedir (Stiglitz, 1994: 790-791). Bunun sonucunda piyasa paylarını artırma çabası içinde olan idareler de optimal miktarda ve çeşitte kamusal malları bireylere sağlamış olmaktadır (Dileyici ve Vural, 2012: 241).

Yerel mali özerkliğin olumsuz yanlarına bakıldığında ise öncelikle vergi gelirlerinin azalması kaygısı öne çıkmaktadır. Buna göre yerel mali özerklik ile vergi koyma yetkisinin yerel yönetimlere devredilmesinin, aynı vergi matrahına yönelen merkezi yönetim vergileri ile yerel yönetim vergileri arasında bir rekabet ortamı yaratarak toplam vergi gelirlerinin azalmasına sebep olabileceği ifade edilmektedir. Aynı zamanda yerel yönetimlerin birbirleriyle olan rekabetlerinin bölgesel gelişmişlik farklarını daha da artırabileceği, bu durumun da kaynak dağılımında etkinliğin azalmasına neden olacağı tartışılmaktadır (Çoban, 2008: 266).

Yerel mali özerkliğin bir diğer olumsuz etkisi ise aslında kesin olarak olumlu bir etki göstermesi beklenen ekonomik gelişme üzerindeki olumlu etkisinin tartışmalı olmasıdır. Kuramsal sonuçlar, yerel mali özerklik ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiye ilişkin genel bir sonuca varılmasına olanak vermemektedir. Yerel mali özerklik ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiye yönelik az sayıdaki araştırmanın yazarları, birbiriyle çelişik sonuçlara ulaşabilmektedirler. Ancak bu sonuçlar, kamu yönetiminde alt düzey idarelere geniş vergilendirme ve harcama yetkisi tanınmasının, ekonomik birçok avantaj sağladığı hipotezine de aykırı düşmemektedir (Özel, 2009: 179). Yapılan bazı araştırmalar yerel mali özerkliğin ekonomik gelişmeyi teşvik edici olabileceğini ve yerel yönetimlerin ekonomik gelişmenin yönetiminde önemli bir yere sahip olduklarını ortaya koyarken, diğer bazı çalışmalarda ise tam tersi savunularak yerel mali özerkliğin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtilmektedir (Smoke, 2001: 11-12).

Yerel mali özerklik konusundaki en önemli çekincelerden bir tanesi de yerel yönetimlerin borçlanma yetkilerini kullanmaları noktasında ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin açık bütçe politikalarına yer vermeleri ve uluslararası kurumlardan almış oldukları borçları geri ödeme noktasında karşılaştıkları güçlükler, yerel mali özerkliğin bir diğer olumsuz yanını oluşturmaktadır (Çoban, 2008: 266). İşte anayasal iktisatçılar bu sorunlarla mücadele noktasında ekonomik anayasayı önererek gelecek nesillere büyük bir mali yük getirecek olan borçlanmanın bu anayasa ile kontrol altına alınmasını hedeflemektedirler (Sakal ve Şahin, 2009: 91).

E. Yerel Mali Özerkliğin Sağlanmasında Vergilendirme Yetkisi

Devletten beklenen kamusal hizmetlerin yerine getirilmesidir. Bunun için de devletin belirli kaynaklardan elde edeceği gelire ihtiyacı bulunmaktadır (Tosuner ve Arıkan, 2012: 19). Bu kaynaklardan en önemli olanı vergi, devletin egemenliğine dayanarak vergi alma konusunda sahip olduğu güç ise vergilendirme yetkisidir (Tosuner, 1989: VII). Yerel mali özerkliğin sağlanmasında yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisini ne ölçüde kullandıklarının ölçüt kabul edildiği ve bu nedenle yerel yönetimlere kendi

gelirlerini belirleme yetkisi verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yerel yönetimlere kendi yerel kaynaklarını yaratabilme hak ve yetkisini sağlama hususunda önem kazanan konu ise vergilendirme yetkisinin devridir (Egeli ve Diril, 2012: 25, 27, 28).

Mali yerelleşmenin esas olarak federal devlet yapısına sahip ülkelerin idarelerarası mali ilişkilerinin düzenlenmesine ilişkin bir kavram olması nedeniyle (Topal, 2005: 26) vergilendirme yetkisinin yerel yönetimlere devrinin federal yapılı devletlerde daha geniş kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Federal yapılı devletlerde yerel yönetimler görev, yetki ve mali kaynak yaratma kapasitesi bakımından anayasada belirtilen çerçevede dahilinde daha geniş imkanlara sahip bulunmaktadır (Tüğen, 2013: 68). Çalışmanın bu bölümünde devlet yapısına göre yerel yönetimlerin vergilendirme yetkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Üniter Devletlerde Yerel Yönetimlerin Vergilendirme Yetkisi

Federal devletlerde; federal devlet, federe devlet ve yerel yönetimler arasında gerçekleşen vergilendirme yetkisinin dolaşımı, üniter devletlerde merkezi devlet ve yerel idare şeklinde iki düzeyde gerçekleşmektedir (Arıkan, 1994: 18).

Üniter devletlerde yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisi, devletin anayasasında bu yönde bir düzenlemenin mevcut olması durumunda mümkün olmaktadır. Anayasal yetki devri koşullarının varlığı halinde, devredilen yetkinin kapsamına göre yerel yönetimler vergilendirme yetkisine sahip olabilmektedir. Vergilendirme yetkisinin salt bir şekilde yerel yönetimlere devredilmesi henüz karşılaşılmış bir durum değildir. Yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisini kısmen de olsa kullanmalarını sağlayan ve günümüzde birçok üniter devlet tarafından benimsenen sistem vergi kaynaklarının paylaşılması sistemidir (Hatipoğlu, 2005: 56). Vergi kaynaklarının paylaşılması bazı vergilerin yerel idarelere bırakılması ve yerel idarelere vergi gelirleri üzerinden pay verilmesi olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir.

Üniter devletlerde vergi kaynaklarının paylaşılması kapsamında bazı vergilerin yerel idarelere bırakılması söz konusu olabilmekle beraber, bu yöntemin uygulanması her üniter devlet bakımından mümkün olamamıştır. Bunun nedeni bazı üniter devletlerin yerel yönetimlere bıraktıkları vergileri merkezileştirmeleridir. Üniter devletlerde merkezi idare vergilerinin bazılarında yerel yönetimlere pay verilmesi de söz konusu olabilmektedir. Bu yöntemde vergi toplama yetkisini haiz olan merkezi idare vergileri topladıktan sonra yerel yönetimlere pay vermektedir. Bazı üniter devletlerde ise vergiler merkezi idare tarafından tahsil edilmekte, ancak bu vergilerin matrahları üzerinden mahalli idarelere de vergi tarh etme yetkisi tanınmaktadır. Ancak bu yöntemde ilave olarak alınacak miktar mahalli idarece saptanmasına rağmen, vergiyi tahsil ederek yerel yönetime verenin yine merkezi idare olması nedeniyle vergilendirme yetkisinin bu kullanım şekline çok fazla rastlanmamaktadır (Arıkan, 1994: 18-19).

Vergi kaynaklarının paylaşılması sisteminde çeşitli vergileri tarh ve tahsil etme yetkisinin merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında bölüştürülmesi öngörülmektedir. Bu bölümde merkezi yönetimin şahsileştirme

yöntemini daha etkin kullanabileceği gerekçesiyle şahsi vergilerin merkezi yönetime, yerel yönetimler tarafından daha kolay takip edilebilmesi nedeniyle de mükelleflerin şahsi durumlarını dikkate almayan aynı vergilerin ise yerel yönetimlere bırakılması önerilmektedir. Uygulamada her ülkede vergi kaynaklarının paylaşılmasıyla ilgili farklı uygulamalar görülmekle birlikte genellikle gelir, servet ve tüketim vergileri gibi verimli ve gelişebilir vergilerin merkezi yönetim tarafından tahsil edildiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır (Türkoğlu, 2009: 206). Ancak burada önemle belirtilmesi gereken husus, vergilerin konularını belirleme, onların tarh tahakkuk ve tahsil şekillerini saptama ve vergilerin oran, tarife ve diğer düzenlemelerini gerçekleştirme bakımından, hiçbir yerel idarenin sonsuz bağımsızlığa sahip olmadığıdır (Öner ve Mutluer, 2011: 3). Günümüz üniter devletlerinde, gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi gibi temel vergilerin büyük bir kısmı merkezi yönetimin elinde toplanmakta yerel yönetimlere sadece vergilerin tahsil yetkisi bırakılmaktadır (Egeli ve Diril, 2012: 29).

2. Federal Devletlerde Yerel Yönetimlerin Vergilendirme Yetkisi

Federal bir devlet yapısında vergilendirme yetkisi federal devlet ile federe devletlerarasında paylaşılarak kullanılmaktadır. Ayrıca yerel yönetimlere de belli sınırlar dahilinde vergilendirme yetkisi tanınmaktadır. Federal devletlerde vergilendirme yetkisinin kullanım ve sınırları anayasal boyutta düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu noktada önemli olan husus hangi vergilerin hangi idareler tarafından verimli bir şekilde alınacağına tespit edilmesidir (Arıkan, 1994: 12-13). ABD’de yapılan bir çalışmada federal düzeyde gelir vergilerinin özellikle şahsi gelir vergisinin adalet ve istikrar sağlama ile uzun dönemde gelir temin etme etkisi diğer vergilere oranla çok daha iyi olduğu ortaya konulmuştur. Bu vergileri federal düzeyde kurumlar vergisi, işsizlik sigortası primleri ve ücret vergisi takip etmektedir (Meriç ve Sakal, 2005: 80).

O halde federal yapılı devletlerde federe devletler ile yerel yönetimlerin kendi sınırları içinde gelir ve kurumlar vergisi tahsil edebildikleri halde, genelde gelir vergileri alanında en önemli vergilendirme otoritesinin federal devlet olması doğaldır. Bu vergiler federal hükümet için daha uygun bir gelir kaynağı konumundadırlar. Zira federal hükümet gelir vergileri alanında vergilendirme yetkisini federe devletlere ve yerel yönetimlere nazaran etkin bir şekilde uygulayabilmektedirler (Tosuner, 1995: 263). Bunun nedeni ülkenin küçük bir parçasını oluşturan yerel yönetimlerin mükelleflerin gelir vergisi matrahına girmesi gereken diğer bölgelerdeki yatırımlardan sağlanan gelirler hakkında bilgi sahibi olmasının son derece güç olmasıdır (Arıkan, 1994: 13-14). Gelir vergileri alanında en önemli vergilendirme otoritesinin federal devlet olmasının bir diğer nedenini bu vergilerin diğer vergi türlerine göre idari maliyetlerinin görece yüksek olması oluşturmaktadır (Tosuner, 1995: 263).

Federal devletlerde yerel yönetimler genellikle federe devletlerin yetki ve sorumluluğunda bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin mali yetkileri ve özerklikleri eyaletten eyalete değişebilmekte veya onlara sürekli mali yetkiler verilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu sistemlerde federal hükümet yerel

yönetimler maliyesinin sorumluluğunu esas olarak eyaletlere vermektedir. Mahalli özerkliğin derecesi, eyalet hükümetlerinin yetkilerini yorumlamalarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Keçeci, 2008: 46-47). Bu nedenle yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisi ülkeden ülkeye, hatta aynı ülke içerisinde eyaletten eyalete farklılık gösterebilmektedir.

Örneğin, ABD’de eyaletler, federal devlet ve yerel yönetimler kendi gelir kaynaklarına sahiptirler. Eyaletlerde yerel yönetimlere geniş vergilendirme yetkisi tanınmıştır. Almanya’da olduğu gibi ABD’de de yerel yönetimlere ilişkin düzenlemelere eyalet anayasalarında rastlamak mümkündür. Her eyaletin ayrı anayasası olduğu düşünüldüğünde yerel yönetimlerin mali özerklik bakımından farklı yapılarda olmasının kaçınılmazlığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ülkede yerel yönetimlerin eyalet anayasalarında çizilen sınırlar dahilinde vergi koyma yetkileri söz konusudur (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 140-142).

Almanya’da ise Federal Alman Anayasası’nın 28’inci maddesiyle yerel yönetimlere gelir kaynağı oluşturma özerkliğinin vermediği anlaşılmaktadır (Türkoğlu, 2009: 46). Sürdürülen yapı içerisinde Almanya’da yaşayan tüm halkın hayat standartlarını eşitlemek amacıyla vergi koyma yetkisi merkezileştirilmiştir. Bu sayede eyaletler arasındaki mali rekabetin de önüne geçilmiş olmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 131).

Üniter bir devlet olan Türkiye’de ise yerel yönetimlerin vergi koyma ve merkezi yönetim tarafından alınan vergilere oran ekleme yetkisi bulunmamaktadır (Türkoğlu, 2009: 203). 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yerel yönetimlerin herhangi bir şekilde kendi organlarının kararları ile vergi vb. yükümlülükler koyamayacağı hüküm altına alınmıştır (Egeli ve Diril, 2012: 36).

SONUÇ

Anayasal İktisat Teorisi’nin teorik kısmını oluşturan Kamu Tercih Teorisi siyaset biliminin temel konularını iktisat biliminin araç ve teknikleriyle analiz eden bir bilim olup devletin başarısızlığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu noktada Kamu Tercih Teorisi’nce ortaya konulan mevcut sorunlar, Anayasal İktisat Teorisi’nce çözümlenmeye çalışılmaktadır. Anayasal İktisat Teorisi liberal bir politikadan doğmakta ve devletin ekonomik sınırlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Anayasal iktisadın devletin güç ve yetkilerinin nasıl sınırlandırılabilirliğini ve nasıl sınırlandırılması gerektiğini incelemesindeki amaç olarak, bireylerin ekonomik hak ve özgürlüklerinin korunmasının ancak devletin yetki ve sorumluluklarının sınırlandırılması ile sağlanabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

İşte Anayasal İktisat Teorisi devleti sınırlamaya ilişkin kuralları ekonomik anayasada düzenlemektedir. Zira ekonomik anayasa devletin en önemli yetkilerinden biri olan vergilendirme yetkisinin yerel yönetimlere devrini öngörmektedir. O halde yerel mali özerklik, hükümetin genişlemeci eğilimlerinin azaltılmasına hizmet etmektedir. Anayasal iktisat aynı zamanda borçlanmaya ilişkin kurallara da yer vermek suretiyle hükümetlerin keyfi borçlanma yapmalarını da engellemeyi amaçlamaktadır. Özetle teorinin temel felsefesini

gelir ve giderlerin kurallara bağlanması suretiyle sağlanacak, denk bir bütçe ve daha küçük bir devlet oluşturmaktadır.

Uygulanan liberal iktisadi politikalar, demokratik taleplerdeki artışlar, küreselleşme olgusu ve kaynak kullanımında etkinlik sağlama arzusu gibi nedenlerle son dönemlerde iyice önem kazanan ve büyük bir kesimce arzulanan yerel mali özerklik olgusu, demokrasiyi geliştirmek, saydamlık ve hesap verebilirliği artırarak kaynak israfının önüne geçmek, idarelerarası rekabet yaratmak suretiyle kaynak kullanımında etkinlik sağlamak gibi yollarla Anayasal İktisat Teorisi'ne hizmet etmektedir. Diğer bir ifadeyle yerel mali özerklik hem bireysel özgürlükleri artırmakta, hem de devletin sınırlandırılmasını sağlamaktadır.

Yerel mali özerklik anayasal iktisadın kuramlarına hizmet etmekle beraber, her olgunun olduğu gibi yerel mali özerklik olgusunun da bir takım olumsuz yanları bulunmaktadır. Örneğin yerel yönetimlerin açık bütçe politikalarına yer vermeleri ve uluslararası kurumlardan almış oldukları borçları geri ödeme noktasında karşılaştıkları güçlükler, yerel mali özerkliğin olumsuz taraflarını oluşturmaktadır. İşte bu noktada anayasal iktisatçılarca oluşturulan ekonomik anayasada yer verilen hükümlerin hükümetleri bağladığı kadar, yerel yönetimleri de bağlayıcı olması bireysel özgürlüklerin korunması açısından bir zorunluluk olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C., Dileyici, D. (2007). *Siyasal Süreçte Enformasyon Sorunları ve Demokrasinin Başarısızlığı*. C. C. Aktan ve D. Dileyici (Ed.), *Modern Politik İktisat Kamu Tercih* (s. 81-121). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. (2012). *Devlet Niçin Başarısız? Kamu Ekonomisindeki Etkinsizliklerin Kaynakları*. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici (Ed.), "Yeni" Maliye (s. 433-470). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2012/420.
- Aktan, C. C., Sakal, M., Dileyici, D. (2007). *Bürokratik Davranışların Ekonomik Teorisi: Kamu Tercih Yaklaşımı Açısından Bir Değerlendirme*. C. C. Aktan ve D. Dileyici (Ed.), *Modern Politik İktisat Kamu Tercih* (s. 177-199). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktan, C. C. (2008). *Yeni İktisat Okulları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arıkan, Z. (1994). *Demokratik Gelişim Sürecinde Vergilendirme Yetkisinin Kullanımı ve Sınırları (Türkiye Analizi)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Blochliker, H., Vammalle, C. (2012). Reforming Fiscal Federalism and Local Government: Beyond the Zero-Sum Game, *OECD Fiscal Federalism Studies*, OECD Publishing, doi: 10.1787/9789264119970-en <http://dx.doi.org/10.1787/9789264119970-en>, (15/06/2015).
- Buchanan, J. M. (1991a). *Pozitif Kamu Tercih Teorisi ve Normatif Temelleri*. Coşkun Can Aktan (Çev.), Aytaç Eker, Coşkun Can Aktan (Ed.), *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat* (s. 58-78). İzmir.
- Buchanan, J. M. (1991b). *Kamu Tercih Yaklaşımı*. Mehmet Tosuner (Çev.), Aytaç Eker, Coşkun Can Aktan (Ed.), *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat* (s. 29-42). İzmir.
- Buchanan, J. M. (1986). *The Constitution of Economy Policy*. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1986/buchanan-lecture.html, (31.05.2015).
- Çoban, H. (2008). *Mali Yerinden Yönetim (Mali Yerelleşme) ve Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yapısının Mali Yerinden Yönetim Bakımından Değerlendirilmesi*. Dilek Dileyici, Özlem

- Özkıvrak ve Tarık Vural (Ed.), *1. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı'nda Sunulan Bildiriler Kitabı* (s. 261-272). İzmir: Sobiad.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001). *Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dileyici, D. (2012). *Devletin Mali Alandaki Rol ve Fonksiyonlarındaki Değişim*. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici (Ed.), "Yeni" Maliye (s. 489-511). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2012/420.
- Dileyici, D., Vural, T. (2012). *İdarelerarası Rekabet ve Mali Yerinden Yönetim*. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici (Ed.), "Yeni" Maliye (s. 225-247). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2012/420.
- Egeli, H., Diril, F. (2012). Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik ve Vergilendirme Yetkisi. *Sayıştay Dergisi*, (84), 26-44.
- Eryılmaz, B. (2007). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Gökbunar, R. (1995). Maliye Politikalarına Anayasal İktisat Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 1(1), 119-138.
- Gökbunar, R. (1997). Kamu Finansmanında Demokratikleşme ve Ekonomik Anayasa Önerisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Prof. Şükrü Postacıoğlu'na Armağan, 1-9.
- Gökbunar, R., Yanıkkaya, H. (2004). *Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme*, Ankara: Odak Yayın ve Dağıtım.
- Hatipoğlu, C. (2005). *Yerel Yönetimler ve Vergilendirme Yetkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hepaksaz, E. (2007). Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Anayasal Mali Reform. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 89-109.
- Işık, A., Sakal, M., Meriç, M. (2010). Anayasal İktisat Teorisi ve Mali Kurallar: Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-25.
- Keçeci, B. (2008). *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Vergilendirme Yetkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Meriç, M., Sakal, M. (2005). *Yerel Yönetimler ve Finansmanı*, İzmir: Birleşik Yayıncılık.
- Mueller, D. C. (1976). Public Choice: A Survey. *Journal of Economic Literature*, 14(2), 395-433.
- Oates, W. E. (2005). Toward a Second-Generation Theory of Fiscal Federalism. *International Tax and Public Finance*. 12(4), 349-373.
- Öner, E., Mutluer, K. (2011). Mahalli İdarelerin Gelir ve Giderlerinin Yapısal Durumu ve Bunların Düşündürdükleri. *T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IV. Yerel Yönetimlerin Mali Yönetimi Forumu'nda Sunulan Bildiri*, http://193.25.125.6/Yerel_Yonetimler_Forumu_2011/Sunum_Metinleri/Erdogan_Oner_Kamil_Mutluer.PDF (27/05/2015).
- Özel, M. (2009). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlik ve Yeni Yönetimsel Birim Arayışları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 64(1), 165-199.
- Rodden, J. (2004). Comperative Federalism and Decentralization on Meaning and Measurement. *Comperative Politics*. 36(4), 481-500.
- Rowley, C. K. (1997). *The Relevance of Public Choice for Constitutional Political Economy*. Charles K. Rowley (Ed.), *Constitutional Political Economy in a Public Choice Perspective*. (s. 1-10). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Sakal, M., Şahin, E. A. (2009). Anayasal İktisatın Temel Felsefesi ve Türkiye'de Uygulanabilirlik Koşulları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 75-114.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Smoke, P. (2001). Fiscal Decentralization in Developing Countries A Review of Current Concepts and Practice. *United Nations Research Institute for Social Development, Democracy, Governance and Human Rights Programme Paper*, (2), 1-43.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi Cilt II*, Ömer Faruk Batirel (Çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 549.

- Tanzi, V. (2000). *On Fiscal Federalism: Issues to Worry About*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2000/fiscal/tanzi.pdf> (15/06/2015).
- Topal, K. A. (2005). İdarelerarası Mali İlişkiler: Türkiye ile AB Ülkelerine İlişkin Bir Karşılaştırma. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(2), 25-50.
- Tosuner, M. (1989). *1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminin Yapısı ve Gelişimi*. İzmir: Bayraklı Matbaacılık.
- Tosuner, M. (1995). Mahalli İdarelerde Vergilendirme Yetkisi. *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*. 10(II), 259-272.
- Tosuner, M., Arıkan, Z. (2012). *Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı*, İzmir.
- Tüğen, K. (2013). *Devlet Bütçesi*. İzmir: Bassaray Matbaası.
- Türkoğlu, İ. (2009). *Yerel Yönetimlerde Mali Reform Arayışları: Türkiye'de Belediyelerde Mali Özerklik ve Belediye Başkanlarının Mali Özerklik Algılaması*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2009/389.
- Ulusoy, A., Akdemir, T. (2009). Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 259-287.
- Ulusoy, A., Akdemir, T. (2013). *Mahalli İdareler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- United Nations Population Fund (UNFPA). (2000). *UNFPA and Government Decentralization: A Study of Country Experiences*, New York: Office of Oversight and Evaluation United Nations Population Fund.
- Yılmaz, H., H., Emil, F., M., Kerimoğlu, B. (2012). *Yerel Yönetimler Maliyesi*, Ankara: Mali Hizmetler Derneği Yayın No: 10.
- Yereli, A. B. (2016). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası İçin Bir Ekonomik Anayasa Önerisi*. <http://ahmetburcinyereli.com/Ekonomik%20Anayasa%20Onerisi.pdf> (02/04/2016).

SUMMARY

The public choice theory analyzes of the main topics of politics by using economic instruments. The theory mainly focuses on the government failure. At this point, the constitutional economics theory aims to define the economic limits of government.

The rules, using for limiting government, are arranged in the economic constitution by the constitutional economics theory. Because, the economic constitution provides the transfer of governments tax-raising power to local governments.

Based on the liberal economic policies, increase in democratic demands and globalization, the local fiscal autonomy has gained importance recently. Thanks to the local fiscal autonomy; the development of democracy, the transparency and accountability and the resource optimization are provided. Within this context, the local fiscal autonomy serves for the purpose of constitutional economics theory.

Besides all of these advantages, there are also some disadvantages of the local fiscal autonomy. As an example, open budget policy of local governments is one of the biggest problems. Local governments may be faced with some difficulties in repayment of debts, which are received from the international agencies before. At this point, to minimise the disadvantages of the local fiscal autonomy, the economic constitution plays an important role.

Assuring economic rights and freedoms of individuals is possible by limiting the governments economic rights and privileges. In the economic constitution, two topics are arranged as primarily. These are as follows:

- (i) The economic privileges, duties and responsibilities of governments
- (ii) The economic rights and freedoms of individuals.

In this sense, it is inevitable that, the economic constitution, which is prepared by constitutional economist, has to be obligatory for both government and local governments in protecting individuals economic rights and freedoms.

Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık Moora Yöntemleri İle Değerlendirilmesi

Bilal ŞİŞMAN* Mesut DOĞAN**

ÖZ

Finansal hizmet sağlayan kurumlar arasında bulunan bankaların, sergilemiş oldukları faaliyetleri bakımından finansal sistem istikrarının sağlanmasında çok önemli rolleri bulunmaktadır. Banka performanslarının değerlendirilmesi yatırımcılar, kredi sağlayanlar ve paydaşlar açısından önemli olduğu kadar bankacılık sektörünün gelişmesinde ve sektör içerisindeki bankaların kendi öz yeteneklerini belirlemede de kritik öneme sahiptir. Bu açıdan çalışmanın amacı, bulanık AHP ve bulanık MOORA yaklaşımlarını bütünleştirerek 2008–2014 yılları arasında Borsa İstanbul’da (BİST) hisse senetleri işlem gören 10 mevduat bankasının finansal performansını değerlendirmektir. Öncelikle, Mandic vd. (2014) ’nin çalışmasından yararlanılarak bulanık AHP yaklaşımı ile kriterlerin ikili karşılaştırılması yapılmış ve önem ağırlıkları belirlenmiştir. Ardından, bulanık MOORA yaklaşımı ile kriterlerin önem ağırlıkları dikkate alınarak bankaların sıralanması ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda finansal performans bakımından ilk sırada “Akbank” son sırada ise “TEB” yer almıştır. Ayrıca karlılık oranları yüksek olan bir mevduat bankasının, finansal performansının da yüksek olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Bankacılık Sektörü, Finansal Performans, Bulanık AHP, Bulanık MOORA

JEL Sınıflaması: L21, L25

The Evaluations of Financial Performance in Turkish Banks By Using Fuzzy AHP and Fuzzy Moora

ABSTRACT

Banks, among institutions that providing financial services, has an important role due to ensuring financial system stability with regard to functions they perform. The performance evaluation of banks has vital for creditors, investors and stakeholders since it determines banks' capabilities to compete in the sector and has a critical importance for the development of the sector. The aim of this study is to evaluate ten commercial banks traded on BİST in terms of several financial indicators between 2008-2014 with Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) and Fuzzy Multi-objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (FMOORA) techniques. Firstly, criteria were compared with fuzzy AHP approach and the importance weights are determined given by Mandic et al. (2014). Secondly, the rank of banks have performed considering the weights of criteria by using fuzzy MOORA. As a result, “Akbank” takes place first bank and “TEB” takes place last one in terms of financial performance. In addition, higher one deposit bank has profitability ratios, better it has financial performance.

Key Words: Turkish Banking Sector, Financial Performance, Fuzzy AHP, Fuzzy MOORA

JEL Classification: L21, L25

* Arş. Grv. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, bsisman@aku.edu.tr

** Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Bayat Meslek Yüksek Okulu, mesutdogan07@gmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 29.12.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 03.06.2016)

Doi Number: 10.18657/yeabu.99311

GİRİŞ

Bankacılık sektörü bir ülke ekonomisinin gelişmesi açısından en önemli aktörlerden biri durumundadır. Bankalar, sermaye birikimi, firmaların büyümesi ve ekonomik zenginliğin sağlanması açısından ekonomide önemli bir role sahiptir (Taşkın, 2011: 289). Rekabet şartlarının üst düzey olduğu günümüz finans sektörü koşulları, bankaları kaynaklarını en etkin biçimde kullanmaya zorlamaktadır. Bu durum, karar verici konumundaki banka yöneticilerinin, kendi bankalarının etkinliklerini buldukları sektör içindeki rakip bankaların etkinlikleri ile karşılaştırma ihtiyacını ortaya çıkartmaktadır (Budak, 2011: 96).

Türk Bankacılık Sektörü Eylül 2015 itibariyle 34 mevduat, 13 kalkınma ve yatırım bankası, 5 katılım bankası toplamda 52 banka ve 12.330 adet şube, 218.006 personel ile hizmet vermektedir. Sektör 843 adet yurtdışı şube ve 10 adet temsilcilikle toplamda 17 ülkede faaliyet göstermekte, iştirakler de dâhil edildiğinde ülke sayısı 33'e yükselmektedir (BDDK, 2014). Toplam varlıklar içerisinde kredilerin payı %62 menkul kıymetlerin payı %14 ve zorunlu karşılıkların payı %9 olarak gerçekleşmiştir. Mevduat %53 pay ile toplam yükümlülükler içerisinde en büyük paya sahipken, bankalara borçlar kaleminin payı %17 ve repodan sağlanan fonların payı %6'dır. Özkaynakların toplam yükümlülükler içerisindeki payı ise %10'dur (BDDK, 2015).

Üst yönetim birimlerinin en önemli faaliyetlerinden biri performans ölçümü yapmak ve ölçümü yapılan birimleri değerlendirmektir. Bu açıdan finansal hizmet sağlayan kurumlar arasında olan bankaların performanslarını ölçme ve değerlendirme nedenleri şöyle sıralanmaktadır (Parker, 2000; Seçme vd., 2009:):

- Müşterilerden gelen geri bildirimler ile onların memnuniyetini veya tatmin seviyesini ölçmek.
- Sektör içerisinde bulunan diğer bankalar ile karşılaştırmalı analizler yaparak pozisyonunu belirlemek.
- Kurumsal başarıya ulaşıp ulaşmadığını belirlemek.
- Varsayımlarda bulunmadan veya kişisel düşünceleri aktarmadan tamamen gerçek veriler ile kararlar verilmesini sağlamak.
- Kurum içerisinde problem oluşturan noktaları tespit etmek ve bu problemleri çözmek.
- Kurum içerisindeki gelişime açık olan bölgeleri belirlemek ve bu bölgelerin sağlayacağı avantajları tespit etmek.

Günümüzde bankaların performansları pek çok finansal orana göre değerlendirilmekte ve sonuçlar farklılık gösterebilmektedir. Herhangi bir orana göre yüksek performans gösteren bir banka başka bir orana göre düşük performans sergileyebilmektedir. Bu yüzden bankacılık sektöründe riskin, belirsizliğin ve rekabetin artmaya devam etmesi nedeniyle olabirsel veya bulanık teknikler kullanılmakta ve performans ölçümleri daha güvenilir ve hassas sonuçlar verebilmektedir. Ayrıca bu çalışmanın verilerinde de olduğu gibi, bir bankanın performans ölçümünde finansal oranlarının en az beş yıl önceden bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bulanık teoriler, yıllar içerisinde değişen

finansal oranların daha doğru ve kolay izlenmesini sağlamaktadır. Bu açıdan çalışmanın amacı çok kriterli karar verme uygulamaları ile bankaların etkinliğini ölçerek bir karar destek hizmeti sunmaktır. Bu yüzden çalışmada bulanık AHP ve bulanık Multi-objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) yaklaşımları bütünleştirilerek 2008-2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da (BİST) hisse senetleri işlem gören 10 mevduat bankasının finansal performansı ölçülmüş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada daha sonra finansal oranlar grup olarak dikkate alındığında oranların banka performansı ölçümündeki etkisini ve bankaların yeni sıralanışını tespit etmek amacıyla duyarlılık analizi yapılmıştır. Çalışmada karlılık, likidite, aktif kalite, bilanço yapısı ve gelir gider yapısı oranları yardımıyla bankaların performansı karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanarak banka performansını ölçen çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümünde finansal oranlar tanımlanmıştır. Dördüncü bölümde bulanık AHP ve bulanık MOORA yaklaşımları ve bu yaklaşımların uygulama adımlarına yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise BİST'te yer alan mevduat bankalarının finansal performansları belirlenen yaklaşımlara göre ölçülmüş ve değerlendirilmiştir. Son bölüm olarak altıncı bölümde ise araştırmanın sonuçları verilmiş ve gelecek çalışmalar için genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde çok kriterli karar verme yöntemleri ile işletmelerin finansal performansını değerlendiren çalışmalar incelenecektir. Literatürde çok kriterli karar verme modelleri ile bankaların finansal performansını ölçen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle finansal oranlar yardımıyla performans ölçülmüştür. Banka performansını ölçen çalışmalarda, Analitik Hiyerarşik Proses (AHP), Fuzzy Technique for Order Preference by Similarity (TOPSİS), ELECTRE, Gri İlişkisel Analiz (GİA) ve Veri Zarflama Analizi (VZA) yaklaşımlarından yararlanılmıştır. MOORA yaklaşımı ise, çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olup diğer yöntemlerden önemli üstünlükleri olmasına rağmen finansal performans ölçümü ile herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Mandic vd. (2014) Sırbistan'da 2005-2010 yılları arasında faaliyette bulunan 35 bankanın finansal performansını bulanık AHP ve TOPSİS yöntemleri ile ölçmüşlerdir. Yazarlar karlılık, likidite, aktif kalite, bilanço yapısı ve gelir gider yapısı oranlarını kullanmışlardır. Benzer şekilde Seçme vd. (2009) Türkiye'deki bankaların finansal ve finansal olmayan oranlar aracılığıyla, AHP ve TOPSİS yöntemlerini kullanarak ölçmüşlerdir. Ta ve Kar (2000) Singapur bankalarının, Mahrooz, Maedeh ve Morteza (2013) İran bankalarının, Akkoç ve Vatansever (2013) Türk bankalarının finansal performansını ölçmek için aynı yöntemleri kullanmışlardır.

Chang (2006) GİA yöntemi Tayvan'daki 15 ticari bankanın performansını incelemiştir. 2000-2002 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada likidite, sermaye yapısı ve kârlılık oranları yardımıyla 20 tane rasyo kullanmıştır. Çalışma

sonucunda ticari bankaların performansına en fazla aktif karlılık ve öz kaynak karlılığı oranlarının etki ettiği görülmüştür. Benzer şekilde Ho ve Wu (2006) GİA yöntemi ile Avusturalya’da faaliyette bulunan 3 bankanın likidite, finansal kaldıraç ve karlılık oranlarını kullanarak performansını karşılaştırmışlardır. Araştırmalarının sonucunda likit oranları yüksek olan bankaların performansının da yüksek olabileceğini tespit etmişlerdir. Doğan (2013) ise GİA yöntemini kullanarak 2005-2011 yılları arasında İMKB’de hisse senetleri işlem gören 10 bankanın finansal performansını karşılaştırmıştır.

Banka finansal performansının ölçüldüğü diğer yöntem ise Veri Zarflama Analizi’dir. VZA yöntemini kullanan Lin ve Zhang (2009) bankaların finansal performansını ölçmüşlerdir. Thanassoulis, Boussofiane, ve Dyson (1995); Soteriou ve Zenios (1999); Vivas, Pastor, ve Hasan (2001); Mercan vd. (2003); Demir ve Astarçioğlu (2007) gibi yazarlar VZA’yı kullanarak bankaların finansal performansını karşılaştırmışlardır.

Son yıllarda literatürde MOORA ve bulanık MOORA yaklaşımları kullanılarak yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların kimler tarafından ve hangi amaç ile yapıldığına bakılacak olursa; Balezentis (2011) tarımsal ürünlerin verimliliğini tahmin etmede, Archana ve Sujatha (2012) toplumun istedikleri an ve yerde internet hizmeti alabilmesi için kablosuz internet hizmeti veren kurumlar seçiminde, Streimikiene vd. (2012) en uygun enerji üretim teknolojisi seçiminde, Karande ve Chakraborty (2012) işletmeler için en uygun KKP yazılımı seçiminde, benzer bir şekilde Vatanserver ve Uluköy (2013) Türk firmalar için Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) yazılımı seçiminde, Yıldırım ve Önay (2013) Bulut Teknolojisi hizmeti sağlayan firmaların sıralanmasında, Tepe ve Görener (2014) personel seçiminde, Özçelik vd. (2014) Kayseri’de özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi yeri için tesis yeri seçiminde, Aktepe ve Ersöz (2014) en uygun depo yeri seçiminde, Uyguntürk (2015) mevcut ve potansiyel müşteriler açısından en uygun internet şubesine sahip bankaların seçiminde, Akkaya vd. (2015) endüstri mühendisliği bölümünü bitiren öğrencilerin çalışmak istedikleri sektörlerin sıralanmasında MOORA ve bulanık MOORA yaklaşımlarını kullanmışlardır. Söz konusu çalışmalar dışında Özbek (2015) finansal performans ölçme için; Görener, Dinçer ve Hacıoğlu (2013) banka şube yeri seçimi yapma için; Dinçer (2016) hisse senedi seçmek için MOORA yaklaşımından yararlanmışlardır.

II. FİNANSAL ORANLAR

Araştırmanın bu bölümünde karlılık, likidite, aktif kalite, bilanço ve sermaye Yapısı, gelir gider yapısı oranları tanıtılmıştır.

A. Karlılık Oranları

Bankanın faaliyetleri sonucunda ulaşılan başarıyı ölçmek, ölçülü ve yeterli bir karlılığın elde edilip edilmediğinin değerlendirmek için karlılık oranlarından yararlanır (Aydın, Başar ve Çoşkun, 2008: 55). İncelenen bankaların karı ilk bakışta tutar olarak az gözükse dahi, karlılık oranı, aynı endüstri kolundaki diğer bankalardan daha yüksek ise, görece olarak söz konusu bankanın karının tatminkar olduğu kabul edilir (Akgüç, 2011: 483).

A1: Bu oran net karın toplam varlıklara bölünmesiyle bulunur ve varlıkların ne ölçüde verimli kullanıldığını ölçmek için kullanılır. Oran borç yükü altında bulunan bankalarda, yüksek oranda öz sermayeye kullanan bankalara göre daha düşük olacaktır (Büker, Aşıkoğlu ve Sevil, 2008: 105). Bu oran bankaların karlılığını ve yönetimin yeteneğini gösteren bir orandır. Varlık karlılığının büyük olması beklenir. Söz konusu oranın büyük olması, bankanın tüm paydaşları bakımından son derece önemlidir (Çetenak, 2012: 15).

A2: Dönem net kârının öz sermaye toplamına oranlanmasıyla hesaplanmıştır. Bankanın kendisine ait olan kaynaklara ne oranda kar sağlayabildiğini ortaya koyan bir orandır (Karan, 2004: 489). Banka sahip veya sahipleri tarafından sağlanan sermayenin bir birime düşen kar oranını ortaya koyar. Bu oran ortaklarca bankaya yapılan yatırımın etkin kullanılıp kullanılmadığını gösterir. Bu oranının ROA'dan farkı, finansal kaldıraç seviyesinin etkisidir. Finansal kaldıraç iyi kullanılmışsa ROE oranı yüksek olacaktır (Okka, 2009: 112).

B. Likidite Oranları

Likidite oranları bankanın kısa vadeli borçlarını vadesinde ödeyip ödeyemeyeceğini başka bir ifadeyle paraya çevrilebilecek aktif değerlerle kısa vadeli borçları arasındaki ilişkiyi gösterir. Bir bakıma likidite oranları ödeme gücünü gösterir (Çetiner, 2005: 143). Eğer banka faaliyetlerini sürdüreceksen yönetimden sorumlu olanlar bankanın borç ödeme gücünü değerlendirmek zorundadır.

A3: Bu oran dönen varlık toplamının kısa vadeli yükümlülükler toplamına bölünmesiyle bulunur. Bu oranın hesaplanmasındaki amaç, bankanın kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü ölçmek ve net çalışma sermayesinin yeterli olup olmadığı ortaya koymaktır (Akgüç, 2011: 437).

A4: Bu oran bankaların toplam varlık içerisindeki likit varlık oranını gösterir. Bu oranının yükselmesi bankaların kısa vadeli borç ödeme gücünü veya aktifler içerisinde likit aktif oranını yükseltir. Likit varlık oranının düşmesi halinde ise bankaların kısa vadeli borç ödeme gücü azalır ve beklenmedik mevduat çıkışlarında banka daha dirençsiz hale gelir.

C. Aktif Kalite Oranları

Aktif kalite oranları bankaların kaynaklarını hangi oranda sabit kıymetlere bağladığını, kredilerin yapısını ve geri dönmelerinde bir sorun olup olmadığını gösterir. Finans sektörü içinde yer alan bankalar en önemli aktif kalemlerinden biri olan krediler hesabını oluştururken aktif kalitesini iyi kılacak kredileri tahsis etmeye çalışırlar. Kredi portföyünün iyi yapılandırılmadığı bir durumda ekonomide yaşanacak bir kriz, takipteki kredileri kısa sürede hızla artıracak, kaldıraç özelliği ile bankalardan diğer sektörlere bir domino etkisi yaratılmasına neden olacaktır (Yücememiş ve Sözer, 2011: 45).

A5: Bu oran toplam aktif içerisindeki kredi oranını gösterir. Bu oranın yüksek veya düşük olması farklı bakımlardan karlılık üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu oranın yüksek çıkması ki yüksek kredilendirme düzeyini ifade eder, banka açısından yüksek kredi riski anlamı taşımaktadır ve risk-getiri dengesini bozmaktadır (Poyraz, 2012).

A6: Toplanan mevduatın krediye dönüşüm oranını ifade eder. Bu oranın yükselmesi şubenin topladığı kaynağı şubeler cari hesabı yerine, daha karlı olan krediye dönüştürme konusunda başarılı olduğunu gösterir. Şube mevduatındaki küçülme vasıtasıyla oranın büyümesi olumsuz, verilen yeni krediler aracılığıyla oranın büyümesi ise olumlu olarak algılanmalıdır.

D. Bilanço ve Sermaye Yapısı

Bilanço ve sermaye yapısı oranları bankaların finansmanında öz kaynaklardan ve yabancı kaynaklardan ne derece yararlandığı ortaya koyan oranlardır. Yabancı kaynaklar ile öz kaynaklara arasındaki ilişkiyi gösteren bu oranlar bankanın olumlu bir şekilde finanse edilip kredi verenlerin emniyet payının yeterli olup olmadığı sorularına cevap verir (Gücenme, 2005: 190).

A7: Bu oran bankaların öz sermayelerinin toplam varlıklarına bölünmesiyle elde edilir. Başka bir ifade ile varlıklarını hangi oranda öz sermayeleri ile finanse ettiğini gösterir. Özellikle kriz ve ekonomik durgunluk yaşanan yıllarda bankaların öz sermayeleri büyük öneme sahiptir ve bankalar bu dönemde sermaye yeterlilik oranlarını yükseltmektedirler.

A8: Toplam aktif içerisindeki mevduat oranını ifade etmektedir. Toplam mevduatlar pasif kalemler arasında yer alsın da bankaların aktif kalitesi ve karlılığı üzerinde etkilidir. Bankalar açısından mevduatların bir maliyeti vardır. Bu mevduatlar uygun kişilere veya kurumlara kredi verilerek veya yatırıma dönüştürülerek banka açısından bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.

E. Gelir Gider Yapısı Oranları

Bu oranlar, bankanın elde ettiği karın hangi gelir ve gider kalemlerinden etkilendiğini ve toplam gelirleri ve giderleri içerisinde hangi kalemlerin ağırlıklı olarak bulunduğunu ifade etmektedir (Aktaş ve Kargın, 2007: 44). Başka bir ifade ile banka gelir ve giderlerinin nasıl dağıldığını ve gelirlerin giderleri karşılamaya yeterli olup olmadığını göstermektedir (Doğan, 2008: 72).

A9: Toplam aktif içerisindeki faiz gelirlerini göstermektedir. Bankalar bireylere veya kurumlara verdikleri kredilerden, para piyasalarında yaptıkları plasmanlardan, yatırım yaptıkları finansal varlıklardan, diğer bankalarda ve merkez bankasında bulundurdukları fonlardan faiz geliri elde ederler (Uzunoğlu, 2011: 138). Enflasyon arttığı dönemlerde, bankaların faiz gelirlerinin faiz giderlerinden daha fazla artmaktadır. Yüksek enflasyon, faiz marjlarını artırarak aracılık maliyetinin yükselmesine neden olmaktadır (Atasoy, 2007: 59).

A10: Toplam aktif içerisindeki faiz giderlerini göstermektedir. Bankaların faiz giderleri, faiz gelirlerine paralel şekilde, mudilerim mevduatlarına verilen faizler, para piyasasında verilen faizler, Merkez Bankası'na verilen faizler, bankalara ve diğer finansal kurumlara verilen faizler, çıkarılan finansal varlıklara verilen faizler ve diğer faiz giderlerinden oluşmaktadır (Akgüç, 2007: 31).

Yukarıda tanımlanan bu oranlar Tablo 1'de birlikte gösterilmektedir.

Tablo 1: Finansal Oranlar

Oran Türü	Oran	Kodu
Karlılık	Net Kar/Toplam Aktifler	A1
	Net Kar/ Öz kaynaklar	A2
Likidite	Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlükler	A3
	Likit Aktifler/Toplam Aktifler	A4
Aktif Kalitesi	Krediler/Toplam Aktifler/Toplam Aktifler	A5
	Krediler/Toplam Aktifler /Mevduatlar	A6
Bilanço ve Sermaye Yapısı	Öz kaynaklar/Toplam Aktifler	A7
	Mevduatlar/Toplam Aktifler	A8
Gelir Gider Yapısı	Faiz Gelirleri/Toplam Aktifler	A9
	Faiz Giderleri/Toplam Aktifler	A10

III. METODOLOJİ

Çalışmada bulanık AHP ve bulanık Multi-objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) yaklaşımları bütünleştirilerek 2008-2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da (BİST) hisse senetleri işlem gören 10 mevduat bankasının finansal performansı ölçülmüştür. Bu bölümde kısaca yaklaşımlardan bahsedilecektir.

A. Bulanık AHP

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden ve belli bir hiyerarşi ile karar vericilere yardımcı olan AHP (Analitik Hiyerarşik Proses), seçenekler arasında seçim yapılar en uygun seçeneğin karar verilmesini sağlamaktadır. AHP yaklaşımı, belirlenen kriterlerin birbiri ile karşılaştırılmasına, kriterler arasından öncelikli olanların belirlenmesine ve nihai kararın verilmesine yardımcı olmaktadır Akkaya vd. (2015). AHP, ilk kez L. T. Saaty tarafından 1971 yılında geliştirilmiş olup literatürde sıklıkla kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. Buna göre karar vericilerin değişkenler arasında karşılaştırma yapabilmesi için önem dereceleri 1 ile 9 arasında değişen sayılar kullanılmaktadır. Fakat pratikte verilen kararların birçoğunda belirsizlik karşımıza çıkmaktadır. Böylesi durumların üstesinden gelebilmek için bulanık AHP yaklaşımı geliştirilmiştir. Bulanık AHP yaklaşımı kesin değerler ile çalışmak yerine belirli aralıklardaki değerler ile karar vermeye olanak sağladığı için yöneticiler açısından oldukça etkili bir yöntemdir (Vatansever ve Uluköy, 2013). Çalışmada bulanık AHP uygulamalarından Chang (1996)'ın geliştirmiş olduğu Genişletilmiş Analiz Yöntemi kullanılmıştır.

Bulanık AHP yaklaşımının uygulama adımlarına geçmeden önce karar vericilerin tercihleri geometrik ortalama formülü kullanılarak birleştirilmektedir:

$R = (a, b, c)$, $k = 1, 2, 3, \dots, K$ (R : üçgensel bulanık sayı ve K : karar vericilerin sayısı)

$$a = (a_1 \times a_2 \times \dots \times a_k)^{1/k}, \quad b = (b_1 \times b_2 \times \dots \times b_k)^{1/k}, \quad c = (c_1 \times c_2 \times \dots \times c_k)^{1/k}$$

Chang'ın genişletilmiş analiz yönteminin adımları şu şekilde sıralanabilmektedir.

1. Adım: Her bir kriterin derecelendirilerek bütün hedeflere ulaşılması için $X = \{x_1, x_2, x_3, \dots, x_n\}$ kriterlerin kümesi, $G = \{g_1, g_2, g_3, \dots, g_n\}$ hedef

kümesi ve (g_i) mertebe analizi belirlenmektedir. İ. kritere göre J. hedefin M mertebe analizi değeri M_{gi}^j şeklinde gösterilir. Örneğin 1. kriterin 2. hedefe göre üçgensel bulanık mertebe değeri M_{g1}^2 ile ifade edilmektedir. İ. kriterin bulanık sentetik mertebe değeri;

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1} \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan eşitlikler (l_i, m_i, u_i) üçgensel bulanık sayılardan şu şekilde elde edilmiştir;

$$\sum_{j=1}^m M_{gi}^j = \left(\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j, \right) \quad (2)$$

$$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{j=1}^m u_j}, \frac{1}{\sum_{j=1}^m m_j}, \frac{1}{\sum_{j=1}^m l_j} \right) \quad (3)$$

2. Adım: Önerilen yöntemde elde edilen sentez değerlerinin karşılaştırılması ve bu karşılaştırma değerlerinden ağırlık değerlerinin elde edilmesi gerekmektedir. $M_2 = (l_2, m_2, u_2) \geq M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ iki bulanık sayının olasılık derecesi;

$$V(M_2 \geq M_1) = \sup[\min(\mu_{m_1}(x), \mu_{m_2}(y))] \quad (4)$$

Şeklinde tanımlanır. M_1 ve M_2 üçgensel bulanık sayıları $V(M_2 \geq M_1)$ ve $V(M_1 \geq M_2)$ değerleri hesaplanarak karşılaştırılmaktadır.

$$V(M_2 \geq M_1) = \text{yükseklik}(M_1 \cap M_2) = \mu_{M_2}(d) = \begin{cases} 1, & \text{Eğer } m_2 \geq m_1 \\ 0, & \text{Eğer } l_1 \geq u_2 \\ \frac{(l_1 - u_2)}{(m_2 - u_2) - (m_1 - l_1)}, & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (5)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan $V(M_2 \geq M_1)$ ifadesi M_1 ve M_2 üçgensel bulanık sayıların kesişim kümesinin üyelik fonksiyon değerini göstermektedir.

3. Adım: Konveks bulanık bir sayının k adet konveks bulanık sayılardan büyük olabilmesinin olabilirlik derecesi;

$$V(M_1, M_2, \dots, M_k) = \text{enk} V(M \geq M_i), \quad i = 1, 2, \dots, k \quad (6)$$

Şeklinde tanımlanmaktadır. Burada $d'(A_i) = \text{enk} V(S_i \geq S_k)$, $k = 1, 2, \dots, n$ $k \neq i$ için ağırlık vektörü;

$$W' = (d'(A_1), d'(A_2), \dots, d'(A_n))^T \quad A_i (i = 1, 2, \dots, n) \quad (7)$$

4. Adım: Denklem (7)'de elde edilen ağırlık vektörü aşağıdaki denklem ile normalize edilmektedir;

$$nW_i = \frac{W_i}{\sum W_i} \quad (8)$$

Böylece her bir kriterin ağırlığı bulunmuş olmaktadır. Normalize edilmiş ağırlık değerleri bulanıklıktan arındırılmış kesin değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. Bulanık MOORA

Çok amaçlı optimizasyon yöntemi olan ve oransal analize dayalı MOORA (Multi-objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis) yaklaşımı çeşitli karar problemlerinde kullanılmakta ve alternatif çözümler sunmaktadır (Brauers, 2004). Bulanık küme teorisi ile birleştirilen bulanık MOORA yaklaşımı ise ilk kez Brauers ve Zavadskas (2006) tarafından kamuda özelleştirme konusunda yapılan çalışmada kullanılmıştır. MOORA yaklaşımı diğer çok kriterli karar verme yöntemleri kadar eski olmamasına rağmen literatürde pek çok çalışmada kendisine yer bulmuş olup oran yöntemi, referans noktası ve tam çarpımsal form olmak üzere üç farklı yaklaşımdan oluşmaktadır (Akkaya vd., 2015: 4). Çalışmada belirlenen finansal oranlara göre banka performanslarının değerlendirilmesi oran yöntemi yaklaşımına göre yapılmıştır. Brauers ve Zavadskas (2012)'a göre MOORA yaklaşımı bazı çok kriterli karar verme yaklaşımlarından farklılaşmaktadır. Örneğin bu yaklaşımın AHP, TOPSİS, ELECTRE, VİKOR ve PROMETHEE yaklaşımlarına göre hesaplama zamanı oldukça az ve matematiksel işlemleri de kısa ve basittir. Diğer taraftan güvenilirliği yüksek olup veri inceleme açısından sadece nicel değişkenler ile işlem yapabilmektedir. Bu yüzden çalışmada nicel değişkenler ile işlem kolaylığı sağlayan MOORA yaklaşımı tercih edilmiştir.

Bulanık MOORA yaklaşımını adımları sırasıyla şu şekildedir (Vatansever ve Uluköy, 2013; Akkaya vd., 2015).

1. Adım: Öncelikle üçgensel bulanık sayılardan oluşan karar matrisi oluşturulmaktadır (Akkaya vd., 2015).

$$\tilde{X} = \begin{bmatrix} [x_{11}^l, x_{11}^m, x_{11}^u] & [x_{12}^l, x_{12}^m, x_{12}^u] & \cdots & [x_{1n}^l, x_{1n}^m, x_{1n}^u] \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ [x_{m1}^l, x_{m1}^m, x_{m1}^u] & [x_{m2}^l, x_{m2}^m, x_{m2}^u] & \cdots & [x_{mn}^l, x_{mn}^m, x_{mn}^u] \end{bmatrix} \quad (9)$$

Bu karar matrisine göre m alternatifleri, n kriterleri, x_{mn} m. alternatifin n. kriterinin aldığı üçgensel küçük, orta ve büyük bulanık değerlerini göstermektedir.

2. Adım: Oluşturulan karar matrisi bu adımda normalleştirilmektedir. Normalleştirme süreci matris formunun daha doğru olmasını ve ikili karşılaştırmaların daha iyi yapılabilmesini sağlamaktadır (Balezentis vd., 2012). Her üç bulanık sayının normalleştirilmesi aşağıdaki denklem ile yapılmaktadır.

$$r_{ij}^{l,m,u} = \frac{x_{ij}^{l,m,u}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m \left[(x_{ij}^l)^2 + (x_{ij}^m)^2 + (x_{ij}^u)^2 \right]}} \quad (10)$$

3. Adım: Bulanık AHP ile elde edilen ağırlıklar yardımıyla ağırlıklı normalize bulanık karar matrisi oluşturulur.

$$v_{ij}^{l,m,u} = W_j r_{ij}^{l,m,u} \quad (11)$$

4. Adım: Bu adımda fayda (yarar) ve maliyet (zarar) kriterleri açısından normalize edilmiş performans değerleri bulunmaktadır. Her bir alternatifin sıralaması yapılmaktadır. Fayda kriterleri için üçlü bulanık sayılar ayrı ayrı;

$$S_i^{+,m,+u} = \sum_{j=1}^n v_{ij}^{l,m,u} \mid j \in J^{enb} \quad (12)$$

Maliyet kriterleri için üçlü bulanık sayılar ayrı ayrı;

$$S_i^{-l,-m,-u} = \sum_{j=1}^n v_{ij}^{l,m,u} \mid j \in J^{enk} \quad (13)$$

hesaplanmaktadır.

5. Adım: Normalize edilmiş performans değerleri hâlen bulanık sayılardır. Bu adımda değerler vertex yöntemi kullanılarak bulanık olmayan performans değerlerine dönüştürülmektedir.

$$S_i = \sqrt{\frac{1}{3} \left[(s_i^{+l} - s_i^{-l})^2 + (s_i^{+m} - s_i^{-m})^2 + (s_i^{+n} - s_i^{-n})^2 \right]} \quad (14)$$

6. Adım: Ortaya çıkan en yüksek performans değerlerine göre alternatifler sıralanmaktadır. En yüksek performans değerine sahip alternatif tercih edilmektedir.

V. UYGULAMA

Çalışmada karlılık, likidite, aktif kalite, bilanço yapısı ve gelir gider yapısı oranları yardımıyla Halk Bankası (HB), Vakıfbank (VB), Akbank (AB), Şekerbank (ŞB), TEB, Garanti Bankası (GB), İş Bank (İB), Yapı Kredi (YK), Denizbank (DB) ve Finansbank (FB)'ın performanslarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı ise finansal oranlar grup olarak dikkate alındığında oranların banka performansı ölçümündeki etkisini ve bankaların yeni sıralanışını tespit etmektir. Araştırmada kullanılan finansal veriler Türkiye Bankalar Birliği'ne ait internet sayfası (www.tbb.org.tr) veri tabanlarından sağlanmıştır.

Öncelikli olarak bankaların değerlendirilmesinde kullanılan finansal oranların önem ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla bulanık AHP yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada bulanık AHP yaklaşımının hesaplama adımlarından bahsedilmiş olmasına rağmen uygulamada gösterilmemiştir. Bunun yerine Mandic vd. (2014)'nin çalışmasında, finansal oranların karşılaştırılmasında kullanılan dilsel değişkenlerden yararlanılmış ve önem ağırlıkları hesaplanmıştır. Çalışmada kriterlerin ikili karşılaştırılması için kullanılan dilsel değişkenler ve karşılıkları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Kriterlerin İkili Karşılaştırılmasında Kullanılan Dilsel Değişkenler

Dilsel Değişkenler	Bulanık Ölçek	Bulanık Ölçek Karşılığı
Eşit derecede önemli	(1, 1, 1)	(1, 1, 1)
Biraz önemli	(1/2, 1, 3/2)	(2/3, 1, 2)
Önemli	(3/2, 2, 5/2)	(2/5, 1/2, 2/3)
Çok önemli	(5/2, 3, 7/2)	(2/7, 1/3, 2/5)
Kesinlikle önemli	(7/2, 4, 9/2)	(2/9, 1/4, 2/7)

Mandic vd. (2014)'nin çalışmasında, finansal uzmanlar tarafından yapılan ikili karşılaştırma neticesinde her bir değişken için tanımlanan üçlü bulanık sayılar Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3: Finansal Oranların Karşılaştırmalı Matrisi

Kriterler	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10
A1	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(3/2,2,5/2)
A2	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(3/2,2,5/2)
A3	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(2/3,1,2)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
A4	(1,1,1)	(1,1,1)	(1/2,1,3,2)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(2/5,1/2,2/3)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
A5	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
A6	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
A7	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(3/2,2,5/2)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1/2,1,3/2)	(1,1,1)	(1,1,1)
A8	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(2/3,1,2)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
A9	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
A10	(2/5,1/2,2/3)	(2/5,1/2,2/3)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(1,1,1)
Önem Dereceleri	0,188	0,188	0,109	0,049	0,049	0,049	0,188	0,109	0,049	0,023

Tablo 3 şu şekilde özetlenebilmektedir. Öz sermaye, ortaklar tarafından varlıkların finanse edilen kısmını göstermektedir. Bankanın en önemli dış kaynağı ise mevduatlardır. Bankaya kredi verenler açısından, alacaklarının ödenmesi açısından öz sermaye oranı daha önemlidir. Bu yüzden öz sermaye mevduatlara göre daha önemli bir göstergedir. Likit varlıklar ile öz sermaye karşılaştırıldığında öz sermaye oldukça önemli bir göstergedir. Likit aktifler ve alacaklar daha çok kısa vadeli yükümlülükleri yerine getirebilme gücü açısından önemlidir. Ancak öz sermaye banka yönetiminin öz sermayeyi etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını göstermesi açısından daha önemlidir. Bankanın temel performans göstergelerinden birisi öz sermayedir. Ayrıca aktif kalitesinde yer alan oranlardan Krediler/Toplam Aktifler ve Krediler/Mevduatlar toplanan mevduatların krediye dönüşmesi açısından başka bir ifade ile faiz gelirleri elde etmek açısından önemlidir. Aktif kalitesindeki oranlar doğrudan gelir gider yapısındaki oranları etkilemektedir. Likidite oranları, aktif kalitesi, bilanço yapısı ve gelir gider yapısındaki oranlar bankanın karlılık oranlarını etkilemektedir.

Başka bir ifade ile borç yükünün artması, beklenmedik mevduat çıkışlarını karşılayabilme gücü veya mevduatların krediye dönüşmemesi ve takipteki kredilerin artması bankanın karlılıkları üzerinde etkilidir. Bu yüzden karlılık oranları, öz sermaye ile birlikte en önemli finansal göstergelerdir.

BİST'te hisseleri bulunan bankaların finansal kriterlerinin değerlendirilmesi süreci neticesinde “Karlılık Oranları” ile “Öz Kaynaklar” 0,188 ile en yüksek önem derecesinde çıkmıştır. Diğer taraftan bankaların “Gelir-Gider Yapıları” sırasıyla 0,049 ve 0,023 ile en düşük önem derecesinde çıkmıştır. İkinci kısımda ise bankaların 2008–2014 yıllarına ait finansal oranlar en düşük, ortalama ve en yüksek üçgensel rakamlara dönüştürülmüş ve bulanık MOORA ile sıralama yapılmıştır.

Bulanık AHP ile kriterlerin önem ağırlıkları belirlendikten sonra bulanık MOORA yaklaşımı ile bankalar arasında sıralama yapılmıştır. Bulanık MOORA yaklaşımının ilk adımı üçgensel bulanık sayılardan bir matris meydana getirmektir (Tablo 4). Bankaların performanslarının değerlendirilmesinde A1 – A9 arasındaki oranlar fayda, A10 oranı maliyet yapısına sahiptir.

Tablo 4: Bankaların Değerlendirilmesi İçin Bulanık Karar Matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10
HB	1,42	13,34	24,14	14,88	41,67	64,16	8,39	66,73	6,58	3,13
	2,21	22,37	31,92	19,05	52,95	81,21	9,96	73,09	9,07	5,02
	2,76	28,32	40,81	22,74	61,32	98,13	11,38	78,81	13,29	9,13
VB	1,11	11,87	44,35	25,53	54,79	77,43	9,31	57,99	6,81	3,27
	1,43	13,38	54,39	29,19	63,58	95,63	10,61	65,05	8,54	4,85
	1,93	16,95	68,98	37,34	72,11	113,98	11,57	71,12	12,29	8,50
AB	1,54	12,58	33,16	21,36	57,71	71,11	11,61	55,18	6,22	2,86
	2,03	14,88	64,02	35,69	65,45	92,07	13,50	57,73	7,96	4,28
	2,86	19,21	79,30	45,18	72,06	111,12	15,52	60,92	11,32	7,25
ŞB	0,82	8,07	29,04	16,54	47,16	73,89	10,15	63,05	8,41	4,05
	1,38	11,43	37,09	22,14	55,94	93,26	11,91	68,56	11,39	5,77
	1,79	14,80	55,52	32,34	61,24	108,08	13,95	74,15	16,44	8,64
TEB	0,54	4,91	37,17	23,51	57,71	91,73	9,37	60,08	7,52	3,83
	1,11	10,93	46,01	28,15	65,45	103,83	10,22	63,06	9,22	4,97
	1,58	16,57	52,64	33,30	72,06	115,10	11,06	65,99	13,34	8,56
GB	1,46	12,31	47,30	25,37	47,16	79,18	10,65	54,08	6,47	3,24
	2,04	16,76	59,66	34,63	55,94	98,58	12,17	56,96	8,08	4,42
	2,81	22,25	66,40	42,87	61,24	111,46	13,30	59,56	10,54	6,97
İB	1,42	11,54	46,02	25,71	42,69	66,97	9,69	56,17	6,39	3,23
	1,77	15,07	55,92	31,66	55,40	91,15	11,73	61,48	7,83	4,41
	2,26	17,58	77,36	41,34	65,56	116,72	12,95	66,97	10,86	7,15
YK	1,02	9,65	20,24	13,15	58,64	92,71	10,56	55,69	6,20	3,07
	1,80	15,28	37,57	20,28	62,56	104,37	11,79	60,19	7,90	4,19
	2,43	19,97	52,33	26,50	67,32	116,05	13,80	65,45	11,02	7,23
DB	0,76	9,24	43,04	24,07	62,03	99,99	8,18	52,01	7,60	3,18
	1,64	15,13	50,12	26,92	64,72	113,15	10,45	57,45	9,56	4,25
	2,51	22,12	58,74	30,53	66,83	127,60	12,40	62,04	12,29	6,59
FB	1,11	9,60	32,62	17,14	59,85	86,57	10,69	55,95	8,59	3,80
	1,68	13,61	50,43	26,55	65,21	106,50	12,22	61,59	10,63	5,06
	2,40	17,92	65,95	36,08	67,28	119,42	13,68	69,13	13,96	7,53

Bulanık karar matrisi oluşturulduktan sonra ikinci adımda eşitlik (10) yardımı ile normalizasyon yapılmış ve Tablo 5’de normalize bulanık karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 5: Normalize Edilmiş Bulanık Karar Matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10
HB	0,14	0,16	0,09	0,09			0,13	0,19	0,12	0,10
	0,22	0,26	0,11	0,12	0,13 0,16	0,12 0,15	0,16	0,21	0,17	0,16
	0,28	0,33	0,15	0,14	0,18	0,18	0,18	0,23	0,25	0,30
VB	0,11	0,14	0,16	0,16			0,15	0,17	0,13	0,11
	0,14	0,16	0,20	0,18	0,16 0,19	0,14 0,18	0,17	0,19	0,16	0,16
	0,19	0,20	0,25	0,24	0,22	0,21	0,18	0,21	0,23	0,28
AB	0,15	0,15	0,12	0,14			0,18	0,16	0,11	0,09
	0,20	0,17	0,23	0,23	0,17 0,20	0,13 0,17	0,21	0,17	0,15	0,14
	0,29	0,22	0,28	0,29	0,22	0,21	0,25	0,18	0,21	0,24
ŞB	0,08	0,09	0,10	0,10			0,16	0,18	0,16	0,13
	0,14	0,13	0,13	0,14	0,14 0,17	0,14 0,17	0,19	0,20	0,21	0,19
	0,18	0,17	0,20	0,20	0,18	0,20	0,22	0,22	0,30	0,28
TEB	0,05	0,06	0,13	0,15			0,15	0,17	0,14	0,12
	0,11	0,13	0,16	0,18	0,17 0,20	0,17 0,19	0,16	0,18	0,17	0,16
	0,16	0,19	0,19	0,21	0,22	0,21	0,17	0,19	0,25	0,28
GB	0,15	0,14	0,17	0,16			0,17	0,16	0,12	0,11
	0,20	0,19	0,21	0,22	0,14 0,17	0,15 0,18	0,19	0,17	0,15	0,14
	0,28	0,26	0,24	0,27	0,18	0,21	0,21	0,17	0,19	0,23
İB	0,14	0,13	0,17	0,16			0,15	0,16	0,12	0,10
	0,18	0,18	0,20	0,20	0,13 0,17	0,12 0,17	0,19	0,18	0,14	0,14
	0,23	0,20	0,28	0,26	0,20	0,22	0,20	0,19	0,20	0,23
YK	0,10	0,11	0,07	0,08			0,17	0,16	0,11	0,10
	0,18	0,18	0,13	0,13	0,18 0,19	0,17 0,19	0,19	0,17	0,15	0,14
	0,24	0,23	0,19	0,17	0,20	0,21	0,22	0,19	0,20	0,23
DB	0,08	0,11	0,15	0,15			0,13	0,15	0,14	0,10
	0,16	0,18	0,18	0,17	0,19 0,19	0,18 0,21	0,17	0,17	0,18	0,14
	0,25	0,26	0,21	0,19	0,20	0,24	0,20	0,18	0,23	0,21
FB	0,11	0,11	0,12	0,11			0,17	0,16	0,16	0,12
	0,17	0,16	0,18	0,17	0,18 0,20	0,16 0,20	0,19	0,18	0,20	0,16
	0,24	0,21	0,24	0,23	0,20	0,22	0,22	0,20	0,26	0,24

Ardından bulanık AHP yaklaşımı neticesinde belirlenen ağırlıklar ile üçüncü adımda eşitlik (11) yardımıyla Tablo 6’da ağırlıklı normalize bulanık karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 6: Ağırlıklı Normalize Edilmiş Bulanık Karar Matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10
HB	0,027	0,029	0,009	0,005	0,006	0,006	0,025	0,021	0,006	0,002
	0,042	0,049	0,012	0,006	0,008	0,007	0,030	0,023	0,008	0,004
	0,052	0,062	0,016	0,007	0,009	0,009	0,034	0,025	0,012	0,007
VB	0,021	0,026	0,017	0,008	0,008	0,007	0,028	0,018	0,006	0,002
	0,027	0,029	0,021	0,009	0,009	0,009	0,032	0,021	0,008	0,004
	0,036	0,037	0,027	0,012	0,011	0,010	0,034	0,023	0,011	0,006
AB	0,029	0,028	0,013	0,007	0,008	0,006	0,035	0,017	0,006	0,002
	0,038	0,033	0,025	0,011	0,010	0,008	0,040	0,018	0,007	0,003
	0,054	0,042	0,031	0,014	0,011	0,010	0,046	0,019	0,010	0,005
ŞB	0,015	0,018	0,011	0,005	0,007	0,007	0,030	0,020	0,008	0,003
	0,026	0,025	0,015	0,007	0,008	0,008	0,035	0,022	0,010	0,004
	0,034	0,032	0,022	0,010	0,009	0,010	0,041	0,023	0,015	0,006
TEB	0,010	0,011	0,015	0,007	0,008	0,008	0,028	0,019	0,007	0,003
	0,021	0,024	0,018	0,009	0,010	0,009	0,030	0,020	0,008	0,004
	0,030	0,036	0,021	0,010	0,011	0,010	0,033	0,021	0,012	0,006
GB	0,027	0,027	0,018	0,008	0,007	0,007	0,032	0,017	0,006	0,002
	0,038	0,037	0,023	0,011	0,008	0,009	0,036	0,018	0,007	0,003
	0,053	0,049	0,026	0,013	0,009	0,010	0,040	0,019	0,010	0,005
İB	0,027	0,025	0,018	0,008	0,006	0,006	0,029	0,018	0,006	0,002
	0,033	0,033	0,022	0,010	0,008	0,008	0,035	0,019	0,007	0,003
	0,043	0,038	0,030	0,013	0,010	0,011	0,038	0,021	0,010	0,005

YK	0,019	0,021	0,008	0,004	0,009	0,008	0,031	0,018	0,006	0,002
	0,034	0,033	0,015	0,006	0,009	0,009	0,035	0,019	0,007	0,003
	0,046	0,044	0,020	0,008	0,010	0,010	0,041	0,021	0,010	0,005
DB	0,014	0,020	0,017	0,007	0,009	0,009	0,024	0,016	0,007	0,002
	0,031	0,033	0,020	0,008	0,010	0,010	0,031	0,018	0,009	0,003
	0,047	0,048	0,023	0,009	0,010	0,012	0,037	0,020	0,011	0,005
FB	0,021	0,021	0,013	0,005	0,009	0,008	0,032	0,018	0,008	0,003
	0,032	0,030	0,020	0,008	0,010	0,010	0,036	0,020	0,010	0,004
	0,045	0,039	0,026	0,011	0,010	0,011	0,041	0,022	0,013	0,006

Dördüncü adımda eşitlik (12) ve eşitlik (13) ile fayda ve maliyet kriterleri açısından normalize edilmiş performans değerleri bulunmuştur. Son olarak beşinci adımda bankaların bulanık olmayan performans değerleri hesaplanarak Tablo 7’deki gibi sıralanmıştır.

Tablo 7: Bankaların Bulanık Olmayan Performans Değerleri ve Sıralama

	S+			S-			S	Sıralama
HB	0,134	0,185	0,225	0,002	0,004	0,007	0,180679	3
VB	0,139	0,164	0,201	0,002	0,004	0,006	0,165712	8
AB	0,148	0,19	0,237	0,002	0,003	0,005	0,191598	1
ŞB	0,121	0,156	0,196	0,003	0,004	0,006	0,156121	9
TEB	0,113	0,149	0,184	0,003	0,004	0,006	0,146906	10
GB	0,149	0,188	0,228	0,002	0,003	0,005	0,187245	2
İB	0,143	0,176	0,214	0,002	0,003	0,005	0,175889	4
YK	0,124	0,168	0,21	0,002	0,003	0,005	0,167269	7
DB	0,125	0,169	0,217	0,002	0,003	0,005	0,170838	6
FB	0,134	0,174	0,217	0,003	0,004	0,006	0,174048	5

Tablo 7’ye göre BİST’te işlem gören 10 banka arasından en yüksek performans değerine sahip olan banka Akbank’dır. Akbank’ı sırası ile Garanti Bankası, Halk Bankası ve İş Bankası takip etmektedir. En düşük performans değerine sahip olan bankalar ise sırasıyla Şeker Bankası ve TEB’dir.

Ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında, karar vericilerin öznel yargıları ve finansal oranların öncelikli tercihleri sıralamayı değiştirebileceği düşünülmektedir. Bundan dolayı farklı senaryolar veya durumlar altında sonuçların nasıl değiştiğini gözlemlmek için duyarlılık analizi yapılması gerekmektedir. Bu analiz, oranların öncelikli tercihi ile oluşan değişimi gösterirken aynı zamanda belirsizlikten bahsedildiği durumlarda karar vericiler için oldukça yararlı olmaktadır. Buna göre ilk duruma ilave olarak beş farklı durum incelenmiş ve ortaya çıkan sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Bankaların Değerlendirilmesinde Duyarlılık Analizi Sonuçları

Bankaların Sıralanışı (1'den 10'a)											
Durumlar	Öncelikli Oranları	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
İlk durum	Tümü	AB	GB	HB	İB	FB	DB	YK	VB	ŞB	TEB
Durum 1	A1, A2	HB	GB	AB	DB	YK	İB	FB	VB	ŞB	TEB
Durum 2	A3, A4	AB	İB	GB	VB	FB	DB	TEB	ŞB	YK	HB
Durum 3	A5, A6	DB	TEB	FB	YK	AB	VB	GB	İB	ŞB	HB
Durum 4	A7, A8	AB	ŞB	FB	YK	GB	İB	HB	VB	TEB	DB
Durum 5	A9, A10	ŞB	FB	DB	TEB	HB	VB	AB	YK	GB	İB

Tablo 8'de duyarlılık analizi sonuçları incelendiğinde bankaların tüm finansal oranları dikkate alınarak yapılan sıralama ile sadece karlılık oranları (Durum 1) dikkate alınarak yapılan sıralamanın birbirine benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu durum bankaların finansal performanslarının ölçülmesinde karlılık oranlarının oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir. Daha sonra ise likidite (Durum 2), bilanço ve sermaye yapısı oranları (Durum 4) ile yapılan sıralama ile genel sıralama benzerlik göstermektedir. Banka performansı ölçmede karlılık oranlarından sonra likidite, bilanço ve sermaye yapısı oranlarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın gelir gider yapısı oranları (Durum 5) ile yapılan sıralama ile tüm finansal oranlar dikkate alınarak yapılan sıralama oldukça farklıdır. Bu durum; gelir gider yapısı oranlarının bankaların finansal performans ölçülmesinde diğer finansal oranlara göre kısmen daha az etkili olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde aktif kalitesi oranları ile yapılan sıralama ile genel sıralama benzerlik göstermemektedir. Banka performansı ölçmede gelir gider yapısı oranlarından sonra aktif kalite oranları daha az belirleyicidir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bankacılık sektörü; ülke ekonomisini ve tüm sektörleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Güçlü ve sağlıklı bankacılık sistemi, sürdürülebilir ekonomik büyüme için ön koşul olarak kabul edilmektedir. Başka bir ifade ile bankacılık sektörü, atıl fonların ekonomiye kazandırılması, ekonomik büyümeye katkı sağlaması, yabancı kaynak transferi, vergi gelirleri açısından son derece önemlidir. Rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı bankacılık sektöründe, bankaların kaynaklarını etkili ve verimli bir şekilde yönetmeleri, kendi performanslarını ölçüp, rakipleri ile karşılaştırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bankaların finansal performansını ölçmek ekonomi açısından anahtar role sahiptir. Belirsizliğin ve küresel rekabet çok yoğun olduğu günümüzde banka performansını geleneksel yöntemlerle ölçmek doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu yüzden bu araştırmada bulanık AHP ve bulanık MOORA yöntemleri

bütünleştirilerek 2008-2014 yılları arasında BİST’te hisse senetleri işlem gören 10 mevduat bankasının finansal performansı ölçülmüştür. Araştırmada ayrıca, finansal oranlar grup olarak dikkate alındığında oranların banka performansı ölçümündeki etkisi ve bankaların yeni sıralanışı belirlenmiştir. Bankaların finansal performansı birden çok faktörden etkilendiği için araştırmada karlılık, likidite, aktif kalite, bilanço yapısı ve gelir gider yapısı oranları yardımıyla bankaların performansı ölçülmüştür.

Bulanık MOORA yöntemi sonucunda tüm finansal oranlar dikkate alındığında performans bakımından ilk sırada “Akbank” son sırada ise “TEB” yer almıştır. Ayrıca karlılık oranları yüksek olan bir mevduat bankasının, finansal performansının da yüksek olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifade ile karlılık oranları tüm finansal performans göstergeleri arasında en iyi göstergedir ve bankadaki tüm faaliyetler, varlık ve öz sermaye karlılığına katkı yapmaktadır. Buna karşın; gelir gider yapısı oranları, diğer finansal oranlara göre bankaların finansal performans ölçülmesinde kısmen daha az etkilidir. Gelir gider yapısı oranları bankaların toplam giderleri ve gelirleri içerisinde kalemlerin ağırlıklarını göstermektedir. Gelir ve giderler içerisinde kalemlerin ağırlıkları bankalara göre değişse de, bu değişiklikler banka karlılığı üzerinde dolayısıyla finansal performans üzerinde kısmen daha az etki yaptığını göstermektedir.

Bu çalışmada güvenilirliği yüksek ve nicel değişkenler ile işlem kolaylığı sağlayan MOORA yöntemi ile bankaların finansal performansı ölçülmüş ve değerlendirilmiştir. 2008-2014 yıllarının finansal verilerinden yararlanılması ve 10 finansal oranın kullanılması araştırmanın bir diğer kısıtıdır. Gelecek çalışmalarda kamu sermayeli, özel sermayeli ve yabancı sermayeli bankalar şeklinde sınıflandırma yapılarak bankaların finansal performansı karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (2007). *Banka Yönetimi ve Performans Analizi*. İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık, 1. Baskı.
- Akkaya, G., Turanoğlu, B., Sinan Ö. (2015). An Integrated Fuzzy AHP and Fuzzy MOORA Approach to The Problem of Industrial Engineering Sector Choosing. *Expert Systems With Applications*, 42 (24), 1-9.
- Akkoç, S., Vatansever, K. (2013). Fuzzy Performance Evaluation With AHP and TOPSIS Methods: Evidence For Turkish Banking Sector After The Global Financial Crisis. *Eurasian J. Bus. Econ.*, 6 (11), 53-74.
- Aktaş, H., Kargın, M. (2007). Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (2), 31-45.
- Aktepe, A., Ersöz, S. (2014). AHP-VIKOR ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Probleminde Uygulanması. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 25 (1-2), 2-15.
- Archana, M., Sujatha V. (2012). Application of Fuzzy MOORA and GRA in Multi Criterion Decision Making Problems. *Internationa lJournal of Computer Applications*, 53 (9),46-50.
- Aydın, N., Başar, M., Coşkun, M. (2008). *Finansal Yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Baskı.
- Baležentis, T. (2011). A Farming Efficiency Estimation Model Based on Fuzzy MULTIMOORA. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, Research Papers*, 5 (29), 43-52.
- Brauers, W. K. M., Edmundas, K. Z. (2006). The MOORA Method and Its Application To Privatization in A Transition Economies. *Control and Cybernetics*, 35 (2), 445-469.

- Brauers, W. K. M., Edmundas, K. Z. (2012). Robustness of MULTIMOORA: A Method For Multi Objective Optimization. *Informatica*, 23 (1), 1–25.
- Dinçer, H. (2015). Profit-Based Stock Selection Approach İn Banking Sector Using Fuzzy AHP And MOORA Method. *Global Business and Economics Research Journal*, 4(2), 1-26.
- Budak, H. (2011). Veri Zarflama Analizi ve Türk Bankacılık Sektöründe Uygulaması. *Fen Bilimleri Dergisi*, 23(3), 95-110.
- Büker, S., Aşıkoğlu, R., Sevil, G. (2011). *Finansal Yönetim*. Ankara: Sözkese Matbaacılık, 7. Baskı.
- Chang, C. P. (2006). Managing Business Attributes and Performance for Commercial Banks. *The Journal of American Academy of Business*, 9 (1), 104-109.
- Chang, D-Y.(1996). Applications of The Extent Analysis Method On Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research*, 95, 649-655.
- Çetenak E. H. (2012). İşletme Grubu İlişkinin Firma Performansına Etkisi: İMKB'de Bir Uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Çetiner, E. (2005). İşletmelerde Mali Analiz. Ankara: Gazi Kitabevi, 7 Baskı.
- Doğan, B. (2008). Bankaların Gözetiminde Bir Araç Olarak Kümeleme Analizi: Türk Bankacılık Sektörü İçin Bir Uygulama. (Basılmamış Doktora Tezi,), Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finans Ve Bankacılık Bilim Dalı, İstanbul.
- Doğan, M. (2013). Measuring Bank Performance with Gray Relational Analysis: The Case of Turkey. *Ege Academic Review*, 13 (2),215-225.
- Görener, A., Dinçer, H., Hacıoğlu Ü. (2013). Application of Multi-Objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) Method for Bank Branch Location Selection. *International Journal of Finance & Banking Studies IJFBS*, 2(2), 41-52.
- Gücenme, Ü. (2005), Mali Tablolar Analizi ve Enflasyon Muhasebesi. İstanbul: Aktüel Yayınları, 5. Baskı.
- Ho, C-T., Yun-Shan W. (2006). Benchmarking Performance Indicators For Banks. *Benchmarking: An International Journal*, 13 (1/2), 147 - 159.
- Karan, M. B. (2004). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi. Ankara: Gazi Kitabevi, 2. Baskı.
- Karande, P., Chakraborty, S. (2012). A Fuzzy MOORA Approach For ERP System Selection. *Decision Science Letters*, 1 (1), 11–22.
- Lin, X., Zhang, Y. (2009). Bank Ownership Reform and Bank Performance in China. *Journal of Banking & Finance*, 33 (1), 20–29.
- Mahrooz, A., Maedeh, S., Morteza, P. (2013). Performance Evaluation of Banks Using Fuzzy AHP And TOPSİS, Case Study: State-Owned Banks, Particularly Private And Private Banks in Iran. *Caspain J. Appl. Sci. Res.*, 2 (3), 128-138.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S., Sladjana, B. (2014). Analysis of The Financial Parameters of Serbian Banks Through The Application of The Fuzzy AHP And TOPSİS Methods. *Economic Modelling*, 43, 30-37.
- Mercan, M., Reisman, A., Yolalan, R., Emel, A. B. (2003). The Effect of Scale and Mode of Ownership on The Financial Performance of Turkish Banking Sector: Result of A DEA-Based Analysis. *Socio-Economic Planning Sciences*, 37 (3), 185–202.
- Okka, O. (2009). *Analitik Finansal Yönetim Teori ve Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özbek, A. (2015). Efficiency Analysis of Foreign-Capital Banks in Turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(13), 21-30.
- Özçelik, G., Aydoğan, E. K., Cevriye, G.(2014). A Hybrid Moora Fuzzy Algorithm For Special Education and Rehabilitation Center Selection. *Journal of Military and Information Science*, 2 (3), 53–62.
- Öztin, A. (2011). *Finansal Yönetim*, İstanbul: Avcıol Basım Yayım, 8 Baskı.
- Poyraz, E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Optimal Kredi Düzeyinin Belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 3 (2) 41-49.
- Seçme, N.Y., Bayraktaroğlu, A., Kahraman, C. (2009). Fuzzy Performance Evaluation in Turkish Banking Sector Using Analytic Hierarchy Process And TOPSİS. *Expert Syst. Appl.*, 36 (9), 11699–11709.
- Soteriou, A.C., Zenis, S.A. (1999). Using DEA for Costing Bank products. *European Journal of Operational Research*, 114 (2), 234–248.

- Streimikiene, D., Balezentis, T., Krisciukaitiene, I., Alvydas, B. (2012). Prioritizing Sustainable Electricity Production Technologies: MCDM Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16 (5), 3302–3311.
- Ta, H. P., Kar, Y. H. (2000). A Study of Bank Selection Decisions in Singapore Using The Analytical Hierarchy Process. *Int. J. Bank Mark.*, 18 (4), 170–180. <http://dx.doi.org/10.1108/02652320010349058>.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11 (2) 289 – 298.
- Tepe, S., Görener, A. (2014). Analitik Hiyerarşi Süreci ve MOORA Yöntemlerinin Personel Seçiminde Uygulanması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13 (25). 1-14.
- Thanassoulis, E., Boussofiane, A., Dyson, R. G. (1995). A Comparison of Data Envelopment Analysis and Ratio Analysis As Tools For Performance Assessment. *Omega*, 24 (3), 229–244.
- Uyguntürk, H. (2015). Bankaların İnternet Şubelerinin Bulanık MOORA Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (25), 115-128.
- Uzunoğlu, S. (2011). *Yeni Başlayanlar için Bankacılık*, İstanbul: Kriter Yayınları,
- Vatansever, K., Uluköy, M. (2013). Kurumsal Kaynak Planlaması Sistemlerinin Bulanık AHP ve Bulanık MOORA Yöntemleriyle Seçimi: Üretim Sektöründe Bir Uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 274-293.
- Vivas, L., Pastor, A. J., Hasan, İ. (2001). European Bank Performance Beyond Country Borders: What Really Matter?. *European Finance Review*, 5, 141–165.
- Yıldırım, B. F., Önay, O. (2013). Bulut Teknolojisi Firmalarının Bulanık AHP – MOORA Yöntemi Kullanılarak Sıralanması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 24 (75), 59-81.
- Yücememiş, B. T., Sözer Asım İnanç (2011), “Bankalarda Takipteki Krediler: Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredilerin Tahmine Yönelik Bir Model Uygulanması”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3 (5), 43-56.

SUMMARY

Banking sector is the most essential actor for the development of national economy. Therefore, banks have an important role in terms of acquiring the capital accumulation, growing of firms and ensuring the economic prosperity (Taşkın, 2011: 289). Today’s financial sector conditions that are the top level of competition force banks for utilization of resources in an effective way. This situation is revealed the need for comparison with competitor banks’ activities and their owns in the sector for bank managers (Budak, 2011: 96).

The most important activity of the management’s control function is the measurement of performance. Banks, which are important institutions of financial services group, have their own reasons to measure performance (Parker, 2000; Seçme et.al, 2009):

- Measuring the level of customers’ satisfaction, getting feedback from their customers about the services they are offered.
- Positioning in the sector by making a comparison between themselves and their benchmarks.
- Determining whether the organization is successful for both themselves and their shareholders.

- Being sure that decisions are made on the basis of not emotions or assumptions but on real data.
- Defining the problematic areas in the organization and making proposals to solve these problems,
- Determining the areas which are open to development and might create advantage in the organization.

Today, the performance of banks is evaluated according to many financial ratios and results getting different. The bank may exhibit high performance by any ratio and low performance by other ratio. So, under the increasing uncertainty and competition in global financial markets, measurement of the performance with possibilistic and fuzzy techniques provides clear and reliable information. The measurement of banking performance helps investors in making investment decisions as well as giving information about banks.

In addition, financial ratios should be brought together at last five years in advance in order to measure banks performance like data used in this study. In this regard the purpose of this study is to present decision making support by measuring bank effectiveness with multi criteria decision making applications. The paper proposes a model for evaluating and measuring the ten deposit bank's financial performance which shares are traded on Borsa Istanbul (BIST) between 2008-2014 years which combines two techniques: fuzzy Analytic Hierarchy Process (AHP) and fuzzy Multi-objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA). After that, sensitivity analysis was conducted to determine the effect of ratios on banks performance measure and new ranking while considering the impact of financial ratios as a set. In this study, the performance of banks is compared by means of profitability, liquidity, asset quality, balance sheet structure and income-expense structure ratios.

In this study banks' that are Halk Bank (HB), Vakıfbank (VB), Akbank (AB), Sekerbank (SB), TEB, Garanti Bank (GB), Is Bank (IB), Yapı Kredi Bank (YK), Denizbank (DB) and Finansbank (FB) financial performance are evaluated with the aim of financial ratios. The financial data used in this study were obtained from the website of Turkey Banks Union database.

The banks are ranked according to fuzzy MOORA method and the first and second banks which have highest performance score are "Akbank" and "Garanti Bank" respectively, and the last ones are "Sekerbank" and "TEB". In addition, deposit banks with high profitability ratios can be reached high financial performance. In other words, profitability ratios are the best financial performance indicators and all activities of banks contribute to assets and return on equity. Moreover, liquidity, balance sheet and capital structure ratios are the main determinants for measuring and ranking of bank performance. Although the weight of items into income and expenses ratios according to banks, this changes are making less impact on financial performance or profitability of banks.

İşsizlik ile Sigara Üzerinden Alınan Vergiler Arasındaki İlişki: Türkiye Analizi

Emrah GÜLAY* Ahmet ÖZEN**

ÖZ

Türkiye’de sigara tüketimi ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmanın aksine tütün üzerinden alınan vergiler ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin daha önce ele alınmamış olması, bu çalışmanın literatüre olan katkısı açısından önem taşımaktadır. Çalışmada aylık olarak ele alınan veriler 2006:1-2015:7 dönemleri arasını kapsamaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de tütün üzerinden alınan vergiler ile işsizlik oranları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını belirlemektir. Bu doğrultuda, değişkenlerin durağanlığı birim kök testleri ile araştırılmış ve yapısal kırılmalarında dikkate alındığı Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli tahminlenerek, iki seri arasındaki uzun dönemli ilişki açıklanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, işsizlik oranlarında meydana gelen artışın uzun dönemde tütün üzerinden alınan vergileri arttırdığı görülürken, kısa dönemde işsizlik oranlarındaki artışın tütün üzerindeki vergilere negatif bir etki yaptığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tütün Üzerinden Alınan Vergiler, İşsizlik Oranları, Eşbütünleşme, Yapısal Kırılma, ARDL Modeli

JEL Sınıflaması: C22, C51, E24, H20

The Relationship Between Tobacco Tax and Unemployment: Turkey Analysis

ABSTRACT

There are a number of studies focusing on the relationship between the tobacco consumption and unemployment rate in Turkey. Therefore, this study contributes to the literature because the relationship between tobacco tax and unemployment rate has not been studied before. The objective of this study is to determine the relationship between the tobacco tax and unemployment rate in Turkey over the period 2006:1-2015:7. In this context, Unit root tests have been exploited to check the integration order of the variables, and the Autoregressive Distributed Lag Model including structural breaks is employed to explain the long-run relationship between the tobacco tax and unemployment rate. The findings of this study show that while an increase in unemployment rate is to raise tobacco tax in the long-run, an increase in unemployment rate is to decrease tobacco tax in the short-run.

Key Words: Tobacco tax, Unemployment rate, Cointegration, Structural break, ARDL Model

JEL Classification: C22, C51, E24, H20

GİRİŞ

Çalışma kabiliyetine sahip olan ancak mevcut durumyla herhangi bir işte istihdam edilmeyenlerin bulunması durumu şeklinde tanımlanan işsizlik, sosyo-ekonomik birçok açıdan incelenebilir. Örneğin işsizliğin ekonomik açıdan ciddi

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, emrah.gulay@deu.edu.tr.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, ahmet.ozen@deu.edu.tr.

katma değer kaybına yol açabileceği, mali açıdan devlet üzerinde ciddi yük oluşturabileceği ve sosyal açıdan toplumsal bir huzursuzluk doğurabileceği ifade edilebilir. Elbette işsizliğin kişi üzerinde oluşturabileceği davranışsal farklılıklar da ortaya çıkabilir. İşsizlik, özellikle sağlıkla ilgili davranışsal durumlarda daha fazla kötüleşmeye neden olabilmektedir (Montgomery vd., 1998:26). Bu tür davranışsal gözlemlerden biri de sigara bağımlılığıdır.

Sigara tüketimi bir ülkenin en ciddi sosyal sorunlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Nüfus artışıyla uyumlu bir şekilde sigara tüketiminin de artması özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen bir tüketim davranışıdır. Nitekim bu durum Türkiye açısından da geçerli olup, ülkemizde geleneksel olarak sigara tüketicisi olma davranışı gözlenmektedir (Temiz, 2010:52). Sigara tüketimine neden olan faktörler arasında ise bireyin içinde bulunduğu psikolojik durum, sosyal çevre ve ekonomik durum gösterilebilir. Öte yandan sigaranın gerek kullanan birey üzerinde içsel maliyeti gerekse diğer bireyler üzerinde dışsal maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Bu tür dışsallıkların engellenebilmesi için literatürde günah vergileri şeklinde de nitelendirilebilen vergisel tedbirler uygulanabilmektedir. Böylece vergilendirme ile sosyal açıdan arzulanmayan sosyal davranışları engellemek veya azaltmak mümkündür (Sakinç ve Cura, 2012: 54).

Sigara tüketimi ve sigara üzerinden alınan vergiler arasındaki yoğun bir etki söz konusudur. Öyle ki sigara tüketimi arttıkça sigara üzerinden alınan vergilerde de artışın olacağı kaçınılmazdır. Bununla birlikte işsizliğin sigara üzerinden alınan vergiler üzerinde nasıl bir etki oluşturabileceği de araştırma konusu yapılabilir. Nitekim bu çalışmada işsizlikteki değişimin sigara üzerinden alınan vergilerde hangi yönde bir etkide bulunduğu inceleme konusu yapılacaktır.

I. LİTERATÜR ÖZETİ

Bugüne kadar işsizlik ile sigara arasındaki ilişkileri farklı açılardan ele almış olan bir dizi çalışma yürütülmüştür. Bu tür çalışmaları gruplandırarak Tablo 1 hazırlanmıştır.

Tablo 1. Literatür Özeti

Vergi artışlarının toplam istihdam üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar	Jacobs vd, (2000), Barber vd, (2008), Hu vd. (2008)
Sigara tüketimindeki azalmanın toplam istihdam üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar	Jacobs vd. (2000), McNicoll ve Boyle, (1992), Buck vd., (1995), Merwe, (1998a, 1998b), Merwe ve Abedian, (1999), Irvine ve Sims, (1997)
Önceden işsiz kalmış bireylerin diğerlerine nazaran daha fazla sigara tüketim alışkanlıklarının olduğunu tespit eden çeşitli çalışmalar	Montgomery vd, 1998; Falba, 2005; Bolton & Rodriguez, 2016; Wang vd., 2016
İşsizliğin sigara içme ihtimalini iki katına çıkardığını ortaya koyan çalışmalar	Arcaya vd., 2014
İşsizlik ile sigara tüketimi arasındaki ilişkiyi psikolojik açıdan ele alan ve işsizliğin yarattığı içsel çöküş ve kendini çaresiz hissetme gibi psikolojik etkenlerin de sigara tüketimini artırdığını savunan çalışmalar	Vogli & Santinello, 2005

İşsizliğin gençler ve özellikle kadınlar üzerinde sigara içme oranını arttırdığı tespit eden çeşitli çalışmalar	Hammarström & Janlert, 1994; Weden vd., 2006
İşsizliğin yoğun olduğu bölgelerde yaşayan bayanların sigara içme ihtimalinin yükseldiğini veya işsizliğin yoğun olduğu bölgede sigara tüketiminin de arttığını ortaya koyan çalışmalar	Karvonen vd., 2008, Ohlander vd., 2006
İşsizliğin sigara tüketiminde artışa neden olmadığını tespit eden çalışmalar	Morris vd., 1992
İşsizlikteki artışın sigara tüketimini azalttığını ve sigara fiyatları ile sigara tüketimi arasında negatif bir ilişki olduğunu savunan çalışma	Temiz, 2010
Sigara üzerindeki vergi oranlarının özellikle gençler ve yoksullar üzerinde sigara tüketiminde azalmaya neden olduğunu ortaya koyan çalışma	Chaloupka vd., 2012
Sigara üzerinden alınan vergilerde artışın günlük çok az sigara içenlerin sigara tüketiminde belirgin oranda azalışa yol açtığını savunan çalışma	Önder & Yürekli, 2016
İşsizlik oranındaki ve sigara fiyatlarındaki artışlar sigara tüketimini azaltıcı etkiler yaratabildiğini ifade eden çalışma	Karaöz vd., 2010
İşsizliğin ve sigara fiyatlarındaki artışın sigara tüketimini azalttığı tespit eden çalışma	Oğuztürk & Gülcü, 2012
Bağımsız veya bir işverene bağlı olarak çalışanların işsiz bireylere göre daha fazla sigara içme eğiliminde oldukları sonucuna ulaşılan çalışma	Kılıç, 2014
Öğrencilerin gelir seviyesinin yükselmesinin sigara alışkanlığını olumsuz etkilediğini ifade eden çalışma	Çalışkan, 2015
İşsizlik ile sigara üzerinden alınan vergi oranları arasında bir ilişkinin olmadığını tespit eden çalışma	Golden vd, 2014

Kaynak: Tarafımızdan hazırlanmıştır.

Öte yandan sigara tüketimi ile toplum sağlığı, tüketici fiyat endeksi veya kamu gelirleri arasındaki ilişkileri ele alan çeşitli çalışmalar da yer almaktadır. Bununla birlikte işsizliğin sigara üzerinden alınan vergiler üzerinde ne yönde bir etkide bulunduğunu araştıran çalışmalar son derece sınırlıdır. Nitekim işsizlik ile sigara üzerinden alınan vergiler arasındaki ilişki analize tabi tutularak ülkemizdeki çalışma literatüre bu yönde katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

II. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde kullanılan veri setleri ve analiz kısmında uygulanan yöntemler ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

A. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti tütün tüketimi üzerinden alınan vergiler ve işsizlik oranlarından oluşmaktadır. Tütün üzerinden alınan vergiler KDV ve ÖTV kapsamında yer almakta olup, kullanılan veriler bunların toplamını ifade etmektedir. Ele alınan veriler aylık olup 2006M1- 2015M7 dönemini kapsamaktadır. Veri setlerinin tamamı Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Veri setlerinin aylık olmasından dolayı her iki veri seti mevsimsellikten arındırılmıştır. Serileri mevsimsellikten arındırmak için Victor Gomez ve Agustin Maravall (1997) tarafından geliştirilen TRAMO/SEATS yöntemi kullanılmıştır. TRAMO/SEATS yöntemi mevsimsel düzeltme yöntemine dayanan bir ARIMA modelidir. Aynı zamanda, veri

setlerinin logaritması alınarak logaritmik veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel açıdan ele aldığımızda, logaritmik veriler üzerinde çalışmamızın nedenlerden birisi; bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki doğrusal olmayan ilişki problemini ortadan kaldırmaktır. İkinci bir neden ise, doğal logaritmanın kullanılmasının ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin yorumlanmasında oldukça uygun olmasıdır.

B. Yöntem

Tütün üzerinden alınan vergiler ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin varlığı için zaman serisi analiz yöntemleri uygulanmıştır ve bu bağlamda aşağıdaki regresyon denklemi ele alınmaktadır.

$$LTUTUN_t = \alpha_1 + \beta_1 LISZO_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada LTUTUN değişkeni tütün üzerinden alınan vergilerin logaritmasını, LISZO değişkeni ise işsizlik oranının logaritmasına karşılık gelmektedir. ε_t ise modelde yer alan hata terimini temsil etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı aşağıdaki hipotezi test etmektir.

H_0 : Tütün üzerinden alınan vergiler ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur

H_A : Tütün üzerinden alınan vergiler ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır

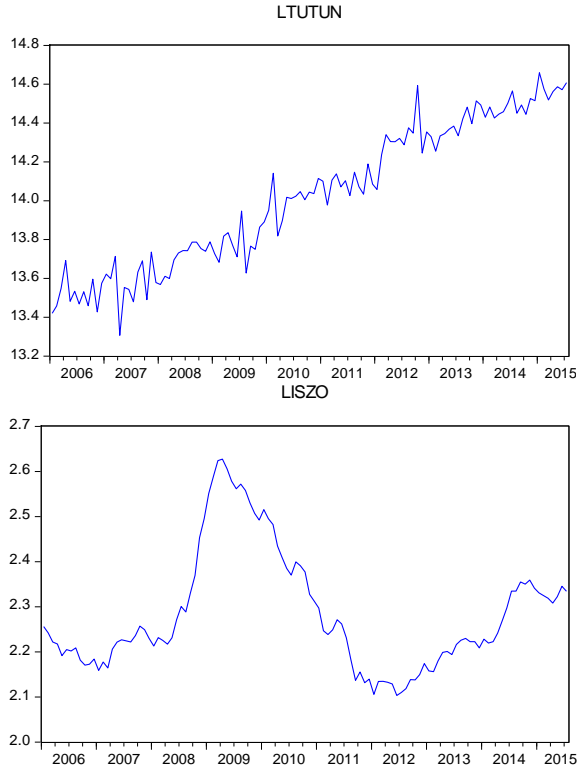
Çalışmanın amacı doğrultusunda, tütün üzerinden alınan vergiler ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını incelemeye önce serilerin durağan olup olmadığı veya birim kök içerip içermediği birim kök testleri kullanılarak belirlenmiştir.

1. Birim Kök Testi

Serilerin bütünlüşme derecesinin belirlenmesinde literatürde en çok kullanılan yöntemlerden biri Dickey and Fuller (1979) tarafından önerilen Augmented Dickey Fuller (ADF) testidir. ADF testine alternatif bir test ise Phillips and Perron (1988) tarafından önerilen Phillips-Perron (PP) testidir.

PP testinin ADF testine göre farkı, birim kök testinde ardışık korelasyon sorununun düzeltilmesidir. Bu çalışmada, her iki birim kök testinde kullanılmıştır. Birim kök testi öncesinde durağanlık testinin doğruluğu açısından serilerin grafiklerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, her iki serininde grafiği Şekil 1'de verilmektedir.

Tütün üzerinden alınan vergilere ait serinin zaman içerisinde artan bir trende sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, LTUTUN değişkeninin birim kök testine ilişkin sonuçları yorumlanırken sabit ve trend içeren modeller dikkate alınmaktadır. LISZO değişkeni içinde sabit ve sabit ve trend içeren modeller temel alınarak yorumlama yapılmaktadır. Tablo 2, LTUTUN ve LISZO serileri için birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 1: Değişkenlerin Zamana Göre Grafikleri

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Variables		ADF Test -Level		ADF Test-First Difference	
		Intercept	Intercept &Trend	Intercept	Intercept &Trend
	LTUTUN	-0.495(2)	-9.289(0)*	—	—
	LISZO	-1.853(2)	-1.869(2)	-6.869(0)*	-6.835(0)*
Significance Level	*1%	-3.632	-4.262	-3.473	-4.018
	**5%	-2.948	-3.552	-2.880	-3.439
	***10%	-2.612	-3.209	-2.576	-3.143
Variables		PP Test-Level		PP Test-First Difference	
		Intercept	Intercept &Trend	Intercept	Intercept &Trend
	LTUTUN	-1.160(18)	-9.588(5)*	—	—
	LISZO	-1.567(7)	-1.563(7)	-7.152(5)*	7.120(5)*
Significance Level	*1%	-3.626	-4.234	-3.632	-4.243
	**5%	-2.945	-3.540	-2.948	-3.544
	***10%	-2.611	-3.202	-2.612	-3.204

Tablo 2'den elde edilen sonuçlara göre, LTUTUN değişkeninin sabit ve trend içeren modelde düzeyde durağan I(0) olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu

değişkenin birinci farkına ilişkin birim kök testi sonuçları verilmemektedir. LISZO değişkeninin ise düzeyde durağan olmadığı, birinci farklı alındıktan sonra durağan hale geldiği, I(1), belirlenmiştir. Ancak, serilerde yapısal kırılma olması durumunda ADF ve PP testleri yanlış sonuçlar doğuracağından, her iki seriye, seride bir yapısal kırılmaya izin veren Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi uygulanmıştır. Zivot ve Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitte Kırılma		Trendde Kırılma		Sabit ve Trendde Kırılma	
	yıl/ay	t-istatistiği	yıl/ay	t-istatistiği	yıl/ay	t-istatistiği
LTUTUN	2012M2	-5.02**	2007M5	-4.80*	2012M2	-5.40*
LISZO	2010M9	-3.58	2010M10	-2.44	2010M9	-3.33

*,** : Serinin yapısal kırılma altında birim kök içerdiğini söyleyen sıfır hipotezi sırayla %1 ve %5 düzeyinde reddedilmektedir.

Tablo 3'ten elde edilen sonuçlara göre, LTUTUN değişkeninin seride mevcut yapısal kırılmadan dolayı sahte birim kök içerdiği ve nedenle serinin gerçekte durağan olduğu belirlenmiştir. LISZO değişkeni ele alındığında, serinin kendisinde yapısal kırılma olduğu ve serinin durağan olmadığı elde edilen test istatistiklerinden görülmektedir.

Birim kök testi sonuçları LTUTUN ve LISZO değişkenlerinin aynı düzeyde durağan olmadıklarını göstermektedir. Bu durumda, iki seri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, değişkenlerin aynı düzeyde olmamalarına izin veren Otoregesif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) kullanılarak incelenmiştir.

2. Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme testleri, makroekonomik zaman serisi değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek için kullanılmaktadır. ARDL modeli yaklaşımı, başlangıçta Pesaran ve Shin(1999) tarafından ele alınmış daha sonra Pesaran *et al.*, (2001) yaptıkları çalışmalar sonucu geliştirilmiştir. Bu yaklaşım diğer eşbütünleşme metodlarıyla karşılaştırıldığında birçok avantajlara sahiptir. Temel avantajı, elimizdeki serilerin I(0), I(1) veya parçalı bütünleşik olup olmadığına bakmaksızın uygulanabilir olmasıdır(Gülay ve Pazarlıoğlu, 2008:100). Bu yaklaşımın diğer bir avantajı ise, küçük örneklemelerde sağlam ve etkin sonuçlar ile birlikte uzun dönem katsayılarının tutarlı ve yansız olmasını sağlamasıdır. Ayrıca, dinamik hata düzeltme modeli(ECM) ARDL'den elde edilebilmekte ve böylece kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem dengesi, uzun dönem bilgisini kaybetmeden bütünleşebilmektedir.

ARDL modelini aşağıdaki gibi yazabiliriz (Mallick ve Agarwal, 2005:12):

$$\Phi(L,p)y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \beta_i(L,q_i)x_{it} + u_t \quad (2)$$

Burada;

$$\Phi(L,p) = 1 - \Phi_1 L^1 - \Phi_2 L^2 + \dots - \Phi_p L^p$$

$$\beta_i(L, q_i) = \beta_{i0} L^0 + \beta_{i1} L^1 + \beta_{i2} L^2 + \dots + \beta_{iq} L^q, \quad i=1,2,\dots,k,$$

olarak gösterilir. Aynı zamanda, α_0 sabit katsayı; y_t bağımlı değişken; x_t açıklayıcı değişken ve L gecikme operatörüdür.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \beta_i x_{it} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Uzun dönem ilişkiyi veren katsayıların tahmini için, denklemi aşağıdaki gibi yazabiliriz.

$$\hat{\mu} = \frac{\alpha_0}{1 - (\Phi_1 + \Phi_2 + \dots + \Phi_p)} \quad (4)$$

$$\hat{\beta}_i = \frac{\beta_{i0} + \beta_{i1} + \beta_{i2} + \dots + \beta_{iq}}{1 - (\Phi_1 + \Phi_2 + \dots + \Phi_q)}, \quad i=1,2,\dots,k \quad (5)$$

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkiyi ortaya koyan hata düzeltme denklemi aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\begin{aligned} \Delta Y_t &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{i1} \Delta X_{it} - \sum_{i=1}^{\hat{p}-1} \Phi_{i1} \Delta y_{t-j} - \sum_{i=1}^k \sum_{i=1}^{\hat{q}-1} \beta_{ij} \Delta X_{it-j} \\ &= -\Phi(1, \hat{p}) ECM_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (6)$$

$$ECM_{t-1} = y_t - \sum_{i=1}^k \hat{\beta}_i \Delta X_{it} \quad (7)$$

ECM_{t-1} , hata düzeltme terimidir. Burada hata düzeltme terimi katsayısı $\Phi(1, \hat{p})$ uzun döneme doğru uyarılama hızını göstermektedir. Ayrıca, ARDL modeli gösterimi herhangi çokdeğişkenli örnekler için genelleştirilebilmektedir.

LTUTUN ve LISZO değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için ARDL testi kullanılmıştır. Zivot ve Andrews birim kök testinden elde edilen kırılma noktalarından sadece 2007M5, 2010M10 ve 2012M2 anlamlı oldukları için modele dâhil edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta LTUTUN_t &= a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LTUTUN_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta LISZO_{t-i} + a_3 LTUTUN_{t-1} + a_4 LISZO_{t-1} \\ &+ a_5 Kuk2007 + a_6 Kuk2010 + a_7 Kuk2012 + u_t \end{aligned} \quad (8)$$

İlk olarak, LTUTUN ve LISZO değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4: Sınır Testi için Gecikme Sayısının Belirlenmesi

m	SIC	χ_{BG}^2
1	-1.921	9.404
2	-2.041	7.859
3	-2.056	7.783
4	-2.040	14.602
5	-2.012	14.949
6	-1.947	20.827
7	-1.904	29.793***
8	-1.819	27.047

Not: m, (8) numaralı denklemdeki gecikme sayısıdır. χ_{BG}^2 Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık sınaması istatistiğidir. *, ** ve *** işaretleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde hata terimi arasında ardışık bağımlılığı göstermektedir.

Tablo 4’te yer alan sonuçlara göre en küçük SIC kriterine sahip ve %10, %5 ve %1 için ardışık bağımlılık olmayan gecikme sayısı “7” olarak belirlenmiştir. Bu nedenle sınır testi “7” gecikmeli model için yapılarak, değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisinin olup olmadığı gösteren sonuçlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Sınır Testinde Hesaplanan F istatistiğinin Kritik Tablo Değeri İle Karşılaştırılması

k	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer	
		Alt sınır	Üst sınır
	13.772	3.516	4.781

Not: k, (8) numaralı denklemdeki bağımsız değişken sayı sayısıdır. Kritik değerler Pesaran vd. (2001:300)’deki Tablo CI(iii)’ten alınmıştır.

Tablo 5’te elde edilen F istatistiği Pesaran ve diğerleri tarafından önerilen kritik tablo değerinden büyük olduğu için bütün üzerinden alınan vergiler ve işsizlik oranları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Uzun dönem katsayılarına ilişkin sonuçlar Tablo 6’da verilmektedir.

Tablo 6: ARDL(3,4) ve Hesaplanan Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
Sabit	12.183	24.102*
LISZO	0.618	2.710*
Kukla2007	0.177	1.683***
Kukla2010	0.290	3.218*
Kukla2012	0.469	5.706*

Not: Sadece anlamlı değişkenlerin katsayıları verilmektedir.

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir

Tablo 6'da yer alan sonuçlar, işsizlik oranlarındaki %1'lik bir artışın tütün üzerinden alınan vergileri %0.618 oranında arttırdığını göstermektedir. Aynı zamanda, 2007M5, 2010M10 ve 2012M2 dönemlerinde meydana gelen yapısal kırılmaların tütün üzerinden alınan vergiler üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Özellikle 2007 yılında Ulusal Tütün Kontrol Programı Eylem Planı'nın yürürlüğe girmesi ve 2008 yılından itibaren kapalı alanda sigara içimine kısıt gelmesi; 2012 yılında kaçak sigaraya yapılan operasyonların sıklığının artması neticesinde yasal sigaradaki 7 milyar adetlik tüketim artışı (<http://www.haberturk.com>.) sigara tüketiminde önemli kırılma dönemlerini göstermektedir. İşsizlik açısından ise özellikle 2010 yılı Ekim döneminde istihdam edilenlerin sayısı, geçen yılın aynı dönemine göre 953 bin kişi artarak, 22 milyon 972 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde, tarım sektöründe çalışan sayısı 353 bin kişi, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı ise 600 bin kişi artmıştır (<http://www.tuik.gov.tr>). Bu durum ise kırılma açısından önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

Uzun dönem katsayılarına ilişkin diagnostik istatistikler Tablo 7'de yer almaktadır. Tablo 7'de yer alan diagnostik test sonuçlarına göre, uzun döneme ilişkin model tüm varsayımları yerine getirmektedir.

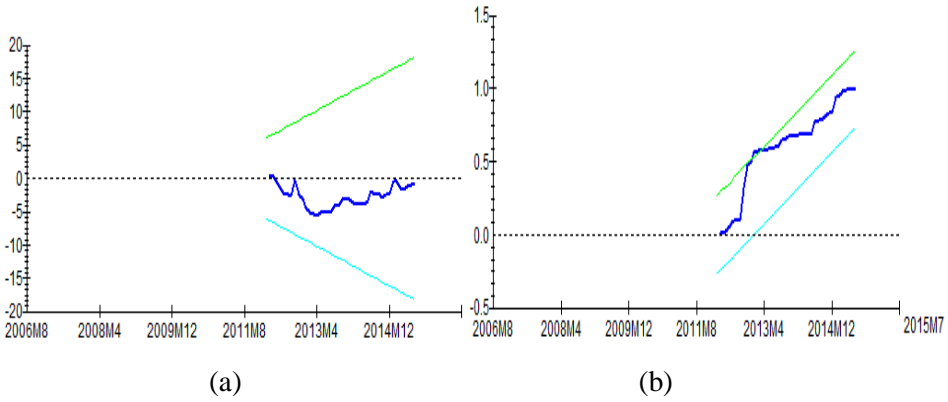
Tablo 7: Uzun Dönem İlişkisine İlişkin Diagnostik Test Sonuçları

	Test İstatistikleri (Olasılık Değerleri)	Kullanılan Testler
Normallik Varsayımı	4.063 (0.131)	JB
Ardışık Bağımlılık	0.006 (0.937)	LM
Farklı Varyanslık	15.953 (0.142)	Ki-kare

Not: Model tüm varsayımlardan geçmiştir.

Uzun dönem katsayılarına ilişkin CUSUM ve CUSUM Kare testleri Şekil 2'de verilmektedir. Şekil 2'deki grafikler incelendiği zaman yapısal kırılmanın varlığı açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 2: (a) CUSUM ve (b) CUSUM Kare Testleri

Uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata teriminin bir gecikmeli değerinin modele eklenmesi ile oluşturulan kısa dönem katsayılarına ilişkin sonuçlar ise Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: ARDL(3,4) ve Hesaplanan Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği (olasılık değerleri)
Sabit	0.003	0.113(0.909)
Δ LTUTUN(-1)	-0.040	-0.147(0.882)
Δ LTUTUN(-2)	0.135	0.602(0.548)
Δ LTUTUN(-3)	0.154	1.176(0.242)
Δ LISZO	-0.221	-0.519(0.604)
Δ LISZO(-1)	0.713	1.622(0.107)
Δ LISZO(-2)	-0.923	-2.071(0.041)**
Δ LISZO(-3)	0.034	0.076(0.939)
Δ LISZO(-4)	0.313	0.731(0.466)
Kukla2007	0.005	0.169(0.866)
Kukla2010	-0.005	-0.180(0.857)
Kukla2012	0.006	0.220(0.826)
Hata(-1)	-0.856	-2.830(0.005)*

$R^2 = 0.481, \bar{R}^2 = 0.417, DW = 1.997$

Hata teriminin bir gecikmeli değerinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değer, bir şokun ilk yılda %85 gibi büyük bir hızla dengeye yaklaştığını söylemektedir. Kukla değişkenlerin tamamının kısa dönemde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. İşsizlik oranlarının iki dönem gecikmeli değerinde meydana gelen %1’lik bir artışın tütün üzerinden alınan vergilerde %0.92 oranında bir azalışa neden olmaktadır. Kısa döneme ilişkin diagnostik istatistikler Tablo 9’da verilmektedir.

Tablo 9: Kısa Döneme İlişkin Diagnostik Test Sonuçları

	Test İstatistikleri (Olasılık Değerleri)	Kullanılan Testler
Normallik Varsayımı	1.969 (0.373)	JB
Ardışık Bağımlılık	2.639 (0.267)	LM
Farklı Varyanslık	15.886 (0.196)	Ki-kare

Kısa dönem diagnostik test sonuçları incelendiğinde, tahminlenen kısa dönem modeli için tüm varsayımların sağlandığı görülmektedir.

SONUÇ

Çalışabilme kabiliyetine sahip ve çalışma arzusunda olan bir birey işsizlik gibi sosyal ve ekonomik etkileri yoğun şekilde hissedilen bir durum ile karşılaştığında, kişisel davranışlarında farklılıklar ortaya çıkabilme ihtimali oldukça yüksektir. Özellikle bireyler alışkın oldukları yaşam şeklini kaybetmeme çabası gösterebilecek ve kendileri açısından önemli gördükleri alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemeyebilecektir. Nitekim sigara alışkanlığı tiryakilik düzeyinde olan bir kişi işsiz kaldığında hemen sigarayı bırakma gibi bir ruh haline bürünmeyerek mevcut alışkanlığını devam ettirecek ve buna yönelik ya daha düşük fiyatlı sigara ile ya da sigarayı yasal olmayan piyasadan karşılama yolunu seçebilecektir. Sigara bağımlılığı düşük olan bir birey işsiz kaldığında ise zaten bağımlılığı düşük olduğu için sigarayı bırakma ve mevcut kaynaklarını farklı önceliklere göre kullanma yolunu seçebilecektir. Çalışmada elde ettiğimiz bulgular da bunu desteklemektedir. Öyle ki işsizlik ile sigara üzerinden alınan vergiler arasında kısa dönemde ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yani işsizlik kısa dönemde vergi gelirlerinde azalmaya neden olabilecektir.

İşsizlik süresi uzadıkça yoğun sigara tüketen kişilerde mevcut depresif ruh halinin de etkisiyle günlük sigara içim adetlerinde artış meydana gelebilecektir. Zaten bu durumu destekler çalışmalar da mevcuttur. Sigarayı hafif içenler ve hiç içmeyenler açısından ise özellikle sosyal çevrelerinde diğer işsizlerle bir arada olmaya başlarsa sigara kullanma alışkanlığı elde edebilirler. Bu durumu destekler çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu yüzden de bu gruptaki kişiler de mevcut sigara içen gruba dahil olarak sigara tüketiminin artmasına katkıda bulunabileceklerdir. Zaten işsizliğin nispeten daha yüksek seyrettiği az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki sigara tüketim oranı gelişmiş ülkelerin çok daha üzerindedir. Böylece işsizliğin uzun dönemde sigara üzerinden alınan vergilerde artış yapması muhtemeldir. Çalışmada elde edilen bulgular da bunu desteklemektedir.

Kamu gelirleri açısından artırıcı bir etkisi olan sigara tüketiminin topluma yüklediği sosyal ve ekonomik maliyetler dikkate alındığında tartışmasız şekilde yoğun zararları ortaya çıkmaktadır. Bu durumun önlenmesi için mevcut politikaların artarak devam etmesinde ülkemiz açısından yarar bulunmaktadır. Özellikle sigara kullanan işsiz bireylerin sigara alışkanlıklarından kurtulmaları halinde işsizlik sigorta ödemelerinin süre ve miktar olarak artırılacağı yasal

hale getirilebilir. İşsizliğin yarattığı tükenmişlik veya benzeri ruh halinin azaltılması amacıyla çeşitli sportif veya kültürel aktiviteler işsizlere devlet tarafından ücretsiz sağlanabilir. Sigara içmeyen veya bırakan işsizlerin iş başvurularında öncelikli sayılmaları ve bu kişileri istihdam edecek firmalara teşvik sağlanması gibi politikalar belirlenebilir. Elbette nihai hedef olarak işsizliğin mümkün düzeyde düşürülmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arcaya, M., M.M. Glymour, N.A.Christakis, I.Kawachi, S.V. Subramanian. (2014). Individual and Spousal Unemployment as Predictors of Smoking and Drinking Behavior, *PMC US National Library of Medicine National Institutes of Health*, doi: 10.1016/j.socscimed.2014.03.034.
- Barber S, S. M. Adioetomo, A. Ahsan ve D. Setyonluri (2008) Tobacco Economics in Indonesia. Paris, International Union Against Tuberculosis and Lung Disease. <http://www.worldlungfoundation.org/ht/a/GetDocumentAction/i/6567>.
- Bolton, K. L., E. Rodriguez. (2016). Smoking, Drinking and Body Weight After Re-employment: Does Unemployment Experience and Compensation Make a Difference?, *BMC Public Health*, http://www.medscape.com/viewarticle/710027_1.
- Buck D., C. Godfrey, M. Raw ve M. Sutton (1995). Tobacco and jobs, Society for the Study of Addiction and Centre for Health Economics. York, <https://www.york.ac.uk/media/che/documents/papers/occasionalpapers/CHE%20Occasional%20Paper%202023.pdf>.
- Chaloupka, F. J, A. Yürekli, G.T. Fong, (2012). Tobacco Taxes as a Tobacco Control Strategy, *Tob Control*; 21:2 172-180 doi:10.1136/tobaccocontrol-2011-050417.
- Çalışkan, Ş. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanımını Etkileyen Faktörler (Ekonomik Bir Yaklaşım), *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, 23-48.
- Emeç, H. & E. Gülay. (2008). Alkol Tüketimi ve Sosyo-Demografik Değişkenlerin Alkol Tüketimi Üzerine Etkisi, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:19, Sayı:68, ss.115-134. http://ekonomikyaklasim.org/pdfs2/EYD_V19_N68_A05.pdf.
- Dickey, D.A & Fuller, W.A. (1979). Distribution of Estimators for Autoregressive Time Series With A Unit Root, *Journal Of American Statistical Association*, 74, 427–431, doi: 10.2307/2286348.
- Falba,T., H.M. Teng, J.L. Sindelar, W.T. Gallo. (2005). The Effect of Involuntary Job Loss on Smoking Intensity and Relapse, *PMC US National Library of Medicine National Institutes of Health*, 100(9):1330–1339, doi: 10.1111/j.1360-0443.2005.01150.
- Golden, S.D., Ribisl K.M., K.M. Perreira, (2014). Economic and Political Influence on Tobacco Tax Rates: A Nationwide Analysis of 31 Years of State Data, *American Journal Public Health*, 104 (2), 350–357, doi: 10.2105/AJPH.2013.301537.
- Gülay, E. & Pazarlıoğlu, M.V. (2008). Tasarruf ve Yatırım Arasındaki İlişkinin Sermaye Hareketliliği Üzerine Etkileri, D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hammarström, A., U. Janlert. (1994). Unemployment and Change of Tobacco Habits: A Study of Young People from 16 to 21 Years of Age, *PMC US National Library of Medicine National Institutes of Health*, 89(12):1691–1696. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7866253>.
- Hu TW, Z. Mao, J. Shi ve C. Wendong (2008). Tobacco Taxation and Its Potential Impact in China. Paris, International Union Against Tuberculosis and Lung Disease. http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/en/China_tobacco_taxes_report_en.pdf.
- Irvine I.J. ve Sims W.A. (1997). Tobacco Control Legislation and Ressource Allocation Effects. *Canadian Public Policy*, Vol:23, No:3, 259–273 doi:10.2307/3551571.
- Jacobs, R., H. F. Gale, T. C. Capehart, P. Zhang, ve P. Jha. (2000). The Supply-side of Tobacco-control Policies. In: Jha P, Chaloupka F, eds., *Tobacco Control in Developing Countries*. Oxford, UK, Oxford University Press, 13;; 311-

-341.<http://siteresources.worldbank.org/INTETC/Resources/375990-1089939172/309TO342.PDF>. 045

- Karaöz, M., M.Albeni, F.Büyüktatlı, (2010). Yasal Düzenlemelerin Sigara Tüketimi Üzerindeki Etkileri, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2/2, 19-36, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/uaifd/article/viewFile/5000051254/5000048445>.
- Karvonen, S., P. Sipilä, P. Martikainen , O. Rahkonen , M. Laaksonen. (2008). Smoking in Context - a Multilevel Approach to Smoking Among Females in Helsinki. *BMC Public Health*, 8:134. doi: 10.1186/1471-2458-8-134.
- Kılıç, D. (2014). Sigara Tüketiminin Panel Veri Analizi: İngiltere İçin Bir Uygulama, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/3, 128-142, <http://iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/viewFile/743/569>.
- Mallick, H. & Agarwal, S. (2005). Financial Liberalisation and Economic Growth In India: A Long-run Analysis, Institute of Economic Growth Ieg, elhi.
- Mc Nicoll IH ve S. Boyle (1992). Regional Economic Impact of a Reduction of Resident Expenditure on Cigarettes: a Case Study of Glasgow. *Applied Economics*, Vol: 24, Issue:3, 291–296 doi:10.1080/00036849200000141.
- Merwe Rovena, V. D.(1998a). Employment and Output Effects for Bangladesh Following a Decline in Tobacco Consumption. HNP Discussion Paper Series, Economics of Tobacco Discussion Paper, The World Bank.
- Merwe Rovena, V. D. (1998b). Employment and Output Effects for Zimbabwe Following a Decline in Tobacco Consumption. HNP Discussion Paper Series, Economics of Tobacco Discussion Paper. Washington DC, The World Bank.
- Merwe Rovena, V. D. & Abedian I. (1999). Reduction in Consumer Expenditure on Cigarette and its Effects on Employment: A Case Study of South Africa. *Contemp Econ Policy*, 17:412–422 doi:10.1111/j.1465--7287.1999.tb00693.
- Montgomery, S.M., D.G. Cook, M.J. Bartley ve M.E.J. Wadworth. (1998). Unemployment, Cigarette Smoking, Alcohol Consumption and Body Weight in Young British Men , *European Journal Of Public Health*, 8 (1), 21-27. <https://eurpub.oxfordjournals.org/content/eurpub/8/1/21.full.pdf>.
- Morris, J.K., D.G. Cook, A.G. Shaper. (1992). Non-employment and Changes in Smoking, Drinking, and Body Weight, *British Medical Journal*, 304 (6826), 536-541, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1559056>.
- Oğuztürk, B.S., & Y. Gülcü, (2012). Türkiye’de Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Analizi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, S:2, s. 99-105, http://alanyadergi.akdeniz.edu.tr/_dinamik/164/254.pdf.
- Ohlander, E., M. Vikström, M. Lindström, K.Sundquist. (2006). Neighbour hood Non-employment and Daily Smoking: A population-based Study of Women and Men in Sweden, *Eur J Public Health*, 16(1):78-84, doi: 10.1093/eurpub/cki047.
- Önder, Z. & A.A. Yürekli, (2016). Who Pays the Most Cigarette Tax in Turkey, *Tob Control*, 25:39-45 doi:10.1136/tobaccocontrol-2014-051639.
- Pesaran, M. Hashem & Shin, Yongcheol (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, Cambridge Working Paper in Economics, No:9514, 1–35.
- Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol, Smith, Richard J. (2001). Bound Testing Approaches To The Analysis Of Long Run Relationships, *Journal Of Applied Econometrics*, special issue, 16, 289–326, doi: 10.1002/jae.616.
- Phillips, Peter C.B. & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335–346, doi: 10.1093/biomet/75.2.335.
- Sakınç, S. & S.Cura. (2012). Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi, Maliye Sosyolojisi Üzerine Denemeler (Editör: A.Kemal ÇELEBİ), Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2012/418, ss.33-61. <https://www.sgb.gov.tr/SGBYayinlar/SunumMerkezi/index.html?ktp=2012-418>.
- Temiz, D. (2010). Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Türkiye Örneği, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309-8020.

- Wang, Q., J.J.Shen, C.Cochran. (2016). Unemployment Rate, Smoking in China: Are They Related?, *Int J Environ Res Public Health*, 13(1), 113, doi:10.3390/ijerph13010113.
- Weden, M., N.M. Astone, D. Bishai. (2006). Racial, Ethnic, and Gender Differences in Smoking Cessation Associated with Employment and Joblessness Through Young Adulthood in the US, *Social Science & Medicine* 62(2):303–316. DOI: 10.1016/j.socscimed.2005.06.009.
- Vogli, R.D., M.Santinello. (2005). Unemployment and Smoking: Does Psychosocial Stress Matter?, *Tob Control*, 14:389-395 doi:10.1136/tc.2004.010611.
- Zivot E. & Andrews W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Stock and the Unit Root Hypothesis, *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270, doi: 10.2307/1391541.
- <http://www.haberturk.com/ekonomi/alisveris/haber/815756-sonunda-dustu>
http://www.tuik.gov.tr/jsp/main/body/yay_tak.jsp;jsessionid=nXD3ShhhSTqh31JyTHJ8jQ9qL2C1C2LLx22h11ZmT70NvJTXBW0D!1396409278?tk_id=13651&d-5442-p=5&alt_id=1007

SUMMARY

Unemployment, which is defined as when people who have ability of working are not employed in the labor force, can examine by taking different socio-economic factors. For instance, it can be stated that unemployment may cause added value loss in terms of economy, financially impose a burden on government, and it may create the social unrest. Also, behavioral differences between individuals can occur because of unemployment. Particularly, it causes worsening behavioral situation related to health, and one of these behavioral situations is “smoking addiction”.

The issue of consumption of cigarette has been attracting attention in recent years all over the world. The rising consumption of cigarette in accordance with increasing population is a consumption behavior in developing and developed countries. This situation holds for Turkey as well, and people tend to show tobacco use behavior in Turkey. It can be shown that the factors affecting consumption cigarettes are physiological condition of the person, social environment and economic conditions. On the other hand, the use of cigarette causes not only inherent cost on people who are smoking, but also external cost on people who are not smoking. Tax precautions called “sin taxes” in literature can be taken in order to prevent these exteriorities. Thus, it is possible to stop/reduce social behaviors that are not desirable socially thanks to taxation. There is a relationship between consumption of cigarette and taxes over cigarette. For this reason, if the consumption of cigarette increases, taxes on cigarette will rise. In addition to this, the relationship between unemployment and taxes on cigarette can be research subject for future works.

The objective of this study is to determine the relationship between the tobacco tax and unemployment rate in Turkey over the period 2006:1-2015:7. In this context, Unit root tests have been exploited to check the integration order of the variables, and the Autoregressive Distributed Lag Model including structural breaks is employed to explain the long-run relationship between the tobacco tax and unemployment rate. The findings of this study show that while an increase in unemployment rate is to raise tobacco tax in the long-run, an increase in unemployment rate is to decrease tobacco tax in the short-run.

As a matter of fact, when the period of time being unemployed is longer than usual, the persons who are smoking start to consuming more cigarettes every day. It is clearly seen that the papers in the literature supports this result. If people who do not smoke or smoke less spend time with the ones that are unemployed, they may active/re-active the habit of smoking. The consumption of cigarettes in underdeveloped or developing countries which have the highest unemployment rate is likely to be higher than the developed countries. For this reason, the long-run relationship between unemployment rate and taxes on cigarettes exist, and the findings in the study confirm the long-run relationship.

Social Marketing Analysis of Attitude Toward Compulsory Earthquake Insurance in Turkey

Gülnil AYDIN* Erdoğın KOÇ**

ABSTRACT

This study aims to explore the reasons behind the low-level purchases of compulsory earthquake insurance policies in Turkey. Based on online surveys with 667 people the findings of the study point out that there is a major communications gap to be filled in by the authorities and the insurance companies. The findings of the study also show that in addition to the demographic variables the personality characteristics of people also influence the attitude towards and the purchasing of compulsory earthquake insurance policies.

Key Words: Social Marketing, Attitude, Risk Perception, Personality Characteristics, Earthquake Insurance, Turkey.

JEL Classification: M31, M38

Türkiye’de Zorunlu Deprem Sigortasına Yönelik Tutumun Sosyal Pazarlama Kapsamında Analizi

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de uygulanan zorunlu deprem sigortasına yönelik tutumu ve beklentilere kıyasla düşük düzeyde seyreden satışların nedenlerini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 667 kişinin katılımıyla tamamlanan çevrimiçi (online) anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular, iletişim sorunlarına işaret etmektedir. Çalışmanın bulguları ayrıca, zorunlu deprem sigortasına yönelik tutum üzerinde bireylerin kişilik özelliklerinin ve demografik değişkenlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Pazarlama, Tutum, Algılanan Risk, Kişilik Özellikleri, Deprem Sigortası, Türkiye.

JEL Sınıflaması: M31, M38

Introduction and rationale for the research

Turkey ranks as the world’s 17th largest economy and the 17th mostly populated country. However, Turkey is located in one of the most active earthquake and volcanic regions in the world (World Bank, 2016; Gurenko et al., 2006). This means that as much as 95% of all Turkey’s land mass is susceptible to earthquakes. More than 70% of the population and 75% of all industrial facilities in Turkey are located in places which may be struck anytime by powerful earthquakes (Gurenko et al., 2006). For instance, the results of the Marmara Earthquake, which struck along the North Anatolian Fault Line in 1999, were extremely disastrous (Orhan, 2014). This earthquake with a magnitude of 7.4 (on Richter’s Scale) resulted in one of the worst disasters in the world leaving more

* Yrd.Doç.Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, gulnilaydin@yahoo.com

** Prof. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, erdogankoc@yahoo.com

(Makale Gönderim Tarihi: 19.01.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 15.06.2016)

Doi Number: 10.18657/yeubu.81769

than 17000 dead and 44000 people injured. The Marmara Earthquake caused the collapse of more than 20000 buildings and the displacement of more than 250000 people (Gurenko et al., 2006).

In addition to the physical damages, the earthquakes may also cause severe economic, social and psychological damages. For instance, seven of the cities most affected by the 1999 Marmara Earthquake produce more than one third of all Turkey's Gross National Product, and almost half of all industrial production. As one of the most earthquake prone cities in the world, Istanbul, which is in the Marmara Region of Turkey, produces 27% of total Gross National Product in Turkey. Moreover, Istanbul contributes almost 40% of all taxes collected in the country. From a tax collection perspective Istanbul is important for Turkey as it produces a substantial surplus and contributes to the country's economy. This is important as especially 64 of the total of 81 cities in Turkey may be considered as burden on the country's economy as they fail to produce a surplus. In other words taxes collected in these 64 cities are not sufficient to cover their budget allocations by the State. Kocaeli, which is another city in the Marmara Region, also a net surplus producer, is the second largest contributor to total taxes collected in the country. If the city of Kocaeli had been a country, with its \$ 33620 per capita income, it would have been the 25th richest country in the world (TSPO, 2001; TurkStat, 2012)

Earthquakes in Turkey pose a continuous threat as they have a recurring nature. Although more than a decade has passed since the Marmara Earthquake and the fact that a severe earthquake is imminent, Turkey's earthquake preparedness seems to be rather low. It is known that more than 70% of the buildings are still illegal, i.e. they do not have proper building permits and licenses (UCTEA Report, 2011).

After the establishment of Natural Disaster Insurance Authority in 1999 in Turkey, the insuring of houses, flats and any buildings under private ownership has been made compulsory. The compulsory earthquake insurance scheme is compulsory in the sense that no houses or flats cannot officially change hands without a valid CEIP. In Turkey the banks are not allowed to issue credits and mortgages of any sort for houses and flats unless that property is covered by a valid CEIP. Additionally, someone purchasing a house or a flat without a valid CEIP cannot have title or a right of ownership officially by getting a certificate of ownership. However, this obligation may be circumvented by not renewing the earthquake insurance after the initial purchase. As the renewals of earthquake insurance policies are not monitored and that there is no penalty for not renewing the earthquake insurance policies. Most homeowners, in general, tend to avoid renewing their earthquake insurance policies.

In spite of the vehement picture presented above and the fact that earthquake insurance is compulsory, the proportion of the houses which are insured is extremely low, standing at mere 25% (Erdik and Durukal 2002; TCIP, 2012). This means that somehow a significant proportion of people in Turkey do circumvent the CEIP. Recent statistics show that less than one-third of the

buildings in Istanbul, which was seriously affected by the Marmara Earthquake in 1999, actually have the CEIP (Ozdemir and Yilmaz, 2011). This is interesting as Turkey is classified as a highly risk averse culture (Hofstede, 2001; Manfredo and Shultz, 2007; Koc, 2013).

Based on the above presented facts and circumstances it is believed that it is important to explore the attitudes of people towards CEIP and their personality characteristics by investigating both demand and supply side causes. In particular, the study aims to investigate the attitudes of people towards CEIP and their personality characteristics from a social marketing perspective. It is believed that uncovering the personality characteristics and attitudes of people would help see the Natural Disaster Insurance Authority (DASK – Doğal Afet Sigortaları Kurumu) where it stands, i.e. to what extent it is being efficient and effective.

I. SOCIAL MARKETING, ATTITUDES AND PERSONALITY CHARACTERISTICS

Large catastrophic events in many countries have raised public policy awareness and resulted in endeavour for developing disaster coverage programmes. Countries including France, Japan, New Zealand, Spain, Switzerland, Taiwan and Turkey have developed national programs for covering natural catastrophes (Born and Klimaszewski-Blettner, 2013; Hosseini, Hosseinioon and Pooyan, 2013).

Over the years, risk management strategies have focused on ‘ex-post (post-disaster) rehabilitation’, rather than on ‘mitigating possible losses from future disasters or being prepared for possible losses’ (Ozdemir and Yilmaz, 2011:19; Freeman and Kunreuther, 2002). Ex-ante measures to improve risk preparedness for natural disasters are generally considered to be more effective than ex-post measures (DeHoop and Ruben, 2010). One way of preparing for disasters like earthquakes is insurance. For certain, earthquake insurance does not reduce the physical impact of earthquakes nor represent a solution to potential earthquake risks. Yet being previously insured may enable the survivors to build homes and businesses again and restart their lives. With this aim in mind in 1999, just after the Marmara Earthquake, Natural Disaster Insurance Authority (DASK – Doğal Afet Sigortaları Kurumu) was established in Turkey. The central idea behind the successful implementation of this novel and ambitious programme is the transfer of the earthquake risk absorbed by the Turkish Catastrophe Insurance Pool (TCIP) to the international reinsurance market. The World Bank funded programme later became a larger initiative known as the Turkish Emergency Flood and Earthquake Recovery Programme (Boomer et al., 2002).

According to Cummins and Mahul (2009), the main reason behind the establishment of TCIP was the inability of Turkey’s private insurance market to provide adequate types of catastrophe property insurance for homeowners, particularly to protect private properties against earthquake risks. Moreover, the insurers in Turkey appeared to be undercapitalized and poorly managed. The insurers were weak in terms of their capital structures and technical abilities and hence were unable to provide catastrophe coverage throughout the country. The

Turkish experience can be said to offer a model for how proxy direct insurance markets can be created.

However, as mentioned above, though there are many supporting reasons for the purchase of CEIP, the demand for CEIP appears to be rather low in Turkey. According to Gurenko (2006), a variety of factors can cause low level of demand for disaster insurance. One of them is the cognitive failure which may cause people to underestimate the risk of loss or even ignore this risk totally. In other words, when people receive ambiguous information about the risk and insurance policies, they tend to refrain from the purchase. The willingness of insurers to cover themselves against natural catastrophic threats is affected by ambiguity issues (Born and Klimaszewski-Blettner, 2013; Athavale and Avila, 2011).

Earthquake insurance is generally characterized as low-probability, high-severity catastrophic loss coverage. The standard homeowner's policy does not usually cover the insured person against the potential losses caused by an earthquake, unless the policy holder purchases an earthquake endorsement (Athavale and Avila, 2011). In short, earthquake insurances, in general, are expected to enable homeowners to confront future catastrophic disasters in addition to encouraging households to adopt relevant cost-effective measures to cope with catastrophic losses. Therefore, one of the most important themes in policy evaluation is to investigate the likely demand and the attitudes of property owners towards buying earthquake insurance and their willingness to pay for the insurance (Quiggin, 2002; Carson, McCullough, Pooser; 2013). An analysis of low level purchases of insurance requires the investigating of the potential lack of cognitive ability to assess the loss and probability of a catastrophe (Gregory, Lichtenstein and Slovic 1993; Kunreuther and Pauly 2004; Kriesel and Landry 2004). In general, many people tend to think that catastrophes will not happen to them (Kunreuther, 1978).

Attitudes of people towards issues that influence the society as a whole have been extensively investigated by marketing scholars specialising in social marketing (Kotler and Zaltman, 1971; Andreasen, 1994, 2012). Social marketing uses "marketing principles and techniques to influence a target audience to voluntarily accept, reject, or abandon a behaviour for the benefit of individuals, groups, or society as a whole" (Kotler, Roberto and Lee, 2002: 5) Governmental and nongovernmental agencies adopted social marketing mindset for addressing social issues such as improving health, preventing injury, protecting the environment, and encouraging community involvement (Andreasen, 2003; Kotler et.al. 2002). Especially, social marketing is highly instrumental in social issues towards which there is a lack of interest in the target audience to respond in a desirable manner and when regulations to coerce behavioural changes are inappropriate (Rothschild, 1999; Beerli-Palacio and Martin-Santana, 2015). Hence social marketing relies heavily on understanding attitudes of people. Attitudes are multidimensional and comprise affective, cognitive, and conative elements that are characterized by consistency in that a change in one attitude

element may lead to a related change in the others (Fishbein 1967; Howard and Sheth, 1969; Ajzen and Fishbein, 1980) Consumers are generally thought to engage in behaviors toward which they possess positive attitudes and vice versa (Sheth and Frazier, 1982). While it is difficult to influence and change behaviour of people directly, it is possible to do so indirectly by changing the components of attitudes. Marketing communications are frequently used to change attitudinal components to modify people’s behavior (Foxall and Goldsmith, 1994). Sheth and Frazier’s (1982) ‘Strategy Mix for Planned Social Change Model’ proposes different actions (marketing communications perspectives) based on four combinations of attitude-behaviour consistency or discrepancy.

Figure 1 Strategy Mix for Planned Social Change Model

		Attitude	
		Positive	Negative
Relevant Behaviour	Engaged	Cell 1: Reinforcement Process 1. Behavioural Reinforcement 2. Psychological Reinforcement	Cell 2: Rationalization Process Attitude Change
	Nonengaged	Cell 3: Inducement Process Behavioral Change	Cell 4: Confrontation Process 1. Behavioural Confrontation 2. Psychological Confrontation

Source: Sheth and Frazier, 1982

According to Sheth and Frazier’s (1982) model (Figure 1) four strategies may be expected to bring about social change. Firstly, when attitudes and behaviors are consistent, a reinforcement process (*engaged*) (Cell 1) may be used through focusing on behavioral and psychological reinforcement. Secondly, when the attitude is negative but the relevant behaviour is positive (*engaged*) (Cell 2) attitude change may be resorted to. Thirdly, when attitudes are positive but inconsistent with behaviour (*nonengaged*) (Cell 3), through an inducement process minimization or reduction of barriers that intervene to prevent the desired behaviour may be attempted. Finally, when both the attitude and the behaviours are negative (*nonengaged*) (Cell 4), behavioural and psychological confrontation may be needed.

Attitudes are shaped by many factors such as personality characteristics. For instance, as a personality characteristic tolerance for ambiguity, under uncertain circumstances such as the circumstances during the post-earthquake period could moderate the relation between message source and risk perception. Tolerance for ambiguity as a personality characteristic can be defined as the extent to which an individual perceives an ambiguous situation as a threat or a source of discomfort (Budner, 1962; Zhu, Xie and Xie, 2012).

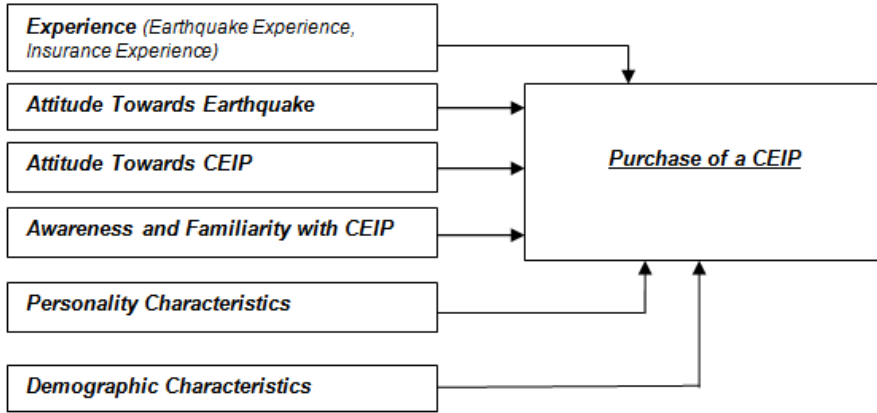
According to Zhu et. al. (2012), although people cannot control the occurrence of earthquakes, the damage and loss of life it entails are partially controllable by enhancing the effectiveness of risk communication. As a social marketing tool, risk communication, in the form of marketing communications, aims to change individuals' awareness or behaviours by the transmission of risk information. The effectiveness of this communication process is influenced by two groups of factors, the objective characteristics of the information (e.g. information source, and information valence) and the psychological characteristics of the receivers (e.g. tolerance for ambiguity, perfectionism, distrust, recklessness, responsive distress) (Haugtvedt and Petty, 1992; Olson and Zanna, 1993). Based on the above explanations this study explores the potential influence of attitudes and various personality characteristics on low level of CEIP purchases in Turkey.

II.METHODOLOGY

An online survey with a structured questionnaire to explore the attitudes and personality characteristics of homeowners has been prepared and sent to people in Turkey. Initially, a pilot study has been carried out with 50 people to test the appropriateness of the questions in the questionnaire. The participants have been asked to choose the option which describes their true feelings to the statements provided on a seven-point Likert scale, 1 indicating total disagreement and 7 indicating total agreement.

For the sampling and collecting of data the services of a market research and consultancy company based in Istanbul, Turkey, PRP (Progressive Research Process), has been used in the sampling and collecting of data. The sample group consisted of 1052 homeowners from 27 different cities in Turkey particularly identified for this study. The cities have been determined based on factors such as the total number of houses in a particular city and the earthquake zone that city is located in. Out of the total homeowners 75% of the respondents were from 1st degree, 12% from 2nd degree, 5% were from 3rd degree and 8% were from 4th degree zones. The online survey was made accessible through the www.daskanket.net address. The survey has been completed by 667 people, out of 1052 homeowners identified, from the above 27 cities. The response rate was about 64%. As CEIPs are purchased by the homeowners only homeowners were asked to complete the questionnaire. Based on Sheth and Frazier's (1982) strategy mix for planned social change model the following model (Figure 2) has been developed to explore the attitudes and personality characteristics of homeowners towards CEIP.

Figure 2 The Model for Purchasing of CEIP

The survey contained questions on i) personality characteristics, ii) attitudes towards CEIP iii) awareness and familiarity with CEIP, iv) past earthquakes and insurances experience, v) demographic variables of the respondents. Ten personality characteristics, namely *tolerance ambiguity tolerance/need for cognition* (Cronbach's α : 0,78), *complexity* (Cronbach's α : 0,73), *distrust* (Cronbach's α : 0,79), *dutifulness* (Cronbach's α : 0,91), *fearfulness* (Cronbach's α : 0,85), *hope/optimism* (Cronbach's α : 0,83), *perfectionism* (Cronbach's α : 0,92), *recklessness* (Cronbach's α : 0,82), *responsive distress* (Cronbach's α : 0,92) and *risk awareness* (Cronbach's α : 0,81) relevant for this study have been determined. These personality characteristics have been investigated by the use of 67 questions derived from 230 personality characteristics and 302 scales formed by International Personality Item Pool (IPIP, 2012). The personality characteristics scales developed by the IPIP have been extensively used, across diverse disciplines ranging from business management and psychology to education and behavioural science (Barsky et.al.2004, Neetle 2005, Goldberg et.al. 2006, Chauvin et.al. 2007, Madjor 2008, Brown 2009, Armstrong and Anthony 2009, Baer 2010 and Lam, Ozorio 2012). In addition to above variables, past earthquake experiences and attitudes of participants towards earthquake disaster and CEIP were probed. A total of seven hypotheses (Table 1) have been developed to explore the personality characteristics and attitudes of homeowners.

III. FINDINGS, ANALYSIS AND DISCUSSION

The findings of the study show that only 38,7% of the respondents have a valid CEIP and only 18% of the respondents have regularly purchased CEIPs (i.e. purchased compulsory earthquake insurance policies three times or more). This means that although it is compulsory, somehow people do avoid or circumvent purchasing compulsory insurance policies.

About 91% of the people who purchased CEIP stated that they did so because of legal obligations, to be able to get a home loan from a bank, etc. Only 9% of people purchased CEIP stated that they did so willingly without feeling any obligation. The general unwillingness of people may be due to a communications gap in terms of convincing people to purchase a CEIP. This finding also shows that overwhelmingly people have negative attitudes towards CEIP and they do not wish to committ (*engage*) themselves (Sheth and Frazier, 1982) (see Figure 1.- Strategy Mix for Planned Social Change). Insurance companies and public authorities may be recommended to change attitudes and behaviours of people through behavioural and psychological confrontation strategies (Cell 4 in Figure 1) by using various marketing communications tools and methods.

Hypotheses have been analysed through tests such as χ^2 , *t test*, *Mann Whitney U test*, etc. (See Table 1).

Table 1 Research Hypotheses and Results

(a)				
χ^2 TEST RESULTS				
HYPOTHESES	χ^2	sig.	result	
<i>H₁: There is a relationship between having been directly influenced by the earthquake and purchasing of CEIP</i>	23,252	0,000	Accept	
<i>H₂: There is a relationship between purchasing of any kind of insurance (e.g. car insurance, house insurance, health and life insurance) and purchasing CEIP</i>	41,142	0,000	Accept	
(b)				
<i>t</i> TEST RESULTS				
HYPOTHESES	<i>t</i> -value	sig.	mean	result
<i>H₃: Homeowners who regularly purchase CEIP (i.e. people who have purchased CEIP 3 and 4 or more times) are more aware about the threat of a severe earthquake.</i>	-3,738	0,000	5,96* 6,25	Accept
<i>H₄: There is a difference between those homeowners who do not purchase CEIP and who regularly purchase CEIP based on the attitudes of the respondent.</i>	4,451	0,000	4,49* 3,79	Accept
<i>H₅: Homeowners who have insufficient information about TCIP are less likely to purchase CEIP.</i>	-2,422	0,016	5,38* 5,00	Accept
<i>H₆: Homeowners who purchase CEIP regularly have different personality characteristics compared with who do not.</i>				
<i>H_{6a}: Need for Cognition/ Tolerance for Ambiguity</i>	3,113	0,002	4,81* 4,46	Accept
<i>H_{6b}: Complexity</i>	-1,689	0,092	5,30* 5,45	Reject
<i>H_{6c}: Distrustful</i>	3,316	0,001	4,88* 4,59	Accept
<i>H_{6d}: Dutifulness</i>	-7,016	0,000	4,78* 5,47	Accept
<i>H_{6e}: Fearfulness</i>	5,182	0,000	4,25* 3,55	Accept

<i>H_{6f}: Hope/optimism</i>	-3,136	0,002	4,71*	<i>Accept</i>
			5,05	
<i>H_{6g}: Risk Awareness</i>	-2,741	0,006	5,74*	<i>Accept</i>
			5,98	
<i>H_{6h}: Perfectionism</i>	-5,542	0,000	4,40*	<i>Accept</i>
			5,31	
<i>H_{6i}: Recklessness</i>	-5,407	0,000	4,75*	<i>Accept</i>
			4,03	
<i>H_{6j}: Responsive distress</i>	-2,698	0,008	4,21*	<i>Accept</i>
			4,65	
(c)				
χ^2 TEST RESULTS				
	χ^2	sig.	result	
<i>H₇: Homeowners who purchase CEIP have different demographic characteristics than who do not.</i>				
<i>Gender</i>	3,224	0,073	<i>Reject</i>	
<i>Education</i>	30,257	0,000	<i>Accept</i>	
<i>Age</i>	14,655	0,000	<i>Accept</i>	
<i>Income</i>	58,399	0,000	<i>Accept</i>	
(d)				
<i>Marital Status: Mann Whitney U : 30,698 Wilcoxon W:</i>		0,001	<i>Accept</i>	
43259		0,000	<i>Accept</i>	

*Those people who do not have a valid CEIP.

H₁ - Of the people who have participated in the study 70% of them had not been negatively influenced by previous earthquakes that took place, i.e. through the collapse of buildings/houses, physical damages of any sort and financial or psychological damages of any sort. It appears that there is a relatively strong relationship between having been directly influenced by the earthquake and the purchasing of CEIP (Pearson χ^2 23.252 significance 0.000). This finding is in line with Wang et al's (2012) findings who found that an individual's previous earthquake experience plays an important role in the purchase of insurance policies. Of the people whose houses / flats had been damaged in previous earthquakes 57% of them purchased a CEIP. On the other hand, 71% of the people who were psychologically or financially damaged by previous earthquakes, purchased a CEIP. The findings point out that people who are negatively influenced have learnt through operant conditioning to develop a tendency to take precautions.

H₂ - Another important finding of the study is that there is a relatively strong relationship between purchasing of any kind of insurance (e.g. car insurance, house insurance, health and life insurance) and purchasing CEIP (See Table 2). Table 2 shows that people who have a tendency to purchase any kind of insurance have also a tendency to purchase compulsory earthquake insurance policies. This finding is similar to the findings of Wang et al.'s (2012) research who found that there is a strong relationship between already owning other insurance policies and purchasing earthquake insurance policy. This means that from the point of view of the insurance companies and the Natural Disaster Insurance Authority it would be relatively easier to reach and convince

people who have any kind of an insurance policy. This finding also points out that there is a relatively high probability of cross-selling opportunities in the insurance market.

Table 2 χ^2 Of A Breakdown Of Ownership Of Other Insurance Policies And CEIP

	χ^2 Value	Asymp. Sig. (2-sided)
Car Insurance	85,491	,000
Life Insurance	42,528	,000
Home Insurance	49,128	,000
Life Insurance	42,528	,000
Personal Retirement Insurance	46,645	,000
Health Insurance	6,592	,010

H_3 - Table 3 shows that people who regularly purchase CEIP (i.e. people who have purchased CEIP 3 and 4 times or more) are more aware and more convinced about the potential threats of severe earthquakes in the future. People who are more worried about the earthquake are less likely to leave things to chance (Tversky and Kahneman, 1992; Novemsky and Kahneman, 2005). Those homeowners who agree with the statements in Table 3 tend to purchase CEIP more regularly. This finding is fairly straightforward as people who are more convinced about the potential future threat are more likely to purchase CEIP.

Table 3 Earthquake Threat And Risk

		Mean	t-Value	Sig.(2tailed)
A potential earthquake in the region where I live may have severe consequences.	Have not CEIP	5,95	-4,083	,000
	Regularly purchase CEIP	6,35		
An earthquake is one of the most significant threats/risk which may influence Turkey.	Have not CEIP	6,26	-3,990	,000
	Regularly purchase CEIP	6,59		
I am worried about the potential consequences of an earthquake.	Have not CEIP	5,88	-3,877	,000
	Regularly purchase CEIP	6,29		
Unless it is impossible I do not like dependent on the chance factor.	Have not CEIP	5,79	-2,773	,006
	Regularly purchase CEIP	6,10		
Compared with people around me I prefer to lead a risky life.	Have not CEIP	3,76	-3,524	,000
	Regularly purchase CEIP	4,47		
I prefer to take precautions at the beginning rather than feeling sad afterwards.	Have not CEIP	5,80	-4,488	,000
	Regularly purchase CEIP	6,28		

According Mittal (1999) intangibility of services, especially services like insurance, results in *abstractness*, *nonsearchability*, *mental inpalpability*, *incorporeal existence* and *generality* as opposed to being specific renders the marketing communications of services and the understandability of the marketing communications by the audience more difficult. A number of strategies to

overcome the disadvantages posed by the intangibility of services may be offered such as concentrating of physical/tangible aspects of the service (*physical representativeness*), *visualisation*, narrating of marketing communications messages, spreading of positive word of mouth and making specific claims (Berry and Clark, 1986; Mittal, 1999). Moreover, as CEIP is both an intangible and an abstract product its benefits should be explained by providing better quality and more information and enabling the audience to have easier access to information (Koc, 2013). This would enable the changing and strengthening of the cognitive component of attitudes. In other words the Natural Disaster Insurance Authority may increase awareness about the potential earthquakes and their consequences through various communications methods.

The findings of the study relating to threat and risk perception are in line with Savage's (1993) findings. According to his research hazards that make people become nervous when they think about them (i.e., when they dread) are generally associated with a higher willingness-to-pay to reduce that hazard. Sjöberg (1999) argues that the demand for risk reduction is influenced by the severity of the hazard, not by the probability of risk. However, hazards for which the risk is considered unknown results in a lower of willingness-to-pay. A number of studies support the relationships between awareness of risk and mitigation measures taken (Ozdemir and Yilmaz, 2011; Lindell and Perry, 2000; Lindell and Whitney, 2000; McDaniels et al. 1992). In their study, McDaniels et al. (1992) make a distinction between 'well-defined' and 'less-defined' hazards and put forward that willingness to pay for well-defined hazards is most influenced by personal exposure. On the other hand, willingness to pay for less-defined risks is most influenced by the levels of dread and severity.

H₄/H₅ - The question regarding the attitudes of the respondents towards CEIP shows a meaningful difference between those people who do not purchase CEIP at all and who regularly purchase CEIP. Those people who do not purchase CEIP in general agree with the statement that *it is not a clever thing to purchase a CEIP* (4.26). On the other hand those people who purchase CEIP do not agree so much with the statement *it is not a clever thing to purchase a CEIP* (3.16) (See Table 4). Again those people who do not purchase CEIP agree with the statement *purchasing a CEIP is a waste of money* (4.17). Yet again these findings show the need for the strengthening of the cognitive component of the attitude towards CEIP through effective marketing communications messages and the conative component through various inducements. People who purchase CEIP appear to be consistent as they do not agree with the statement *purchasing a CEIP is a waste of money* (2.86). Those people who do not purchase CEIP do not wish to deal with the burdensome details of purchasing CEIP (5.10). Although the level of agreement with this statement decreases among people who purchase CEIP, there is still an overall agreement that people in general do not wish to deal with the burdensome details of purchasing CEIP (4.74). The Natural Disaster Insurance Authority is recommended a) to ease the purchase of a CEIP b) to communicate and convince the audience that purchasing CEIP is not strenuous.

Table 4 Attitudes Of Homeowners Towards CEIP

	Purchasing CEIP	Mean	Std. Deviation
It is not a clever thing to purchase a CEIP	Have not CEIP	4,26	1,875
	Regularly purchase CEIP	3,16	1,989
CEIP is a waste of money	Have not CEIP	4,17	1,904
	Regularly purchase CEIP	2,86	2,007
People whose ideas I value say that purchasing CEIP is not rational.	Have not CEIP	4,20	1,790
	Regularly purchase CEIP	3,23	1,888
I prefer CEIP fees to be added to the taxes I pay, rather than dealing with CEIP procedures.	Have not CEIP	5,10	1,561
	Regularly purchase CEIP	4,74	2,135
Purchasing CEIP is not a clever thing to do for hedging a high value house as CEIP compensates only a small proportion of the value of the house.	Have not CEIP	4,38	1,710
	Regularly purchase CEIP	3,79	1,912

Questions measuring attitudes towards CEIP show that there is a lack of trust too. People agree with the statement that they do not think that their damages will be compensated when they have valid CEIP policies. They also agree with the statement that they have not heard that compensation payments were made to people in the past after an earthquake (See Table 5). Homeowners do not seem to be aware of the fact that TL 47 million were paid for 14.231 claims made after 346 earthquakes occurred since 27th September 2000, after the introduction of compulsory earth insurance program. Over TL 26 million was paid alone in 2011 for 3.067 claims after 31 earthquakes in 2011, especially after the earthquake in the city of Van (TCIP, 2012).

Above findings point out to a cognitive failure (Gurenko, 2006) on the part of the homeowners. A cognitive failure results in underestimating or totally ignoring of the potential risk. The findings strengthen the belief that there is a marketing communications gap to be filled in by the Natural Disaster Insurance Authority and the insurance companies operating in Turkey. Without effective marketing communications the cognitive, affective and conative elements of attitudes towards CEIP would not be established.

Table 5 Trust for CEIP

		Mean	t Value	Sig.(2tailed)
I do not think it is a clever thing to purchase a CEIP	Have not CEIP	4,26	5,552	,000
	Regularly purchase CEIP	3,16		
Purchasing a CEIP is a waste of money	Have not CEIP	4,17	6,502	,000
	Regularly purchase CEIP	2,86		
If it were not compulsory, I would not buy a CEIP	Have not CEIP	4,41	4,332	,000
	Regularly purchase CEIP	3,46		
I believe that compulsory earthquake	Have not CEIP	4,62	3,145	,000

insurance policies are too expensive.	Regularly purchase CEIP	3,99		
I do not believe that the promises regarding the CEIP will be kept and my damages will be compensated after an earthquake.	Have not CEIP	4,48	3,019	,005
Those people whose opinions I value believe that it is not a culvert thing to purchase a CEIP.	Regularly purchase CEIP	3,91		
I do not think there will be a difference between those people who have or do not have after an earthquake disaster.	Have not CEIP	4,20	5,114	,000
If it were, I would take out a CEIP.	Regularly purchase CEIP	3,23		
	Have not CEIP	4,31	4,201	,000
	Regularly purchase CEIP	3,48		
	Have not CEIP	5,52	4,385	,000
	Regularly purchase CEIP	4,54		
Rather than dealing with all CEIP procedures, it would be more appropriate to add CEIP to current taxes.	Have not CEIP	5,10	1,682	,095
As CEIP compensates only a certain amount of the damages, it would be unwise to have CEIP for houses/flats which have a high value.	Regularly purchase CEIP	4,74		
The state has to compensate my damages, even though I may not have a CEIP.	Have not CEIP	4,38	3,014	,003
I do not think that I have been sufficiently informed regarding the details of CEIP in terms of its scope and payments.	Regularly purchase CEIP	3,79		
	Have not CEIP	5,08	4,071	,000
	Regularly purchase CEIP	4,20		
	Have not CEIP	5,38	2,422	,016
	Regularly purchase CEIP	5,00		

Moreover, the willingness of homeowners to provide coverage against natural catastrophic threats is also influenced by the level of ambiguity (Born and Klimaszewski-Blettner, 2013; Athavale and Avila, 2011) they felt. When people encounter ambiguous information about the insurance polices and potential risks they tend to refrain from the purchase.

H₆ - Based on the data collected regarding the personality characteristics of the respondents it is seen that the respondents could be put into three clusters. The findings of the study show that there is a meaningful relationship between the purchase of CEIP and the personality clusters formed. While people in cluster 1 (*planned fatalists*) are more likely to purchase CEIP (distribution of people who have CEIP; 53%), people in cluster 3 (*neglecters*) are less likely to purchase CEIP (distribution of people who have CEIP; 33%). People in cluster 2 (*untidy pessimists*) have a moderate level of tendency to purchase CEIP (33%). Some of the details which may shed light on CEIP purchasing behaviour are as follows:

Planned fatalists (Cluster 1)

Personality characteristics of planned fatalists

This cluster has the the highest ratio of who CEIP purchases. The people in this cluster do not much like things which are unplanned with uncertain consequences. They do not care about the opinions of others (i.e. they are principle oriented rather than status oriented). They are not curious to find out what others talk about and what they think deep down. They can trust people. They think, in general, people are good. They like following instructions and obeying rules. They claim that they keep the promises they make. They like paying bills on time. They are optimists. They are able to see things positively which may be seen negatively by others.

Demographic characteristics of planned fatalists

About 53% of them purchase CEIP. About 60% of people in this cluster are between the ages of 23 and 44. 67% are married. 66% are males. 45% of them are university graduates. Their average monthly level of income is between TL 1000 and TL 2500.

Untidy pessimists (Cluster 2)

Personality characteristics of untidy pessimists

The overall characteristic of people in this cluster is pessimism as they expect the worst to happen in general. When embarking on a task they tend to have problems of concentration. They beat around bush a lot before actually getting down to the work. They do not wish to spend time on things for which the results are not clear beforehand. They are quite conservatives and not so much open to new ideas compared with the other two clusters. Bad things and events may easily discourage them. They tend to be quite untidy. They do not mind disorders and disarrays. They like behaving as they wish. They do not feel pity for other people's sorrows and mishaps.

Demographic characteristics of untidy pessimists

About 33% of them purchase CEIP. About 50% of the people in this cluster are between the ages of 16 and 35. 32% of the people in this group are high school graduates. Majority of the people in this cluster are self-employed. Their average monthly level of income is between TL 1000 – TL 3000.

Personality characteristics of neglecters

In general people in this cluster do not purchase CEIP. They like doing things without a plan. They are curious to find out what others talk about and laugh at. They are curios to find out deep down what people get at. They do not trust other people. According to them people, in general, are bad. They do not pay attention to rules. According to them rules are to break. They like doing the opposite of what has been asked or recommended. They believe that laws do not apply to them.

Demographic characteristics of neglecters

About 14% of them purchase CEIP. They are mainly people of above 45 (59%) years old. 92% of them are married. They have the lowest level of education compared with the other two clusters. 51% of them have only primary school education. A majority of them are retired people. Their level of income is the lowest. 57% of them have a monthly average income of TL 1000 or less.

H_7 - A demographic analysis of the respondents who have or do not have CEIP shows that the age of the respondents is an important variable (Kruskal Wallis variance analysis; $\chi^2_{214,655}$ sig. $0,000 < ,01$). 63% of people who have not had a CEIP are 44 years old or under. As willingness to pay differs systematically with age, gender, education, and marital status, as well as a number of attitudinal and subjective health-perception variables (Krupnik et al., 2012, Koc, 2002, 2005). Older people may be required to pay lower premiums for CEIP.

It is also determined that (Mann Whitney U Test) there is a statistically meaningful difference in terms people's marital status of homeowners and CEIP purchases. 85% of people who have CEIP are married, and 70 % of people who have not are not married. In other words, it may be said that being married is one of the determinants of having CEIP (Mann Whitney U: 30,698 Wilcoxon W: 43259 Sig. $0,001 < 0,01$). As a demographic variable the level of education plays an important role in the purchases of CEIP too. More than half of the (54%) respondents who have purchased CEIP are university graduates. Likewise, the level of income also appears to be a major factor influencing the purchase of CEIP as 73% of those people who have not purchased a CEIP are people in the low income group. On the other hand 58% of people who have a CEIP are in the mid-to high level income groups.

Finally, it is important to note that 63% of the homeowners do not know the level of vulnerability (i.e. 1st, 2nd. or 3rd degree earthquake zone etc) of their cities they live in. This may be to do with nonchalance, ignorance or fatalism (Paradise, 2005) of people. Although Istanbul is located the 1st degree zone (i.e. highly vulnerable), 37% of the respondents did not have a clue about the degree level of Istanbul. Additionally, the remaining 34% of the people thought that Istanbul was in 2nd degree earthquake zone, i.e. they thought they lived in a somewhat less vulnerable place. However, people living in the province of Van are more aware of the earthquake degree level as there was a recent severe earthquake in the fall of 2011. A significant portion of people (71%) who live in 1st degree zone (i.e. high risk location) have not purchased CEIP at all. However, more importantly 91% of people living in these regions do not have a valid CEIP.

CONCLUSION

There has been an increasing concern for the coverage of large catastrophes over the past decades on the part of governments. Governments have

reacted to the lack of insurance by establishing the necessary conditions for a private market to emerge (usually by acting as a reinsurer of last resort) or by establishing government-sponsored insurers (or pools of insurers) to provide coverage. As discussed above in the findings section this study shows that there is a lot to be done on the part of insurance companies and the Natural Disaster Insurance Authority in Turkey. There are both attitudinal and behavioural problems behind the low level CEIP purchases.

The study points out that there is a major communications gap to be filled in by the practitioners. The study shows that people have not been adequately informed neither on the benefits and features of CEIP and the potential dangers of a severe earthquake. The practitioners are recommended to use market segmentation strategies based on the demographic variables, personality and other characteristics of the target audience so as to be able to reach and convince them.

REFERENCES

- Ajzen, I., & Fishbein M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Eaglewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Andreasen, A. R. (1994). Social Marketing: Its Definition and Domain. *Journal of Public Policy & Marketing*, 13, Spring. 108-114.
- Andreasen, A. R. (2003). The Life Trajectory of Social Marketing: Some Implications. *Marketing Theory*, 3, 93–303.
- Andreasen, A. R. (2012). Rethinking the Relationship Between Social/Nonprofit Marketing and Commercial Marketing. *Journal of Public Policy & Marketing*. 31 Spring. pp. 36-41.
- Armstrong, P. L., & S. F. Anthony (2009) Personality facets and RIASEC interests: An integrated model. *Journal of Vocational Behavior*. 75. pp. 346-359.
- Athavale, M., & S. M. Avil (2011) An Analysis of the Demand for Earthquake Insurance. *Risk Management and Insurance Review*. 14 (2). pp. 233-246.
- Baer, M. (2010) The strength-of-weak-ties perspective on creativity: A comprehensive examination and extension. *Journal of Applied Psychology*. 95. pp. 592-601.
- Barsky, A., C. J. Thoresen, C.R. Warren, & S. A. Kaplan (2004) Modeling negative affectivity and job stress: A contingency-based approach. *Journal of Organizational Behavior*. 25. pp. 915-936.
- Berli-Palacio, A., & Martin-Santana, J. (2015) How to increase blood donation by social marketing *International Review of Public and Nonprofit Marketing* doi: 10.1007/s12208-015-0133-8.
- Berry, L. L., & T.Clark (1986) Four Ways to Make Services More Tangible. *Business*. 36 October-December. pp. 53-54.
- Bibbee, A., R. Gonenc, S. Jacobs, J. Konvitz, & R.Price (2000) *Economic Effects of the 1999 Turkish Earthquakes: An Interim Report*. Economics Department Working Papers. No.247.
- Boomer, J., R.Spence, M. Erdik, S. Tabuchi, N. Aydinoglu, E. Booth, D.Del Re, & O.Peterken (2002) Development of an Earthquake Loss Model for Turkish Catastrophe Insurance *Journal of Seismology*. 6. pp. 431-446.
- Born, P. H., & B. Klimaszewski-Blettner (2013) Should I Stay or Should I Go? The Impact of Natural Disasters and Regulation on U.S. Property Insurers' Supply Decisions. *Journal of Risk and Insurance*, 80 (1). pp.1-36.
- Brown, S. A. (2009) Personality and non-suicidal deliberate self-harm: Trait differences among a non-clinical population. *Psychiatry Research*, 169. 28-32.
- Budner, S. (1962) Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*. 30 (1). 29-50.
- Carson, J. M., McCullough, K. A., & Pooser D.M. (2013) Deciding Whether to Invest in Mitigation Measures: Evidence From Florida. *Journal of Risk and Insurance*. June 80 (2). 309-327.

- Chauvin, B., Hermand, D., & Mullet E. (2007) Risk Perception and Personality Facets. *Risk Analysis*. 27(1). 171-185.
- Cummins, J.D., & Mahul O. (2009) *Catastrophe Risk Financing in Developing Countries: Principles for Public Intervention*. The World Bank, Washington D.C.
- DeHoop, T., & Ruben R. (2010) Insuring against earthquake: simulating the cost-effectiveness of disaster preparedness. *Disasters*. 34(2). 209-523.
- Ehrenberg, A. (1997) In Search of Holy Grails: Two Comments. *Journal of Advertising Research*. 37(1). 9-12.
- Eraybar, K. et al. (2010) An Exploratory Study on Perceptions of Seismic Risk and Mitigation in Two District of Istanbul. *Disasters*. 34(1). 71-92.
- EERI (1999) The Izmit (Kocaeli), Turkey Earthquake of August 17 . EERI Special Earthquake Report-Learning From Earthquakes-October 1999 (Also available at: <http://www.eeri.org/Reconn/Turkey0899/Turkey0899.html>).
- Erdik, M., & Durukal, E. (2002) *Damage to and Vulnerability of Industry Facilities in the 1999 Kocaeli, Turkey, Earthquake*. paper presented at the World Bank Institute Conference on Building Safer Cities. Washington DC, December. pp.4-6.
- Erdik, M., and Durukal, E. (2007) Earthquake Risk and its Mitigation in Istanbul. *Natural Hazards*. 44. 199-212.
- Earthquake Disaster Mitigation Center (EDM) (2000) *Report on the Kocaeli, Turkey Earthquake of August 17, 1999*. RIKEN, Japan.
- Fishbein, M. (1967) Attitude and The Prediction of Behavior. *In Readings In Attitude Theory and Measurement*. New York: John Wiley and Sons.
- Foxall, G. R. (1984) Evidence for Attitudinal-Behavioral Consistency: Implications for Consumer Research Paradigms. *Journal of Economic Psychology*. 5(1). 71-92.
- Foxall, G. R., & Goldsmith, R. E. (1994) *Consumer Psychology for Marketing*. New York, Routledge.
- Freeman, P.K., & Kunreuther, H. (2002) Environmental risk management for developing countries. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*. 27(2). 196-214.
- Goldberg, L.R., et.al. (2006) The International Personality Item Pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*. 40. pp. 84-96.
- Gregory, R., Lichtenstein, S., & Slovic, P. (1993) Valuing environmental resources: Aconstructive approach. *Journal of Risk and Uncertainty*. 7. 177-97.
- Gurenko, E. S. L., Olivier M., & Gonulal S. O. (2006) *Earthquake Insurance in Turkey: History of The Catastrophe Insurance Pool*. The World Bank Publication.
- Hagtvedt, C. P., & Petty R. E. (1992) Personality and Persuasion: Need for Cognition Moderates the Persistence and Resistance of Attitude Changes. *Journal of Personality and Social Psychology*. 63(2). 309-319.
- Hofstede, G. H. (2001) *Culture's Consequences, Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations Newbury Park*. CA: Sage Publications.
- Hosseini, K.A., Hosseinioon, S. & Pooyan Z. (2013) An Investigation into the Socioeconomic Aspects of Two Major Earthquakes in Iran. *Disasters*. 37(3). 516-535.
- Howard, J. A. & Sheth, J. N. (1969) *The Theory of Buyer Behavior*. New York: John Wiley and Sons.
- International Personality Item Pool (IPIP) (2012) (available at: <http://ipip.ori.org/newIndexofScaleLabels.htm>)
- Kenny, C. (2012) Disaster Risk Reduction in Developing Countries: Costs, Benefits, and Institution. *Disasters*. 36(4). 554-588.
- Koc, E. (2002) The Impact of Gender in Marketing Communications: the role of cognitive and affective cues. *Journal of Marketing Communications*. 8(4). 257-75.
- Koc, E. (2005) The Role of Family Members in the Family Holiday Purchase Decision-Making Process. *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*. 5(2). 85-102.
- Koc, E. (2013) *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri: Global ve Yerel Yaklaşım*. 3rd Edition Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Kotler, P., & Zaltman, G. (1971) Social Marketing: An Approach to Planned Social Change. *Journal of Marketing*. 35 July. 3–12.
- Kotler, P., Roberto, N., & Lee, N. (2002) *Social Marketing: Improving the Quality of Life*, 2nd. ed.: Sage Publication.
- Kriesel, W., & Landry, C. (2004) Participation in the National Flood Insurance Program: An Empirical Analysis for Coastal Properties. *Journal of Risk and Insurance*. 71(3). 405-420.
- Kunreuther, H. C. (1978) *Disaster insurance protection: Public policy lessons*. New York: Wiley & Sons.
- Kunreuther, H., & Pauly, M. (2004) Neglecting disaster: Why don't people insure against large losses. *Journal of Risk and Uncertainty*. 28(5). 21pp.
- Lam, D., & Ozorio, B. (2012) Linking employees' personalities to job loyalty. *Annals of Tourism Research*. 39. 2203-2206.
- Lindell, M. K., & Perry, R.W. (2000) Household adjustment to earthquake hazard: A review of research. *Environment and Behavior*. 32(4). 461-501.
- Lindell, M.K., & Whitney, D.J. (2000) Correlates of Household Seismic Hazard Adjustment adoption. *Risk Analysis*. 20(1). 13-25.
- Madjar, N. (2008) Emotional and informational support from different sources and employee creativity. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*. 81. 83-100.
- Manfredo, M. R., & Shultz, C.J. (2007) Risk, Trade, Recovery, and the Consideration of Real Options. The Imperative Coordination of Policy, Marketing, and Finance in the Wake of Catastrophe. *Journal of Public Policy & Marketing*. 26 Spring. 33-48.
- Mittal, B. (1999) The advertising of services meeting the challenge of intangibility. *Journal of Service Research*. 2(1). 98-116.
- Nettle, D. (2005) An evolutionary approach to the extraversion continuum. *Evolution and Human Behavior*. 26. 363-373.
- Novemsky, N., & Kahneman, D. (2005) The Boundaries of Loss Aversion. *Journal of Marketing Research*. 42(2). 119-128.
- McDaniels, T. L., Kamlet, M. S., & Fischer, G. W. (1992) Risk Perception and the Value of Safety. *Risk Analysis*. 12(4). 495-503.
- Ozdemir, O., & Yilmaz, C. (2011) Factors Affecting Risk Mitigation Revisited: The Case of Earthquake in Turkey. *Journal of Risk Research*. 14(1). 17-46.
- Paradise, T. (2005) Perception of earthquake risk in Agadir, Morocco: A Case Study from a Muslim. *Environmental Hazards*. 6. 167-180.
- Piggford, T. M. R., Harker, D., & Harker, M. (2008) The Influence of Residence on Young Adult Attitudes Toward Healthy Eating. *Social Marketing Quarterly*. XIV (2). 33-49.
- Olson, J. M., & Zanna, M.P. (1993) Attitudes and Attitude Change. *Annual Reviews of Psychology*. 44. 117-154.
- Orhan, E. (2014) The role of lifeline losses in business continuity in the case of Adapazari, Turkey. *Environmental Hazards*, 13(4). 298-312.
- Quiggin, J. (2002) Risk and self-protection: A state-contingent view. *Journal of Risk and Uncertainty*. 25. 133-145.
- Rothschild M. L. (1999) Carrots, sticks, and promises: a conceptual framework for the management of public health and social issue behaviours. *Journal of Marketing*. 63. 24–37.
- Savage, I. (1993) An Empirical Investigation into the Effect of Psychological Perceptions on the Willingness-to-Pay to Reduce Risk. *Journal of Risk and Uncertainty*. 6. 75-90.
- Sheth, J.N., & Frazier, G.L. (1982) A Model of Strategy Mix Choice For Planned Social Change. *Journal of Marketing*. 46(1). 15-26.
- Sjöberg, L. (1999) Consequences of perceived risk: Demand for mitigation. *Journal of Risk Research*. No.2 129-149.
- TSPO (The State Planning Organization) (2001) 'Earthquakes' Economic and Social Effects' [available at <http://www.ekutup.dpt.gov.tr>].
- TurkStat (2012) National Accounts Statistics. [available at: <http://www.turkstat.gov.tr>]
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1992) Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5(4). 297-323.

- Utkuevi, O. (2007) Raising Awareness on the Importance of Coverage for Most Severe Risks Through Mandatory Insurance Regulation: Turkish Catastrophe Insurance Pool: Experiences and Achievements. *International Seminar on Awareness and Education Relative to Risks and Insurance Issues*.
- Wang, H., et.al. (2012) Are People Willing to Buy Natural Disaster Insurance in China? Risk Awareness, Insurance Acceptance, and Willingness to Pay. *Risk Analysis*. 32(10). 1717-1740.
- World Bank.1999 Project Appraisal Document on a Proposed Loan in the Amount of US\$505 Million to the Republic of Turkey for a Marmara Earthquake Emergency Reconstruction Project, Nov. 1, 1999, Report No:19844-TU
- World Bank. 2016. Country Overview: Turkey. [available at <http://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>]
www.tcip.gov.tr

Üretim İşletmelerine Ait Fındık Bahçelerine İlişkin Mali İşlemlerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi: Durak Fındık A.Ş. Örneği

Hakan YAZARKAN*

ÖZ

Türkiye’de ilk kez 2006 tarihinde tarımsal faaliyetlere ilişkin muhasebe işlemlerinin düzenlenmesini konu edinen TMS 41 “Tarımsal Faaliyetler” standardının yürürlüğe girmesiyle tarımsal ürünler ve bu ürünlerin yetiştirilmesinde kullanılan canlı varlıklar bu standart kapsamında muhasebeleştirilmeye başlamıştır. 2014 yılına kadar bu uygulama geçerliliğini korumuş ancak 2014 yılında TMS 41’de yapılan revizyonla standarda “taşıyıcı bitki” kavramı eklenmiştir. Taşıyıcı bitkiler canlı varlıklardan farklı olarak, önemsiz kalıntı satışları dışında tarımsal ürün olarak satılma ihtimali çok düşük olan bitki veya bitki topluluklarıdır. Yapılan değişiklikle bu özelliği taşıyan taşıyıcı bitkiler TMS 16 “Maddi Duran Varlıklar” standardının kapsamına alınmıştır. Çalışmada bitkisel üretim türlerinden biri olan fındık yetiştiriciliği üzerinde durulmuştur. Tarımsal ürün olarak fındık meyvesi fındık ocaklarından elde edilir ve fındık ocakları taşıyıcı bitkilerin TMS 41’de açıklanan bütün özelliklerine tam uyum sağlamaktadır. Buradan hareketle çalışmada fındık ocakları taşıyıcı bitki olarak nitelendirilmiştir. Çalışmanın amacı fındık yetiştiriciliği ile ilgilenen işletmelere fındık ocaklarının aktifleştirilmesinden dönem sonu ölçme ve değerlendirme işlemlerine kadar TMS’ye uyumlu olarak hangi muhasebe işlemlerinin yapılacağına dair öneriler sunmaktır. Bu amaçla araştırmada örnek olay yöntemi benimsenmiş ve Türkiye’de fındık sektörünün önemli firmalarından biri olan Durak Fındık A.Ş. aktiflerinde yer alan bir fındık bahçesine ait gerçek veriler üzerinden uygulamaya ilişkin örnekler sunulmuştur. Çalışma sonucunda genel olarak; taşıyıcı bitki sınıfına giren fındık ocaklarının üzerinde bulunduğu arsadan ayrı olarak bir değeri olduğu, bu değer üzerinden ilk muhasebeleştirmede fındık ocaklarının maddi duran varlıklar grubunda yer alan diğer maddi duran varlıklar hesabında izlenebileceği, fındık bahçelerinin değerinde yıllar itibarıyla artış olması sebebiyle dönem sonu ölçme yöntemi olarak maliyet modelinden ziyade, yeniden değerlendirme modelinin daha doğru bir yaklaşım olacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Faaliyetler, Taşıyıcı Bitkiler, Muhasebe Standartları, TMS 41, TMS 16

JEL Sınıflaması: M40, M41.

The Accounting of Financial Transactions about Hazelnut Groves That Belong To The Manufacturing Companies in Terms of Turkish Accounting Standards (TAS): The Sample of Durak Hazelnut Corporation

ABSTRACT

Once the TAS 41 “Agriculture” standard which mentions the regulation of accounting transactions about agricultural activities became valid for the first time in 2006 in Turkey, biological assets and the living assets that are used to grow those assets began to be accounted within the scope of this law. The legal practice was valid until 2014 but after a revision of the TAS 41, the concept of “bearer plant” was added to the standard in 2014. Bearer plants, unlike the living

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İİBF, İşletme Bölümü, hayazarkan@gmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 09.03.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 01.08.2016)

Doi Number: 10.18657/yecbu.49953

assets, are the plants or the plant communities which has remote possibility of being sold as agricultural produce, except for incidental scrap sales. The bearer plants which have this property came under the TAS 16 "Tangible" standards with the amendment. The study bring out the hazelnut farming which is a type of herbal production. As a biological asset hazelnut fruit is derived from the filbert and filberts fully comply with the all properties of the bearer plants which are defined in TAS 41. So filberts are described as bearer plants in the study. The aim of the study is to offer suggestions about which accounting transactions should be done coherently to the TAS from capitalization the multi-stemmed shrubs to end of term assessment and evaluation for manufacturing companies dealing with hazelnut cultivation. For this reason, it is carried out the case study method in the research and submitted samples for the practice based on real data of a hazelnut grove whose owner is Durak Hazelnut Corporation, one of the important companies in hazelnut industry in Turkey. In the study results, in general it is found that the filberts classified as bearer plants have a separate value which are on a plowed land, from this separate value in the initial recognition hazelnut filberts can be recorded in the account of other tangible assets where they are in the tangible asset group and since a value increase of hazelnut groves by years it is defined that it will be a better approach to use revaluation model rather than cost model as an end-term measuring method.

Key Words: Agriculture, Bearer Plant, Accounting Standards, TAS 41, TAS 16

JEL Classification: M40, M41.

GİRİŞ

Tarım, insanlığın var oluşundan günümüze kadar insan yaşamının devamı için son derece önemli olan gıda maddelerinin teminini sağlayan en eski insan faaliyetidir. Tarım sektörü insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılama yanında, diğer sektörlerle girdi sağlama ve istihdam yaratarak ülke ekonomisinin gelişimini desteklemesi (Mateş & Grosu, 2008, s. 457) nedeniyle her dönemde önemini korumuş bir sektördür. Dünya nüfusunun hızla artması ve buna paralel olarak artan beslenme ihtiyacı, tarım sektörüne olan bağımlılığı ve bu sektörün stratejik önemini giderek arttırmaktadır. Bununla birlikte tarım sektörünün ülke ekonomileri için göreceli önemine ve diğer sektörlerle olan ilişkilerine rağmen Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) yayınlanana kadar tarım muhasebesi araştırmacı ve uygulayıcıların çok fazla ilgisini çekmemiş ve yeterince gelişme gösterememiştir (Kıllı & Hatunoğlu, 2016, s. 2; Feleaga, Feleaga, & Raileanu, 2012, s. 32). Bu durumun sebepleri arasında; tarım sektörünün vergilendirilmek istenmemesi veya düşük oranda tevkifat temelinde vergilendirilmesi (Taştan, 2013, s. 27), sektör genelinde üretime ilişkin faaliyetlerin çok yönlü ve iç içe girmiş olması, sektörde faaliyet gösteren kişilerin yeterli eğitime sahip olmaması ve işletmelerin sanayi işletmelerine oranla daha küçük ölçekli olması (Tokay & Deran, 2011, s. 53) gibi nedenler sayılabilir.

2000 yılında ilk kez 41 no'lu Uluslararası Muhasebe Standardı ile biyolojik dönüşüm sürecindeki canlı varlıkların nasıl muhasebeleştirileceği ve hasat zamanında tarımsal ürünlerin ilk kaydının nasıl yapılacağı konularını içeren bir düzenleme getirilmesiyle (Büyükipekci & Kağıtçı, 2015, s. 106) tarım sektöründe muhasebenin önemi artmaya başlamıştır. Türkiye'de ise bu standart TMS 41 "Tarımsal Faaliyetler" başlığıyla 24.02.2006 tarih ve 26090 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Türkiye'deki birçok tarım işletmesi için tarımsal faaliyetlerini muhasebe kayıtlarında ve finansal raporlarında göstermek bir zorunluluk haline gelmiştir. Ancak tarım sektöründe

faaliyet gösteren işletmeler yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı muhasebe konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip değildirler. Bu nedenle TMS 41'in kriterlerine uyum sağlama noktasında zorlanacakları düşünülmektedir. Bununla beraber ilgili literatür incelendiğinde TMS 41 Standardını konu edinen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Gerek tarımsal faaliyet alanlarında çalışan işletmelere gerekse ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışmada, iki temel tarımsal faaliyet türünden biri olan "bitkisel üretime" odaklanılmıştır.

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulunun Haziran 2014'te yaptığı değişikliğe kadar bitkisel üretime konu olan üzüm asmaları, kauçuk ağacı, fındık ocağı gibi canlı varlıklar UMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardında ele alınmakta iken, bu tarihten itibaren standarda "taşıyıcı bitki" kavramı getirilmiş ve taşıyıcı bitki tanımına uyan canlı varlıklar UMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı kapsamına dahil edilmiştir. Bu değişiklikte birlikte 12.11.2014 tarih ve 29173 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 30 ve 31 sıra no'lu tebliğler aracılığıyla taşıyıcı bitkilerin TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardının kapsamından TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardının kapsamına alındığı açıklanmıştır.

Çalışmada bitkisel üretim faaliyetinin alt dallarından biri olan fındık üretimi (tarımı) üzerinde durulmuştur. Fındık meyvesi 7-8 fındık dalının bir araya gelmesinden oluşan fındık ocaklarından elde edilir. Fındık ocakları; tarımsal ürünlerin üretimi veya temini için kullanılması, bir hesap döneminden fazla ürün vermesinin beklenmesi ve önemsiz kalıntı satışları dışında tarımsal ürün olarak satılma ihtimalinin çok düşük olması (TMS 41, prg. 5) gibi nedenlerle taşıyıcı bitki sınıfında değerlendirilmektedir. Yani TMS 16 hükümlerine tabiidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı aktiflerinde fındık bahçeleri bulunan ve fındık üretimi yapan işletmelerin taşıyıcı bitki niteliğinde olan fındık ocaklarına ilişkin mali nitelikli işlemlerini ilk muhasebeleştirmeden başlamak üzere dönem sonu ölçme ve değerlendirme işlemine kadar TMS 41 ve TMS 16 standartları açısından değerlendirmektir. Bunun için çalışmada öncelikle konunun teorik çerçevesi açıklanmış ve fındık sektöründe önemli bir yeri olan gerçek bir işletmenin aktiflerinde bulunan bir fındık bahçesinin gerçek verileri üzerinden uygulamaya yönelik örnekler verilmiştir.

I. FINDIK ÜRETİMİ FAALİYETİNİN TMS 41 TARIMSAL FAALİYETLER STANDARDI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

TMS 41 "Tarımsal Faaliyetler" Standardı 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere ilk olarak 24.02.2006 tarih ve 26090 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Söz konusu standart 15.07.2007 ve 12.11.2014 tarihleri arasında çeşitli tarihlerde Resmi Gazetede yayımlanan tebliğler aracılığıyla yedi kez güncellenmiştir. Standardın oluşturulmasında rol oynayan temel sebepler arasında; tarım sektörü payının birçok ülkenin gayrisafi milli hasılası içinde önemli düzeyde olması, tarım işletmelerinin temel varlık yapısını oluşturan canlı varlıklar ile ilgili olayların işletme tarafından nasıl ve ne zaman muhasebeleştirileceğinin netlik kazanmamış olması ve tarım işletmelerinin çok çeşitli canlı varlıklarının bilançoda nasıl gösterileceği konusunda bir görüş

birliğinin olmayışı gibi nedenler sayılabilir. Ayrıca standardın, tarımsal faaliyetle uğraşan işletmelerde canlı varlıklara, hasat zamanındaki veya hasat edilmiş ürünlere ve belli nitelikteki devlet teşviklerine ilişkin özel muhasebeleştirme yöntemlerini ve açıklamalarını belirleyerek, tarımsal faaliyetler konusunda uluslararası alanda ortak bir algı oluşturmak amacıyla hazırlandığı da söylenebilir (İçöz, 2015, s. 1232). Bunun yanında standart, kendine has bir alan olan tarımsal faaliyetlerle ilgili muhasebe uygulamalarının sonuçlarının kamuoyuna nasıl sunulacağı konusunu da açıklamayı amaçlar (Cretu, Cretu, & Muscanescu, 2014, s. 1642). Standart, aşağıda yer alan varlıkların tarımsal faaliyetle ilgili olmaları durumunda, söz konusu varlıkların muhasebeleştirilmesinde uygulanır (TMS 41, prg. 1):

(a) Taşıyıcı bitkiler dışındaki canlı varlıklar

(b) Hasat zamanındaki tarımsal ürünler

(c) Gerçeğe uygun değerinden satış maliyeti düşülmek suretiyle ölçülen canlı varlıklara ilişkin devlet teşvikleri

Tanımdaki “tarımsal faaliyet” terimi ile kastedilen; satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetilmesidir. Buradaki “canlı varlıklar” yaşayan hayvan veya bitki anlamına gelirken, “tarımsal ürün” ise işletmenin canlı varlıklarının hasadı yapılmış ürünüdür. “Hasat” kavramından anlaşılması gereken ise, ürünün canlı varlıklardan ayrılması veya canlı varlığın yaşam sürecinin sona ermesidir (TMS 41, prg. 5).

Tanımda geçen ve açıklanması gerek son kavram “taşıyıcı bitki” terimidir. Bu terim ilk kez, 12.11.2014 tarih ve 29173 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 30 ve 31 sıra no’lu tebliğler ile TMS 16 ve TMS 41 standartlarında yapılan değişiklik ile mevzuata dahil edilmiştir. Standartlar aşağıdaki özelliklere sahip yaşayan bir bitkiyi “taşıyıcı bitki” olarak tanımlamıştır (TMS 41, prg. 5; TMS 16, prg. 6):

(a) Tarımsal ürünlerin üretimi veya temini için kullanılması.

(b) Bir hesap döneminden fazla ürün vermesinin beklenmesi.

(c) Önemsiz kalıntı satışları dışında tarımsal ürün olarak satılma ihtimalinin çok düşük olması.

Tanımdan hareketle taşıyıcı bitki, kendisi tarımsal ürün olmayan ancak tarımsal bir ürünün üretiminde kullanılan, ayrıca standardın tanımladığı canlı varlık sınıfına girmeyen ve bir dönemden fazla ürün vermesi beklenen bir varlıktır. Kendisinden süt elde edilen hayvan ve meyve hasat edilen meyve ağaçları buna örnek verilebilir. Taşıyıcı canlı varlıklar tarımsal ürün değildir, bunlar daha ziyade ürün sağlamak için elde bulundurulurlar (TMS 41, prg. 44). Ancak standarttaki önemsiz kalıntı satışları ibaresi kendisinden süt elde edilen hayvan örneği için geçerli değildir.

Bitkisel üretim faaliyeti temelde tarla ve bahçe bitkileri olarak ikiye ayrılrsa da bunların ürün bazında alt ayrımları düşünüldüğünde (elma, kiraz, pamuk, çay, ceviz, fındık, vb.) hangi varlığın taşıyıcı bitki, hangisinin canlı varlık olduğuna karar vermek zorlaşacaktır. Bu sebeple TMS 41 taşıyıcı bitki tanımının

yanı sıra hangi varlıkların taşıyıcı bitki sınıfına girmediğini de tanımlamıştır. Buna göre aşağıdaki özellikleri taşıyan varlıklar taşıyıcı bitki değildir (TMS 41, prg. 5A):

(a) Tarımsal ürün olarak hasat edilmek için yetiştirilen bitkiler (örneğin, kereste olarak kullanılması için yetiştirilen ağaçlar).

(b) İşletmenin önemsiz kalıntı satışları dışında ayrıca bitkiyi tarımsal ürün olarak hasat edeceğine ve satacağına ilişkin çok düşük bir ihtimalin bulunması durumunda tarımsal ürün üretmek için yetiştirilen bitkiler (örneğin, hem meyve hem de kereste için yetiştirilen ağaçlar).

(c) Yıllık mahsul (örneğin, mısır ve buğday).

Bitkisel üretimle ilgili 12.11.2014 tarihinde önce yapılmış çalışmalara bakıldığında ilgili ürünün üretilmesinde kullanılan bitkinin canlı varlık olarak kabul edildiği ve Tek Düzen Hesap Planı'nda (TDHP) önerilen "Canlı Varlıklar" hesap grubunda muhasebeleştirildiği görülmektedir. Örneğin Badem, Savcı, & Kılınç (2013), çalışmalarında çay bitkisini canlı varlık olarak değerlendirmişlerdir. TMS 41 ve TMS 16 standartlarına taşıyıcı bitki kavramının eklemesiyle çay bitkisinin yukarıda belirtilen taşıyıcı bitki tanımına daha fazla uyum sağladığı aşikârdır. Nitekim çay bitkisi tarımsal ürün olan çay yaprağının üretiminde kullanılır ve önemsiz kalıntı satışları dışında ayrıca bu bitkinin tarımsal ürün olarak hasat edileceğine ve satılacağına ilişkin çok düşük bir ihtimal dahi yoktur. Standarttaki değişiklikten sonra yapılan bir çalışmada ise Kıymetli Şen & Karagül (2014), ceviz ağacını taşıyıcı bitki olarak nitelendirmişler ve maddi duran varlıklar hesap grubunda muhasebeleştirmişlerdir. Ancak ceviz ağacının meyvesinin yanı sıra ağacın gövdesinden de kereste olarak faydalanılmaktadır. Ceviz, işleme özellikleri iyi olan, cilalanma kabiliyeti yüksek, dekoratif bir oduna sahiptir. Ömrünün sonuna gelen bir ceviz ağacı, çınar ağacı gibi devasa bir büyüklüğe ulaşır. Mobilya sektöründe ceviz ağacı aranan bir ağaç türü olup, Türkiye'de yetişen ceviz ağacının, kütük ve tomrukları ise uluslararası değer taşımaktadır (Taştan, 2013, s. 29). Yani ceviz ağacının tarımsal ürün olarak (kütük, tomruk, kereste, vb.) hasat edilip satılma ihtimali yüksektir. Bu özelliğiyle ceviz ağacı taşıyıcı bitki tanımından çok canlı varlık tanımına uymaktadır. Özetle bitkisel üretime konu olan varlığın taşıyıcı bitki mi yoksa canlı varlık mı olduğuna karar vermek varlığın muhasebeleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü TMS'ye göre canlı varlıklar ve taşıyıcı bitkiler farklı kategorilerde değerlendirilir. Bunun için taşıyıcı bitki olarak sınıflandırılacak bir varlığın TMS 41'de belirtilen bütün kriterlere uyması beklenir. Bu bağlamda çalışmanın odağını oluşturan fındık ocağı (bitkisi) taşıyıcı bitki kriterlerine göre değerlendirildiğinde tespit edilen sonuçlar şöyledir:

- Fındık ocağı bir tarımsal ürün olarak fındık meyvesinin üretimi için kullanılır
- Ortalama 25-30 yıl ürün vermesi beklenir
- Önemsiz kalıntı satışları (yakacak odun) dışında tarımsal ürün olarak satılma ihtimali yoktur
- Başlı başına tarımsal bir ürün olarak hasat edilmek üzere yetiştirilmez

Görüldüğü üzere fındık ocağı TMS 41 ve TMS 16 standartlarında taşıyıcı bitkilere ilişkin belirtilen bütün kriterlere uymaktadır. Standart taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesinde TMS 16 hükümlerinin uygulanacağını belirtmiştir (TMS 41, prg. 2). Bu sebeple işletmelerin fındık ocağı yetiştirmek üzere yaptıkları bütün harcamalar TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardına göre muhasebeleştirilmelidir. Aynı şekilde standart tarımsal faaliyet ile ilgili arsayı da kapsam dışı bırakarak bu varlığın muhasebeleştirilmesi için 16 ve 40 no'lu standartlara atıf yapmıştır. (TMS 41, prg. 2). Bunun yanı sıra taşıyıcı bitki üzerinde yetişen ürün canlı varlıktır (TMS 41, prg. 5C). Yani fındık ocağından elde edilen fındık meyvesi TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardına göre muhasebeleştirilir.

TMS 41 tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen tarımsal ürünlerin işletme için satışa hazır nihai ürün olması durumuna göre düzenlenmiştir. Tarımsal ürünün hammadde olarak aynı işletmede üretime katılması durumu dikkate alınmamıştır. Yani TMS 41 işletmenin canlı varlıklarından hasat edilen tarımsal ürününe hasat anında uygulanır. Bunun sonrasında TMS 2 “Stoklar” standardı veya uygun olan başka bir standart uygulanır (TMS 41, prg. 3). Dolayısıyla fındık meyvesi hasat anına (daldan koparıldığı an) kadar TMS 41 hükümlerine tabi iken daldan koparıldıktan sonra TMS 2 hükümlerine tabidir. Standart bu durumu örneklendirmek üzere bir şarap tüccarının üzüm yetiştirmesi durumundan bahsetmektedir. Üzüm toplandığı ana kadar TMS 41, bu andan sonraki üzümün şaraba dönüştürülme süreci TMS 2 standardına göre muhasebeleştirilir. Ancak fındık meyvesi üzüm gibi toplandığı anda işlenmeye veya satılmaya hazır bir meyve değildir. Fındık, gerek bir üretim işlemine tabi tutulabilmesi, gerekse kabuklu haliyle satışa sunulması için toplandıktan sonra üç işlemden geçirilir. Bunlar fındık cürufunun (fındık dış yaprağı) güneşte kurutulması, kabuklu fındığın cüruftan ayrılması için patoz adı verilen aletler ile ayıklanması ve kabuk içindeki fındığın (iç fındık) güneşte kurutulması işlemleridir. Fındık meyvesi ancak bu işlemlerden sonra sanayide kullanılabilir ya da kabuklu haliyle satılabilir hale gelmektedir. Bu işlemler aslında fındıkla ilgili tarımsal faaliyetin bir parçası olmakla birlikte TMS 41 standardının 3. paragrafı gereği TMS 2 standardı kapsamında değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu noktada taşıyıcı bitki olarak fındık ocağının ve tarımsal bir ürün olarak fındık meyvesinin TMS 41 açısından muhasebeleştirme ve ölçüm esaslarına değinmekte fayda olacaktır.

TMS 41 hem canlı varlıkların hem de tarımsal ürünlerin ölçümüne esas olan kriterleri belirlemiştir. Şöyle ki; canlı varlıklar ilk muhasebeleştirildikleri tarihte ve her raporlama dönemi sonunda, gerçeğe uygun değer olarak ölçülemediği durumlar hariç, gerçeğe uygun değerlerinden satış maliyetleri düşülmek suretiyle ölçülür. Ayrıca bir işletmenin canlı varlıklarından elde edilen tarımsal ürünler, hasat noktasında, gerçeğe uygun değerlerinden satış maliyetleri düşülmek suretiyle ölçülür. Söz konusu ölçüm, “TMS 2 Stoklar” Standardının veya uygun başka standardın uygulandığı tarihteki maliyettir (TMS 41, prg. 12, 13). Tanımdan görüleceği üzere hem canlı varlığın hem de tarımsal ürünün

değerlemesinin gerçeğe uygun değerden satış maliyetlerinin düşülerek yapılacağı belirtilmiştir. Tarımsal ürün olarak fındık meyvesi böyle bir ölçüme tam olarak uyum sağlamakla birlikte, fındık ocağı canlı varlık olarak değil, taşıyıcı bitki olarak nitelendirileceği için standardın bu maddesi fındık ocaklarını kapsamamaktadır. Konuyla ilgili daha önceki çalışmalarda taşıyıcı bitki kavramı olmadığı için meyve ağaçlarına ilişkin değerlendirme işlemi bu madde uyarınca yapılmış olup bu çalışmada fındık ocağının değerlendirilmesi TMS 16 kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda ilgili TMS 16 hükmüne göre, taşıyıcı bitkiler işletme tarafından inşa edilen maddi duran varlık kalemlerinde olduğu gibi, yönetimin amaçları çerçevesinde faaliyet gösterebilmesi için gerekli duruma ve yere getirilmeden önce muhasebeleştirilir. Tanımdaki “inşa” ifadesi, taşıyıcı bitkilerin yönetimin amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilmesi amacıyla gerekli duruma ve yere getirilmeden önce yetiştirilmesi için gerekli faaliyetleri kapsayacak şekilde dikkate alınacağı (TMS 16, prg. 22A) anlamına gelmektedir. Buradan hareketle taşıyıcı bitkilerin maddi duran varlıklar hesap grubu içinde ilgili hesaba alınmadan önce yapılmakta olan yatırımlar gibi değerlendirileceği ve bu bitkilerden mahsul alınacak, yani işletmede kullanılacak hale geldiklerinde ilgili duran varlıklar hesabına devredileceği söylenebilir. Taşıyıcı bitkilerin dönem sonundaki ölçümü için muhasebe politikası olarak ise “maliyet” ya da “yeniden değerlendirme” modellerinden biri seçilmelidir (TMS 16, prg. 29).

Fındık ocağı ve fındık meyvesi için TMS açısından yapılan yukarıdaki değerlendirmelerin, TDHP ile uyumlu olarak nasıl uygulanacağı çalışmanın literatür taramasından sonraki bölümünde bir örnek işletme üzerinde sayısal ve görsel hale getirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

TMS 41 Tarımsal faaliyetler standardına yönelik Türkiye’de yapılmış çalışmalar uygulama örnekleri bakımından üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; sadece canlı hayvanları, sadece bitkiler ve meyve ağaçlarını ve her iki kategoriye birlikte ele alan çalışmalardır. Yalnızca üç çalışmada (Gökgöz, 2012a; Gökgöz, 2012b; Tuğay, 2013) her iki kategoriye ait örnekler birlikte sunulmuştur. Bu çalışmalarda, TMS 41’de öngörülen canlı varlık ve tarımsal ürünlerde gerçeğe uygun değer belirlenmesi sürecinin ve tarımsal faaliyetlere verilen devlet teşviklerinin muhasebe kayıtlarına nasıl yansıtılacağı konularında önerilerde bulunulmuştur.

Canlı hayvan yetiştiriciliği konusunda yapılmış çalışmalar incelendiğinde ise bunların; su ürünleri/hayvanları yetiştiriciliği (Kıriloğlu & Gökgöz, 2012; Eskin & Güvemli, 2015), kanatlı hayvan/tavuk yetiştiriciliği (Çevik, 2015; Erbaş, 2015) ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği (Özulucan & Deran, 2008; Usul & Top, 2010; Yazan & Kaya, 2011; Tunçez, 2011; Alagöz & Antepli, 2013; Taştan, Azaltun, & Mert, 2013; Taştan, 2014; Antepli, 2015) alanlarına yönelik uygulamalara odaklandığı görülmüştür. Bu çalışmaların ortaya koyduğu genel sonuç; canlı hayvan yetiştiriciliği faaliyetlerinin, standardın hükümlerine uygun olması sebebiyle TMS 41 kapsamında muhasebeleştirilmesi ve değerlendirilmesi gerektiğidir. Ayrıca bu çalışmalara göre canlı hayvanlar muhasebe kayıtlarına ya

satın alma ya da doğum yoluyla girerler. Her iki durumda da canlı hayvanların muhasebe kayıtlarına girmesi gerçeğe uygun değerle yapılmalıdır. Bu durumu desteklemek üzere bu çalışmalarda örnek muhasebe kayıtlarına yer verilmiş ve canlı hayvan yetiştiriciliğine yönelik Tekdüzen Hesap Planı için hesaplar önerilmiştir.

Bu çalışmanın konusuyla doğrudan ilişkili olan bitkiler ve meyve ağaçları konulu çalışmalardan ilkinde Cihangir (2010), TMS 41 ve ulusal düzenlemeler açısından meyve bahçelerindeki varlıkların değerlemesi ve amortisman konularını incelemiştir. Çalışmada meyvecilik işletmelerinde ağaç (kayısı ağacı) ve meyve (kayısı) maliyetleri TMS 41 ve yasal düzenlemelere göre hesaplanarak karşılaştırılmış ve meyvecilik işletmelerindeki faaliyetlerin mali tablolara aktarılmasında, TMS 41 ile SPK Tebliğinin birbiriyle örtüştüğü, ancak bu düzenlemelerin Türk Vergi Mevzuatındaki hükümlerden farklı yaklaşımları benimsediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yazara göre, mevcut Tekdüzen Hesap Planı meyvecilik işletmelerindeki faaliyetleri mali tablolara yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.

Aynı doğrultudaki başka bir çalışmada Aksoylu (2013), tarımsal faaliyetin alt dallarını meyve bahçesi ve tarla bitkisi olmak üzere iki model halinde örneklendirmiş ve canlı varlığın satın alma maliyeti hariç, dönemde katlanılan diğer maliyetlerin sonuç hesaplarında gider olarak kaydedilmesi ve hasat noktasındaki tarımsal ürünler ile canlı varlıkların net gerçeğe uygun değerinin gelir olarak dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca yazara göre canlı varlıklara amortisman ayrılması uygulaması gerçeğe uygun değer muhasebesinin temel prensibine aykırıdır.

Badem, Savcı, & Kılınç (2013), Türkiye’de çay yaprağı üretim sürecini TMS 41 açısından ele almışlar ve çay yaprağı tarımsal ürününün tohum ekimi, olgunlaşma ve hasat sürecinin tamamının TMS 41’de belirtilen tarımsal faaliyetler, muhasebeleştirme ve değerlendirme şartlarına tam olarak uyum sağladığını örnekler yardımıyla ortaya koymuşlardır.

Taştan (2013) ise, ceviz bahçelerinin amortisman ve değerlendirme işlemlerini TMS 41 ve Vergi Usul Kanunu çerçevesinde incelemiş ve TMS’nin tarımsal işletmelerin amortisman ve değerlendirme işlemleri için daha gerçekçi ve doğruya yakın düzenlemeler getirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yazar ceviz ağaçlarının “Canlı Varlıklar” hesap grubu altında “Meyve Ağaçları” hesabında muhasebeleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bitkiler ve meyve ağaçlarını konu alan bu dört çalışmanın ortak özelliği, meyve bahçelerine yapılan harcamayı 14 veya 16 ile başlayan (örneğin 161 Bahçe Bitkileri) bir hesapta muhasebeleştirmeleridir. TDHP’da tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesine uygun bir hesap grubu olmadığı için TMS 41 çerçevesinde yazarların böyle bir yaklaşım benimsemesi doğrudur. Bununla birlikte 12.11.2014 tarih ve 29173 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 30 ve 31 sıra no’lu tebliğler ile TMS 16 ve TMS 41 standartlarına “taşıyıcı bitkiler” kavramı eklenmiş ve standartlarda tanımlanan bu tür bitkilerin maddi duran varlık olarak muhasebeleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yapılan literatür taramasında

bu durumu dikkate alan yalnızca birer tane ulusal ve uluslararası çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışmadan ilkinde Kıymetli Şen & Karagül (2014), ceviz ağacını taşıyıcı bitki olarak nitelendirmişler ve maddi duran varlıklar hesap grubu içerisinde 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında ilk muhasebeleştirilmesini yapmışlardır. Ayrıca çalışmada yazarlar ceviz ağaçlarının TMS 16 hükümlerine göre maliyet ya da yeniden değerlendirme modellerine göre dönem sonu ölçüm işlemlerine örnekler vermişlerdir. Taşıyıcı bitki kavramını konu edinen ikinci çalışmada ise Damiana, Mănoiu, Bonaci, & Strouhal (2014), tarım sektöründe faaliyet gösteren şirketler, denetim şirketleri, profesyonel muhasebe ve finans şirketleri ve standart koyuculardan oluşan 74 firmaya 9 sorudan oluşan ve taşıyıcı bitkiler açısından UMS 41 ve UMS 16 standartlarını kıyaslamayı amaçlayan birer mektup göndermişler ve cevapları içerik analizine tabi tutmuşlardır. Yazarlar genel olarak çalışmada; bazı şirketlerin taşıyıcı bitkilerle ilgili standartlara getirilen değişikliği doğru bulduğu, çok azının doğru bulmadığı ve bazılarının da alternatif öneriler sunmak istedikleri sonuçlarına ulaşmışlardır.

Görüldüğü üzere tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesiyle ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermekle birlikte henüz yeterli düzeye ulaşamamıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda ulaşılan çalışmalar incelendiğinde daha çok büyükbaş hayvancılık işletmeleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bitkisel üretim faaliyetlerine odaklanan çalışmaların sayısı sınırlı sayıda olmakla birlikte, fındık meyvesi üretim sürecinde karşılaşılan mali işlemlerin muhasebeleştirilmesini konu edinen herhangi bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Oysa fındık meyvesi üretimi Türkiye’de bitkisel üretim türlerinden meyve bahçeciliği türü üretim tiplerinin önemlilerinden birisidir. Bu açıdan çalışmanın ilgili literatüre, bitkisel üretim faaliyetlerinin muhasebeye aktarılması ve taşıyıcı bitkilerle ilgili standartlarda yapılan değişikliğin uygulamaya yansıtılması konularında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

III. ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI

Çalışmanın bu bölümünde, teorik bölümde açıklanan bilgilerin uygulamasına örnek teşkil etmesi için fındık üretim sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin aktifleri arasında yer alan bir fındık bahçesine ilişkin mali nitelikli işlemlerinin muhasebeleştirilmesine yönelik örnekler verilmiştir.

Türkiye’de faaliyet gösteren şirketler mali işlemlerini Tek Düzen Muhasebe Sistemi çerçevesinde ve TDHP aracılığıyla muhasebeleştirmektedir. İşte bu noktada araştırmanın temel problemi ortaya çıkmaktadır. Yani Türkiye’de tarım sektöründe faaliyet gösteren şirketler, tarımsal faaliyetlerine ilişkin işlemlerini TMS’ye uygun olarak ve aynı zamanda TDHP çerçevesinde nasıl muhasebeleştirmelidirler? Buradan hareketle bu çalışmanın temel amacı, tarımsal faaliyet türlerinden biri olan fındık meyvesi yetiştiriciliği ve işlenmesi alanında Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin, fındık bahçelerine ilişkin mali işlemlerini TMS’ye uygun olarak nasıl muhasebeleştirmeleri gerektiğini ortaya koymaktır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmada örnek olay (vaka analizi) yöntemi benimsenmiş ve fındık sektöründe Türkiye’nin önde gelen firmalarından

Durak Fındık Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin fındık bahçelerine ilişkin muhasebe kayıtlarından örnekler verilmiştir. Böylelikle konuya ilişkin muhasebe kayıtlarının hayali örnekler üzerinden gösterilmesi yerine, fındık sektöründeki en büyük firmalardan birinin kayıtlarının verilmesi ve konunun bu kayıtlar üzerinden tartışılması sağlanmıştır. Bu noktada çalışmanın örneğini teşkil eden şirketin kısaca tanıtılmasında fayda vardır.

Durak Fındık 1960 yılında aile şirketi olarak Ordu’nun Ünye İlçesinde kurulmuştur. Yıllar itibarıyla faaliyet hacmini genişleterek istikrarlı bir büyüme eğilimi gösteren şirket, bugün toplamda bine yakın çalışanı ve Türkiye’nin çeşitli il ve ilçelerinde çok sayıda fındık kırma ve entegre üretim tesisiyle sektörde önde gelen şirketler arasına girmeyi başarmıştır. Şirket 2014 yılında, İstanbul Sanayi Odasının belirlediği İlk 500 Sanayi Kuruluşu sıralamasında 155, Türkiye İhracatçılar Meclisinin İlk 1000 İhracatçı sıralamasında ise 91. sırada yer almıştır. Şirketin temel faaliyetleri; fındık kırma, kavurma, kıyma ve füre yapımıdır. Bu faaliyetler sonucu satışa konu olan ürünleri ise çiğ (natürel iç) fındık, kavrulmuş bütün ve kıyılmış fındık ve fındık füresidir. Bu ürünlerden çiğ fındık çoğunlukla iç piyasada satışa sunulurken, diğerleri daha ziyade dış piyasaya satılmaktadır. Şirket hammadde olarak kabuklu fındık ihtiyacının büyük kısmını araçlardan temin etmekle birlikte kendi bahçelerinde yetiştirilen fındığı da üretim tesislerinde kullanmaktadır. Çalışmanın uygulama bölümü için Durak Fındık firmasının seçilmesinin nedeni de budur. Örnek işletme seçimi için yapılan ön araştırmada Orta Karadeniz bölgesinde aktiflerinde fındık bahçesi bulunan ve fındık yetiştirme faaliyetiyle ilgilenen başka bir işletmeye rastlanmamıştır.

Araştırmanın amacı kapsamında Durak Fındık mali işler müdürü ile yüz yüze görüşme yapılmış ve şirketin çeşitli büyüklüklerde toplam 50 dekar fındık bahçesi olduğu belirlenmiştir. Çalışmada mükerrerlikten kaçınmak amacıyla bu bahçelerden en büyüğü olan 13,848 dekarlık bir bahçenin verileri üzerinde durulacaktır. Bahçe Ünye ilçesinin Cürü mevkiinde yer almaktadır.

Yapılan görüşmede ilk olarak mali işler müdüründen şirketin fındık bahçelerine ilişkin mali işlemleri muhasebeleştirme yöntemi ve süreci hakkında bilgi alınmıştır. Alınan bilgilere göre şirket sadece fındık bahçelerinin ilk muhasebeleştirme kaydını yapmakta, bunun dışında fındıklıklarına ilişkin herhangi bir kayıt yapmamaktadır. TMS kriterlerine bakıldığında ise tarımsal faaliyetlere ilişkin mali işlemlerin “ilk muhasebeleştirme ve ölçme ve değerlendirme” başlıklarında ele alınması gerektiği görülmektedir. Bu sebeple araştırmanın bulguları TMS kriterlerinin tarımsal faaliyetler için öngördüğü muhasebeleştirme sürecine uygun olarak incelenecektir. Araştırmanın bulguları önce ilgili başlıkla alakalı olarak örnek işletmenin kayıtlarını vermek, daha sonra ise bu kayıtları TMS açısından değerlendirmek ve TMS açısından olması gereken kaydı önermek suretiyle sunulacaktır.

A. Fındık Bahçesinin İlk Muhasebeleştirme İşlemleri

Tarımsal faaliyetlerde kullanılan canlı varlık ya da taşıyıcı bitki niteliğindeki meyve bahçeleri iki şekilde temin edilebilir. Birincisi boş bir arazi satın alıp üzerine ilgili bitkilerin fidanlarını dikmek ve meyve vermeye

başlayıncaya kadar gerekli bakım işlemlerini yapmaktır. İkincisi ise meyve veren bir bahçeyi hazır olarak satın almaktır. Durak Fındık, aktiflerindeki fındık bahçelerinin temininde ikinci yolu izlemektedir. Şirketin mali işler müdürü 13,848 dekar büyüklüğündeki fındık bahçesinin 20 Nisan 2004 tarihinde 13.743,33 TL'ye banka havalesi ile alındığını ve bu işlem için aşağıdaki kaydın yapıldığını belirtmiştir.

20/04/2004	13.743,33	
250 ARAZİ VE ARSALAR 250.25 Ünye Cüri Fındıklık 102 BANKALAR		13.743,33
- Cüri bölgesinde 13,848 dekar fındıklık alımı		

Şirketin mali işler müdürü bu fındıklıkla ilgili 2005 yılında 946,78 TL'lik bir enflasyon düzeltmesi kaydı yapıldığını ve bu kayıttan sonra bugüne kadar bu bahçeye ilişkin herhangi bir muhasebe işlemi yapılmadığını belirtmiştir. Yani bu bahçenin aktif değeri şirketin finansal durum tablosunda (bilançoda) 14.690,11 TL olarak görünmektedir.

Şirketin sahip olduğu fındık bahçesi için uyguladığı muhasebe politikası TMS açısından değerlendirilecek olursa bazı önerilerde bulunmak gerekecektir. Şöyle ki; yukarıdaki kayıttan da görüldüğü üzere şirket, üzerinde fındık ocakları bulunan bir araziyi boş bir arazi gibi değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle muhasebe kaydında arazinin üzerindeki fındık bahçesinin ekonomik değerini göz ardı etmektedir. Şirketin mali işler müdürü bu yaklaşımın sebebini; “fındık ocakların araziden ayrı düşünülmemeyeceğini, araziden bağımsız olarak fındık ocaklarının ekonomik bir değer ifade etmeyeceğini (fındık ocağı topraktan sökülse satılamayacağını) ve ekonomik bir değeri olsa bile TDHP’da bu değer kaydedilebileceği bir hesabın olmadığını” belirterek açıklamıştır. Halbuki TMS araziler üzerindeki bitkileri ya “canlı varlık” ya da “taşıyıcı bitki” olarak tanımlamakta ve her iki durumda da tarımsal ürün elde etmede kullanılan bu bitkilerin ayrı bir varlık olarak muhasebeleştirilmesini öngörmektedir (TMS 41, prg. 10-13; Kıymetli Şen & Karagül, 2014, s. 35).

TDHP’da canlı varlık için öngörülen bir hesap grubunun olmaması sebebiyle çeşitli çalışmalarda bu varlıklar için TDHP’na eklenebilecek bazı hesaplar önerilmiştir. Örneğin Türkiye Muhasebe Standartları Kurumu tarafından yayınlanan hesap planı taslağında bir yıldan uzun süre kullanılacak olan canlı varlar için “23 Canlı Varlıklar” hesap grubu (TMSK, s. 7) öngörülmüştür. Akdoğan ve Sevilengül ise aynı nitelikteki canlı varlıklar için “21 Canlı Varlıklar” hesap grubunu (Akdoğan & Sevilengül, 2007, s. 57) önermişlerdir. Yani tarımsal üretime konu olan varlığın TMS hükümlerine göre canlı varlık olarak nitelendirilmesi durumunda bu hesap gruplarında yer alan bir hesapta muhasebeleştirilmeleri mümkündür. Taşıyıcı bitkiler ise maddi duran varlıklar gibi düşünülmüş ve TMS 16 hükümlerine tabi tutulmuştur (TMS 41, prg. 2).

TDHP’da Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda boş bırakılan hesap bulunmadığı için taşıyıcı bitkilerin “256 Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabının altında izlenmesi (Kıymetli Şen & Karagül, 2014, s. 42) uygun olacaktır. Buna göre Durak Fındık’ın 13.743,33 TL’ye satın aldığı fındık bahçesinin muhasebe kaydını TMS 16 hükümlerine uygun olarak yapmak için öncelikle arazi ve fındık ocaklarının toplam tutar içindeki payını ayrı ayrı tespit etmesi gerekecektir. TMS’de bu işlemin nasıl yapılacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sebeple fındık bahçesinin bulunduğu bölgede o bahçeye emsal sayılabilecek boş arazilerin piyasa fiyatları ile kıyaslama yapmak, arazi üzerindeki fındık ocaklarının değerini belirleme noktasında en uygun yaklaşım olacaktır. Aynı koşullardaki hiçbir boş arazinin, üzerinde fındık ocakları olan emsalden daha yüksek bir satış fiyatı olamayacağı bu yaklaşımın temel gerekçesidir. Bu bağlamda hem Ünye Ticaret Odası yetkilileriyle hem de çalışmaya konu olan fındık bahçesinin bulunduğu Cüri mevkiinde fındık tarımı yapan bazı çiftçilerle bölgedeki fındık bahçelerinin ve boş arazilerin fiyatları hakkında görüşme yapılmıştır. Çeşitli kişilerden elde edilen bilgiler derlendiğinde genel olarak Ordu ili bölgesinde bir fındık bahçesinin piyasa fiyatının benzer konumdaki boş bir arazinin piyasa fiyatının yaklaşık iki katı olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiyi desteklemek amacıyla Tablo 1’de verilen maliyet kalemlerinden hareketle boş arazi ile fındık bahçesi fiyatları arasındaki fark oransal olarak hesaplanmış¹ ve boş arazi fiyatının fındıklık fiyatına oranı 3/5 olarak tespit edilmiştir. Her iki oranda birbirlerine yakındır. Ancak Cüri mevki denize yakın bir konumda olması nedeniyle bu bölgede oran 4/5 dolaylarındadır. Bu bağlamda 13.743,33 TL değerindeki fındık bahçesinin yaklaşık 11.000 TL’lik kısmının arsa bedeli, kalanın ise fındık ocaklarının değeri olduğu varsayımıyla yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

20/04/2004	
250 ARAZİ VE ARSALAR	11.000,00
250.25 Ünye Cüri Fındıklık Arazisi	
256 DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR	2.743,33
256.03 Taşıyıcı Bitkiler	
256.03.01 Ünye Cüri Fındıklık	
102 BANKALAR	13.743,33
- Cüri bölgesinde 13,848 dekar fındıklık alımı	

¹ Beş yıl boyunca katlanılan oluşturma maliyetleri = 32.135 TL

Beş yıl boyunca yararlanılamayacak net gelir = 49.115 TL (Yıllık gelir(2.000 kg x 11TL) – Yıllık gider (12.177))

Hazır bahçe almak yerine boş araziye fındıklığa dönüştürmenin maliyeti = 32.135 TL + 49.115 TL = 81.250 TL

Yapılan görüşmeler neticesinde İnkur bölgesinde 10 dekarlık bir fındıklığın ortalama fiyatının 210.000 TL civarlarında olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre İnkur bölgesinde 10 dekarlık bir arazide fındıklık oluşturmak için 5 yıl boyunca katlanılan maliyetler (81.250 TL), hazır bir fındıklığın fiyatının (210.000 TL) % 38,7’sidir.

Çalışmanın teorik çerçevesinde fındık ocaklarının TMS'deki taşıyıcı bitki tanımına göre muhasebeleştirilmesi gerektiğinin gerekçeleri açıklanmıştır. Yine daha önce değinildiği gibi taşıyıcı bitkiler TMS 16 kapsamında Maddi Duran Varlıklar grubunda ele alınacağı ve hesap grubunda boş bir hesap olmadığı için yukarıdaki yevmiye kaydında fındık ocaklarının değeri 256 no'lu hesabın alt hesaplarında gösterilmiştir. Bu yevmiye kaydında tarihlerle ilgili belirtilmesi geren bir varsayım bulunmaktadır. Bilindiği gibi taşıyıcı bitki kavramı 2014 yılında TMS'ye girmiştir. Ancak örnek olayda fındık bahçesi 2004 yılında satın alınmıştır. O tarihte taşıyıcı bitki kavramı olmadığı için böyle bir kaydın da olmayacağı söylenebilir. Bunun için 2004 yılından itibaren fındık ocakları önce canlı varlık olarak değerlendirilip TDHP'da önerilecek bir hesapta muhasebeleştirilmeli ve 2014 yılında ilgili hesaptan 256 nolu hesaba aktarılmalıdır. Bununla birlikte çalışmanın amacı örnek olaya ilişkin yevmiye kayıtlarının yıllar itibariyle geçireceği evrelerin gösterilmesi değil, örnek olayın bugünkü geçerli mevzuata göre olması gereken kayıtlarının gösterilmesidir. Bu sebeple yukarıdaki kaydın tarihinde bugünkü mevzuatın geçerli olduğu varsayılmıştır.

Durak Fındık aktiflerine kattığı fındıklıkları bugüne kadar hazır olarak satın alma politikasını benimsemiştir. Ancak gelecekte boş bir arazi olarak fındık fideleri dikmek yoluyla bir fındıklık oluşturma ihtimali için veya böyle bir yol izlemek isteyen başka firmalara örnek oluşturması amacıyla bu politikanın benimsenmesi durumunda muhasebe açısından izlenmesi gereken yolun da açıklanmasında yarar vardır.

Teorik bölümde de belirtildiği gibi TMS 16'ya göre taşıyıcı bitkilerin yönetimin amaçları doğrultusunda kullanılacak hale getirilmesi için yapılan işlemler, işletmenin kendi inşa ettiği herhangi bir maddi duran varlık kaleminde olduğu gibi muhasebeleştirilirler (TMS 16, prg. 22A). Örneğin bir binayı satın almak yerine inşa etmeyi tercih eden işletme binanın arsa bedeli dışındaki tüm masrafları bina kullanıma hazır hale gelinceye kadar 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabında aktifleştirir. Bina bittiğinde bu hesapta biriken tutar 252 Binalar hesabına aktarılır. TMS 16 22A paragrafı aynı işlemin taşıyıcı bitkilerin meyve verir hale gelinceye kadarki yetiştirme süreci için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Buna göre Durak Fındık'ın Ünye İlçesinin başka bir bölgesi olan "İnkur" mevkiinde 10 dekar boş arazi alması ve araziyi fındıklığa dönüştürmesi varsayımına göre firmanın TMS açısından yapması gereken işlemler aşağıda değerlendirilmiştir.

Fındık fidanlarının toprağa dikilmesi işlemi, 6-8 fidanın bir arada (genellikle daire biçiminde) dikilerek ocak oluşturulması suretiyle gerçekleştirilir. Bir fındık ocağı altıncı yıldan itibaren normal verime ulaşır (MEB, 2011, s. 56-57). Tablo 1'de 10 dekar arazinin fındıklığa dönüştürülmesine ve yıllık rutin işlemlerine ilişkin veriler sunulmuştur. Tablo 1'deki ilk beş yılda yapılan işlemler ve katlanılan maliyetler TMS 16 22A paragrafındaki tabir ile "...taşıyıcı bitkilerin yönetimin amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilmesi için gerekli duruma ve yere getirilmeden önce..." ortaya çıkan işlemlerdir. Altıncı ve sonraki yıllar için

verilen işlem ve maliyetler ise fındık ocaklarının normal verime ulaşp, gelişimini tamamladıktan sonra her yıl rutin olarak gerçekleştirilecek işlemleri ifade etmektedir. Bu sebeple ilk beş yıllık süreç bahçenin oluşturulması, sonraki yıllardaki işlemler ise fındıklıkla ilgili faaliyetlerin sürdürülmesi olarak düşünülmelidir.

Tablo 1. 10 Dekarlık Fındık Bahçesine İlişkin Oluşturma ve Sürdürme Maliyetleri

Yıllar	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl	6. ve Sonraki Yıllar
Maliyet Kalemleri (TL)						
Arazi Bedeli	120.000	-	-	-	-	-
Fidan	3.600	-	-	-	-	-
Azotlu Gübre	727	727	727	727	727	727
Organik Gübre	3.350	3.350	3.350	3.350	3.350	3.350
İlaçlama	-	-	-	-	-	350
Bahçeleme (Işkın Kesimi)	-	-	850	850	850	850
Tırpan (Bahçe İçi Temizliği)	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400
Toplama	-	-	-	-	-	4.500
Nakliye (Harmana Getirme)	-	-	-	-	-	400
Patoz	-	-	-	-	-	300
Nakliye (Fabrikaya Getirme)	-	-	-	-	-	300
Toplam	127.677	5.477	6.327	6.327	6.327	12.177

Tablo 1’de görülen maliyet tutarları bahçelerin bulunduğu konuma (deniz kenarı, dağlık bölge, vb.) göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple maliyetlerin hesaplanmasında İnkur mevkiinde faaliyet gösteren 10 çiftçiden ilgili kalemler için 2015 yılı maliyet verileri toplanmış ve bu verilerin ortalamasını almak suretiyle Tablo 1 oluşturulmuştur. Böylelikle hayali veriler üzerinden işlem yapmak yerine daha gerçekçi veriler sunularak çalışmanın kalitesinin artırılması da amaçlanmıştır. Yapılan görüşmelerde ayrıca bölgede 2015 yılında 1 dekarlık fındıklıktan ortalama 200 kg fındık hasat edildiği ve 1 kg fındığın sezonunda ortalama 11 TL’ye satıldığı öğrenilmiştir. Yukarıdaki verilere göre Durak Fındık’ın İnkur mevkiinde satın aldığı ve fındıklığa dönüştürdüğü arazi için TMS’ye uygun olarak yapması önerilen yevmiye kayıtları, yıllar itibariyle aşağıda gösterilmiştir. Burada amaç işlemlere muhasebe tekniği açısından bakmak olduğu için kayıtlarda paranın zaman değeri dikkate alınmamıştır. İşlemlerde kolaylık olması açısından bütün ödemelerin kasadan yapıldığı varsayılmıştır. İlk yıl yevmiye kaydı şöyledir:

1. Yıl			
250 ARAZİ VE ARSALAR		120.000,00	
250.26 İnkur Fındıklık Arazisi			
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR		7.677,00	
258.02 İnkur Fındıklık Oluşturma			
100 KASA			127.677,00
- İnkur bölgesinde 10 dekar fındıklık arazisi bedeli ve oluşturma maliyetleri			

Yukarıda da değinildiği gibi TMS 16 hükümlerine göre arsa bedeli taşıyıcı bitkilerin yani fındıklığın oluşturulması için katlanılan maliyetlerden ayrılmalıdır. Örnekte arsa bedeli İnkur mevkiinde 2015 yılında yerleşim alanında olmayan, daha ziyade tarım yapmaya uygun boş arazilerin ortalama piyasa değeridir.

Tablo 1 incelendiğinde bütün maliyet kalemlerinin her yıl ortaya çıkmadığı görülecektir. Bu durum fındık yetiştiriciliğinin kendine has özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin ilaçlama işlemi fındık ocakları ile değil fındık meyvesi ile ilgilidir. Bu sebeple hasat yapılmayan yıllarda ilaçlama işlemi yapılmamıştır. Firmanın ikinci yılda yapması gereken kayıt şöyledir.

2. Yıl			
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR		5.477,00	
258.02 İnkur Fındıklık Oluşturma			
100 KASA			5.477,00
- İnkur bölgesinde fındıklık oluşturma maliyetleri			

Fındıklığın normal verime ulaşacağı altıncı yıla kadar katlanılan oluşturma maliyetleri her yıl yukarıda görüldüğü gibi 258 no'lu hesabın borcuna kaydedilir. Böylelikle beşinci yılın sonunda 258 no'lu hesabın kalını 32.135 TL olacaktır. Altıncı yılda fındıklık işletmenin normal verim alacağı ve hasat yapacağı hale geleceği için yapılmakta olan yatırım (fındıklık oluşturma işlemleri) tamamlanacak ve 258 no'lu hesapta biriken tutar aşağıdaki kayıtla 256 no'lu hesaba aktarılacaktır.

6. Yıl			
256 DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR		32.135,00	
256.03 Taşıyıcı Bitkiler			
265.03.02 İnkur Fındıklık			
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR			
258.02 İnkur Fındıklık Oluşturma			
- İnkur bölgesinde 10 dekar fındıklık yatırımının tamamlanması			32.135,00

B. Hasat Edilen Ürünün Aktifleştirilmesi

Her ne kadar TMS 41 tarımsal faaliyetleri muhasebeleştirme işlemlerini “ilk muhasebeleştirme ve ölçme ve değerlendirme” olmak üzere iki temel başlıkta incelemiş olsa da, hasat edilen ürünü doğrudan satışa konu olmayan, yani çeşitli üretim süreçlerinden geçiren işletmeler için tarımsal ürünün üretime verildiği aşamaya kadarki muhasebe işlemleri de açıklanmalıdır. Nitekim birçok işletme tarımsal faaliyet sonucu elde ettiği ürünü üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan doğrudan satışa sunmaktadır. Ancak örnek işletmede olduğu gibi bazı işletmeler tarımsal ürünlerini kendi tesislerinde hammadde olarak kullanırlar. Konuyla ilgili literatürde bu nokta ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Çünkü tarımsal ürünlerini hammadde olarak üretime sevk eden işletmelerin sayısı oldukça azdır. Literatürdeki bu boşluğa katkı sağlamak amacıyla tarımsal ürünün satılmayıp işletmede hammadde olarak kullanılmasına ilişkin TMS’ye uygun kayıtların sunulması önemlidir.

Durak Fındık mali işler müdürü ile yapılan görüşmede, şirketin fındıklıklarına ilişkin dönemlik olarak katlandıkları maliyetleri muhasebeleştirmedikleri ve hasat sonucu elde edilen ve hammadde olarak şirketin tesislerinde kullanılan fındığı aktifleştirmek için herhangi bir kayıt yapmadıkları öğrenilmiştir. Şirket yetkilisi buna sebep olarak fındıklıklardan elde edilen fındığın yıllık hammadde kullanımı içindeki payının yok denecek kadar az olmasını öne sürmüştür. Ayrıca bir iyi niyet göstergesi olarak hasat aşamasına kadar katlanılan maliyetlerin vergi matrahını düşürmesini istemediklerini ve bu yüzden gider olarak mali tablolara yansıtmadıklarını da belirtmiştir. Ancak muhasebenin tam açıklama kavramı gereği bütün işlemlerin defterlere ve mali tablolara yansıtılması önemli bir gerekliliktir. Bu yaklaşım Finansal Raporlama Standartlarına da ters düşmektedir. Bu sebeple Durak Fındık’ın Cüri bölgesindeki 13,848 dekar fındıklığına ilişkin yıllık masraflarını ve hasat edilen fındığın aktifleştirilmesini TMS hükümlerine uygun olarak muhasebeleştirmesi gerekmektedir. Bunun için önerilen kayıtlar hasat anına kadar olan ve hasat sonrası kayıtlar olmak üzere ikiye ayrılmalıdır. Hasat anına kadar olan kayıt şöyledir:

161 BAHÇE BİTKİLERİ 161.01 Tüketilebilir Canlı Varlık (Fındık) 100 KASA	15.477,91	15.477,91
- Cüri fındıklık hasata kadarki maliyetler (gübreleme, ilaçlama, bahçeleme, tırpan, toplama)		

Durak Fındık, fındıklıklarında ortaya çıkan maliyetleri muhasebeleştirmede için yapılan görüşmede yukarıdaki yevmiye kaydında görülen 15.477,91 TL değerindeki tutar Tablo 1’den uyarlanmıştır.² Burada

² Tablo 1’de 10 dekarlık fındıklığın hasat anına kadarki yıllık maliyetleri 11.177 TL olduğuna göre 13,848 dekarlık fındıklığın maliyetleri 15.477,91 TL olacaktır.

önemli olan tutardan ziyade hasat anına kadar katlanılan giderlerin yevmiye kaydında yazılacağı hesaptır. Akdoğan ve Sevilengül (2007), TDHP’da canlı varlıkların izlenebileceği bir hesap grubu olmaması nedeniyle bu varlıkların kısa vadeli olanları için “16 Canlı Varlıklar” hesap grubunu önermişlerdir (Akdoğan & Sevilengül, 2007, s. 46). Bu noktada hasat edilen ürünün canlı varlık kategorisine girip girmediği önem arz etmektedir. TMS 41, canlı varlıkları “tüketilen” ve “taşıyıcı” canlı varlık olmak üzere ikiye ayırmış ve taşıyıcı bitkilerden hasat edilen tarımsal ürünleri tüketilebilir canlı varlık olarak sınıflandırmıştır (TMS 41, prg. 43,44). Ayrıca TMS 41 hükümlerinin işletmenin taşıyıcı bitkilerinin ürünlerine hasat anına kadar uygulanacağı ve bunun sonrasında TMS 2 veya uygun olan bir standardın uygulanacağı (TMS 41, prg. 2, 3) daha önce belirtilmiştir. Bu bilgilerden hareketle taşıyıcı bitki niteliğindeki fındık ocaklarından elde edilen tarımsal ürün olan fındık meyvesinin hasat anına kadarki işlemlerinin tüketilebilir canlı varlık olarak Akdoğan ve Sevilengül’ün (2007) önerdiği “161 Bahçe Bitkileri” hesabının yardımcı hesabında aktifleştirilmeleri mümkündür. Ancak hasat edilen fındıklar bahçeden işletmeye getirildiğinde hammadde olarak kullanılacağı için aşağıdaki kayıtlarla 161 no’lu hesabın bakiyesi 150 no’lu hesaba aktarılmalıdır. Ayrıca hasat edilen fındığın bahçeden harmana (kurutma alanı) getirilmesi, patoz işlemine tabi tutulması ve işletmeye getirilmesi için katlanılan maliyetler de TMS 2 standardına tabi olup (TMS 41, prg. 3) bu hesapta muhasebeleştirilir. Duran Fındık’ın bu işlemler için yapması önerilen kayıt şöyledir:

150 İLK MADDE VE MALZEME	16.862,71	
150.01 Kabuklu fındık		
161 BAHÇE BİTKİLERİ		15.477,91
161.01 Tüketilebilir canlı varlık (fındık)		
100 KASA		1.384,80
- Cüri fındıklıkta hasat edilen fındık, patoz ve nakliye giderlerin hammadde hesabına aktarılması		

Duran Fındık’ın önerilen kayıtları yapması durumunda vergi matrahında bir azalma olmayacağı görülmektedir. Çünkü TMS tarımsal ürünler için katlanılan maliyetleri gider göstermeyi değil o ürünün aktifleştirileceği uygun bir hesap vasıtasıyla ürünün defter değerine yansıtılmasını öngörmektedir. Ayrıca TMS uyarınca yukarıda önerilen kayıtların yapılması durumunda tarımsal faaliyetlerle ilgili mali işlemlerde bütünlük sağlanacak ve mali tablolara yansıtılmayan bir işlem kalmayacaktır. Tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak işletmelerin yapması gereken son işlem ise ölçme ve değerlendirme işlemidir.

C. Ölçme ve Değerleme

Taşıyıcı bitkiler TMS 16 hükümlerine tabi oldukları için fındık ocaklarının dönem sonlarındaki ölçme ve değerlendirme işlemleri bu standardın öngördüğü yöntemlere tabidir. TMS 16 hükümlerine göre, işletmeler maddi duran varlıklarının muhasebeleştirme sonrası dönem sonundaki ölçümü için “maliyet”

ya da “yeniden değerlendirme” modellerinden birini seçerler. Muhasebe politikası olarak seçilen model maddi duran varlıkların tamamına uygulanır (TMS 16, prg. 29). Duran Fındık, aktiflerinde yer alan fındıklıkların dönem sonlarında ölçme ve değerlendirme işlemine tabi tutmamaktadır. TMS açısından bu uygulama fındıklıkların gerçeğe uygun değerinin mali tablolara yansıtılmaması sonucunu doğuracağı için doğru bir yaklaşım değildir. Şirket maliyet ya da yeniden değerlendirme modellerinden birini seçerek fındıklıklarının gerçeğe uygun değerini ölçmede kullanmalıdır. Bu bağlamda çalışmanın örneğini teşkil eden Cüri bölgesindeki fındıklığın muhasebeleştirilmesi sonrası ölçümünde önce maliyet modeline, daha sonra ise yeniden değerlendirme modeline göre yapılması gereken işlemlerin açıklanmasında fayda olacağı düşünülmektedir.

Maliyet modelini benimseyen bir işletme maddi duran varlıklarını maliyetinden birikmiş amortisman ve eğer varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları düşüldükten sonraki değeri ile finansal tablolarında gösterir (TMS 16, prg. 30). Bu hükümden hareketle Durak Fındık'ın her yıl fındıklıklarına amortisman ayırması ve değer düşüklüğü olup olmadığını belirlemesi gerekir. Bölge halkının büyük çoğunluğu geçimini fındık tarımından sağladıkları için fındık bahçeleri bölgede her zaman revaçta olma özelliğini korumaktadır. Yani fındıklıkların piyasa değeri her dönem artma eğilimindedir. Bu sebeple dönem sonlarında yapılan değer düşüklüğü testlerinde fındıklıklarda değer düşüklüğü olmadığı varsayılarak, sadece fındık ocaklarının amortismanına değinilecektir.

Çeşitli kaynaklarda fındık ocaklarının verimli ömrü ortalama 20-25 yıl olarak belirtilmiştir (MEB, 2011, s. 56; ÜTB, 2013, s. 10). Ayrıca bir varlığın yaralı ömrünün tahmin edilmesinde, işletmenin benzer varlıklara ilişkin deneyimlerinden hareket edilebileceği (TMS 16, prg. 57) düşüncesi ile Durak Fındık mali işler müdürüne fındık ocaklarının ekonomik ömrü hakkındaki fikri sorulmuş ve “25-30 yıl” cevabı alınmıştır. Son olarak 333 sayılı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği'nin fındık bitkisi için öngördüğü kullanım ömrünün de 25 yıl olması fındık ocaklarının faydalı ömrünün 25 yıl, amortisman oranının ise % 4 olarak kabul edilebileceğinin gerekçeleridir. Bilindiği gibi bir varlığın amortismanına tabi tutarı kalıntı değeri düşülerek belirlenir (TMS 16, prg. 53). Fındık ocaklarının verimli ömürleri sonunda mobilya sanayi gibi bir sektörde önemli bir değerle hammadde olarak kullanılma imkanı bulunmamaktadır. Ancak yakacak odun olarak değerlendirilebilecekleri için kalıntı değerleri çok düşüktür. Bu sebeple fındık ocaklarının amortismanına tabi tutarının belirlenmesinde kalıntı değeri ilk yıllarda dikkate alınmamış, kalıntı değer tahmini son yıllara bırakılmıştır. Bu veriler ışığında Cüri bölgesindeki fındıklık için şirketin doğrusal amortisman yöntemini kullanarak yapması gereken amortisman kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	109,73	
730.07. Amortisman Giderleri		
730.07.25. Cüri Fındıklık Amortismanı		
257 BİRİKMiŞ AMORTİSMANLAR		109,73
257.04. Taşıyıcı Bitkiler		
257.04.01 Cüri Fındıklık		

Maliyet modelini seçen işletme her yıl yukarıdaki kaydı yaparak amortismanına tabi tutarı 25 yıl boyunca sistematik olarak dağıtır. Bu yaklaşım ancak varlığın gerçeğe uygun değerinde önemli değişimler olmadığı durumda geçerli olabilir. Bununla birlikte daha öncede belirtildiği gibi bölge halkının büyük oranda geçimini fındık tarımından sağlaması fındıklıkların değerinde dönemler itibariyle artışlara neden olmaktadır. Bu sebeple alternatif yaklaşım olarak Durak Fındık'ın taşıyıcı bitki niteliğindeki fındık ocaklarının dönem sonundaki ölçümü için "yeniden değerlendirme" modelini seçmesi daha uygundur. Bu yaklaşımın seçilmesi fındık ocaklarının gerçeğe uygun değerinin güvenilir olarak ölçülebilmesine bağlıdır. Gerçeğe uygun değeri güvenilir olarak tespit edilen fındık ocakları finansal tablolarda yeniden değerlendirilmiş tutarı üzerinden gösterilir. Bu tutar yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü zararlarının indirilmesiyle ulaşılan değerdir (TMS 16, prg. 31). Durak Fındık'ın muhasebe politikası olarak yeniden değerlendirme modelini benimsediği ve Cüri bölgesindeki fındık ocakları için yaptırdığı değerlendirme sonucunda ekspertiz raporunda fındıklığın gerçeğe uygun değerinin dönem sonunda 3.450,00 TL olduğu varsayımına göre yapılması önerilen kayıt şöyledir³:

256 DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR	850,16	
256.03 Taşıyıcı Bitkiler		
256.03.01 Ünye Cüri Fındıklık		
257 BİRİKMiŞ AMORTİSMANLAR		34,01
257.04. Taşıyıcı Bitkiler		
257.04.01 Cüri Fındıklık		
522 MDV YEN. DEĞ. ARTIŞLARI		816,15
- Cüri bölgesinde fındıklığın yeniden değerlemesi		

Yeniden değerlendirme işlemi sonucu yapılan kaydın nihayetinde Cüri bölgesindeki fındık ocaklarının brüt defter değeri 3593,49 TL, birikmiş amortisman tutarı ise 143,74 TL olarak güncellenmiştir. TMS 16'da belirtildiği gibi fındık ocaklarının yeniden değerlendirme sonucunda defter değerinde meydana

³ Net defter değeri: 2.743,33 – 109,73 = 2.633,60

Yeniden değerlendirme oranı: 3.450,00 / 2.633,60 = 1,3099

Fındık ocaklarının yeniden değerlendirilmesi & değer artışı: 2.743,33*1,3099=3.593,49 & 3.593,49-2.743,33=850,16 Birikmiş amortismanın yeniden değerlendirilmesi & değer artışı:109,73 * 1,3099 = 143,74 & 143,74 - 109,73 = 34,01

gelen 816,15 TL tutarındaki artış ise, doğrudan özkaynak hesap grubunda yeniden değerlendirme değer artışı olarak (TMS 16, prg. 39) 522 no'lu hesapta muhasebeleştirilmiştir.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin en eski faaliyetlerinden biri olan tarım, beslenme gibi en temel fizyolojik ihtiyacın karşılanmasını sağladığı için önemini hiçbir dönemde yitirmemiştir. Bunun yanı sıra diğer sektörlere girdi sağlaması bakımından da ülke ekonomilerinde ayrıca bir öneme sahiptir. Fakat tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ekonomik verilere ve bu verilerin üretilmesini sağlayan muhasebe uygulamalarına gereken önemi göstermedikleri için tarım muhasebesi alanı Türkiye’de ve dünyada yeterince gelişme gösterememiştir. Tarımsal faaliyetler için uluslararası düzeyde UMS 41, ulusal düzeyde ise TMS 41 “Tarımsal Faaliyetler” adıyla bir standart getirilmesi ile bu durum değişmiş ve tarım işletmelerinde muhasebenin önemi artmaya başlamıştır. Bu öneme binaen çalışmada tarım sektörünün iki temel faaliyet alanından biri olan bitkisel üretim faaliyetleri TMS açısından irdelenmiştir. Çalışmada çok sayıdaki bitkisel üretim türünden fındık üretimine odaklanılmıştır.

Meyve bahçeciliği ile ilgili tarımsal faaliyetlerden birisi olan fındık tarımı Karadeniz bölgesinin önemli bir geçim kaynağını oluşturmaktadır. Fındık meyvesi fındık ocağından elde edilen tarımsal üründür. Fındık ocaklarının dikilip büyümesinden mahsul verir hale gelmesine ve tarımsal ürün olan fındık meyvesinin hasat edilmesine kadar geçen süreçte yapılan işlemler 2014 yılında yapılan değişikliğe kadar TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardında belirtilen tarımsal faaliyet sayılma şartlarına uyum göstermekte iken bu tarihten itibaren standarda “taşıyıcı bitki” kavramı getirilmiş ve taşıyıcı bitkiler TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı kapsamına dahil edilmiştir. Fındık meyvesinin elde edildiği fındık ocakları ise standartlarda belirtilen taşıyıcı bitki olma özelliklerine tam uyum sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada fındık ocakları taşıyıcı bitki olarak nitelendirilerek, fındık yetiştiriciliği alanında faaliyet gösteren işletmelerin fındık ocaklarını TMS 16 hükümlerine göre nasıl muhasebeleştirmeleri gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada örnek olay yöntemi benimsenmiş ve Türkiye fındık sektöründe önemli bir yeri olan Durak Fındık A.Ş. işletmesinin fındık bahçelerinden birinin verileri üzerinde durulmuştur. Çalışmada fındık ocaklarının taşıyıcı bitki olarak ilk muhasebeleştirilmesi ve dönem sonu ölçme ve değerlendirme işlemleri önce örnek işletmenin fiili kayıtlarını vermek ve daha sonra bu kayıtların TMS 41 ve TMS 16 açısından olması gereken şekliyle kıyaslamasını yapmak suretiyle açıklanmıştır.

Taştan (2013), Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği uyarınca meyve ağaçlarının hangi hesap grubunda ve hangi hesap içerisinde muhasebeleştirilmesi gerektiği açıklanmadığını ve muhasebe uygulayıcılarının kendi görüşleri, yorumları ve uzman kişilerin önerileri doğrultusunda kayıt yapmakta olduklarını (Taştan, 2013, s. 27) belirtmiştir. Durak Fındık mali işler müdürüyle yapılan görüşmede bu kaniya paralel bir sonuca ulaşılmıştır. Şöyle ki; şirket, aktiflerinde bulunan fındıklıkların sadece ilk muhasebeleştirme kaydını

yapmakta ve yıl içinde fındık hasadına kadar ortaya çıkan maliyetleri ve dönem sonunda fındıklığın gerçeğe uygun değerini ölçme işlemlerini göz ardı etmektedir. Ayrıca ilk muhasebeleştirme kaydında da TMS 16 hükümlerine aykırı olarak fındık ocaklarının değeri ile ocakların üzerinde bulunduğu arsanın değerini aynı hesapta (250 Arazi ve Arsalar) muhasebeleştirmektedir. Oysa TMS 16'ya göre arazi ve arsalar istisnai durumlar dışında yıpranmaya tabi olmadıkları için üzerinde bulunan bina, canlı varlık veya taşıyıcı bitki gibi varlıkların değerinden ayrı kaydedilmelidir. Fındık ocaklarının ise üzerinde bulunduğu arsadan farklı olarak bir kullanım ömrü bulunmaktadır. Bu yüzden kullanım ömrü boyunca standartta geçen yöntemlerden biri ile amortismanına tabi tutulmalıdırlar. Bunun için taşıyıcı bitkiler Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda en uygun hesap olan 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar Hesabının alt kırılımında izlenmelidirler.

İlk muhasebeleştirme işleminden sonra hasat anına kadar fındıklıklarda ortaya çıkan maliyetlerin muhasebeleştirilmesi gündeme gelmektedir. Örnek işletme çeşitli sebeplerle bu işlemlerin kayıtlarını yapmadığını belirtmiştir. Ancak muhasebenin tam açıklama kavramı gereğince bir dönemde ortaya çıkan bütün mali nitelikli işlemlerin kayıtlara ve mali tablolara yansıtılması gerekmektedir. TMS 41 hükümlerine göre taşıyıcı bitkiler duran varlık sınıfında değerlendirilmekle birlikte, taşıyıcı bitkilerden elde edilen tarımsal ürünler hasat anına kadar TMS 41 hükümlerine tabidir. Buradan hareketle fındık üretimi için dönem boyunca katlanılan gübreleme, ilaçlama, bahçeleme, tırpan ve toplama maliyetleri TDHP'na önerilen bir hesap grubu olarak "16 Canlı Varlıklar" altında yer alan "161 Bahçe Bitkileri" hesabının alt hesabında "Tüketilebilir canlı varlıklar" adıyla izlenebilir. Hasattan sonra fındıklar örnek işletmede olduğu gibi işletmenin tesislerinde işlenecekse 150, doğrudan satışa sunulacaksa 152 no'lu hesaplara aktarılır. Nitekim TMS 41 hasat anından sonra işlemlerin TMS 2 Stoklar standardı hükümlerine göre gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

Son olarak çalışmada örnek işletmenin fındık ocaklarını dönem sonunda ölçme ve değerlendirme işlemine tabi tutmadığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise fındıklıkları ayrı bir varlık olarak aktifleştirmeyip arazi ve arsalar hesabının içinde ele almasıdır. TMS 16 açısından yukarıda belirtildiği şekliyle ayrı bir duran varlık hesabında aktifleştirilen fındık ocakları dönem sonunda "maliyet" ya da "yeniden değerlendirme" modellerinden biriyle ölçülmelidir. Yöre insanının büyük çoğunluğu geçimini fındık tarımından gerçekleştirmesi fındık bahçelerine olan talebi artırmakta ve yıllar itibariyle fındıklık fiyatları artan bir eğilim izlemektedir. Başka bir ifadeyle fındık bahçelerinin gerçeğe uygun değeri her dönem artmaktadır. Bu sebeple şirketin muhasebe politikası olarak yeniden değerlendirme modelini benimsemesi maliyet modeline göre daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Böylelikle taşıyıcı bitki olarak fındık ocaklarının gerçeğe uygun değeri şirketin mali tablolarına yansıtılmış olacaktır.

Son söz olarak yapılan literatür taramasında Türkiye'de tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesini konu edinen çalışmaların kısıtlı sayıda olduğu ve bunlar içinde bitkisel üretim faaliyeti ile ilgili çalışmaların ise yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Taşıyıcı bitki kavramı ise sadece tek bir çalışmada

ele alınmıştır. Kıymetli Şen & Karagül (2014) bu çalışmada ceviz ağaçlarını taşıyıcı bitki olarak değerlendirmişler ve konuyu hayali örnekler üzerinden açıklamışlardır. Fındık ocakları ise ceviz ağaçlarından yaralı ömürleri, kalıntı değerleri ve hasat anına kadarki maliyetleri açısından oldukça farklı bir bitki türüdür. Bu bağlamda çalışmanın ilgili literatüre katkı yapacağı umulmaktadır. Gelecek çalışmalarda farklı özelliklere sahip taşıyıcı bitki ve canlı varlıkların konu edinilmesinin ve konunun örneğin tarımsal faaliyetlere verilen devlet teşvikleri gibi farklı bir açıdan ele alınmasının olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N., & Sevilengül, O. (2007). Türkiye Muhasebe Standartlarına Uyum İçin Tekdüzen Hesap Planında Yapılması Gereken Değişiklikler. *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi*(84), 29-70.
- Aksoylu, S. (2013, Mart). Tarımsal Faaliyetlerin Türkiye Muhasebe Standardı 41 (TMS 41)'e Göre Muhasebeleştirilmesi: Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 65-78.
- Alagöz, A., & Antepli, A. (2013). Canlı Varlıklarda Değer Tespiti ve Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*(3), 107-124.
- Antepli, A. (2015). Canlı Varlıklarda Maliyetlerin 7/B Seçeneği İle İzlenmesi ve Uygulama Örneği. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 2(1), 1-18.
- Badem, A. C., Savcı, M., & Kılınc, Y. (2013). Türkiye'de Çay Yaprağı Üretimi ve TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı Uygulaması. *MÖDAV*(3), 115-147.
- Büyükepecki, S., & Kağıtçı, A. (2015). Tarımsal Faaliyetlerin Tms 41'e Göre Muhasebeleştirilmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 105-113.
- Cihangir, A. E. (2010). *Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde Zirai İşletmelerde Muhasebe Uygulaması: Meyvecilik İşletmelerinde Bir Uygulama*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Yüksek Lisans Tezi.
- Cretu, R. C., Cretu, R. F., & Muscanescu, A. (2014). Comparative Analysis of Strategic and Tactical Decisions in Agriculture Under the IAS 41 Standard in the Context of the Emerging Markets. *Procedia Economics and Finance*, 15, 1641-1646.
- Çevik, Z. (2015). *TMS 41 Çerçevesinde Kanatlı Kümes Hayvanlarının Değerleme ve Raporlanması*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Damiana, M. I., Mănoiu, S. M., Bonaci, C. G., & Strouhal, J. (2014). Bearer Plants: Stakeholders' View on the Appropriate Measurement Model. *Accounting and Management Information Systems*, 13(4), 719-738.
- Erbaş, M. M. (2015). *Tavukçuluk İşletmelerinde Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standartları-41 Kapsamında Ürün Maliyet Hesaplamaları, Muhasebeleştirilmesi ve Uygulama*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Eskin, İ., & Güvemli, B. (2015, Nisan). Bir Alabalık Üretim Tesisinde Kobi TFRS'ye İlk Geçiş Uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89-104.
- Feleaga, L., Feleaga, N., & Raileanu. (2012). Theoretical Considerations About Implementation of IAS 41 in Romania. *Theoretical and Applied Economics*, 19(2), 31-38.
- Gökgöz, A. (2012a). Tarımsal Faaliyetlerde Gerçeğe Uygun Değerin Tespiti ve Muhasebeleştirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 95-108.

- Gökgöz, A. (2012b). Tarımsal Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*(2), 41-54.
- İçöz, A. (2015). TMS 41 Çerçevesinde Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesinde Karşılaşılan Sorunlara Öneriler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1230-1235.
- Kıllı, M., & Hatunoğlu, Z. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Muhasebesi Yazımına Tarihsel Bir Bakış. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Kırhoğlu, H., & Gökgöz, A. (2012). TMS 41 Çerçevesinde Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesi: Su Ürünleri Sektörü Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 107-127.
- Kıymetli Şen, İ., & Karagül, A. A. (2014). Yeni Bir Maddi Duran Varlık Sınıfı Olarak Taşıyıcı Bitkiler: Muhasebeleştirme ve Ölçme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*(3), 27-48.
- Mateş, D., & Grosu, V. (2008). Evaluating and Recognising Biological Assets and Agricultural Activities According to IAS 41. *Lucrari Stiintifice-Seria Agronomie*, 51, 457-462.
- MEB. (2011). *Bahçecilik Fındık Yetiştiriciliği*. Mesleki ve Teknik Eğitim Programlar ve Öğrenme Materyalları:
http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/F%C4%B1nd%C4%B1k%20Yeti%C5%9Ftiricili%C4%9Fi.pdf adresinden alındı
- Özulucan, A., & Deran, A. (2008). 41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41), Vergi Usul Kanunu ve Tekdüzen Hesap Planı Açısından Küçük ve Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerleme İşleminde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(25), 1-22.
- Taştan, H. (2013, Ekim). Ceviz Bahçelerinde Türkiye Muhasebe Standartları-41 ve Vergi Usul Kanunu Uyarınca Amortisman Ayrılması ve Değerlemesinin Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25-38.
- Taştan, H. (2014). Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Vergi Usul Kanununa (VUK) Göre Büyükbaş Canlı Varlıklar İçin Amortisman Ayrılmasının Karşılaştırmalı İncelenmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 175-184.
- Taştan, H., Azaltun, M., & Mert, H. (2013). Büyükbaş Canlı Varlık İşletmelerinde TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardının Uygulanmasına Eğitsel Bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(2), 117-130.
- TMSK. (2005). *TMS 16 Maddi Duran Varlıklar*. Ocak 21, 2016 tarihinde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu:
http://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2015/TMS/TMS16.pdf adresinden alındı
- TMSK. (2006). *TMS 41 Tarımsal Faaliyetler*. Ocak 21, 2016 tarihinde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu:
http://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2015/TMS/TMS41.pdf adresinden alındı
- TMSK. (tarih yok). *Hesap Planı Uygulama Genel Tebliği*. Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu. Şubat 21, 2016 tarihinde https://obs.kastamonu.edu.tr/oibs/akademik/shr_files/20255_tmsk_hesap_plani_taslagi.pdf adresinden alındı
- Tokay, S. H., & Deran, A. (2011). Tarım Sektöründe ve Tarım Sektörünün Önemli Bir Alt Dalı Olan Meyve Bahçesi İşletmelerinde Muhasebenin Gereği, Belge ve Defter Düzeni. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 40-55.
- Tuğay, O. (2013). Türkiye Muhasebe Standardı 41'e Göre Canlı Varlıkların Gerçeğe Uygun Değerinin Tespiti ve Muhasebeleştirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 148-165.
- Tunçez, H. A. (2011). Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standartları 41 Çerçevesinde Canlı Varlıklara İlişkin Amortisman İşlemleri ve Karşılaştırılması. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 69-84.

- H.Yazarkan / Üretim İşletmelerine Ait Fındık Bahçelerine İlişkin Mali İşlemlerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi: Durak Fındık A.Ş. Örneği*
- Usul, H., & Top, T. (2010, Mayıs). TMS 41'e Göre Büyükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Değerlemesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 65-76.
- ÜTB. (2013, Ağustos 2013). *Fındık Toplama-Hasat-Kurutma Yöntemleri Üzerine Araştırma ve Fizibilite Çalışması*. Ünye Ticaret Borsası: <http://www.unyetcb.org.tr/page/show/59-raporlar.html> adresinden alındı
- Yazan, Ö., & Kaya, U. (2011, Ocak). Canlı Varlıkların Türkiye Muhasebe Standardı 41'e Göre Muhasebeleştirilmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(1), 27-42.

SUMMARY

Agriculture remains an important sector for human beings as it supplies required basic inputs to sustain human life. Therefore, there are many businesses operating in the agricultural sector in the world. However, it is also known that the businesses don't pay enough attention to accounting transactions related to agricultural activities due to various reasons. While reviewing the literature on agricultural accounting it was noted that the situation was not so different. With the publication and implementation of the IAS, gaps in literature and practice are slowly closing in recent years that is to say there is an increasing emphasis on agricultural accounting for both practitioners and academics. In this context, the starting point of the study is developing suggestions for businesses that operating in the agriculture sector in Turkey on how accounting records should be within TAS as an extension of Uniform Chart of Accounts. However, the agricultural sector is a very large sector which contains various plant products different from each other in terms of features and also it contains livestock products. Accounting of the different products is varied in the context of TAS so in this study, it has been focused on hazelnut cultivation which is one of the agriculture products. The aim of the study is to offer suggestions about which accounting transactions should be done coherently to the TAS from capitalization the multi-stemmed shrubs to end of term assessment and evaluation for manufacturing companies dealing with hazelnut cultivation.

According to intended purpose firstly hazelnut cultivation has been evaluated in terms of IAS 41 Agriculture then the case study method has been adopted and submitted samples for the practice based on real data of a hazelnut grove whose owner is Durak Hazelnut Corporation, one of the important companies in hazelnut industry in Turkey.

After hazelnut cultivation has been examined in terms of IAS 41 it has revealed that multi-stemmed shrubs provide full compliance to "bearer plants" concept which was the result of amendments to IAS 16 and IAS 41 in 2014.

The amendment defines a bearer plant as a living plant that:

- is used in the production or supply of agricultural produce;
- is expected to bear produce for more than one period;
- and has a remote likelihood of being sold as agricultural produce (except for incidental scrap sales)

The results of evaluation multi-stemmed shrubs in terms of these properties are as follows:

- Multi-stemmed shrubs are used to produce hazelnut as an agriculture product
- It is expected to harvest nuts from a multi-stemmed shrubs for about 25-30 years
- It has insignificant residual value (for example if a plant is sold as firewood)
- It is not cultivated as a major product for harvesting

As appears multi-stemmed shrubs of hazelnut complies with all the criteria which are related to bearer plants that mentioned in IAS 41 and IAS 16. It is decided that bearer plants should be accounted for in the same way as property, plant and equipment in IAS 16. Therefore all expenses incurred to hazelnut cultivation should be accounted according to IAS 16. Likewise, the standard left the land which is related to agricultural activity out of the scope. The produce growing on the bearer plants are living creature. Therefore hazelnuts obtained from multi-stemmed shrubs should be accounted according to IAS 41 agricultural activity standards.

In conclusion, it is useful to summarize the results obtained by examining the accounting records of the company. Firstly, it is determined that the company made only initial recognition of hazelnuts orchards which is available in the company's assets. However, the company ignored costs incurred up to the end of the hazelnut harvest and fair value measurement of orchards. Also, it was revealed that the value of multi-stemmed shrubs and hazelnut orchards were recorded in the same account (250 Land) contrary to the provisions of IAS 16. However, the value of lands should be recorded separately from the value of buildings, living beings or bearer plants which are located on itself because lands are not subject to wear, except in exceptional circumstances according to TAS 16. In fact, multi-stemmed shrubs have lifetime unlike the lands. Therefore, they should be depreciated along their lifetime according to one of the methods listed in relevant standard. They should be monitored in the sub-segment of the 256 Other Tangible Assets Account as a most appropriate account in the Tangible Assets Account group.

After the initial recognition, the issue of accounting of costs arising in orchards until the harvest time come to the fore. The company stated that they don't make records of this process because of many reasons. Whereas agricultural products derived from bearer plants are subject to the provisions of IAS 41 until the harvest time. Therefore fertilizing, disinfecting, preparing the garden for harvest, scything and harvesting costs which are incurred during the hazelnut producing should be monitored in sub-account of "161 Garden Plants" named as "Consumable Biological Assets" under the "16 Biological Assets" account according to Turkish Uniform Chart of Accounts.

Finally, it is determined that there is no measurement and valuation process of the multi-stemmed shrubs at the end of the period in the company. Because the company is considering the orchards in the land account instead of capitalizing it separately as a different asset. Multi-stemmed shrubs that capitalized as a separate fixed assets as mentioned above should be measured one of the "cost" or "re-evaluation" models at the end of the period in terms of IAS 16.

Uluslararası Vergi Sorunları Bağlamında Belçika Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi

Haluk EGELİ*

Abdulkerim EROĞLU**

ÖZ

Küreselleşen dünyada ekonomi literatürünü ilgilendiren birçok gelişme yaşanmıştır. Şüphesiz bunlardan en önemlilerden biri de vergilendirme ile ilgilidir. Nitekim küreselleşmeyle birlikte şirketler ulusal sınırların dışına çıkmış, bununla birlikte üretim faktörleri daha hareketli hale gelmiştir. Söz konusu gelişmelerin ışığında uluslararası vergilendirme son derece önemli hale gelmiştir. Çalışmada öncelikle uluslararası vergilendirme sorunları ele alınmış, daha sonra bu çerçevede Belçika vergi sistemi değerlendirilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla da ülkenin vergi sistemi bütün olarak göz önüne alınmıştır. 2000 yılında Belçika vergi sisteminde yapılan reformlardan hedeflenen sonuçlara ulaşılamadığı görülmektedir. Amaçların nicel olmaktan ziyade nitel olması amaçların ulaşması önündeki en önemli engel olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Vergilendirme, Belçika Vergi Sistemi

JEL Sınıflaması: H20, K34

Evaluation of Belgium Tax System with the Respect to International Taxation Problems

ABSTRACT

Economic agents have experienced many developments during the globalization. Undoubtedly, one of the most important of them is about the taxation. Companies have crossed beyond national borders, and production factors have become more active, as a matter of fact. In view of these facts, international taxation becomes of basic importance. In the study, international taxation problems have been studied, and latter, Belgium tax system has been evaluated in this framework. In order to understand topic well, country's tax system has studied as all. In 2000, targeted aims of the Belgian tax system reforms could not be reached. The most considerable barriers to achieving the aims of the reform was objectives to be qualitative rather than quantitative.

Key Words: International Taxation, Belgium Tax System

JEL Classification: H20, K34

GİRİŞ

Uluslararası vergi sorunları sadece devletlerin kendi iç hukuk düzenlemelerinden dolayı değil; aynı zamanda hem doğrudan hem de dolaylı olarak ekonomik ilişkilerde buldukları ülkelerin hukuksal düzenlemeleriyle yakından ilişkilidir. 1980'li yıllardan sonra neoliberal iktisat akımlarının etki alanını genişletmesiyle büyük bir hız kaydeden küreselleşme; ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra finansal akımlarında artmasına yol açmıştır.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, haluk.egeli@deu.edu.tr

** Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, abdulkerim.eroglu@deu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 07.03.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 02.07.2016)

Doi Number: 10.18657/yeabu.85806

Daha eski dönemlere dayansa da, bu yıllardan itibaren vergilendirme yetkisinin ölkeler arasında nasıl paylaşılacağı daha çok tartışılır bir hal almıştır.

Ekonomik bütünleşmelerle ölkeler gruplarının meydana gelmesi, Soğuk Savaş döneminin geride kalması, Dünya Ticaret Örgütünün kurulması gibi gelişmelerden sonra uluslararası ticaret için sınırlar neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.

İki taraflı olarak bakıldığında vergi sorunlarının çözümü için herhangi bir anlaşmaya taraf olmayan veya diğer ölkelerle bu doğrultuda herhangi bir anlaşma yapmaya yanaşmayan ölkelerin küreselleşmeyi yavaşlattığı görölmektedir. Diğer yandan küreselleşmeyi sınırsız bir şekilde destekleyen ve yoğun finansal akımlara maruz kalan ölkeler kendi ulusal ekonomilerini riske atmaktadırlar. Özellikle bu ölkelerin henüz gelişmemiş bir ekonomik yapıya sahip olması onları finansal akımların dışarıya çıkma tehdidine karşı ciddi bir şekilde savunmasız bırakmaktadır. Bu açıdan diğer ölkelerle yapılacak ekonomik işbirlikleri ve vergi alanında gerçekleştirilecek önleyici ve teşvik edici reformların dikkatli bir şekilde belirlenmesi önemli olmaktadır.

Çalışmada Belçika vergi sistemi ve Belçika vergi sisteminin uluslararası vergisel düzenlemeler açısından nasıl ele alındığı, bu düzenlemelerin vergisel düzenlemeler üzerindeki etkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle uluslararası vergi sorunları kavramsal ve teorik çerçevede ele alınacak ve daha sonra Belçika vergi sistemi değerlendirilecektir.

I. ULUSLARARASI VERGİ SORUNLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küreselleşme süreciyle birlikte ticari, üretim ve finansal faaliyetlerin uluslararası arenada hareket kabiliyetlerinin artmasıyla birlikte devletler arası hukukta bir takım vergisel sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar genel olarak; “uluslararası çifte vergilendirme”, “elektronik ticaretin vergilendirmesi”, spekülatif hareketlerin vergilendirmesi”, transfer fiyatlandırması”, “vergi rekabeti”, “vergi cennetleri”, tercihli vergi rejimleri” olarak sayılabilir.

A. Uluslararası Çifte Vergilendirme

Aynı vergilendirme döneminde, aynı vergi yükümlüsünün, aynı vergi konusunda, aynı vergi türünden birden fazla devlet (aynı düzeydeki vergilendirme otoriteleri) tarafından vergilendirilmesi uluslararası çifte vergilendirme olarak tanımlanabilir (yatay çifte vergilendirme). Aynı şekilde federal devlet içinde de federe devletler ile federal devletin (farklı düzeydeki vergilendirme otoritelerinin) vergilendirme rejimleri de çifte vergilendirme sorununa neden olabilmektedir (dikey çifte vergilendirme).

Genel tanım itibarıyla meydana gelen bir çifte vergilendirme sorunu eğer fiili olarak gerçekleşmemişse “gerçek olmayan çifte vergilendirme” söz konusu olur (Pehlivan ve Öz, 2014: 92). Örneğin X ülkesinden Y ülkesine tıbbi bir cihaz ithal edildiğini ve bu cihazın satışından elde edilen kazancın hem X hem de Y ölkelerinde vergilendirildiği düşünöldüğünde bu durumda çifte vergilendirme durumu hem fiili hem de teknik olarak meydana gelmiştir. Ancak ölkelerden birinde sağlık alanında yapılan teşviklerden bu tıbbi cihazın

faýdalanmasıyla birlikte gerçek bir vergi yükünün kalmaması gerçek olmayan bir çifte vergilendirme sorununu oluşturur.

Çifte vergilendirmeyi engellemek için genellikle “mahsup” ve “istisna” yöntemleri kullanılır. Uluslararası çifte vergilendirme anlaşmasının modern anlamda ilk örneği 1899 yılında Avusturya ve Prusya arasında istisna yöntemi esas alınarak imzalanmıştır (Vogel, 2002: 4). Bugün genel itibariyle OECD’nin belirlediği ilkeler çerçevesinde çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yapılmaktadır. OECD’nin temel anlaşma hükümlerinde yapılan değişikliklerin daha çok istisna veya mahsup ilkesinin uygulama alanlarının genişletilmesine yönelik kavramların genelleştirilmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Örneğin “sanatçı (artistes)” kavramı “eğlendiren (entertainer)” şeklinde, “gösteri yapan kişi (appearances)” kavramı “performans sanatçısı (performance)” şeklinde biraz daha genişletilmiştir.

B. E-Ticaretin Vergilendirmesi

E-Ticaret kavramı kurumlarca farklı şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin Avrupa Bilişim Piyasası elektronik iş yapmayı; Birleşik Krallık Elektronik Ticaret İşbirliği işlemlerin yürütülmesi, ticari işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve bunların yapılandırılırken yapılandırılmış EDI* mesajlarıyla birlikte yapılandırılmamış mesajların (e-mail gibi) kombinasyonunun kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır (UN, 1997). Vergisel açıdan değerlendirildiğinde e-ticaretten kasıt daha çok mal ve hizmet ticaretinin elektronik ortam üzerinden gerçekleştirilmesi, bunların tanıtılması ve pazarlanmasıdır. Tanımdan anlaşıldığı gibi e-ticaret henüz internet teknolojisinin yaygın olmadığı dönemlerde televizyon ve telefon aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Bununla birlikte radyo aracılığıyla yapılan tanıtım, sipariş alma, satış işlemleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

E-ticaretin vergilendirilmesi konusunda oluşabilecek sorunlar şu şekilde özetlenebilir; alıcı veya sağlayıcının kalıcı bir yerinin olmamasının e-ticaretin (kaynaktan) vergilendirilmesini zorlaştırması, e-ticarete konu malın vergi cennetlerinde meydana gelip (kaynaktan) vergilendirmeden kaçınılması, e-ticaretle uğraşan şirketlerin vergi cennetlerinde yerleşmiş olması ve buralarda yerleşiklik ilkesine göre vergilendirme yapılmamasıdır (Katz, 1997: 657). Uygulamadaki bu sorunların yanında teorik bazı sorunlarda söz konusu olmaktadır. Şöyle ki; öncelikle etkili bir vergilendirmeye e-ticaretin cazibesini yitirmesi sorunu ortaya çıkabilecek, ya da etkili olmayan bir vergilendirme e-ticareti bir vergi cenneti haline getirebilecektir (Saraç, 2006: 93).

C. Transfer Fiyatlandırması

Transfer fiyatlandırması; bir ticari işletmenin kendi bölümleri ya da kolları arasındaki mal ve hizmet satışlarında uyguladığı fiyat olarak tanımlanabilir. Mal ve hizmet satışlarının çok uluslu şirketler grubunun çeşitli ülkelerdeki kolları, iştirakleri arasında yapılması durumunda transferler

* EDI (Electronic Data Interchange): Bilgisayarlar arasında bilgi alışverişi için gerekli olan bir standart.

uluslararası düzeyde gerçekleşmekte ve fiyatlandırmalar da uluslararası transfer fiyatlandırması başlığı altında değerlendirilmektedir (Aktaş, 2004: 24).

Transfer fiyatlamasının olumsuz birçok yönü bulunmaktadır. Bunlar özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları sorunlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin egemenlik haklarından biri olan vergilendirme yetkisinin sınırlandırılması bu olumsuzlukların başında gelmektedir. Bu aynı zamanda bir ülkenin vergilendirme yetkisinin başka bir ülke tarafından gasp edilmesi şeklinde de yorumlanabilir. Fiyatlar üzerindeki değişiklikler, cari işlemler dengesi içindeki kar transferleri arasında yer alması gereken tutarları, gerçeğinden farklı olarak, dış ticaret dengesindeki ithalat ve ihracat kalemlerine taşır. Diğer bir deyişle dış ticaret rakamları gerçek durumu yansıtmamış olur (Öncel, 2002: 9-10).

D. Vergi Rekabeti

Geniş anlamda vergi rekabeti “*fırma ve ulusal düzeyde rekabet gücünü artırmak isteyen idari birimlerin vergilendirme yetkisine sahip olduğu alanlarda rakip idari birimlere kıyasla mükelleflerin vergi yüklerini azaltmak veya düşük tutmak suretiyle potansiyel olarak mobilitesi yüksek olan üretim faktörleri (özellikle kalifiye işgücü ve sermaye) için kendi idari birimlerini cazip hale getirme çabası.*” olarak tanımlanabilir (Aktan ve Vural, 2012: 273).

Vergi rekabeti eğer kısaca bir ülkedeki vergi politikalarının diğer ülkelerin vergi politikaları uygulamalarını etkilemesi şeklinde tanımlanırsa bir ülkede düşük oranda bir vergi oranı olması halinde, bireyler ve kurumlar da kendi ülkelerinden aynı oranda bir vergilendirme talep edebilir. Talep karşılanmadığı durumda ise sermaye başka ülkelere gitmeyi tercih edebilir. Bunun en çarpıcı örneği 2000 yılında 3.8 milyonluk nüfusuyla İrlanda’ya giren doğrudan yabancı sermaye miktarının İtalya, Japonya gibi ülkelere daha fazla olmasıdır (Edwards ve Rugy, 2002. 3).

Sağlanan vergisel kolaylıklar açısından rekabet gücünü artırıcı yönde iyi/faydalı olarak kabul edilen, ancak diğer ülkelerin buna cevap vermesiyle zararlı olmayan başlayan vergi rekabeti eğer aynı vergilendirme yetkisine sahip ve birbirinden tamamen bağımsız aynı seviyedeki devletler arasında yapılırsa “*yatay vergi rekabeti*”, bir devletin farklı seviyelerindeki idari birimleri arasında yapılıyorsa, örneğin federal devlet ile kendisine bağlı federe devletler arasında yapılıyorsa “*dikey vergi rekabeti*” söz konusu olur (Wilson, 1999: 289).

E. Vergi Cennetleri

Kavram vergi rekabetinin bir sonucu olarak çıkmıştır. Zararlı vergi rekabetinin ele alındığı 1998 yılı OECD raporunda vergi cennetlerinden bahsedilmiş ve şu kriterler belirlenmiştir (OECD, 1998: 23):

- Verginin olmaması veya sadece nominal verginin olması gerekmektedir.
- Şeffaflığın eksik olması veya hiç olmaması gerekir.
- Önemli iktisadi aktivitelerin gerçekleşmiyor olması gerekir.
- Efektif bilgi alışverişinin olmaması, yani diğer vergi otoriteleri ile işbirliğine gidilmemesi gerekir.

2000 yılı OECD raporunda bağımsız vergilendirme yetkisine sahip birimin bulunduğu 35 yer vergi cenneti olarak ilan edilmiştir. Burada ilginç olan

toplam nüfusu bir milyonun çok az üzerinde olan Bahreyn ve üç milyonun altında olan Liberya dışında kalan diğer bütün ülkelerde nüfusun yarım milyonun altında olmasıdır (Persaud, 2002: 17).

F. Tercihli Vergi Rejimleri

1998 yılı raporunda OECD tercihli vergi rejimlerinden “*tercihli zararlı vergi rejimleri*” olarak bahsetmektedir. Vergi cenneti ülke kriterlerinden sadece “önemli iktisadi faaliyetlerin olmaması” kriteri dışındaki tüm kriterler tercihli vergi rejimleri için de geçerlidir. Ayrılan nokta ise “*garanti altına alma-çitleme (ring-fencing)*” rejiminin olmasıdır. Buna göre; iç piyasaların tamamen veya kısmen vergi rejiminden izole edilmesi söz konusudur. Rejim açık veya gizli olarak yerleşik vergi yükümlülerinin rejimin sağladığı faydalardan yararlanmasını engelleme veya rejimden faydalanan yerli firmaların iç piyasalarda işlem yapmasını açık veya örtük bir şekilde yasaklaması ile kendini gösterir.

G. Vergi Cehennemleri

Kavram, vergi cennetlerinin aksine, vergi yükünün yüksek olduğu ülkeler için kullanılmaktadır. Hesaplama yöntemi olarak ise genellikle toplam vergi hasılatının GSYH’ya oranı dikkate alınır. Bunun yanında vergi türleri bakımından ülkeler karşılaştırılarak değerlendirme yapılabilir. Örneğin, gelir vergisinin veya kurumlar vergisinin çok yüksek olmasına bağlı olarak her bir vergi için ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunulabilir.

Vergi cehennemleri listelerinden sonra artık ülkelerin vergi cenneti ile vergi cehennemleri arasındaki pozisyonu hakkında bilgi veren bir endeks oluşturulmuştur. “*Vergi Cazibe Endeksi (tax attractiveness index)*” olarak adlandırılan bu endeks; yasal vergi oranları dikkate alınacak şekilde, kurum vergileri, temettü vergileri, sermaye vergileri, stopaj vergileri, gelir vergileri (artan oranlı yapıda ise en yüksek oran yasal oran olarak dikkate alınmaktadır), çifte vergilendirme anlaşmaları, örtülü sermaye ve kontrol edilen yabancı şirket kuralları, vergi kaçınmalarına karşı uygulanan yasal önlemler dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Endeksle ilgili ülkelerin vergisel ortamları hakkında karşılaştırma yapılabilmektedir.*

H. Spekülatif Hareketlerin Vergilendirilmesi

İnternet teknolojisinin gelişmesiyle bilgi edinme maliyetlerinin düşmesi, neo-klasik iktisat görüşünün birçok ülkede benimsenmesi ve ülkelerin finansal akımlara açık hale gelmesiyle finansal akımlar dünya genelinde çok hızlı ve serbest olarak hareket etme kabiliyeti yakalamıştır.

Finansal akımlar, küreselleşme sürecini hem destekleyen hem de küreselleşmeyle birlikte getirilerini (karlarını) artıran, yani bu süreçten faydalanan bir pozisyonda yer almıştır. Bu akımların büyük hacimlere ulaşarak hızlı ve ani hareket kabiliyetine sahip olması gelişmekte olan/gelişmemiş ülkeler için tehlikeli olabilmektedir. Ekonomik krizler incelendiğinde bunların birçoğunun önce

---

* 100 ülkenin endeksinin yer aldığı çalışma için bkz. Keller, Sara ve Schanz, Deborah (2013). Measuring Tax Attractiveness Across Countries, Quantitative Research Taxation, Discussion Paper 143.

finansal kriz olarak gerçekleştiği ve daha sonra diğer sektörleri etkileyerek birer ekonomik kriz haline aldığı görülmektedir.

II. BELÇİKA VERGİ SİSTEMİ VE ULUSLARARASI VERGİ SORUNLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

2000 yılında diğer ülkelerin (Almanya, Hollanda ve Lüksemburg gibi) vergisel reformlara girişmesiyle Belçika da dolaysız vergilerin reforme edilmesi çalışmalarına başlamıştır. Öncelikle vergi oranlarının kademeli olarak düşürülmesi ve kamu gelir ve dolayısıyla harcamaların azaltılarak milli ekonomi içindeki kamu payının azaltılması amaçlanmıştır. Kademeli olarak uygulamaya konulan reform önlemleri 2006 yılına geldiğinde tamamlanması planlanmıştır (Abreu, 2004: 2). Ancak daha sonra hedeflenen amaca ne kadar ulaşılabildiği konusu ayrıca tartışılacaktır.

Bu kısımda Belçika vergi sistemi uluslararası vergi sorunları çerçevesinde genel hatlarıyla birlikte ele alınacaktır. Bu yapılırken uluslararası herhangi bir sorun oluşturmayan bir takım vergiler hakkında da kısaca bilgiler sunulacak ve böylece vergi sistemi hakkında bir fikir verilmeye çalışılacaktır.

A. Kişisel Gelir Vergisi

Belçika'da gelir vergisi konusuna giren gelirler dört kaleme ayrılmıştır. Bunlar: (1) elde edilmiş gelir, günlük danışmanlık ücretleri, serbest meslek geliri, emeklilik geliri, (2) gayrimenkul geliri, (3) temettü, faiz ve telif hakları gibi yatırım gelirleri, (4) diğer gelirler.

Belçika, Avrupa ülkeleri içinde en yüksek dilimli kişisel gelir vergisine sahip ülkelerden biri konumundadır. 1995-2000 yılları arasında en yüksek gelir vergisi dilimi oranı %60,6'dan %53,7'ye, en sonunda da %50'ye çekilmiş olup uygulama bu şekilde devam etmektedir. AB'ye üye ülkeler arasında emek gelirleri üzerindeki en ağır vergi yükü Belçika'da alınmaktadır (Eurostat, 2014: 51). Bu çerçeveden bakıldığında ülkenin emek gelirleri için bir vergi cehennemi olduğu sonucuna varılabilir.

2000-2006 yılları arasında vergi dilimleri, vergi oranları, indirim ve istisnalar konusunda ciddi reform niteliğinde değişiklikler yapılmıştır. Reformlardan sonra eşlerin gelirleri ayrı ayrı vergilendirmeye başlanmıştır. Yapılan son reformla birlikte 1 Ocak 2015'ten itibaren %25 oranlı kişisel gelir vergisi aynı zamanda bölgesel vergi oranı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Aşağıda gösterilen vergi dilimlerine karşılık denk gelen vergi oranlarına ilave olarak %9 oranında belediye vergisi (municipal surcharge) alınmaktadır.

Tablo 1. Belçika'da Gelir Vergisi Dilimleri ve Oranları

Dilimler	Yıllık Gelir (Euro)	Oran
1	8.680 Euro'ya Kadar	%25
2	8.680-12.360 Arası	%30
3	12.360-20.600 Arası	%40
4	20.600-37.750 Arası	%45
5	35.750.01 ve Daha Fazlası	%50

Kaynak: http://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/belgium/index_en.htm erişim: 16.03.2016

Yukarıdaki oranlar net gelire uygulanmaktadır. Net gelirin hesaplanması için aşağıdaki kalemler indirilir (belgium.be/en/taxes/income_tax/):

- Sosyal katkılar.
- Profesyonel maliyetler, yani iş yapmak için gerekli olan harcamalar. Örneğin ev ve işyeri arasındaki mesafe 75-100 km ise 75 euro, daha uzun mesafeler için 175 euro indirim yapılır.
- Eş indirimi. Eğer eşlerden birinin kazancı toplam kazancın %30'unu geçemiyorsa o zaman az kazanan eşin geliri vergilendirilmez.
- Yatırımı ve istihdamı teşvik edecek bir takım muafiyetler.
- Zararlar.

Bunların dışında sahip olunan çocuk sayısına göre; bir çocuk için 1.500 euro, iki çocuk için 3.870 euro, üç ve daha fazla çocuk için 8.670 euro matrahtan indirilir. Belçika'da yerleşik olmayan veya toplam gelirin en az %75'ini Belçika'da elde etmeyenler bu indirimden faydalanamaz.

Belçika %42.3 ile aynı zamanda ortalama gelir vergisi oranının %35 üzerinde olan üç ülkeden biri olmakla birlikte (Almanya'da %39.5 ve Danimarka'da %38.4) marjinal vergi yükü açısından da birinci sıradadır (OECD, 2015: 22, 46).

Dünyanın herhangi bir yerinde bulunan bir Belçikalı tarafından elde edilen gelirler (uyrukluk ilkesi), ve Belçika mali sınırları içinde yerleşik olmayanların elde ettiği gelirler (kaynak ilkesi) Belçika'da gelir vergisine tabi tutulur. Birinin yerleşik olduğunun kabul edilmesi için Ulusal Nüfus Kayıt İdaresinde kayıtlı olması gerekir. Başka bir ülke vatandaşı ile evlilik meydana gelmiş ise reşit olmayan çocuklar nerede ve kiminle yaşıyorsa vergilendirme orada yapılır ve ayrıca vergi aranmaz (istisna yöntemi ön planda tutulur).

Dışarıdan çalışmak için gelenler, yabancı yöneticiler, araştırmacılar ve uzmanlar Belçika'ya geldikleri ayı takip eden ayın başına kadar bildirmek şartıyla dar mükellefiyete tabi olmaktadır. Burada süre diğer birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi mali yıl için altı aydır.

Halihazırda Belçika Krallığı birçok vergi konusunu (hatta vergiden farklı olarak bazı anlaşmalarda bir takım kamusal fonları da bu anlaşmalarla değerlendirmiş) çifte vergilendirmeleri önlemeye yönelik anlaşmalarla ele almış ve bu anlamda 86 ülkeyle anlaşma yapmıştır. Böylece hem kendi vatandaşlarını hem de anlaşmaya vardığı ülkelerin vatandaşlarının çifte vergilendirmeye maruz kalarak ağır vergi yükleri altında ezilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak dünyanın geri kalan önemli sayıda ülkesiyle bu anlamda herhangi bir anlaşması söz konusu değildir. Bu ülkelerin büyük bölümü Afrika, Güney Amerika ve Ortadoğu'da yer alan ülkelerden oluşmaktadır. İlk çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmasını ise yakın ticari ilişkilerde bulunduğu Fransa ile 1964 yılında imzalamıştır.

Telif ve bazı irat gelirleri konusunda da bazı uluslararası düzeyde anlaşmalar yapılmış, buna göre; telif haklarının getirileri Birlik üyesi ülkeler içinde elde edilmişse mahsup işlemi yapılacak, irat gelirleri için de iradın türüne bağlı %10 ile %0 arasında vergi alınmaktadır. Belirlenecek

oran da her bir Birlik üyesi ÷lke ile yapılan muhtelif anlaşmalara göre yapılmaktadır.

B. Kurumlar Vergisi

Belçika'da yerleşik ve yabancı şirketlerin Belçika'da bulunan yan kuruluşları için belirlenen kurumlar vergisi oranı %33,99'dur (bunun içinde %3'lük kriz ödemesi dahildir). Eğer hisselerin %50'sinden fazlası gerçek kişilerin elinde bulunuyor ve vergilendirilebilir geliri 322.500 euro ise vergi oranı %24,98'den başlamaktadır. Vergilendirilebilir gelirin bulunması için aşağıdaki giderlerin indirilmesi gerekmektedir (<http://ib.fgov.be/en/taxation/02/>):

- Genel olarak vergilendirilebilir gelirin elde edilmesi için yapılan bütün harcamalar dikkate alınmaktadır.
- Kullanılan araçların aşınma payı ve amortismanı hesaplanıp giderlere dahil edilir. Genelde normal amortisman usulü uygulanır, ancak bazı özel durumlarda azalan bakiyeler yöntemi de kullanılabilir.
- Şirkette satılan sabit varlıklar kurumlar vergisi matrahına dahil edilir. İşle ilgili olmak üzere kullanılan sabit varlıklarla ilişkin olan sermaye kayıpları indirilir.
- Yatırım indirimine konu miktar varsa indirilir.
- Önceki dönemden kalma zarar söz konusuysa bu zararın tamamı indirilir.
- Patent gelirlerinden kanunen indirilmesine izin verilen miktar matrahtan indirilir.
- Vergiye tabi olmayan kalemler indirilir.

Tablo 2. Belçika Kurumlar Vergisi Oranı

Vergilendirilebilir Net Kazanç	Vergi Oranı (Ek Vergiler Dahil)
25.000 Euro'ya kadar	%24.98
25.001-90.000 Euro Arası	%31.93
90.001-322.500 Euro Arası	%35.54
322.501 Euro ve Üzeri	%33.99

Kaynak: <http://www.cfe-eutax.org/taxation/corporate-income-tax/belgium>, erişim: 15.03.2016

7 Mayıs 2010 tarihinde transfer fiyatlandırmasıyla ilgili vergi cennetlerinde yerleşik olan şirketler için özel düzenlemeler yapılmıştır. Kraliyet Derecelendirme (Royal Degree) tarafından oluşturulan ve Resmi Gazete'de yayınlanan "kara liste"de ya hiç kurumlar vergisi almayan ya da %10'un altında vergi uygulayan 30 ÷lke belirlenmiştir. Transfer fiyatlandırması yaptığı belirlenen şirketlere vergiye ilave olarak %10-%200 arasında değişen cezalar öngörülmektedir (oran şirketin kaçınmak istediği vergi miktarına göre değişmektedir) (Ernst & Young, 2013: 24).

Belçika'da vergi cennetleri ve off-shore ÷lkeler hakkında yapılan düzenlemeler son yapılan Kraliyet Kararnamesi'nden çok daha önce, 1975 yılında Gelir Vergisi Kanunu'nda ele alınmıştır. Ancak kanuni düzenleme sadece transfer fiyatlandırmasını engellemek amacıyla uygulamaya sokulmuş, düzenleme herhangi bir ciddi bilgi veya yol gösterici olmaktan uzaktı. 1990-1997 yılları arasında kanunda düzenlemelere gidilmiş ve eksik yönler giderilmeye çalışılmıştır (Vanhaut, 2008: 171). OECD'nin de konuyu ciddi bir şekilde ele almaya başlamasıyla yapılan işbirlikleri bu konuda önemli ilerlemeler sağlamıştır.

C. Veraset ve İntikal Vergisi

Muris öldükten sonra vergi mükellefi olamayacağından varise kalan tereke üzerinden vergi alınabilmesi için varisin Belçika vatandaşı olması gerekmektedir. İntikal vergisinde de benzer bir durum söz konusudur. Buna göre, muris Belçika vatandaşı olmadığı durumda bile, Belçika’da bulunan bir gayrimenkulün intikalinde verginin salınması gerekmektedir. Murisin Belçika vatandaşı olması halinde de eğer intikal edecek gayrimenkul Belçika dışında ise vergi konusuna girmeyecektir (Ernst & Young, 2015). Aşağıdaki tabloda Brüksel başkent bölgesinde uygulanan vergi oranları gösterilmektedir.

Tablo 3. Belçika’da Veraset ve İntikal Vergisi Oranları
(Brüksel Başkent Bölgesi)

Miktar	Yakınlık	Eş, Usul- Füru	Kardeşler	Amca, Hala, Yeğen, Kuzen	Diğerleri
0,01-12.500			%20	%35	
0,01-50.000		%3			%40
12.500,01-25.000			%25	%35	
25.000,01-50.000			%30	%35	
50.000,01-75.000,01					%55
50.000-100.000,01		%8	%40	%50	
75.000,01-175.000					%65
100.000,01-175.000		%9	%55	%60	
175.000,01-250.000		%18		%70	
250.000,01-500.000,01		%24			
175.000,01 ve üzeri					%80
250.000,01 ve üzeri			%65	%70	
500.000,01 ve üzeri		%30			

Kaynak: <http://www.ey.com/GL/en/Services/Tax/Worldwide-Estate-and-Inheritance-Tax-Guide---XMLQS?preview&XmlUrl=/ec1images/taxguides/IEIT-2015/IEIT-BE.xml>, erişim: 15.02.2016

Vergi dilimleri ve oranları bölgelerde farklılık gösterdiği gibi istisna ve muafiyetler de farklılık göstermektedir. Örneğin Brüksel bölgesinde ilk 15.000 euroluk kısım varislerin alt-üst soy veya eş olması halinde istisna tutulmuştur. Ayrıca 21 yaşına gelmemiş çocukların 21 yaşına basacakları zamana kadar ilave bir istisna miktarı uygulanır. Diğer varisler için miras bırakılan net miktarın 1.250 euroyu geçmemesi halinde vergiden tamamen istisna tutulur. Flemen bölgesinde ise istisna miktarı çok daha azdır; varisin engelli olması halinde ise istisna miktarı biraz daha artırılır. Wallon Bölgesinde ise alt-üst soy ve eşler için istisna miktarı 12.500 eurodur; miras bırakılan mülkten her bir varisin aldığı pay 125.000 euroyu geçmezse 12.500 euroluk ilave bir istisna daha uygulanır. 21 yaşından küçük çocukların olması halinde hem çocuklar hem de hayatta kalan eş için ilave istisnalar Brüksel bölgesiyle benzerlik gösterir (Ernst & Young, 2015).

D. Katma Değer Vergisi

Belçika’da yapılan teminler, AB dışından yapılan mal ithalatı, bölge içinde yapılan mal teminleri katma değer vergisinin konusuna girmektedir. Standart katma değer vergisi oranı 1996 yılından beri %21 olarak belirlenmiş olsa da genelde %0, %6, %12 ve %21 oranları uygulanmaktadır.

Sosyal konutlar, eski ev tadilatı, yiyecek, su, ilaç, sportif faaliyetler, hayvancılık, yayın (gazete ve tütün ürünlerinde KDV oranı %0'dır) ve bazı laboratuvar hizmetlerinde KDV oranı %6'dır. Nisan 2014'ten sonra konutlarda kullanılan elektrik üzerinden alınan KDV oranı %6'ya; Ocak 2010'dan itibaren lokantalarda satılan yiyecekler ve gıda şirketlerinin hizmetleri için de %12'ye indirilmiştir. Daha önce istisna kapsamına alınmış olan noter hizmetleri Ocak 2012'den itibaren, avukatlık hizmetleri de Ocak 2014 yılından itibaren %21'lik oranla tekrar KDV kapsamına alınmıştır (Eurostat, 2014: 53). Dijital ürünlerin satışında KDV'nin söz konusu olabilmesi için hem sağlayıcının hem de alıcının Belçika'da yerleşik olması zorunludur. Diğer bir deyişle dijital ürünlerin hem satıcısının hem de alıcısının satış anında Belçika'da olması gerekmektedir. Bu durum özellikle e-ticaret üzerinden gerçekleşen satış işlemlerinin takibinin zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Diplomatik ve konsolosluklarla ilgili görevler, uluslararası kuruluşların (örneğin Kuzey Atlantik Anlaşmasının organları) yaptığı işler, bunların işlettiği gazino ve kantin gibi müesseseler, yabancı hükümetlerin vatandaşlarından Belçika sınırları içinde ölenlerle ilgili yabancı hükümetlerin yaptığı harcamalar, yabancı hükümetlerin savaşta ölen vatandaşları için yapacakları anma töreni harcamaları KDV konusunun dışında bırakılmıştır (European Commission, 2010: 11). Bunun için diğer ülkelerle herhangi bir vergi anlaşması yapılmadan, ülkenin kendi iç hukuk mevzuatı çerçevesinde düzenlenmiştir.

E. Özel Tüketim Vergisi

Özel tüketim vergisi; tütün ürünleri, alkollü içecekler, petrol ürünleri üzerinden üreticilerden ve ithalatçılardan alınmaktadır. Ancak fiyat mekanizması yoluyla tüketicilere yansıtıldığı için daha çok tüketicilerin davranışları üzerinde etkili olmaktadır.

Belçika'da özel tüketim vergisi kısaca şu şekilde özetlenebilir: Bira üzerinden alınan vergi miktara bağlı olarak değişmektedir. 12.500 hektolitrelilik kısım için vergi oranı her hektolitreye için 1,4873 Euro'dur. 25.000 hektolitreye için 1,5369; 50.000 hektolitreye için 1,5865; 75.000 hektolitreye için 1,6361; 200.000 ve daha fazla hektolitreye için ise her hektolitreye için 1,6857 Euro özel tüketim vergisi alınır. Bir hektolitreye saf alkol üzerinden 562,43 Euro alınmakta, şarap, şarap ve bira dışında kalan fermente içecekler için ise özel tüketim vergisi alınmamaktadır. Tütün ürünleri üzerinden alınan özel tüketim vergisi ise; her bin adet sigara için 15,93 Euro, her bin adet ince kesim sigara ve diğer tütün ürünleri için 7,96 Euro özel tüketim vergisi alınmaktadır. Petrol ürünleri üzerinden alınan vergi (1000 litre ve kilogram üzerinden hesaplanmakta ve 17,10-637,67 Euro arasında değişmektedir (<http://www.cfe-eutax.org/taxation/excise-duties/belgium>).

F. Motorlu Taşıtlar Vergisi

Belçika'da araçların trafiğe çıkabilmeleri için tescil edilmeleri gerekmektedir. Bu tescil aynı zamanda motorlu taşıtlar vergisi (MTV) mükellefiyetinin başlaması anlamına gelmektedir. Tescil iptal edilinceye kadar, hurdaya ayrılmış olsa dahi MTV mükellefiyeti devam etmektedir. Araç satın alımlarında herhangi bir ÖTV veya benzeri vergi alınmamaktadır. Ülkede taşıt

sahibi olabilmek için tescil harcı (ülkede vergi olarak adlandırılıyor), MTV (road tax), ilave MTV (additional road tax), özel tazminat-kullanım vergisi (excise compensation tax), yine aracın LPG'li olması halinde ilave MTV gibi birçok vergiye katlanılmaktadır. Sadece Wallon bölgesinde arabaların radyolu olması halinde toplam vergilere ek olarak radyo vergisi alınmaktadır.

Tablo 4. Belçika'da Motorlu Taşıtlar Vergisi

cc	Mali HP	Vergi (Euro)	LPG'li Araçlarda İlave Vergi (Euro)
<750	4	77,35	89,16
751-950	5	96,89	
951-1150	6	139,92	
1151-1350	7	182,82	
1351-1550	8	226,12	148,68
1551-1750	9	269,41	
1751-1950	10	312,18	
1951-2150	11	405,11	
2151-2350	12	498,04	
2351-2550	13	590,70	
2551-2750	14	683,63	208,20
2751-3050	15	776,56	
3051-3250	16	1.017,19	
3251-3450	17	1.257,96	
3451-3650	18	1.498,73	
3651-3950	19	1.738,97	
3951-4150	20	1.979,60	
Her fazladan bir mali HP için 1.979,60+107,98			

Kaynak: http://www.aldautomotive.be/Portals/Belgium/Documents/---PDF/Fiscality_EN. erişim: 20.02.2016

G. Çevre Vergileri

Belçika'da çevre vergileri (eco-taxes) enerji, ulaşım ve kirlilik ana başlıkları altında; gübre vergisi, çöp toplama ve yakma vergisi, su arıtma vergisi, su kirlilik vergisi, atık su vergisi gibi federe yönetimler tarafından toplanan vergilerden oluşmaktadır. Bu tür vergiler ekonomik açıdan çok az önem arz etmektedirler; zira toplam vergi gelirlerinin %0.2'lik bir kısmını oluşturmaktadırlar. Nitekim çevre vergileri diğer AB üye ülkeleriyle kıyaslandığında en düşük oranların Belçika'da olduğu görülmektedir (Vandille, 2005: 2; National Bank of Belgium, 2015: 148).

H. Gümrük Vergileri

Belçika'da gümrük vergi oranları malın cinsine ve menşesine bağlı olarak %0-%17 arasında değişmektedir. Telefon, dizüstü bilgisayar, dijital kamera, video oyun konsülleri gibi ürünler gümrük vergisi dışında tutulurken Çin malı bisikletler için vergi oranı %48.5'a kadar çıkmaktadır (anti-damping). Yani tarifeler ülkenin üretim durumuna göre ve kendi üreticilerini koruyacak önlemlere göre belirlenmektedir (<http://www.dutycalculator.com/country-guides/Import-duty-taxes-when-importing-into-Belgium/#>).

%21 olarak dikkate alınan KDV ithal edilen malın fiyatı, taşıma ve garanti ücreti, diğer gümrük vergilerin toplamı üzerinden hesaplanmaktadır. Eğer

malın fiyatı 150 euroyu geçmiyorsa gümrük vergisi, 22 euroyu geçmiyorsa KDV alınmaz.

İ. Diğer Vergiler

Daha özel yapıda olduğu kabul edilen farklı bir takım vergiler mevcuttur. Bunlar bankacılıkla ilgili olan işyerleri, hurda metal depolanan yerler, sıvı ve gaz yakıt dağıtım üniteleri, at yarışı bahsi oynanan yerler ve taksi hizmetleri üzerinden alınan vergilerdir.

Tablo 5. Belçika’da Diğer Vergiler

<i>İstisna Kapsamı</i>	Birim	Vergi (Euro)
Bankacılıkla İlgili İşyerleri Vergisi		
- Tam zamanlı çalışan sayısı ikiden az olan yerler	İşyeri Başına	1.087,90
- Sigorta acentelerine, brokerlere ve noterlere ait işyerleri	ATM Başına	362,70
Hurda Metal Depolama Vergisi		
- Otobandan görünmeyen bir alanda kurulu depolar	0-500 m ²	652,80
- Limanlarda ve demiryolları bölgelerinde kurulu depolar	500-1.000 m ²	1.298,30
	1.000-2.000 m ²	1.726,10
	2000-5000 m ²	2.175,80
	5.000-10.000 m ²	2.901,10
	+10.000 m ²	3.626,30
Yakıt Dağıtım Üniteleri Vergisi		
- Sadece sahibi ve çalışanların kullanımında olan üniteler	Sabit Ünite Başına	54,40
	Mobil Ünite Başına	10,90
- Kurşunsuz benzin dağıtan üniteler	Self-Servis Ünite Başına	181,40
At Yarışı Bahsi Oynanan Yerler Vergisi		
At yarışlarının yapıldığı alanda bulunan yerler	Yer başına	652,80
Taksi Hizmetleri Vergisi		
İstisna yok	Taksi Hizmeti	575
	Taksi+Şoför Hizmeti	682

Kaynak: <http://be.brussels/working-and-doing-business/taxes/special-taxes-in-specific-economic-sectors>, erişim: 13.02.2016

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Belçika vergi sistemi ve sosyal güvenlik sistemi birlikte değerlendirildiğinde (burada sosyal güvenlik katkı paylarını hem işveren hem de işçi için vergi yükü olarak kabul ediyoruz) son derece ağır bir vergi yükünün olduğu görülmektedir. Gelir vergisi yükü açısından Danimarka veya İzlanda kadar ağır olmasa da, sosyal güvenlik işveren payı oranı Fransa veya Estonya kadar; işçi payı da Avusturya veya Almanya kadar yüksek olmasa da bunların genel olarak ele alınmasında bütün OECD ülkeleri arasında en yüksek oranların Belçika’da olduğu görülmektedir. Uzun yıllardan beri vergi yükü açısından hep ilk sıralarda yer almış, son dönemlerde ise vergi yükünün ağırlığı iyice belirgin hale gelmiştir.

2000 yılından itibaren verilere bakıldığında Belçikalıların kişi başına düşen net ücretlerinde meydana gelen artış oranı brüt ücret artışından daha düşüktür. Reform sonuçlarının kısa vadede işe yaramış olduğu kabul edilse de

uzun vadede elde edilen verilere bakıldığında reformların istenilen başarıya ulaşmadığı görülür. Nitekim hem net ücretlerde hem dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payında azalma meydana gelmiş hem de sosyal güvenlik katkıların toplam vergi gelirleri içindeki payında ciddi bir değişme meydana gelmemiştir. Reform çalışmalarının tamamlanması planlanan tarihten itibaren ortaya çıkan 2008 finansal krizi ile 2010 Avrupa borç krizi gibi faktörlerin GSYH, büyüme, işsizlik, dış ticaret ve kamu borç yükü üzerinde meydana getirdiği olumsuz sonuçlardan dolayı istenilen amaçlara ulaşılamamıştır.

Belçika'nın yaptığı uluslararası vergi anlaşmalarının yoğun olarak yaptığı yıllarda (1996 yılında 10, 1970'te 5, 1972'de 4, 1980'de 5 ve 2001'de 4 anlaşma) veya sonralarında toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payında meydana gelen artış veya azalışta herhangi bir olağan dışı durum meydana gelmemiştir. Sadece 1976 yılı bir kırılma dönemi olmuş ve vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı bir daha %40'ın altına inmemiştir.

Vergi gelirlerinde kayıp ve kaçakları en aza indirmek için vergisel önlemler ülke düzeyinde kalmamakta aynı zamanda vergi cenneti olarak kabul edilen ülkeler açısından da önlem alınmaktadır. Yayınlanan "kara liste"de yer alan ülkelerle ekonomik ilişkilere girenler için denetim mekanizmaları daha etkin olarak çalışmakta ve usulsüz bir faaliyette bulunanlara, liste dışında bulunan diğer ülkelerle yapılan işlemlere kıyasla, daha ağır yaptırımlar uygulanmaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu'yla (madde 307) düzenlenen vergi cennetleri ile işlemde bulunan Belçika şirketleri veya yabancı şirketlere bağlı kalıcı işyerleri (yüz bin Euro'yu geçecek işlemler için) vergi beyannamelerinde bunu göstermeleri zorunlu tutulmuştur. Vergi cenneti olarak hem OECD'nin hem de Kraliyet Kararnamesinin dikkate alınması bu konuyla ciddi olarak ilgilenildiğini göstermektedir. Bu tür önemelerin alınmasındaki en önemli etkenlerden biri de Birlik içinde rekabet konusunda yapılan uyumlaştırma çalışmalarıdır.

Belçika kurumlar vergisi açısından da yüksek oranların uygulandığı ülkelerden biri konumundadır. 1994 yılından beri uygulamada olan ancak 2000 yılı reform çalışmalarıyla birlikte gelir vergisinden kaldırılan "kriz ek vergisi" kurumlar vergisinde uygulanmaya devam etmektedir. Artan oranlı kurumlar vergisi oranlarının birçok ülkeye kıyasla daha yüksek olması ülkeyi bu anlamda vergi cehennemleri statüsüne sokmaktadır. Birlik'le yapılan uyum çalışmaları neticesinde sağlanan vergisel muafiyetlerden Birlik dışında kalıcı olarak yerleşik olan şirketler faydalanamamaktadır.

Veraset vergileri açısından değerlendirildiğinde diğer ülkelerle herhangi bir vergi anlaşmasına gidilmemiş sadece Birlik üyesi ülkelerle vergi uyumlaştırması çalışmaları sonucunda bir takım ortak uygulamalara gidilmiştir. Bunun dışında kalan bütün uygulamalarda bölgeler kendi mevzuatlarında gerekli düzenlemeleri yapmakta özgür bırakılmıştır. Ancak mirasın, mirasa konu mal veya paranın, mirasçının Belçika dışında olması halinde bir takım önlemler alınmış ve bu alanda çifte vergilendirmeye sebep olabilecek ihtimaller ülke mevzuatıyla çözülmeye çalışılmıştır

Belçika vergi sistemi henüz küreselleşmenin tam anlamıyla hissedilmeye başlanan yıllarda bir takım vergisel önlemler almış ve zaman içinde bu önlemler gelişen ve değişen koşullara göre tekrar ele alınmıştır. Böylece vergi kayıp ve kaçaklarının en aza indirilmesi ve haksız rekabete sebep olacak faktörlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de diğer ülkelerle karşılıklı çıkar ilişkisine dikkat edilmiş ve küreselleşme sürecine engel oluşturacak düzenlemelerden sakınılmaya dikkat edilmiştir. 2000’li yılların ortalarına kadar özellikle büyük firmalara sağlanan vergisel avantajlar dolayısıyla Birlik üyesi diğer ülkeler tarafından eleştirilmiş ve vergi rekabetine uygun şekilde vergi mevzuatının yeniden düzenlenmesi sağlanmıştır. Düzenlemelerin yürürlüğe girmesine kadar geçen sürede Belçika büyük firmalar açısında neredeyse vergi cenneti olarak görölmekteydi. Düzenlemelerle birlikte ülkenin vergi notu, en azından vergi cenneti olarak görölmeye nazaran, çok daha iyi bir duruma gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Abreu, Orlando (2004), Income Tax Reform in Belgium: A Free Lunch?, Ecfın Country Focus, Vol. 1, Issue 14.
- Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Y. (2012), Vergi Rekabeti, Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici (ed.), Yeni Maliye (s. 273-292), Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420
- Aktaş, Mehmet (2004), Uluslararası Transfer Fiyatlandırması ve Türk Vergi Mevzuatında Uygulama Olanakları, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- Edwards Chris ve Rugy, Veronique de (2002), International Tax Competition: A 21st-Century Restraint on Government Policy Analysis, No. 431
- Ernst & Young (2013), Transfer Pricing Global Guide, [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Transfer_pricing_global_reference_guide_2013/\\$FILE/Transfer_pricing_global_reference_guide_2013.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Transfer_pricing_global_reference_guide_2013/$FILE/Transfer_pricing_global_reference_guide_2013.pdf) erişim tarihi: 20.01.2016.
- Ernst & Young (2015), 2015 Worldwide Estate and Inheritance Tax Guide, <http://www.ey.com/GL/en/Services/Tax/Worldwide-Estate-and-Inheritance-Tax-Guide---XMLQS?preview&XmlUrl=/ecImages/taxguides/IEIT-2015/IEIT-BE.xml> erişim tarihi: 10.01.2016.
- European Commission (2010), VAT in the European Community: Application in the Member States, Facts for Use by Administrations, Traders, Information Networks, Etc., Brussels, Ekim.
- Eurostat (2014), Taxation Trends in The European Union, Eurostat Statical Books, Publications Office of the European Union.
- Katz, Stanley I. (1997), International Taxation of Electronic Commerce: Evolution Not Revolution, Tax Law Review 52, NY University, ss. 655-672.
- OECD (1998), Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue, OECD Publications, Paris.
- OECD (2015), Taxing Wages 2015, OECD Publishing, Paris.
- Öncel, Yenal (2002), Transfer Fiyatlaması, Örtülü Kazanç Dağıtımı ve Vergilendirme, İ.Ü. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 41. Seri.
- Pehlivan, Osman ve Öz, Ersan (2014), Uluslararası Vergilendirme, Gökçe Kitabevi, Denizli.
- Persaud, Bishnodat (2002), The OECD Harmful Tax Competition Policy: A Major Issue for Small States, Rajiv Biswas (ed.), International Tax Competition: Globalisation and Fiscal Sovereignty (s. 17-34), Commonwealth Secretariat.
- Saraç, Özgür (2006), Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları: Türkiye Değerlendirmesi, Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Keller, Sara ve Schanz, Deborah (2013). Measuring Tax Attractiveness Across Countries, Quantitive Research Taxation, Discussion Paper 143.

- UN (1997), *Electronic Commerce: Need for a Global Facilitation Approach*, CEFAC/ECAWG/97N003, 4 December, <http://www.unece.org/trade/untidd/download/eca97003.doc> erişim tarihi: 18.12.2015
- Vandille, Guy (2005), *Environmental Tax Accounts for Belgium (1997-2002)*, The Belgian Federal Planning Bureau, <http://circabc.europa.eu/sd/a/adac8143-585a-470c-a1b4-bc18bd29f448/BE-EPEA-50904.2012.004-2012.998.pdf> erişim tarihi: 20.12.2015.
- Vanhaut, Patrick A.A. (2008), *Belgium in International Tax Planning (Second Revised Edition)*, IBFD.
- Vogel, Klaus (2002), *Which Method Should the European Community Adopt for the Avoidance of Double Taxation?*, 56 *Bulletin for International Fiscal Documentation*, Vol. 56, No. 1.
- Wilson, John Douglas (1999), *Theories of Tax Competition*, *National Tax Journal*, Cilt: 52, No. 1. http://www.aldautomotive.be/Portals/Belgium/Documents/---PDF/Fiscality_EN. erişim: 20.02.2016
- <http://www.cfe-eutax.org/taxation/corporate-income-tax/belgium>, erişim: 15.03.2016
- <http://www.ey.com/GL/en/Services/Tax/Worldwide-Estate-and-Inheritance-Tax-Guide---XMLQS?preview&XmlUrl=/ecImages/taxguides/IEIT-2015/IEIT-BE.xml>, erişim: 15.02.2016
- http://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/belgium/index_en.htm erişim tarihi: 16.03.2016
- <http://in.fgov.be/en/taxation/02/> erişim tarihi 10.02.2016
- <http://be.brussels/working-and-doing-business/taxes/special-taxes-in-specific-economic-sectors>, erişim: 13.02.2016
- <http://www.cfe-eutax.org/taxation/excise-duties/belgium> erişim tarihi: 16.03.2016
- http://www.belgium.be/en/taxes/income_tax/ erişim tarihi: 16.03.2016
- <http://www.dutycalculator.com/country-guides/Import-duty-taxes-when-importing-into-Belgium/#> erişim tarihi: 20.03.2016

SUMMARY

Economic agents have experienced many developments during the globalization. Undoubtedly, taxation problem is one of the most important of them. Companies have crossed beyond national borders, and production factors have become more active, as a matter of fact. This being so, international taxation becomes of basic importance. Because domestic law of the countries is closely related to the their economic structure and international taxation law that has been become more important.

Belgian tax system has gone to serious changes during progress of harmonization to the European Union. Especially the tax system was criticized for being tax haven for the big companies, and the country has been forced to take measures against it. Tax reforms have been taken place after harmonization since 2000. These reformist efforts started with important objectives that would get when completion date of plan come, but the objectives would not be achieved because of certain factors. The 2008 economic crisis and the 2010 European debt crisis are the most effective of these factors.

Belgium has many avoidance of double taxation agreements with many countries, and still make new agreements with other countries or update old ones. But these agreements do not have huge effect on tax revenues or losses.

Many of the international taxation problems were eliminated by the income tax act and corporation tax act, and some of problems by "loyal degree". In this context, many measures have taken place to minimize tax losses and leakages. The measures contain domestic law, agreements by leading of international organizations, and bilateral negotiations with other countries.

In this study, international double taxation, taxation of electronic commerce, taxation of speculative transactions, transfer pricing, harmful tax competition, tax havens, preferential tax practices, tax havens has been studied theoretically. And latter,

while Belgium tax system discussed in this framework, having a touch on mentioned international problems related the tax system, and what kind of measures are taken against them. In order to understand the country's tax system well, other taxes which are unrelated to international taxation problems studied as well.

Vergi Hukukunda Tebligatta Yeni Bir Uygulama: Elektronik Tebligat

Hatice YURTSEVER*

ÖZ

Vergilendirmeye esas teşkil eden belgelerin çeşitli usul ve yöntemlerle mükellef ve sorumlularına bildirilmesi gerekmektedir. Tebligatın zamanında yapılması, kişilerin hak arama özgürlüğünün hayata geçirilmesi için gerekli süreye ve araçlara sahip kılınması anlamında önemlidir. Vergi tahsilatlarına ilişkin tebligatlar, Vergi Usul Kanunu'na göre, vergi uyumsuzluklarını konu alan vergi yargulamalarına ilişkin tebligatlar ise Tebligat Kanunu'na göre yapılmaktadır. Tebligatla ilgili ortaya çıkan sorunların çözümünde, öncelikle, Vergi Usul Kanunu ile Tebligat Kanunu arasında paralellik sağlanması gerekmektedir.

Ayrıca, geleneksel tebliğ yöntemleri ile yapılan tebligatta mükellef ve sorumlular için önem taşıyan bilgilerin ilgisine zamanında ulaştırılmadığı, bu nedenle, vergi alacağı tahsilinin hukuki olarak olanaksız hale geldiği durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, vergilendirmenin zamanında yapılabilmesi ve vergilendirme sürecinin tamamlanmasını sağlamak üzere, sözkonusu tebliğ yöntemlerinin yanı sıra bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeye paralel olarak "elektronik tebligat" adı verilen yeni bir tebliğ yöntemi de yapılan yasal düzenlemeler ile mevzuat içerisinde yer almaktadır.

Elektronik ortamda yapılacak tebligatın, fiziksel tebligat yöntemlerine göre daha güvenli ve hızlı olduğu açıktır. Klasik tebliğ yöntemleri ile günler alan tebligat, e-tebligat ile son derece hızlı bir biçimde muhatabına ulaşmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Hukuku, Tebligat, Elektronik Tebligat.

JEL Sınıflaması: K34.

A Recent Implementation in Notification in Tax Law: Electronic Notification

ABSTRACT

Tax-basis documents are to be notified to tax payers via various manners and methods. Timely notification is important on the basis of people given enough time and instruments for their right to legal remedies to be carried into effect. Notifications regarding tax collection are carried out according to Tax Procedure Law whereas notifications regarding tax trials for tax disputes are carried out according to Notification Law. In order to solve notification related problems, an analogy should be drawn between Tax Procedure Law and Notification Law.

Also, in the case of notifications via traditional methods, it is seen that significant information for tax payers may not be delivered on time and therefore tax claim collections may be legally impossible. Within this framework, in order to provide timely taxation and complete the taxation procedure, by virtue of the development in IT, electronic notification in addition to the said notification methods should take place in regulations.

It is obvious that electronic notification would be safer and faster in comparison to the physical notification methods. Notification taking days through traditional notification methods could be received by the addressee via e-notification in such a swift way.

Key Words: Tax Law, Notification, Electronic Notification.

JEL Classification : K34.

*Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Salihli MYO, Manisa, yurtseverhatice@gmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 01.03.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 20.07.2016)

Doi Number: 10.18657/yecbu.06698

GİRİŞ

Tebliğ esasları ile ilgili hükümler 7201 sayılı Tebligat Kanunu ile düzenlenmiştir. Ancak, vergilendirme ile ilgili tebliğ esasları genel tebliğ esaslarından farklı olarak vergi hukukunun özellikleri göz önünde tutularak Vergi Usul Kanunu'nda düzenlenmiştir.

Tebliğın amacı, bir kimse hakkında yapılan işlemin kendisine duyurulmasıdır. Bu duyurma bir takım sonuçlar doğurmaktadır. İlgili kişi bu tebliğ üzerine bazı haklardan yararlanır ya da bir haktan yararlanması için kendisine tanınmış sürenin işlemesi bu bildirimle başlar. (Başpınar,1975:162). Bir yargı organı tarafından veya idarece alman bir kararın, ilgisine mutlaka bildirilmesi gereklidir. Tebligat yapıldığı anda; yapılan işlem hüküm ve sonuçlarını doğuracaktır. Söz konusu işlem, tebliğ edilmediği ya da ya da usulsüz tebliğ edildiği takdirde, alınan karar ya da yapılan işlem bir hüküm ifade etmeyecektir (Çağlar, 1988:54).

Vergilendirmeye esas teşkil eden belgelerin çeşitli usul ve yöntemlerle mükellef ve sorumlularına bildirilmesi gerekmektedir. Ancak tebliğın zamanında yapılabilmesi ve vergilendirme sürecinin tamamlanmasını sağlamak üzere, geleneksel tebliğ yöntemlerinin yanı sıra bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeye paralel olarak “elektronik tebligat” adı verilen bir tebliğ yöntemi de, 27.08.2015 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 456 Sıra Nolu V.U.K. Genel Tebliği ile vergi mevzuatı içerisinde yerini almış bulunmaktadır. Bundan böyle vergide tebligatlar belirlenen kişi ve kurumlara 01.04.2016 tarihinden itibaren (daha önce başvurular için 01.10.2015 tarihinden itibaren) yukarıda belirtilen 93. Maddeden bağımsız olarak, tebliğe elverişli elektronik bir adres vasıtasıyla elektronik ortamda yapılacaktır.

Hem hızı ve sahip olduğu avantajları hem de güvenliğin sağlandığı göz önüne alındığında, günümüzde bilgi teknolojilerinin hukuki sonuç doğuracak iletişim (tebligat) amaçlı kullanılması mümkün gözükmektedir. Kuşkusuz, yaşam nasıl elektronik ortamda devam ediyorsa, bir iletişim türü olan tebligatın da elektronik ortamda sürdürülmesi gerekmektedir (Baştürk, 2015:265). Elektronik Tebligat, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ve 456 sıra no.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği hükümlerine göre tebliği gereken belgelerin, Elektronik Tebligat (E-Tebligat), sistemi ile mükelleflerin elektronik adreslerine tebliğ edilmesidir. Bu tebliğ, fiziki ortamda yapılan tebligat ile aynı sonucu doğurmaktadır.

I. TEBLİĞ ESASLARI VE ÖNEMİ

Tebliğ, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde bildirme, haber verme olarak tanımlanmıştır. Tebligat tebliğ kelimesinin çoğuludur. Tebliğ, idari bir işleme tabi tutulan kişinin bu işlemde haberdar edilmesidir. Bir başka tanımda tebliğ, mükellef veya sorumlu hakkında hukuki sonuç doğuracak vergilendirme ile ilgili belgelerin ve yazıların belli usul ve esaslara göre iletilmesidir (Karakoç, 2007:262). Daha geniş bir tanımlama ile tebliğ, hukuki bir işlemin ilgili kimsenin bilgisine sunulması için yetkili makam, yasa ve yönetime uygun bir şekilde yazı ile veya ilanla yaptığı bildirim işlemidir (Yılmaz, 1976:308).

Tebliğat, salt ilgilinin bir hukuki işlemde haberdar edilmesi demek olmayıp; aynı zamanda bu işlemin kanunda belirtilen koşullara uygun olarak yapıldığının da belgelendirilmesi işlemidir. Bir hukuki işlemin tebligat olarak nitelendirilebilmesi için “yazılı bildirim” ve “belgelendirme” olmak üzere iki unsura ihtiyaç vardır (Akil, 2012:249). Kısaca tebligat, hukuki sonuç doğurucu işlemlerin muhatabına bildirilmesi ve bu bildirimde belgelendirilmesi işlemlerinin kanunla gösterilen usule göre yapılmasıdır (Muşul, 2013:41). Tebligatın amacı, bilgilendirme ve belgelendirme olsa da; dolaylı amacı, istikrar ve hukuk güvenliği ilkelerine ulaşmaktır. Böylece yargı organları huzurunda gerçekleşen bireyler arası iletişim de eklendiğinde, tebligat hukukunun kanunla düzenlenmesi ve yeknesak bir şekilde işlemesi zorunlulukları ortaya çıkmaktadır (Tüzüner, 2011:142).

Tebliğatın zamanında yapılması, kişilerin hak arama özgürlüğünün hayata geçirilmesi için gerekli süreye ve araçlara sahip kılınması anlamında da önemlidir. Adalet Sistemimizde davaların taraflarına ulaşmak konusunda bazı sorunlar yaşanmaktadır. Gerçekten, ülkemizde muhakemenin uzamasının temel sebeplerinden birisinin de kişilere fiziki tebligat sistemiyle ulaşamamasıdır. Bu bağlamda, davaların süratle sonuçlandırılmasında tebligat işleminin önemi gözetildiğinde, fiziki tebligat yerine e-tebligat sisteminin benimsenmesinin davaların makul sürede bitirilmesine ve adil yargılanma ilkesinin hayata geçirilmesine önemli katkılar sağlayabileceği kuşkusuzdur (Varol, Baştürk, 2015:267). Anayasa’ nın 141/4. maddesinde de, davaların süratle ve en az giderle sonuçlandırılması belirtilmiş olmasına rağmen, yapılan tebligatın ilgililerine zamanında ulaştırılmaması nedeniyle adil yargılama hakkı yönünden maddi ve manevi çeşitli kayıpların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl teknoloji çağı olarak nitelendirilmektedir. Teknolojinin erişmiş olduğu aşama, günlük hayatta ve kamu hizmetlerinin sunumunda yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak mahkemelerin yazışma ve karar tebligatlarının gereği gibi gerçekleştirilmesinde, teknolojiden yeterli ve layıkıyla fayda temini yoluna gidilmemektedir. Bu durum, yargılamanın gecikmesine neden olmaktadır (Demirkol, 2012:132).

Ulusal Yargı Ağı Projesinin (UYAP) tüm Türkiye’de faaliyette bulunan adli ve idari mahkemelerde ve Cumhuriyet savcılıklarında yaygınlaşması ve giderek daha fazla kullanılması, aynı zamanda yargılama sürecindeki tüm iş ve işlemlerin de elektronik ortama taşınması, elektronik ortamda tebligat ihtiyacını da kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmıştır. 2004 yılında İzmir’de yapılan bilişim temalı 4. Türkiye İktisat Kongresi’ nde, Adalet Bakanlığı yetkilileri tarafından konu gündeme taşınmış; 2008 yılından itibaren PTT İdaresi, kayıtlı elektronik posta alt yapısının kurulması yönünde harekete geçmiş bulunmaktadır (Tanrıku, 2009:320). Böylece, elektronik tebligat ve kayıtlı elektronik posta kavramları, yaşamımıza girmiştir. E-Tebliğat; Tebligat Kanununda belirlenen tebligat çıkarmaya yetkili merciler tarafından elektronik ortamda hazırlanan tebligatların E-Tebliğat yönetmeliğine uygun olarak değiştirilemez ve inkar edilemez bir şekilde kayıtlı elektronik posta yoluyla alıcılara iletilmesidir. E-Tebliğatla ilgili

ilk düzenleme 2011 yılında 7201 sayılı kanuna eklenen 7/A maddesiyle yapılmış olup, söz konusu madde de; “Tebligata elverişli bir elektronik adres vererek bu adrese tebligat yapılmasını isteyen kişiye, elektronik yolla tebligat yapılabilir. Anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlere elektronik yolla tebligat yapılması zorunludur. Birinci ve ikinci fıkra hükümlerine göre elektronik yolla tebligatın zorunlu bir sebeple yapılamaması hâlinde bu Kanunda belirtilen diğer usullerle tebligat yapılır. Elektronik yolla tebligat, muhatabın elektronik adresine ulaştığı tarihi izleyen beşinci günün sonunda yapılmış sayılır. Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usûl ve esaslar yönetmelikle belirlenir.” hükmüne yer verilmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak diğer kurum ve kuruluşların yanı sıra Maliye Bakanlığı da, vergi uygulamasında yapılan iş ve işlemleri fiziki ortamdan sanal ortama taşımaya başlamış, E-Fatura, E-Defter ve E-Yoklama' dan sonra E-Tebligatı da hayata geçirmiş bulunmaktadır. Maliye Bakanlığı, E-Tebligat sistemine geçmek suretiyle, mükelleflere yönelik yapılacak bildirimlerin ve tebligatların elektronik yolla hızlı ve etkin yapılmasını sağlamayı hedeflemektedir.

Tebligat, müessesesinin vergi hukukunda önemli bir yeri vardır. Tebliğ; tarh ve tahakkuk safhasının bölünmez bir parçasıdır. Tarh edilen bir verginin tahakkuk edip tahsil edilebilmesi için, mutlaka ilgisine tebliğ edilmesi gereklidir. Vergi borcunun ödenebilir hale gelmesi ve belli sürelerin hesaplanmasında zaman aralığının başlangıcı tebliğe bağlıdır (Şenyüz, 1997:65). Tebligatın yapılamaması veya hatalı yapılması, söz konusu borcun doğmasını engelleyecektir. Öte yandan mükellef yönünden ise, tebligat bir yükümlülük altına girme yasal sonucunu doğuracağından, tebligat vergi hukukunun en önemli konularından biridir (İdare Hukuku ve İdari Yapı İle İlgili İncelemeler II, 1978:335).

Vergi hukukunda, idare ile mükellef veya sorumlu arasında vergilendirmeden doğan hukuki bir ilişki vardır. Bu ilişki ile ; karşılıklı bazı hak ve ödevler doğmaktadır. Mükellef bu hak ve ödevlerinin gereğini yapabilmesi için yapılan işlemlerden haberdar olmalıdır. En azından tarh işlemi sonucunda ortaya çıkan borcun miktarını bilmelidir. İdare de mükelleften alacağını tahsil etme hakkına sahiptir. Mükellef, bunu belirli sürelerde ve usulüne uygun biçimde yapmadığı takdirde, idare söz konusu alacağı zorla elde etmek hak ve yetkisine sahiptir. Bu hakkın kullanılabilmesi için, idarenin yapılan işlerden mükellefi haberdar etmesi gerekir. Bu ödev (mükellefi haberdar etme ödevi), zamanında ve usulüne uygun bir biçimde yerine getirilemediği takdirde idare, zamanaşımı nedeniyle önemli kayıplara uğrayabilmektedir (Kırbaş, 1987:98).

VUK' nun 21. maddesinde tebliğ "vergilendirmeyi ilgilendiren ve hüküm ifade eden hususların yetkili makamlar tarafından mükellefe veya ceza sorumlusuna yazı ile bildirilmesidir" şeklinde tanımlanmıştır. VUK 'nun 93. maddesinde, tahakkuk fişi esası dışında, vergilendirme ile ilgili olan ve hüküm ifade eden tüm vesika ve yazıların; adresleri bilinen gerçek ve tüzel kişilere posta vasıtasıyla ilmuhaberli olarak tebliğ edileceği hükme bağlanmıştır.

Tebliğ, verginin ödenebilir aşamasında ki önemli süreçlerden biridir. Vergi borcunun ödenebilir aşamaya gelmesi, sürelerin başlangıcı tebliğ bağıdır.

Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin sorunsuz bir şekilde tahsil edilmesi vergi idaresinin en önemli görevidir. Vergi alacağının sorunsuz bir şekilde tahsil edilebilmesi için de tebliğ işleminin titizlikle, kanunda belirtilen usul ve esaslara uygun olarak yapılması gerekmektedir. Tebligatta yapılacak hatalar hem idare hem de mükellef açısından ek külfet doğuracaktır. Tebligatta yapılacak hatalar tarhiyatın terkinini sonucunu doğurabileceğinden, ilgili işlemin yeniden yapılıp sorunsuz bir şekilde muhatabına bildirilmesi vergi alacağının tahsilini geciktirecektir. Bu nedenle tebligat işlemlerinden sorumlu kurumların ve bunların personellerinin tebliğ işleminin yapılması sırasında gerekli özeni ve titizliği göstermeleri gerekmektedir (İnneci, Karadağ, 2015:68).

II. TEBLİGAT KANUNU İLE VERGİ USUL KANUNU İLİŞKİSİ

Tebliğat konusuna ilişkin, 7201 sayılı Tebligat Kanunu yürürlüğe girmeden önce, 1927 yılında yayımlanan Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 114-118. Maddeleri; 3560 sayılı Adli Evrakın PTT İdaresi Aracılığı ile Tebliğine Dair Kanunda yer alan hükümler çerçevesinde tebliğ işlemleri yapılmaktaydı.

Daha sonra 1959 yılında yürürlüğe giren 7201 sayılı Tebligat Kanunu kabul edilmiş ve bu kanun ile tebliğ ilişkili yasal boşluklar doldurulmuş olmaktadır.

Günümüzde vergi hukuku önemli ve müstakil bir hukuk kolu haline gelmiş ve buna ilişkin tebliğler, idare ve mükellef açısından önemli hukuki sonuçlar doğuracağından, vergi tebligatına ilişkin hükümlerin bu hukuk dalının özelliğine uygun bir biçimde ve genel hükümlerden ayrı olarak düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir.

VUK' nunda da tebligata ilişkin hükümler yer almaktadır. Tebligat Kanununun 3. fasıl madde 50 ve devamı mali tebligata aittir. Burada önemli bir sorun mali tebligat yapılırken VUK hükümlerinin ya da Tebligat Kanunu hükümlerinin hangisinin uygulanacağıdır.

Tebliğat Kanununun gerekçesine göre, "V.U.K.' nun uygulanmasını gerektiren durumlarda öncelikle bu yasanın uygulanacağı" belirtilmektedir. Aynı zamanda mali tebligatın vergi mahremiyeti nedeniyle, gizli yapılması gereği diğer tebligattan farklı hükümlere göre yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Mali Tebligatın özellikleri bu nevi tebligata ait hükümlerin Tebligat Kanunu içinde yer almasına engel teşkil eder (İdare Hukuku ve İdari Yapı İle İlgili İncelemeler II, 1978:338).

V.U.K.'na göre yapılacak tebliğlerin uygulanma yöntemi 93-109. maddeleri arasında belirtilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Tebligat Kanunu'nun 51. maddesi uyarınca, V.U.K.'nun uygulanması gereken hallerde V.U.K. hükümleri uygulanacak, burada hüküm bulunmadığı takdirde Tebligat Kanunu'nun genel hükümleri uygulanacaktır. Bu hususta verilen bir Danıştay

Kararı'nda¹, “Dava konusu ödeme emrinin 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun tebliğe ilişkin hükümlerine göre tebliğ edilmesi gerekirken, 7201 sayılı Tebligat Kanunu hükümleri uyarınca yapılan tebligatın usule uygun olmadığı anlaşılmış olup, davacının ittıl tarihini beyan ettiği 11.03.2013 tarihinde ödeme emrinin tebliğ edildiği kabul edilmek suretiyle uyuşmazlığın esasına ilişkin inceleme yapılması gerekirken, davayı süre aşımı nedeniyle reddeden mahkeme kararında hukuki isabet bulunmadığı” belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere, VUK' nda tebliğe ilişkin hükümler özel olarak ayrıntılı bir şekilde yer aldığından daha genel hükümlerin yer aldığı Tebligat Kanunu Hükümleri yerine vergi ile ilgili işlemlerde VUK hükümleri uygulanmaktadır. Tebligat Kanunu, çeşitli kanun değişiklikleri ile uğradığı estetik müdahalelere rağmen artık yaşlanmıştır. Günümüzün ihtiyaçlarını karşılayabilecek içerik ve bütünlükten yoksundur. Yeni bir tebligat mevzuatı oluşturulurken, tebligat hukukunun pek çok disiplini ilgilendirdiği dikkate alınmalı, disiplinler arası bir yaklaşımla mevzuat hazırlanmalı, vergi hukuku, imar hukuku, idare hukuku, icra ve iflâs hukuku, ceza usul hukuku ve medeni usul hukukuna ilişkin mevzuatta yer alan tebligat hükümleri de değerlendirilmeli; bütüncül bir yaklaşımla, tebligat işlemlerinde yeknesaklık sağlanmaya çalışılmalıdır (Konca, 2014:271).

III. TEBLİĞ EDİLECEK VESİKA VE YAZILAR

Vergi Usul Kanunu, hangi yazı ve vesikaların tebliğ edileceğini ayrı ayrı belirtmemekle birlikte, 93. maddede genel bir ifade kullanarak tahakkuk fişi dışında, vergilendirme ile ilgili hüküm ifade eden bütün belge ve yazıların tebliğ edileceğini hükme bağlamıştır.

Tahakkuk fişi tebliğ işleminden istisna edilmiştir. Bilindiği üzere, ağırlıklı olarak beyan esasına dayanan vergi sistemimizde; tahakkuk fişi esasına göre yapılan tarhiyatlar; mükellef tarafından yapılan tarhiyat-beyanlar ve hesapladığı tutarlar üzerinden yapılmaktadır. Bir başka deyişle, yapılan tahakkuk konusunda mükellefin bilgisi anında olmaktadır.

Tahakkuk fişi mükellefin beyan üzerine düzenlenmesi ve tahakkuk fişindeki bilgilerin mükellefin rızası ve bilgisi dahilinde olması nedeniyle ayrıca mükellefe tebliğ edilmemektedir. Ayrıca, mükellefin kendi beyanına itiraz etmesi de -ihtirazi kayıtlı beyan dışında- söz konusu olmadığından kanun koyucu tahakkuk fişinin tebliğine gerek görmemiştir. Buna karşılık, ihbarname esasına göre yapılan işlemlerde ise yapılan işlemde mükellefin haberdar edilmesi ve bunun da hüküm ifade eden evrakın tebliği yoluyla sağlanması zorunludur. Bu konuda bir Danıştay kararı aşağıdaki gibidir:

"İhbarname esasına göre yapılacak tarhiyat ve ceza işlemlerinin VUK' nun tebliğ usul ve esaslarına göre yapılması gerekir. Dolayısıyla, bu yolla tebliğ çalışılmadan doğrudan 7201 Sayılı Tebligat Kanunu hükümlerine göre yapılan tebligat geçersiz sayılır". Örneğin, yıllık gelir vergisi beyannamesini veren mükellef, bu beyanname üzerinden vergi dairesince tarh edilecek vergi borcunun tutarını, vadesini önceden bilmektedir. Bunun yanı sıra; hesaplan incelenen ve

¹ Danıştay 3. Dairesi, E. 2013/12222 ve K. 2015/29 sayılı kararı, www.danistay.gov.tr.

matrah farkı tespit edilen mükellefin, yapılan tarhiyatın nev'i, dönemi, miktarı, ödeme süresi, dava açma hakkı ve süresi, davayı açacağı mercii, kesilen ceza ve nev'i konularında önceden bilgi sahibi olması, her zaman için mümkün bulunmamaktadır (Arıca (a), 1990:51). Bu nedenle tahakkuk fişi dışında kalan ve vergilendirmeye ilgili hüküm ifade eden bütün belge ve yazılar mükellefe tebliğ edilmelidir.

Beyannamenin vergi dairesince kabulü sırasında düzenlenen tahakkuk fişi beyannameyi getiren mükellef veya adamına verilir. Tahakkuk fişinin mükellef tarafından alınıp alınmaması verginin tarh ve tahakkuku bakımından önemli değildir.

Tahakkuk fişi mükellef tarafından alınmaz ise, posta ile bilinen adrese gönderilir. Fakat yapılan işlem bir tebliğ işlemi değildir. Eğer beyanname posta ile gönderilmişse tahakkuk fişi de posta ile mükellefin bilinen adresine gönderilir (Eroğlu, 1988:114).

Beyannamenin ihtirazi kayıtları dahi olsa posta ile gönderilmesi halinde, tahakkuk fişinin mükellef nüshasının bildirilen adrese ilmuhaberli olarak gönderilmesine gerek yoktur.

Bu konuda Danıştay'a yansıyan bir uyuşmazlıkta Danıştay'ca;

"İhtirazi kayıt konularında ve posta ile gönderilen beyanname üzerine düzenlenen tahakkuk fişinin mükellefe gönderilecek örneğinin, ilmuhaberli olarak gönderilmesine gerek yoktur. Anılan tahakkuk fişi, normal posta usulü ile gönderilir. Vergi dairesinin bu tahakkuk fişinin mükellefe tebliğ edildiğini kanıtlama zorunlulukları da bulunmamaktadır" şeklinde karar verilmiştir².

- ❖ Tebliğ edilecek vesika ve yazılara örnek verilecek olursa;
- ❖ Vergi ve ceza ihbarnameleri, Vergi inceleme raporları ve servis teftişlerine ilişkin cevaplı raporlar,
- ❖ Yapılan davetler, Düzeltme ve yoklama işlemleri,
- ❖ Ödeme emirleri, Yargı kararları üzerine düzenlenen ödeme ihbarnameleri,
- ❖ Takdir komisyonu işlemleri, Mahsup neticesinde meydana gelen alacak fazlasına ait yazılar,
- ❖ Uzlaşma komisyonu işlemleri,
- ❖ 6183 Sayılı Kanun hükümlerine göre yapılan tahsil işlemleri,
- ❖ VUK' nun 30/2'ncü maddesi hükmüne göre, defterlerini ibraz etmesi için takdir komisyonunca mükellefe gönderilecek yazılar,
- ❖ Veraset ve İntikal Vergisi'nde, mükellefe verilecek ikinci ek süre ile ilgili yazılar,
- ❖ İnceleme ile ilgili olarak, incelemeye yetkili olanlarca çıkarılacak yazılar, gösterilebilir.

2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu' nun 60. Maddesinde de belirtildiği üzere, Vergi mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemeleri ve Danıştay Kararları' nın tebliği Tebligat Kanunu hükümlerine göre gerçekleştirilir. Buna

² Danıştay 4.Dairesi, 30.09.1980 tarih ve E.1980/1803, K.1980/2685 sayılı kararı, (Kızılot, 1994:425).

göre söz konusu kararların VUK hükümleri uyarınca tebliği yapılmamakta genel hüküm taşıyan Tebligat Kanunu hükümlerince tebliğ yapılmaktadır.

Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki Yasa hükümlerine göre kanun kapsamındaki tebliğlerin mutlak surette Vergi Usul Kanununun hükümleri çerçevesinde yapılmasının gerektiği vurgulanmaktadır. Gerek Tebligat Kanunu'nda ve gerekse 2577 sayılı İYUK' nun hükümlerine göre idare ve vergi mahkemelerine ait her türlü tebligatların Tebligat Kanunu hükümlerine tabii olduğu hükümleri yer almaktadır. Buna göre tahsilata yönelik tebliğler Vergi Usul Kanununa göre ve yargı safhasına ait tebligatlar ise Tebligat Kanunu' na göre yapılacaktır (Alpaslan, Sakal, 2016). Böylelikle, vergi hukukunda tebligata ilişkin birden fazla yasanın kullanılması durumu, ortaya çıkan sorunlarda hangi yasanın uygulanacağı yönünden karmaşaya yol açmakta ve bu konuda yeknesaklık sağlanması gerekliliğine işaret etmektedir.

Uzlaşma komisyonu kararlarının tebliğ edilecek belge ve vesikalardan olduğu görüşü (Arıca (a), 1190:52) yanında bazı nedenlerle bu kararların tebliğ edilmesinde tebliğ hükümlerine gerek olmadığına ilişkin görüşler de mevcuttur (Özbalcı, 1988:270). Buna göre; bazı hallerde uzlaşma isteğinde bulunan mükellefler, dilekçelerinde gösterdikleri adreste bulunmamakta, VUK' nun uzlaşma ile ilgili ek 5. maddesi uyarınca, uzlaşma gün ve yerini bildirmek üzere komisyona gönderilen yazı geri gelmektedir. Bu durumda, özellikle dilekçedeki adresin yanlış veya mevhum olduğu anlaşıldığında, durumun mükellefe duyurulması bakımından, uzlaşma komisyonunca ilave bir işlem yapılmamakta, ilgilinin uzlaşma talebinde bulunmadığı kabul edilmektedir. Bu konudaki görüşümüz, uzlaşma gün ve yerinin tebliğini belirten yazıların tebliğ hükümlerine tabi olmadığı yolundadır. Çünkü, bu tür bir belge sadece mükellefçe gösterilen adrese tebliğ edilmekte, mükellefe ulaşmadığı takdirde diğer tebliğ usullerine başvurulmamaktadır.

IV. TEBLİĞ YÖNTEMLERİ

Mükellefe ya da ceza sorumlusuna yapılacak tebliğ, posta aracılığıyla, memur aracılığıyla, daire ve komisyonda, ilan yoluyla, kapıya yapıştırma usulü ile ve elektronik tebligat yöntemi ile yapılabilir.

A. Posta Yolu İle Ve Memur Eliyle Tebliğ

VUK' nun 99. ve 100.ve 101. Maddesinde; tebliğ edilecek vesikanın kapalı bir zarf içinde postaya verileceği ve zarfın şeklinin Maliye Bakanlığı'nca tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanun'un takip eden maddesinde; bilinen adrese gönderilen mektubun posta idaresince veya memur eliyle muhatabına teslim edildiği tarihin tebliğ tarihi olarak kabul edileceği belirtilmektedir.

B. İlanen Tebliğ Gerektiren Haller

Vergi Usul Kanunu esas olarak tebliğin kapalı zarf içinde posta ile yapılacağını hükme bağlamıştır. Fakat öyle durumlar vardır ki, posta ile tebliğ yapılması mümkün olamamakta ve ilanen tebligata gidilmektedir.

İlanen tebliğ, tebliğe esas olan idari işleme ait yazı ve belgelerin gazetelerle veya bir yere asılmak suretiyle veya sair araçlarla duyurulmasıdır. Muhatabın adresi hiç bilinmezse; muhatabın bilinen adresi yanlış veya değişmiş

olur ve bu yüzden gönderilmiş olan mektup geri gelirse; başkaca sebeplerden dolayı posta ile tebliğ yapılmasına imkan bulunmazsa ilan tebligata gidilmektedir.

Tebliğ muhatabının adresi hiç bilinmiyorsa, idare mükellefin adresini tespit etmeye çalışır. İdarece de muhatabın adresi tespit edilemiyorsa, posta veya memur eliyle tebliğ usulüne başvurulmadan, doğrudan ilan tebliğe başvurulmaktadır. Ancak, adres bilindiği halde, idarece ilan tebliğe gidilirse yapılan tebligat geçersiz olmaktadır. Muhataba yapılacak tebligat için zarfın üzerine yazılan adresin yanlış yazılmış olması nedeniyle ilan yolu ile tebligat yapılmasının hukuken bir dayanağı yoktur. Ancak, muhatabın bilinen adresinin yanlış olması veya değişmiş olması nedeniyle gönderilmiş olan tebliğin geri gelmesi durumunda tebligat ilan yapılır. Burada önemli bir husus; muhatabın hem işyeri hem de ikametgah adresi varsa her ikisinde de aranmış olduğu tespit edildikten sonra ilan tebliğ yoluna gidileceğidir.

Bilinen adrese gönderilen tebliğ evrakının, muhatabın geçici olarak adres değiştirmesi nedeniyle, tebliğ yapılamamış olması durumu söz konusu ise, muhatabın komşularının ifadesiyle tespit edilmeli ve bu durum tebliğ alıncısına yazılarak, beyanda bulunan kimseye imzalatılmalıdır.

Adı geçen şahsa, ikinci bir kez tekrar tebliğ çıkartılacaktır. İkinci tebliğ yapılmadan önce bir süre beklenir ve tebligat bu süre sonunda yapılır, ikinci tebligat da aynı nedenden ötürü muhatabına ulaştırılamazsa ilan yolu ile tebligata başvurulacaktır.

Yabancı ülkelerde bulunanlara normal tebliğ yolu ile bildirim yapılmasına imkan olmadığı durumlarda da ilan tebliğe gidilir.

İlan tebliğin uygulamasını belirten 345 sıra no'lu VUK Genel Tebliğinde, ilanda asıl olanın ilan vergi dairesinin ilan koymaya mahsus yerinde ilan edilmesi olduğundan, ilan yazısı her şekilde tebliğ yapan vergi dairesinin ilan koymaya mahsus mahalline asılır, denilmektedir. Anılan tebliğe göre ilan yazısının askıya asılmasını izleyen on beşinci gün ilan tarihi olarak kabul edilecek, bu tarihten itibaren de bir ay içinde mükellefin ilgili vergi dairesine müracaat etmemesi veya adresini bildirmemesi halinde, bir aylık sürenin sonunda tebliğ yapılmış olacaktır. Bu durumda gazete ilanı, ilan olmaktan çıkıp bir bildirim haline dönüşmektedir. Ancak VUK' nun ilan şekli belirleyen 104.madde hükmünde belli tutarın üzerindeki vergi veya ceza için ayrıca gazete ile de ilan yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bu durum uygulama da görüş farklılıklarının doğmasına neden olmaktadır. Tebliğ tarihini gazete ilanının tarihini dikkate alarak hesaplayan dairelerin yanı sıra tebliğ yazısının askıya alındığı tarihten itibaren on beşinci günü ilan tarihi olarak kabul edip hesaplayan daireler de bulunmaktadır (Gınalı, 2011:222).

C. Kapiya Yapıştırma Usulu İle Tebliğ

7201 Sayılı tebligat Kanunu'nda "Tebliğ İmkansızlığı ve Tebellüğden İmtina" başlıklı 21.maddesi ile düzenlenen "Kapiya Yapıştırma Usulü İle Tebliğ" e ilişkin, VUK' nda herhangi bir hüküm yer almamıştır.

Kapıya yapıştırma usulü ile tebliğ yöntemine başvurma konusunda çok titiz davranılmalıdır. Tebligat öncelikle, posta ya da memur eliyle muhataba yapılmalıdır. Muhatabın bilinen adresinde kendisi bulunamıyorsa, ikametgahında bulunan yakınlarına, yanında çalışan memur ve müstahdemlere tebliğ yapılmalıdır. Uygulamada tebliğ yapılması gereken şahsın bilinen adresini terk ettiği hallerde ilan tebliğ yoluna başvurulmaktadır.

Ancak ilan tebliğinin geçerli olması için ilandan itibaren bir aylık süre geçmesi gereklidir. Bu durumda zamanaşımı süresinin dolmasına bir aydan az süre kaldığı hallerde tebliğinin muhatabına ulaşması konusunda sorun ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere, tebligat yapıldığı anda yapılan işlem hüküm ve sonuçlarını doğuracaktır. Tebligat usulsüz yapılır veya hiç yapılamazsa, söz konusu işlem bir hüküm ifade etmemektedir.

Bu durumda, VUK hükümleri uyarınca tebligat yapılmadığında, Tebligat Kanunu hükümleri uygulanacak ve Kapıya Yapıştırma Usulü İle Tebliğ yoluna gidilecektir. Bu şekilde yapılacak tebliğde, tebliğ memuru evrağı, o yerin muhtar veya ihtiyar heyeti üyelerinden birine veya zabıta amir veya memurlarına, imza karşılığında teslim eder ve evrakı gösterilen adresteki binanın kapısına yapıştırır. Ayrıca, yapılan tebliğ, muhatabına haber verilmesi için en yakın komşuları da uyarılır.

Burada önemli bir husus, vergi ve ceza ihbarnamesinin kapalı bir zarf içinde bulunması ve bu şekilde kapıya asılacak ihbarnamede genel hususların, (Örneğin; ihbarnamenin ilgili olduğu vergi) belirtilmesi gerektiği, aksi halde, VUK'nda belirtilen vergi mahremiyeti hükümlerine uyulmamış olunacağıdır.

Bu tebliğ yönteminde ortaya çıkan bir diğer önemli sorun da; muhatabın komşularına haber verilmiş olsa bile, komşuluk ilişkilerinin eskisi kadar güçlü olmadığı günümüzde, sağlıklı bir haberleşme yöntemi olmamasıdır. Ayrıca, tebliğ evrakının yapıştırıldığı mekanda muhatap dışında bir kişi oturuyorsa, tebliğ evrakının kapısına yapıştırılmasından memnun olmayacağından evrakla ilgili gerekli özeni göstermeyeceği de açıktır. Eğer gidilen adreste muhatap dışında bir kişi ikamet ediyorsa, evrakın kapıya yapıştırılmasının muhataba ulaşmada fayda sağlamayacağı açık olduğundan, tebliğ evrakı gönderen birime iade edilmesine olanak sağlayan yasal düzenlemenin yapılması yerinde olacaktır.

Ayrıca 11.01.2011 tarihinden itibaren 6099 Sayılı Kanun ile 7201 Sayılı Tebligat Kanunu'nda yapılan değişiklik çerçevesinde; tebliğ yapılacak kişinin gösterilen adresi, adres kayıt sistemindeki adresi olup muhatap o adreste hiç oturmamış veya adresten sürekli olarak ayrılmış olsa dahi tebliğ memuru tarafından tebliğ evrakı yukarıda ki şekilde teslim edilir ve düzenlenen tutanağın kapıya yapıştırıldığı tarih tebliğ tarihi sayılır.

6099 Sayılı Yasanın genel gerekçesi ve madde gerekçeleri ile 7201 Sayılı Yasanın 10., 21. ve 35. maddelerinde yapılan değişiklikler birlikte değerlendirildiğinde, düzenlemenin amacının 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile oluşturulan adrese dayalı kayıt sisteminden yararlanarak, tebligatların daha sağlıklı bir şekilde ve daha kısa bir sürede yapılması ve bunun sonucu olarak

da yargılamaların gereksiz sürüncemede kalmasının önlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Tebligatın öncelikle muhatabın bilinen en son adresine yapılması, bu adrese tebligat yapılamaması halinde ise tebligatın muhatabın adrese dayalı kayıt sistemindeki adresine gönderilmesi gerekir. Muhatabın adrese dayalı kayıt sistemindeki adresinden başka bilinen bir adresi yok ise tebligatın anılan adrese gönderileceği tabiidir (Salgırtay, 2013:312).

D. Elektronik Tebligat

Bilgi teknolojilerinin hayatın her alanında yaygınlaşması ve bilgiye erişimin bu kadar kolay olması kamu idarelerinin de teknolojiyi kullanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Vergi daireleri otomasyon projeleri kapsamında her geçen gün altyapısına yeni bir proje entegre eden Gelir İdaresi Başkanlığı mükelleflerin vergisel sorumluluklarından daha çabuk ve etkin haberdar olmalarını sağlamak adına E-Tebligat sistemini hayata geçirmiştir (Beşel, Çokgezer, 2015:16-17).

VUK' nun 107. Maddesine 6009 sayılı kanunla 23.07.2010 tarihinden itibaren eklenen bir hüküm ile, bu Kanun hükümlerine göre tebliğ yapılacak kimselere, 93. maddede sayılan usullerle bağlı kalınmaksızın, tebliğe elverişli elektronik bir adres vasıtasıyla elektronik ortamda tebliğ yapılabilmektedir. Daha sonra, VUK' nun aynı maddesine, 07.04.2015 tarihinde eklenen ek fıkra ile, elektronik ortamda tebligat hakkında ayrıntılı hususlar düzenlenmiştir.

Mükellefin E-Tebligat yapılması için verdiği adres, normal e-posta adresinden farklı; elektronik imza temelinde işleyen bir e-posta adresidir. E-Tebligat yapılacak kişi de önceden belirlendiği ve tebligata elverişli Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi (KEP³) adresi bildirildiği için tebligatın başka bir kişinin eline geçmesi söz konusu olmayacaktır E-tebligat, ilgisine ulaşmaması neredeyse imkânsız gözükmektedir. Bu nedenle, fiziki tebligatta ortaya çıkan “muhatap yerine tebliği almaya yetkili kişi” belirlenmesi şeklinde sorunlar da hiçbir şekilde gündeme gelmeyecek, teslim fonksiyonu kesin bir şekilde yerine getirilmiş olacaktır (Baştürk, Varol, 2015:271).

Elektronik Tebligat, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ve 27 Ağustos 2015 tarih 29458 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 456 Sıra No' lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği hükümlerine göre tebliği gereken belgelerin, E-Tebligat sistemi ile mükelleflerin elektronik adreslerine tebliğ edilmesidir.

Söz konusu Tebliğ ile tebliğe elverişli elektronik adres kullanma zorunluluğu getirilen ve kendisine elektronik ortamda tebliğ yapılabilecek olanlar aşağıda belirtilmiştir.

a) Kurumlar vergisi mükellefleri

³ Kayıtlı Elektronik Posta (KEP), her türlü ticari, hukuki yazışma ve belge paylaşımları gönderilen biçimde koruyan, alıcının kim olduğunu kesin olarak tespit eden, içeriğin kesinlikle değişmemesini ve içeriği yasal geçerli ve güvenli, kesin delil haline getiren sistemdir. KEP sistemi, gönderici ve alıcı kimlikleri, gönderi zamanı, teslim edilme zamanı, erişilme zamanı ve içerik bütünlüğünü kesin ve değiştirilemez olarak koruyarak, taraflardan herhangi birinin inkâr edemeyeceği yasal bir delil olarak 20 yıl süreyle saklamaktadır. Şubat 1, 2016 tarihinde <http://www.turkkep.com.tr/kep-nedir/> adresinden alınmıştır.

b) Ticari, zirai ve mesleki kazanç yönünden gelir vergisi mükellefiyeti bulunanlar (Kazançları basit usulde tespit edilenlerle gerçek usulde vergiye tabi olmayan çiftçiler hariç)

c) İsteğe bağlı olarak kendilerine elektronik tebligat yapılmasını talep edenlerdir.

Elektronik tebligat' a geçilmesinin birçok yararı bulunmaktadır (www.gib.gov.tr) Bunlar;

- ❖ Bilgi güvenliğini ve kişisel verilerin korunmasını sağlar. E-Tebligat ile bildirilen her şey otuz yıl boyunca arşivlerde saklanabilmektedir (Elektronik Tebligat Yönetmeliği, Md. 7/4-5).
- ❖ Hizmet kalitesini artırır.
- ❖ Belgenin içeriğinin başkaları tarafından değiştirilemeyeceğini garanti eder, güvenilirdir.
- ❖ Fiziki ortamda haftalarca süren tebligat işlemi, elektronik tebligat sistemi ile saniyeler içinde gerçekleştirilir.
- ❖ Elektronik tebligat sisteminde, tebligatın ne zaman yapıldığı, gönderen kurumun ve alıcının kim olduğu, gönderilen tebligatın ve eklerinin ne olduğu, görüntülenebildiği için herhangi bir ihtilafa yer bırakmaz.
- ❖ Fiziki ortamda yapılan tebligatlar ücretli iken E-Tebligat ile yapılan tebligatlarda herhangi bir masraf bulunmadığından bütçeye katkı sağlar. Tebligatların elektronik ortamda yapılması, yargılama giderlerinde de önemli tasarruf sağlayabilecektir.
- ❖ E-Tebligat sistemiyle yapılan tebligatlar, kâğıt, zaman ve enerji tasarrufu sağladığı için doğanın, yeşilin ve insanlığın en büyük dostudur. Böylelikle, E-tebligatın. fiziki tebligat için kullanılan kağıtlar dikkate alındığında çevre korumaya katkısı da ön plana çıkmaktadır.
- ❖ E-Tebligat başvurusunu, mükellefler, bizzat kendisi veya kanuni temsilcisi aracılığıyla yapabileceği gibi E-Tebligat ile ilgili işlemleri yapmak üzere özel yetki içeren noterden alınmış vekâletnameyle vekili aracılığı ile de yapabilmektedirler.
- ❖ E-Tebligat başvurusu yapıldığında ve E-Tebligat gönderildiğinde Elektronik Tebligat Talep Bildiriminde belirtilen telefon numarasına SMS yoluyla ve/veya bildirilen e-posta adresine mail yolu ile bilgilendirme yapılmaktadır.
- ❖ E-Tebligat sistemi ile gönderilen belgeler, mükellefin elektronik ortamdaki adresine ulaştığı tarihi izleyen beşinci günün sonunda tebliğ edilmiş sayılır ve ayrıca posta yoluyla tebligat yapılmaz. Bu bakımdan, E-Tebligat ile, hukuken tebliğ edilmesi gereken bilgi ve belgelerin zaman ve mekana bağlı olmaksızın muhatabına güvenli bir biçimde ulaşması sağlanmış olmaktadır.
- ❖ E- Tebligat sisteminin uygulamaya girmesiyle idare ile mükellef arasındaki iletişim daha şeffaf, hızlı ve sağlıklı hale gelecektir. Vergi mükellefleri açısından büyük önem taşıyan tebliğlere ilişkin bilgilendirmelerin mail adresi, cep telefonu gibi araçlarla yapılması

mükellef ile idare arasında tebligatın ulaşılmadığına ilişkin ortaya çıkan uyuşmazlıkların giderilmesinde kayda değer bir rol oynayacaktır (Arslan, Biniş, 2016:315).

- ❖ Zorunlu veya ihtiyari olarak elektronik tebligat sistemine dahil olan mükellefler zorunlu olmadıkça sistemden çıkmaları mümkün değildir. Bu zorunluluk halleri; ölüm, gaiplik veya tüzel kişililerde ticaret sicil kaydının (nevi değişikliği ve birleşme halleri dahil) silinmesi gibi hallerdir.
- ❖ E-Tebligat sistemine dahil olmak zorunda olan mükellefler, süresinde bildirimde bulunmaz ise Vergi Usul Kanununun Mükerrer 355. maddesi uyarınca özel usulsüzlük cezası ile cezalandırılır. Bu mükelleflerimize re' sen oluşturulan internet vergi dairesi kullanıcı kodu, parola ve şifresi tebliğ edilerek E-Tebligat gönderimi başlatılmaktadır.

Kısaca, E-Tebligat sistemi sayesinde elektronik ortamda düzenlenen belgeler yasal geçerlilik katılarak muhataplarına ulaştırılmaktadır. Böylece kâğıt, yazıcı, kartuş, toner, elle imza atma, postalama veya bizzat evrak teslimi gibi işlemler ve masraflar da ortadan kalkarken, hem kamu kurumları ve muhatapları için hem de özel sektörde faaliyet gösteren firmalar için 7/24 mekândan bağımsız iş yapma olanağı sağlanmaktadır. Böylelikle, maliyetlerin azalması ve verimliliğin artmasına da katkı sağlanmış olmaktadır (Bayram, Karabalık; 2015:152).

SONUÇ

Gerek mükellef yönünden, gerekse idare yönünden, çok önemli hüküm ve sonuçlar doğuran tebligatın, vergi hukukunda çok önemli bir yeri vardır. Zamanında tarh edilmiş bir vergi tebliğ işlemlerinde yapılacak hatalar nedeniyle, tahsil edilme olanağı bulamayabilir ve hazine zarara uğrayabilir. Tarh etmiş bir verginin tebliğinin yapılamaması nedeniyle, tahakkuk etmemesi gibi bir durumun önlenmesi gereklidir. Oldukça uzun yıllar önce 1959 yılında yürürlüğe giren Tebligat Kanunu ve VUK' nun Tebliğe ilişkin hükümleri çerçevesinde yapılmaya çalışılan tebliğ işlemleri, günümüzde hem idare hem de mükellefler açısından pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Öncelikli olarak, vergi tahsilatlarına ilişkin tebligatlar Vergi Usul Kanunu'na göre, vergi uyuşmazlıklarını konu alan vergi yargılamalarına ilişkin tebligatlar ise Tebligat Kanunu'na göre yapılmaktadır. Bu durumda, Vergi Usul Kanununun tebliğe ilişkin hükümleri ile Tebligat Kanunu arasında paralellik sağlanması gerekmektedir.

Teknolojide meydana gelen gelişmeler çerçevesinde, hukuk sisteminin bu yeni gelişmelere ayak uydurmasını sağlamada yeni bir adım olan elektronik tebligat, klasik tebligat yöntemlerine göre oldukça önemli avantajlar getirmektedir. Ancak Tebligat Kanunu ve VUK hükümlerine getirilen yeni düzenleme ile elektronik tebligata ilişkin ayrı ayrı yönetmeliklerin yürürlüğe girdiği görülmüş, konuya ilişkin tüm kamu kurumlarının tebliğ işlemlerinde kullanabileceği ortak bir yasal düzenlemenin yapılmasının uygulama birliği ve yasal mevzuatın sadeleştirilmesi bakımından daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Elektronik ortamda yapılacak tebligatın, fiziksel tebligat yöntemlerine göre daha güvenli ve hızlı olduğu açık bir biçimde ortadadır. Klasik tebliğ yöntemleri ile günler alan tebligat, e-tebligat ile son derece hızlı bir biçimde muhatabına ulaşmış olacaktır. E-Tebligat tebliğ işlemlerinde karşılaşılan bir takım dezavantajları ortadan kaldırarak, usule ilişkin hatalar nedeniyle vergi alacağının tahsil edilmesinde yaşanabilecek sorunları giderebilecek, vergi idaresinin daha etkin bir biçimde görev yapmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akil, C. (2012). 11.1.2011 Gün Ve 6099 Sayılı Kanun İle 7201 Sayılı Tebligat Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler. Türkiye Bankalar Birliği Dergisi, (101).
- Alpaslan, M., Sakal, M. (2016). Vergi Usul Hukuku Uygulamasında Tebligat Usulleri ve Süreler. Şubat 5, 2016 tarihinde www.ekonomikyorumlar.com.tr adresinden alındı.
- Arıca, M.N. (a) (1990). Vergilemede Tebliğ İşlemleri- I. Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi, (83).
- Arıca, M.N. (b) (1990). Vergilemede Tebliğ İşlemleri II. Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi, (84).
- Arıca, M.N. (c) (1990). Vergilemede Tebliğ İşlemleri IV. Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi, (86).
- Arslan, M., Biniş, M. (2016). Türk Vergi Sisteminde Tebligat Ve Elektronik Tebligat. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi , (1) Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER829>.
- Başpınar, R. (1975). Vergi Hukukunda Yükümlülere Yapılan Tebliğ İşleminde Görülen Aksamalar ve Öneriler. Danıştay Dergisi, (18-19).
- Baştürk, İ., Varol, A. (2015). Hukuki ve Teknik Boyutuyla Elektronik Tebligat ile Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi. Ankara Barosu Dergisi, (2015/1).
- Bayram, M., Karabalık, A. (2015). E- Tebligat Ve Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi Uygulamaları. Mali Çözüm Dergisi, (Mart-Nisan).
- Beşel, F., Çokgezer, C. (2015). Maliye Alanında e-Teknolojiler ve Etkinliği. International Journal of Economical Studies, (1).
- Çağlar, T. (1988). Mali Tebligat. Maliye Postası Dergisi, (178).
- Çağlar, T., Yılmaz, E. (1991). Tebligat Hukuku. Ankara.
- Demirkol, S. (2012). Yargılama İçin Öngörülen Makul Sürenin Aşılmasına Sebep Hususlardan; Tebligat Sorunu Vakaları. İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, (2).
- Elektronik Tebligat Yönetmeliği, 9 Ocak 2013 Tarih, 28533 Sayılı Resmî Gazete.
- Elektronik Tebligat!a Geçilmesinin Yararları, Ocak 10. 2016 tarihinde www.gib.gov.tr adresinden alındı.
- Eroğlu, N. (1988). Vergi Usul Kanunu. Ankara.
- Gınalı, A. (2011). Vergi Dairelerince Yapılan Tebliğler Ve Özellikli Durumlar. Mali Çözüm Dergisi, (222).
- İdare Hukuku ve İdari Yapı İle İlgili İncelemeler II, Danıştay Başkanlığı, 1978. Ankara.
- İnneci, A., Karadağ, N. C. (2015). Vergi Usul Kanunu'na Göre "Tebliğ"de Yapılan Hatalar ve Yargının Konuya Bakışı. Maliye Dergisi, (169).
- Karakoç, Y. (2007). Vergi Hukuku. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Kayıtlı Elektronik Posta, Şubat 1, 2016 tarihinde <http://www.turkkep.com.tr/kep-nedir> adresinden alındı.
- Kırbaş, S. (1987). Vergi Hukuku. Ankara.
- Kızılot, Ş. (1994). Vergi Usul Kanunu ile İlgili Danıştay Kararları ve Özelgeler. Ankara, Yaklaşım Yayıncılık.
- Konca, N. K. (2014). Türk Hukukunda Tebligata İlişkin Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (114).
- Muşul, T. (2013). Tebligat Hukuku. Ankara, Adalet Yayınevi.
- Özbalcı, Y. (1988). Vergi Usul Kanunu Yorum ve Açıklamaları. Ankara.

- Salgırtay, T. (2013). Tebligat Kanununda Yapılan Değişiklikler ve Bir Yargıtay Kararı Işığında (Yargıtay 12. Hukuk Dairesi, 11.02.2013 tarih ve E. 2012 / 32459 – K. 2013 / 3328 sayılı kararı) Tebligat Kanunu Uygulamaları. Ankara Barosu Dergisi, (4).
- Tanrıkulu, C. (2009). Türk Ve Avusturya Hukukunda Elektronik Tebligat. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (85).
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. Tebliğ Tanımı. Ocak 8, 2016 tarihinde <http://tdk.gov.tr> adresinden alındı.
- Tüzüner, Ö. (2011). Elektronik Tebligatın Kalitatif Yöntemle İncelenmesi. Ankara Barosu Dergisi, (2011/4).
- Yılmaz, E. (1976). Hukuk Sözlüğü. Ankara.
- Yılmaz, E., Çağlar, T. (1991). Tebligat Hukuku. Ankara.

SUMMARY

Timely notification of information via docs subject to taxing is important with respect to providing people essential time and instruments to make their right to legal remedies actual.

Notification means someone subject to an administrative procedure being informed of it. Notification does not only mean informing related party of a legal procedure but also means that this procedure is carried out in compliance with clauses stated in the law.

Notification principles related provisions are regularised by The Notification Law no.7201. At the present time, since tax law has become an important and seperate legal section and notifications regarding tax law have a role to make legal results, tax notification ordinances are to be regularised separately from general clauses and suitably according to this law section. On the contrary to generic notification principles, taxing related notification principles are regularised by The Tax Procedural Law.

As it is stated in item 60 of the administrative trial procedure law nr.2577, the notification of tax courts, regional administrative courts and verdicts of state coulcil are performed as per thenotification law clauses. Accordingly, the said verdicts are not notified as per tax procedurallaw but are notified as per the notification law clauses.

According to tax procedural law, any kind of documents and letters subject to taxing except accrual slip must be notified to tax payers. Replied reports regarding notifications of tax and penalty, tax audit reports and service inspections, correction and examination procedures, order of payments, notifications of payment orders issued upon judicial decisions, conciliation commission procedures can be shown as examples of documents to be notified. These documents, as per taxprocedural law clauses, were deliveredto the related party via classic notification methods.

Notification by mail, by hand, by an announcement, by a sticker on doors have some consequences such as tax payers not receiving notifications and tax collections becoming legally impossible to proceed. In this respect, in order to make taxing timely and comple taxing process, corresponding to technological developments, a brand new notification type called e-notification takes its place in legislations.

Since IT has become widespread and it is so easy to reach information, it is inevitable for public sector offices to be introduced to technology. Tax offices has started e-notifiaciton within auromation projects in order to inform tax payers faster and more effectively.

E-notification has some advantages such as information and personal data safety, better service quality, guarantee for readonly documents content. Additionally, physical notificaion procedures lasting weeks takeonly seconds via e-notification method. Besides, with e-notification, it is clear without doubt to see the notification time, sender, receiver, the notification content and attachments. E-notifications are also environmentally friendly. It is obvious that e-notification is safer and faster than physical notification. Notifications lasting long to be delivered to the related parties via classic methods will be safer and faster by e-notification. It is also without doubt that replacing e-notification with physical notification also can be a contribution to trials to complete in reasonable time and fair trial principle tobecome actual.

2008 Küresel Krizinin Kökeninde Yatan Hatalar ve Dodd-Frank Kanunu Düzenlemeleri*

Hülya KIRCI**

ÖZ

2008 krizinin hangi nedenler sonucu ortaya çıktığını açıklayan pek çok bilimsel yayın bulunmakta fakat krizin nedenlerini besleyen hataları ortaya koyan detaylı bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Oysa krizin patlak vermesini etkileyen her bir neden, geçmişte yapılmış hata(ların) sonucudur. Bu çalışma; muhtemel krizleri önleyebilmek açısından önem taşıdığı düşüncesiyle kriz öncesinde yapılan hatalar ve bu hataların geliştirdiği kriz nedenleri, hatalar ve nedenler arasındaki bağlantılar konusuna açıklık kazandırmak, literatürde görülen eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak ve krizi hazırlayan etkenleri ortadan kaldırmaya yönelik olarak ABD tarafından alınan önlemleri irdelemek amacıyla hazırlanmıştır. Krizi doğuran nedenlerin, liberal politikalar ile başlayan bir grup hatalar zinciri sonucunda geliştiği; kriz sonrasında ise liberal politikalar yerine finansal risklerin yönetilmesine dönük güçlü düzenlemelere odaklanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Küresel kriz, krizin nedenleri, finansal düzenlemeler

JEL Sınıflaması: G18, G28

The Origin Mistakes of the 2008 Global Crisis and Dodd-Frank Act Regulations

ABSTRACT

There are various scientific publishing which explains the reasons that caused 2008 crisis to emerge, yet, it is observed that a detailed study has not been done to put forth breeding mistakes of the crisis. Whilst, any reason that effects the crisis to break out is a result of a previously done mistake(s). This study is prepared with the aims; considering to be important to prevent probable crisis to clarify the bonds between the mistakes and reasons, previously done mistakes before the crisis and reasons for crisis developed by those mistakes, contribute to satisfying the need in the literature, and to examine the precautions taken by the USA to put away the reasons for the crisis. It is observed that the reasons breeding the crisis are arised from a series of chain mistakes starting with liberal policies and ends in focusing on the strong regulations for the management of financial crisis policies instead of liberal policies in the post crisis period.

Key Words: Global crisis, causes of the global crisis, financial regulations

JEL Classification: G18, G28

GİRİŞ

2008 krizi, ABD konut finansman sisteminde kredi temerrüt oranlarının artmasına dayalı sorunlarla 2007 yılı ortalarında başlamış, kaynak sıkıntısı yaşayan finansal kurumlar arası ilişkiler dolayısıyla finansal sistemin geneline yayılmış ve uluslararası bağlantıların etkisiyle 2008 sonbaharında küresel nitelik

* Bu makale, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Başkanı Prof. Dr Ahmet Aksoy'un gözetiminde hazırlanmıştır.

** Doktora Öğr., hulyakirci@hotmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 22.11.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 21.07.2016)

Doi Number: 10.18657/yeubu.97644

kazanmıştır. Finansal piyasalar çökmüş, varlık fiyatları düşmüş, bankalar kredi vermeyi durdurmuş, finansal piyasalara güven sarsılmış, finansal istikrar bozulmuştur.

Krizin etkileriyle baş edebilmek için uluslararası finansal mimari, ABD ve diğer ülkeler hızlı bir şekilde önlemler almaya başlamıştır. Öncelik krizin finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılmasına verilmiş, bunun yanı sıra yeni ve güçlü bir finansal mimari oluşturulması ve finansal istikrarın yeniden tesisine yönelik önlemler alınmıştır.

Krizle mücadelede alınan önlemlerin yanı sıra gelecekte oluşabilecek krizleri öngörebilmek ve oluşmadan önleyebilmek önem kazanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde krizin kökeninde yatan hatalar ve bu hatalar ile krizin nedenleri arasındaki bağlantı açıklanacaktır. Üçüncü bölümde krizin ABD kökenli olması nedeniyle muhtemel krizleri önlemek ve finansal istikrarı yeniden tesis etmek amacıyla ABD’de hazırlanan Dodd-Frank Wall Street Reformu ve Tüketicinin Korunması Kanununu ele alınacaktır.

I. KRİZİ HAZIRLAYAN HATALAR

“Uluslar arası finansal kuruluşlar ve literatürde; şeffaflık sorunu, finansal raporlama sistemi sorunları, yüksek riskli mortgage kredilerinde artış ve kredi kalitesinin bozulması, konut balonu, menkul kıymetleştirme ve türevlerde küresel artış, menkul kıymet fonlama sıkıntıları krizin temel nedenleri olarak görülmektedir” (IMF, 2009; G20, 2008; Demir ve diğ., 2008; Durmuş, 2010; Eğilmez, 2011; Özsoylu ve diğ. 2010; Roubini ve Mihm, 2012) .

Uluslararası finansal kuruluşlar ve literatürdeki kaynakların krizi hazırlayan ortama bakış açıları incelendiğinde ise krizin nedenlerinin; bu çalışmada krizin kökeninde yatan hatalar olarak adlandırılan birtakım zayıflıklar, eksiklikler, ihmaller, yetersizlikler, yanlışlıklar ve hatalar sonucu geliştiği ifade edilmektedir. Bir krize yol açmak üzere bilinçli olarak yapılmamasına rağmen söz konusu hatalar krizi ortaya çıkaran nedenlere zemin hazırlamış, beslemiş, hazır zeminde oluşan faktörler krizi kaçınılmaz kılmıştır.

Krizi etkileyen hataların küresel finansal sistemden kaynaklanan, sistemi değişime zorlayan gelişmeler ile bu süreçte uygulanan ekonomi politikaları ve ekonomik aktörlerin bu politikalarla bağlantılı davranışlarından oluştuğu görülmektedir.

A. Liberalleşme

Krizi hazırlayan ortam ekonomik sistemde meydana gelen liberal değişikliklerle oluşmaya başlamıştır. “Sermaye kontrollerinin kaldırılmasıyla tasarruf fazlası olan ülkelerin tasarruflarının yurtiçi tasarrufları yetersiz ülkelere, yüksek getirili yatırımlara yöneleceğini, rekabetin artmasıyla piyasaların daha verimli çalışacağını ve tasarruf sahipleri ve yatırımcıların daha iyi olanaklara sahip olacağını savunan liberal politikalar” (İnsel ve Sungur, 2003:4) 1970’lerde petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC) petrol fiyatlarını arttırması ve ABD’nin Vietnam yenilgisiyle girilen ekonomik durgunluğa çare olarak görülmüştür. Ancak benimsenen politikalar neticesinde sermaye hareketlerinin serbest ve çok hızlı bir şekilde ülkeler arasında dolaşması 2008 krizine ortam hazırlamıştır.

“Öncelikle, küresel sermaye ABD’de likidite bolluğu yaratarak kredi genişlemesine yol açmış, varlık fiyatlarında hızlı artış ve azalışlara neden olarak finansal istikrarı olumsuz yönde etkilemiş, konut balonunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. İkinci olarak likidite bolluğu ve finansal serbestleşme ortamında faizleri belirleme ve fonların kullanımında bankalara tanınan özgürlükler ve rekabet, bankaları giderek artan oranda riskli faaliyetlere yöneltmiş, finansal faaliyetleri cazip hale getirmiş, işlem hacimleri devasa boyutlara ulaşmış, çeşitli bankacılık teknikleriyle verilen kredilerin artmasına göz yumulması da tüketimi teşvik ederek, borçluluk oranlarını yükseltmiştir. Ayrıca finansal kuruluşlar verilen kredilerin risklerini; karmaşık türev ürünler (getirileri bir başka menkul kıymete veya türev ürüne bağlı olan finansal ürün) yaratarak finansal piyasalara aktarmış ve riski yaygınlaştırarak kırılganlıkları arttırmıştır” (Roubini ve Mihm, 2012; Şahinöz, 2013; Taşar,2009; Toprak ve diğ., 2014).

“Bu süreçte kolay hareket eden paranın ABD’ye yönelmesi, ABD’de cari işlemler açığının rekor düzeylere yükselmesine yol açarken özellikle Güney-Doğu Asya ülkelerinde cari işlemler fazlaları oluşturarak ülkeler arasında ekonomik dengesizlikler yaratmıştır” (Gedikli, 2009; Roubini ve Mihm, 2012).

B. Deregülasyon (Düzenleme ve Denetim Eksikliği)

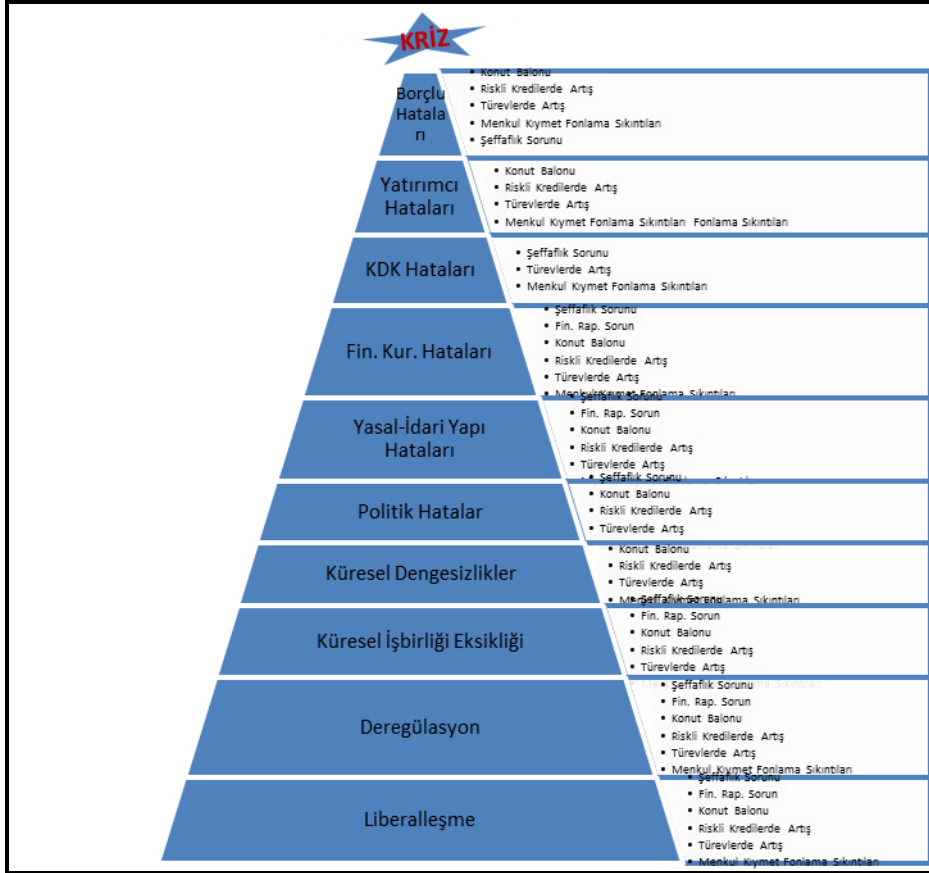
“Finansal regülasyon; finans sektöründeki faaliyet ve süreçlerin müeyyide oluşturma imkanına sahip otorite veya mekanizma tarafından oluşturulacak kurallar, telkinler, kısıtlar veya teşvikler yoluyla denetim altına alınması, şekillendirilmesi veya yönlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Taşar, 2009:149). 1970’li yıllardan itibaren “yaşanan liberalizasyon sürecinde ülkelerin finansman sorunlarının çözümü ve yaşanan dönüşümlerin ortaya çıkardığı olanaklardan yararlanabilmek amacıyla bir kuralsızlaştırma (deregülasyon), kuralları gevşetme dalgasına kapıldığı görülmektedir” (Adda 2001, aktaran Tuncel, 2010 :5).

Kuralların kaldırılması, esnetilmesi, denetimlerin gevşetilmesi; finansal piyasalarda küresel standartların oluşturulmadığı, ulusal ve küresel düzeyde denetim aksamalarının yaşandığı bir ortama girilmesine yol açarak finansal sistemi zaafa uğratmıştır. “Deregülasyon; finansal sektörde bankaların bankacılık pratiklerini alışılmışın ötesine taşımalarına ortam yaratmıştır. Karmaşık türev ürünlerin yaratılması ve dağıtılması (originate-and-didtribute) deregülasyon trendiyle finansal sisteme girmiş, menkul kıymete dönüştürme (securitization), yarat-dağıt modeli ve finansal kaldıraçın yoğun kullanımına yol açmıştır. Deregülasyonla girilen süreçte gayrimenkule dayalı menkul kıymetler ve türevleri; fonlarını değerlendirmek isteyen kişilere daha fazla gelir getiren, az riskli bir alternatif olarak sunulmuş, geri ödeme riski göz ardı edilerek yatırımcılara satılmıştır. Bilanço dışı yöntemlerle sunulmasına göz yumulan bu karmaşık enstrümanlar şeffaf biçimde incelenememiş, kredi derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmelerinde de hatalara yol açmıştır. Gayrimenkule endeksli menkul kıymetler ve türevler mevcut ancak görülmez hale gelen riskleriyle uluslar arası yatırımcılarca alınmış, alınan ürünler teminat gösterilerek başka kişi ve bankalardan kredi ve sigortalar alınması da bu ürünleri ve risklerini

iyice yaygınlaştırmıştır. Menkul kıymetleri ve türevlerini (krediler geri ödemeyince “toksik varlık” olarak değerlendirilmiştir) piyasaya süren ve/veya bilançolarında tutan piyasa aktörleri dayalı oldukları kredilerin aksamasıyla fonlama sıkıntısına girmiştir (T.C. Şikago Başkosoloslugu, t.y.; Tuncel, 2010).

“Düzenleme ve denetimlerin gevşetilmesi finansal kurumlarda risk alma, yüksek kaldıraçla çalışma, yanlış yönlendirici enformasyon, çıkar çatışmaları ve sahtecilik gibi ahlâki problemlere yol açarak finansal piyasaların dengesini bozmuştur. Konut ve kredi piyasasında bir daralma yaşanmaması için gerekli düzenleme ve denetimlerin gevşetilmesi konut alımını ve eşikaltı kredileri artırarak konut balonu ve kredi kalitesinin bozulmasını beslemiş, kredi geri ödemelerinin aksamasıyla kredilere dayalı menkul kıymet ödemeleri durmuş, finansal sisteme güven sarsılmış ve yaşanan panikle sistem çökmüştür” (Demirbaş, 2013; Taşar, 2009).

Şekil 1. Krizin Kökeninde Yatan Hatalar ve Hataların Beslediği Kriz Nedenleri

Ayrıca uluslararası sermaye hareketlerinin, finansal faaliyet alanına ait düzenlemeleri daha esnek olan ülkelere yönelmesinin önü açılmış; küresel

dengelesizlikler ve spekülâtif bir yapı oluşmuş, karmaşık finansal ürünlerle bir araya gelen riskler finansal sistemin kırılmasına yol açmıştır.

C. Küresel İşbirliği Eksikliği

Ülkelerin, hareketliliği artan sermayeyi çekmeyi ve tutmayı amaçlayan, birbirinden bağımsız para ve maliye politikası uygulamaları, merkez bankalarının işbirliği içinde hareket etmemeleri, bankacılık ve finansal faaliyetlerle ilgili birbirinden farklı düzenlemelere sahip olmaları uluslararası sermayeyi ülkeden ülkeye sürüklemiştir. Ekonomik faaliyetler küreselleşmiş, fakat ekonomi politikaları ve düzenlemeleri küreselleşmemiştir.

“Bu yapı içerisinde yeni finansal araçlar geliştirilmiş, finansal işlemler ve kurumlar arasındaki farklılıklar belirsiz hale gelmiş, finansal kurumların işlem kapasitesi artarken finansal sektörde küresel geçerliliği olan standartların düzenlenememesi yeni ve riskli faaliyetleri cesaretlendirmiştir. İkinci olarak küreselleşmeyle birlikte finansal kurumlar küresel karakter kazanmış, ulusal ölçekte kalan regülasyon uygulamaları zorlaşmıştır. Üçüncü olarak uluslararası finansal sistemin ülkeler bakımından zorunlu ve bağlayıcı olmayan standartlar çerçevesinde çalışması nedeniyle muhasebe politikaları, şeffaflık, sermaye ve kaldıraç gibi konularda düzenleme farklılıkları ortaya çıkmış fakat sektörün yeni yapısı ve farklılıklarının taşıdığı riskleri giderici yeni finansal sisteme yönelik uluslararası düzenlemeler oluşturulamamış, finansal sistem küreselleşmesine rağmen ülkelerin finansal faaliyetler üzerindeki uygulamalarında bütünlük sağlanamamıştır” (Tiryaki, 2012; Taşar, 2009). Yatırımcılar açısından uluslar arası piyasalardaki bu düzenleme farklılıkları, finansal piyasalardaki yenilikler ve finansal ürünlerdeki karmaşıklıklara bağlı “asimetrik bilginin yaygınlığı; yatırımcıları sürü psikolojisiyle hareket etmeye zorlamış” (Toprak ve diğ., 2014:68) aynı zamanda küresel dengelesizliklere zemin hazırlamıştır. Ayrıca uluslararası sermaye hareketlerinin küresel düzeyde düzenleme, denetim ve koordinasyonundan sorumlu kurumların (IMF, FSB, BIS, IOSCO, IAIS vs) yetersizliği ve gerek kendi aralarında gerekse ülke otoriteleriyle yaşadıkları işbirliği eksikliği de kısa vadeli spekülâtif sermaye hareketlerini kolaylaştırmış, krizlere etkisinin yanı sıra krizlerin yayılma potansiyelini de arttırmıştır. Krizin küresel boyutta hissedilmesinde ABD'nin finansal piyasalarının büyüklüğünün yanı sıra ülkelerin ekonomi politikalarının küresel ekonomik sistemde yaşanan entegrasyona ayak uyduramaması, uluslar arası otoritelerce risklerin görülebilmesi ve önleyici işbirliği faaliyetlerinin yetersizliğinin payı büyüktür.

“2008 krizi, gelecekteki finansal krizlerin önlenmesi için küresel finansal piyasaların ve kurumların yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılması yönündeki aciliyeti gözler önüne sermiştir” (Kaygısız, 2008; Toprak ve diğ., 2014).

D. Küresel Dengelesizlikler

“1970'lerden itibaren uygulanan liberal politikalar sonucu düşük üretim maliyetlerinin çekiciliğiyle üretim alanlarının Asya ülkelerine kayması dünya ölçüğünde üretim ve tüketim dengelesizliklerini ortaya çıkarmıştır. Asya ülkelerinde cari fazlalıkları oluşurken diğer ülkelerde yüksek tüketim-düşük tasarruf sonucu

artan cari açık önemli bir dengesizlik unsuru olmuştur. İlk cari açığını 1971 yılında veren ABD’de cari açıklar 2000 yılından itibaren Çin, Japonya ve OPEC ülkelerinin tasarruflarıyla finanse edilmeye başlanmıştır. Asya ülkeleri ise ekonomik büyümeye devam ederek başta ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerde yüksek büyüme ve düşük enflasyon illüzyonu oluşturmuş, bu sayede kriz ortaya çıkana kadar ABD’de enflasyon düşük tutulabilmiş, kamu borcu yurtdışı yatırımcı fonlarıyla finanse edilmiş, tüketiciler olanaklarının üzerinde bir yaşam sürmüştür, (Öz, 2009; Kalaycı ve diğ., 2010; T.C. Şikago Başkonsolosluğu t.y.; Yalçiner, 2007).

Bu noktada küresel dengesizlikler krizin en önemli nedenlerine dönüşmüştür. Likidite bolluğu ABD hükümetlerinin düşük faiz politikalarını, tüketicilerin yüksek borçlanma-yüksek tüketim tercihlerini, finansal sektörün düşük standartlarda kredi sunmasını, yeni finansal teknikler geliştirmesini doğrudan etkileyerek kredi kalitesinin düşmesine, varlık balonları oluşmasına, menkul kıymet ve türevlerin artmasına yol açmıştır.

E. Politik Kökenli Hatalar

ABD’nin politik kararlara dayalı hataları; aşırı borçlanma, finansal yenilikler, konut balonu, kredi kalitesinin bozulması, yüksek kaldıraç ve ahlâki tehlike sorunlarının önünü açmıştır.

“ABD’de 1934 yılından 2007 yılına kadar sistemik bir bankacılık krizi yaşanmamıştır. Ekonomistlerin büyük yatışma/büyük sakinlik/sakinlik paradoksu (great moderation) dedikleri bu dönem bankacılık paniklerinin adeta geçmişe ait bir görüntü olduğu izlenimi doğurmuştur” (Tiryaki, 2012:2). Bu izlenimin oluşturduğu güvenle bankacılık sektörüne yönelik düzenlemeler optimal düzeyinin altına doğru esnetilmiştir. Krugman (aktaran Işık ve Tünen, 2011:12) krizin sorumlusu olarak 1982’de çıkarılan, finansal serbestiyi ve denetimin kaldırılmasını amaçlayan St. Germain Yasası’nı görmektedir. “Krizin mimarı olarak kabul edilen ve 1999 yılında çıkarılan Gramm-Leach-Bliley Yasası ile de 1929 Ekonomik Buhranında bankacılığın meydana getirdiği yıkıcı etkileri azaltmak amacıyla 1933’te hazırlanan, yatırım ve ticari bankacılık faaliyetlerini birbirinden ayıran Glass Stegal Yasası’nın bu bölümü yürürlükten kaldırılmış, ticari bankaların tahvil ticareti, menkul kıymet ihraç etmek gibi yatırım bankacılığı faaliyetlerine izin verilmiştir. Bahsi geçen yasal düzenlemeler risk iştahını, türev ürünlerin artışını, eşik altı konut kredisi piyasasının genişlemesini tetikleyen bir gelişme olmuştur” (Doruk, 2014; Yavuzarslan, 2011; Yıldırım, 2011).

ABD hükümetlerinin gevşek para ve bütçe, özellikle yüksek tüketim-düşük tasarrufla sonuçlanan düşük faiz politikaları ülkeyi krize götüren en ciddi hatalardan biridir. “ABD’de 2001-2004 arasında faizler %1’e kadar indirilmiştir. Paraya ulaşmanın kolaylaştığı bu dönemde alt gelir grubu da dahil ABD vatandaşlarının konut alımına yönelmesi ve büyük kısmının değişken oranlı konut kredilerini tercih etmiş olması konut balonu ve kredi kalitesinin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Gevşek faiz politikasının yarattığı talep canlanması ve petrol-hammadde fiyatlarındaki artış enflasyon baskısı yaratmış, enflasyonun kontrol

altına alınması amacıyla 2004–2007 arasında faizlerin artırılması aylık kredi ödemelerini yükseltmiş, düşük gelirli grubun ödemelerini aksatması ise krize giden yolu açmış, menkul kıymet fonlama sıkıntılarını da beraberinde getirerek krizin patlak vermesiyle sonuçlanmıştır” (Demir ve diğ., 2008:34).

“1994’te Clinton, Ulusal Konut Sahipliği Stratejisini ve 2003’de Bush Amerikan Rüyası Peşin Ödeme Fonu Kanununu imzalamış, dar gelirli ailelerle azınlıkların konut edinmesini sağlayan sosyal politikalar benimsenerek konut edinmeye ilişkin engeller ortadan kaldırılmıştır. Söz konusu kamu politikalarının etkisiyle borç verenlerden inşaatçılara, özel kesimden kamuya kadar tüm kesimlerin uygulamaları konut balonunun oluşmasına, mortgage kredilerinin artmasına, düşük gelir gruplarının borçlanmasına, dolayısıyla bu kredilere dayalı menkul kıymetlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır” (Demir ve diğ., 2008:16; Demirbaş, 2013:19).

“ABD mortgage sisteminde Fannie Mae, Freddie Mac gibi devlet destekli kurumlarca kredi sigortası ve finansman güvencesi verilmesi, iflas eden bankaları destekleyen Federal Mevduat Sigorta Kuruluşu (FDIC)’in varlığı finansal kurumlarda iflasları halinde kurtarılacakları beklentisini oluşturmuştur. Finansal sektörün istikrarını sürdürmek için FED’in son kredi mercii olarak rol alacağını düşünmeleri de suistimalleri, ihtiyatsızlığı teşvik etmiş, risk almalarına, yüksek kaldıraçla çalışmalarına ortam hazırlamış, ahlâki bozulma yaratmıştır” (Roubini ve Mihm, 2012; Yıldırım, 2011).

F. Mortgage Sisteminde Yer Alan Borçluların Hataları

“Mortgage sisteminin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi borçlunun mevcut gelir düzeyi ile ödeyebileceği tutarda ve türde kredi kullanması ve kredi verenin kredi talebinde bulunanın ödeme kabiliyetini doğru bir şekilde ölçmesine bağlıdır. Birindeki eksiklik sistemin bütününde aksamalara neden olacaktır. Nitekim hem borçluların hem borç verenlerin gelecekte oluşabilecek ödeyememe ihtimalini düşünmeden hareket etme hatası krizi ilk elden etkilemiştir” (Demir ve diğ., 2008).

“Borçlular, yeterli titizliği göstermemiş; düşük faiz oranlarını ve hükümetin konut edinmeyi teşvik eden politikalarını bir hak veya fırsat görekerek yoğun kredi talebinde bulunmuşlardır. Borçluların hatalı yaklaşımlarında kredi verenlerin kazanç amacıyla mortgage sözleşmelerini satma çabaları ve kredi ve diğer finansal ürün ve hizmetler konusunda borçlulara kıyasla sahip oldukları daha fazla bilgi avantajının (asimetrik bilgi) payının olduğu da mutlaka belirtilmelidir (Demir ve diğ., 2008; Durmuş, 2010). Ayrıca borçlular “kredi koşulları, kredilere ilişkin ücret ve masraflar hakkında yazılı bilgi almadan kredi kullandıranların sözlü açıklamalarıyla yetinmiştir. Bir kısım tüketici de aslında almaya niyeti olmadığı halde finansal kuruluşların kampanyalarından faydalanmak için kredi almıştır. Düzenli işi ve mülkü olmayanlar dahi kriz öncesi dönemde kredi kullanmıştır. Yetersiz yasal düzenleme ve denetim uygulamaları da kredi kullananları ödeme güçlerinin üzerinde borçlanma, gelirlerini tam ve gerçekçi olarak beyan etmeme, krediyi beyan edilen amacın dışında kullanma gibi hataları teşvik etmiş” (Coşkun, 2010; Demir ve diğ., 2008; Durmuş, 2010;

Eğilmez, 2011). Likidite bolluğu, düşük faiz oranları, konut sahibi olmayı teşvik eden politikalar, düzenleme ve denetim boşlukları tüketicilerin konut sahipliği ve konut kredilerini ihtiyaçlarının ve maddi olanaklarının üzerinde kullanma dürtülerini tetiklemiştir. “Yeni krediler kullanarak ikinci hatta üçüncü konut alımları, kredi kartı harcamaları gibi çeşitli şekillerde tüketim arttırmıştır” (Eğilmez 2011; Özsoylu ve diğ. 2010). Gelişen ortamda kredi/konut talebi, buna bağlı olarak kredi miktarı/konut fiyatları artmış, konut fiyatları ve kredi miktarı arttıkça da tüketim ve kredilere bağlı menkul kıymetler artmış, tasarruflar azalmıştır.

“Özellikle Sub-prime krediler arttıkça taşıdıkları riskler de artmış, riskler bu kredilere dayalı menkul kıymetler ve türev ürünler vasıtasıyla el değiştirmiş, geri ödenmeme riski sistem içindeki üçüncü kişilere aktarılmış ve çığ gibi büyümüştür” (Eğilmez, 2011:68). Nitekim sürdürülemeyen düşük faiz oranlarının yükselme trendine girmesiyle değişken oranlı mortgage kredileri borçluları daha yüksek aylık ödemelerle karşı karşıya kalmıştır. Ödemelerini yapamayan borçlulardan konutların geri alınması noktasına gelindiğinde kriz süreci başlamıştır. Riskli konut kredilerinin ödenmemesi, mortgage sistemi içinde faaliyet gösteren ve/veya mortgage kredilerine dayalı menkul kıymetleri ihraç eden ve/veya yatırım yapan finansal kuruluşların fonlama sıkıntısına girmeleriyle sonuçlanmıştır.

G. Mortgage Sisteminde Yer Alan Finansal Kuruluş Hataları

“ABD’de kredi veren kurumlar kullandıkları kredileri portföyünde tutabileceği gibi ikincil piyasada satabilmekte veya verilen kredileri dayalı menkul kıymete dönüştürebilmektedir. Portföyde tutulan krediler, vadesi süresince aylık geri ödemelerle tahsil edilmesini gerekli kılarken ikincil piyasalara satışı veya menkul kıymete dönüştürülmesi vadesini beklemeden ve topluca geri alınabilmesine imkân sağlaması ve kredinin geri ödenmeme riskini bertaraf etme avantajlarından dolayı tercih edilmiştir” (Önal ve Topaloğlu, 2007; Roubini ve Mihm, 2012). “Oluştur ve dağıt olarak isimlendirilen bu finanslama modelinin yol açabileceği sorunlar göz ardı edilerek kullanılması finansal kurumlara yönelik önemli eleştiri konularından biridir. Finansal kurumlar bu modeli; verdikleri kötü ipotek kredilerini menkul kıymet ihraç eden kurumlara, onlar da yatırımcılara atabilme fırsatı olarak görmüş” (Roubini ve Mihm, 2012:72) bu sayede risklerden ve sorumluluklardan kurtulduklarını düşünerek kredi standartlarını düşürmüş, kredi talep edenlerin kredi geçmişlerini, gelirlerini ve ücretlerini yeterince araştırmadan kredi taleplerini onaylamış yüksek riskli ipotek kredileri vermeye devam etmişlerdir. Tek başına bu yaklaşım dahi konut balonu oluşumuna, mortgage kredi kalitesinin bozulmasına, riskli kredilere dayalı menkul kıymetlerin artışına, ödenmeyen kredileri takiben menkul kıymet fonlama sıkıntılarına ortam hazırlayan bir hata olmuştur.

“Yatırım bankaları da menkul kıymetleştirme faaliyetlerini oluştur ve dağıt modeli dahilinde yürütmüş, riski yatırımcılara transfer edebilme fırsatı görülerek menkul kıymetleştirme iştahlarını attırmış, kolay verilen kredilerin etkisiyle menkul kıymet ve türev araçlar hızlı ve dengesiz bir şekilde büyümüş ve

giderek daha karmaşık bir nitelik kazanmıştır” (Demir ve diğ., 2008; Durmuş, 2010; Roubini ve Mihm, 2012). Artan karmaşıklıkla saydamlıktan uzaklaşmış, risk ölçümü zorlaşmıştır. Kredi alacaklısı veya menkul kıymet ihraççısı kurumun finansal durumunu ve finansal varlığın yapısını tam olarak kavrayamayan yatırımcıların yatırım seviyelerinin atmasına yol açılmıştır.

“Finans kuruluşlarınca konut kredisi alacaklarının bilançolarda tutulması yerine menkul kıymetleştirilmesi, yani alacakların yatırımcının bilançosuna geçmesi riskleri yatırımcıya aktarmıştır fakat bu konudaki abartılı davranışlar şeffaflık, yatırımcı ve KDK’nın riskleri tespitinde sorunlar yaratmış, riskleri kaydılaştırdıklarında ise bilançolarında baskı oluşmuştur” (Demir ve diğ., 2008; Gümüş, 2009).

“Kredi verme ve menkul kıymetleştirme işlemlerinde yüksek aracılık ve komisyon geliri elde eden aracı ve danışmanlık kuruluşları da riski göz ardı ederek riskli krediler dağıtmaya yönelmiştir. Riskli kredilerin ödenmemesi durumunda sorumluluk taşımamaları, riskli finansal ürünlerle bağlantılı başarısızlıkları halinde nadiren cezalandırılmaları ihtiyatsız davranmaya, aşırı risk almaya ve daha fazla borçlanmaya teşvik etmiştir” (Demir ve diğ., 2008; Roubini ve Mihm, 2012).

“ABD’de bankaların kaldıraç oranları 1960’dan 1974’e kadar %50 artmış, 1980’lerde hızlanmış, 2004 öncesinde 15:1 olan kaldıraç sonrasında 40:1’e çıkmıştır. Minsky’e göre borç ve kaldıraç ne kadar fazla ağırlık verilirse finansal sistem o kadar kırılgan olur. ABD’de finansal kuruluşların kaldıraç oranlarının ve kısa vadeli borçlarının yüksekliği varlık fiyatlarındaki düşüşlere ve likiditedeki azalışlara karşı hassas kılmış, menkul kıymet fonlama sıkıntıları ve iflaslarıyla sonuçlanmıştır (Blundell ve diğ., aktaran Şahin, 2011; Roubini ve Mihm, 2012).

“Hedge fonlar, özel varlık şirketleri, para piyasası fonları, banka dışı konut finansman şirketleri gibi kurumlardan oluşan gölge bankacılık sisteminin finansal yeniliklere odaklı rolleri de krize ortam hazırlamıştır. Mevduat güvencesine sahip olmamaları, son kredi mercii başvurusu yapamamaları ve vade uyumsuzlukları nedeniyle likidite riskine maruz olmalarına rağmen bu riski görmezden gelip kısa vadeli borçlarla uzun vadeli varlıklara yatırım yapmaları, yüksek kaldıraç ve riskli yatırımları tercih edişleri; konut balonu, riskli kredilerin ve türevlerin artışı ve menkul kıymet fonlama sıkıntılarına yol açarak krizin temel nedenlerini beslemişlerdir ” (Dalyancı, 2010; Doruk, 2014; Roubini ve Mihm, 2012).

H. Kredi Dereceleme Kuruluşlarının (KDK) Hataları

Kredi derecelendirme kuruluşlarının; mortgage kredilerine dayalı finansal ürünlerden doğan sorumlulukların yerine getirilmeme-ödenmeme (default) riski olasılığını ölçerek yatırım derecesi vermeleri ve yayınlamaları sebebiyle, bu dereceleri kullanan tarafların kararlarında kanaat oluşturması bakımından yönlendirici etkileri vardır. Ancak, KDK’nın güvenilir ve bağımsız değerlendirmeler yapamadığı, yanlış kanaatler oluşmasını etkilediği anlaşılmıştır.

“Menkul kıymetleştirmenin artmasıyla KDK yüksek gelirler elde etme imkânı bulmuş, menkul kıymet ihraç eden ve bunun için derecelendirme talep

eden kurumlarla iş ilişkilerinin bozulacağı korkusu taraflı ve şişirilmiş not vermelerine neden olmuştur. Menkul kıymetlere yüksek kredi notu vermeleri kredi riskinin düşük ve yatırım yapılabilir algılanmasında etkili olmuş, türev ürünlere yatırım düzeyi artmış ve risklerin yayılmasına yol açmıştır. Subprime kredilere dayalı menkul kıymetlerin %96'sına A grubu derece verildiği göz önüne alındığında yapılan hatanın boyutları anlaşılabilir. Krizden önce verilen yüksek notların krizin çıkmasıyla aşağı yönde revize edilmesi; menkul kıymetleri elden çıkarmak isteyen yatırımcı sayısı arttırmış, nakde çevirmek zorlaşmış, büyük değer kayıpları fonlama sıkıntılarına yol açmış, piyasadaki panik ortamını daha da arttırmış, sistem zincirleme olarak kilitlenmiş ve likidite krizi derinleştirmiştir” (Demir ve diğ., 2008; Fıkırkoca ve diğ. 2009; White aktaran Doruk, 2014).

KDK ile ilgili diğer bir sorun da karmaşık finansal ürünleri ve firmaların finansal problemlerini doğru şekilde değerlendirebilecek tekniklere ve enformasyona sahip olmamalarıdır. “Karmaşık finansal ürünler alışıldık yöntemlerle değerlendirilememiş, riski gizlemiş, sorunların tespitinde gecikmelere, kullanılan girdilerdeki kötüleşmeleri tanımada yavaş davranmalarına yol açmasıyla yüksek kredi notları oluşmuştur. Ayrıca KDK'nın verilerini yatırımcıların farklı KDK'nın verdikleri derecelere karşılaştırabilmelerini sağlayacak küresel ölçekte standardize edilmiş yayınlarının olmaması, derecelendirme kullanılan temel metodolojilere ilişkin bilgileri ve menkul kıymetlerin sadece temerrüt olasılığının değerlendirilip derecelendirmeye değişme riski ya da likidite riskinin yansıtılmaması risk değerlendirmesi yapacak taraflarda bilgi asimetrisine ve şeffaflık sorununa sebep olmuştur” (Aslan, 2008; Demir ve diğ., 2008; Roubini ve Mihm, 2012).

I. Yatırımcı Hataları

Kriz öncesi süreçte yatırımcı hataları yüksek kârlar elde etme gayesi, risklerin göz ardı edilmesi ve yetersiz finansal okuryazarlıkla bağlantılıdır.

“Karmaşık finansal ürünler yüksek kâr elde etmek isteyen yatırımcılarca alternatif olarak görülmüştür. Birçok kurumsal ve bireysel yatırımcı finansal ürünlerin dayandıkları varlıkları yeterince incelememiş, risklerini sorgulamamış, piyasadaki iyimser havanın etkisiyle hareket etmiş, yüksek kâr elde etme isteğiyle bu tür ürünlere büyük ilgi göstermiştir. Ancak karmaşık yapıda olmaları nedeniyle finansal ürünlerin riskliliğine ilişkin yeterli analizleri yapamamış, kolay ve standart bilgi kaynağı olarak düşünülen derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmelerine güvenerek yatırım kararlarını almışlardır. Fakat derecelendirmelerin sadece temerrüt olasılığını yansıtması piyasa değeri ya da likidite riskini yansıtıyor olması yatırımcıları kredi dereceleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmadan ve yalnızca kredi derecelerine güvenerek yatırım yapmaları hatasına sürüklemiştir. Yatırımcıların yüksek talebi finansal kuruluşları riskli faaliyetler konusunda cesaretlendirmiş, türev ürünlerin büyüklüğünün inanılmaz boyutlara ulaşmasında etkili olmuştur” (Coşkun, 2010; Demir ve diğ., 2008; Işık ve Tünen, 2011).

Menkul kıymetleştirme zincirinde yer alan kurumların finansal ürünlere ait bilgileri dürüst bir şekilde aktarmaması da riskleri algılamada ve değerlendirmede yatırımcıların zaten mevcut olan yetersizliklerini pekiştirmiştir. Özellikle bireysel yatırımcıların finansal okuryazarlık konusundaki eksiklikleri finansal ürünlerle ilgili şeffaflık sorununu derinleştirmiştir.

İ. Yasal ve İdari Yapı Kökenli Hatalar

Bu gruptaki hatalar; finansal piyasaları düzenleme, gözetim ve denetimle yetkili yasal ve idari otoritelerin karmaşıklığı, ulusal ve küresel finansal piyasalarda yaşanan gelişmelere ayak uyduramaması ve yeterli risk değerlendirmesi yapamamasından kaynaklanmaktadır. “Kriz öncesi süreçte yüksek hızlı büyüme, artan sermaye akımları, aşırı risk iştahı ve yüksek oranlı kâr elde etme isteği gözlenmesine karşılık finansal piyasaları düzenleme ve denetlemekle yetkili yasal ve idari yapı oluşan riskleri yeterince görememiş, sonuçlarını dikkate almamış veya finansal yenilikleri değerlendirememiştir. Finansal sektörün riskli krediler dağıtmasını, şeffaf olmayan karmaşık finansal ürünlerin giderek artmasını, finansal raporlama ve kredi dereceleme aksaklıklarını önleyici düzenlemeler zamanında gerçekleştirilememiş ve uygulamaya konamamıştır” (G20, 2008).

ABD’deki yasal ve idari yapı hatalarının özünde çok başlılık yatmaktadır. “ABD finans piyasası otorite yapısının dağınık olması ve her düzenleyici ve denetleyici otoritenin kendine has düzenleme ve uygulamayı geliştirmesi hukuki yapının karmaşıklaşmasına neden olmuş, düzenlemelerin yerel ve merkezi düzenlemeler olarak ayrılması hukuki yapıyı daha kompleks hale getirmiştir. Örneğin mortgage piyasasıyla ilgili Amerikan Merkez Bankası’nın merkezi (FED) düzenlemeleri yanında, Federal Mevdut Sigorta Kurumu (FDIC) düzenlemeleri de bulunmakta ve farklı hükümler içerebilmektedir” (Demir ve diğ., 2008). “Gözetim ve denetim faaliyetlerini yürüten idari yapıda karmaşıktır. ABD’de FED dışında Bankacılık Denetim Otoritesi (OCC) Federal Mevduat Sigorta Kurumu (FDIC) ve Tasarruf Kuruluşları Denetim Kurumu (OTS)’nin bankaların gözetim ve denetiminden sorumlu olduğu ve ayaletlere göre değişebildiği görülmektedir” (Demir ve diğ., 2008; Yavuzarslan, 2011). Karmaşık, dağınık yapı, yetki alanlarının çakışmasını, yasal boşluklar oluşmasını beraberinde getirmiş ve finansal kurumlar yasal boşluklardan faydalanarak riskli, yeni, daha karmaşık finansal ürünler geliştirmiş, finansal sistem riskleriyle beraber yaygınlaşmış, kredi ödemelerinin aksamasıyla riskler fonlama sıkıntısıyla sonuçlanmıştır.

“FED’in değişen risk ortamına karşı önlem almakta geciktiği görüşü de yaygındır. ABD’de birçok eyaletin aşırı riskli mortgage borçlarının menkul kıymetleştirilerek satışını önlemeye çalışmasına rağmen FED’in büyük bankaların istekleri doğrultusunda federal yasalar çığnendiği gerekçesiyle buna karşı çıkmış olması krizi neredeyse teşvik etmiştir” (Aslan, 2008:17).

II. DODD-FRANK WALL STREET REFORMU VE TÜKETİCİNİN KORUNMASI KANUNU

ABD hükümeti krize kaynaklık finansal sistemi güçlendirmek ve yeni krizlerden kaçınmak amacıyla küresel finansal mimarinin önerileri doğrultusunda, kapsamlı düzenlemeler içeren ve önemli başlıkları aşağıda açıklanan Dodd-Frank Wall Street Reformu ve Tüketicinin Korunması Kanununu hazırlamıştır.

Yasanın en önemli bölümlerinden biri olan “I-Finansal İstikrar başlığı ile finansal istikrarı korumak üzere Finansal İstikrar Gözetim Konseyi-Financial Stability Oversight Council-FSOC ve Finansal Araştırma Ofisi-Office of Financial Research-OFR kurulmuştur. Genel olarak makro risklerin azaltılmasının önemi üzerinde durulmuş, sistemik risklerin değerlendirilmesi, saptanması ve çözüme kavuşturulması ile gözetim ve denetim otoriteleri arasında koordinasyon ve işbirliği faaliyetlerinin yürütülmesi FSOC’a, uygulamaya ilişkin detaylar düzenleme otoritelerine bırakılmış, böylece düzenleyici-denetleyici otoriteler arası yetki karmaşıklığı çözümlenmeye çalışılmıştır. FSOC’un temel hedeflerinin piyasa disiplinin artırılması ve yatırımcı güveninin sürdürülmesi olduğu görülmektedir” (Congress, 2010). Kanunun ilk maddelerinde sistemik olarak önem taşıyan kuruluşlarla ilgili gözlem, düzenleme ve denetim hükümlerinin yer alması, krizin temel etkenlerinden görülen düzenleme ve denetim boşluklarının giderilmesindeki kararlığı ön plana çıkardığı şeklinde yorumlanmıştır.

“Düzenli Tasfiye Yetkisi bölümü kanunun II. Başlığı olup; finansal istikrar için tehdit oluşturan finansal kuruluşların ABD Hazinesi’nin onayı ile Düzenli Tasfiye Kurumu’na-Orderly Liquidation Authority-OLA devri öngörülmüş, kayıplarının hissedarlar ve sigorta kapsamında olmayan alacaklıların üstlenmesi, şirketin mali durumunun bozulmasından yönetimin sorumlu olduğu ve korunmamaları, yöneticiler ve şirket kayıplarında sorumluluğu olan diğer kişilerin kayıplardaki sorumluluğu ölçüsünde tazminat ve iadelerle zararların karşılanması, tasfiye sürecinde yönetim ve kusurluların görevden alınması hükme bağlanmıştır” (Congress, 2010).

ABD bankacılık sisteminin denetim yapısındaki çok başlılığı ortadan kaldırmak amacıyla “Yetkinin OCC, FDIC ve FED Yönetim Kuruluna Devri III. Başlık olup; Tasarruf Kuruluşları Denetim Kurumu’nun-Office of Thrift Supervision-OTS tek başına yetkili olduğu tasarruf ve kredi birliklerine sahip şirketler üzerindeki her türlü düzenleme, denetim ve diğer tüm yetkileri FED’e, OTS’nin kanundan önce tek başına yetkili olduğu mevduat kabul eden ve genellikle mortgage kredileri veren tasarruf ve kredi birlikleri üzerindeki her türlü düzenleme ve denetim yetkileri OCC’ye, OTS’nin bunların dışında kalan ve FDIC ve FED ile birlikte kullandığı yetkileri olan tasarruf bankalarına ait tüm yetkileri ise FDIC’a devredilmiş, bankacılık, konut ve menkul kıymetler hakkında teknik ve uyum değişikliklerine yer verilmiştir” (Congress, 2010).

“IV. başlık olan Serbest Fonlar ve Diğer Faaliyetlere Yönelik Yatırım Danışmanlığının Düzenlenmesi bölümünde; hedge fonlar, özel emeklilik fonları, özel varlık şirketleri, para piyasası fonları, banka dışı konut finansman şirketleri gibi diğer fonların yarattığı risklere yönelik düzenlemeler yapılmış; yabancı

olmayan özel fonlara SEC'e kayıt zorunluluğu getirilmiş, SEC'e kayıt zorunluluğu olan fonların ve yatırım danışmanlarının, kaydın yanı sıra SEC tarafından dönemlik incelemelere tabi olmaları ve SEC'in özellikle sistemik riskle ilgili kayıtları takip edeceği hükme bağlanmış, SEC'e riskleri yakından izleme fırsatı tanınmıştır" (Congress, 2010).

Sigorta Faaliyetleri başlıklı V. bölümde "sigorta sektörünü izleme, sistemik bir krize yol açabilecek sigortacılık düzenlemelerindeki sorunlar ve boşlukları tespit etme, sigortacılık sektöründe federal çabaları koordine etme ve uluslararası sigortacılık hususları üzerine federal politika geliştirme, eyaletler arası farklılıkları ortadan kaldırarak ülke çapında geçerli prosedürler geliştirilmeye yönelik hükümler yer almıştır" (Congress, 2010).

Banka ve Tasarruf Kurumları Holding Şirketleri ve Mevduat Kurumları Düzenlemelerinin İyileştirilmesi başlıklı VI. bölüm; finansal faaliyet gösteren kurumların yetersiz sermaye, ahlaki zafiyet vb. hatalarla yarattıkları sistemik risklerin önüne geçerek finansal istikrarı desteklemek amacıyla hazırlanmış, "büyük ve karmaşık risklere neden olabileceği ihtimaliyle banka veya tasarruf holding şirketinin başka bir şirketi satın alması izne ve koşullara bağlanmış, konjonktürel dalgalanmalara karşı istikrarı sağlayacak, şirketin güvenliği ve sağlamlığı için gerekli sermaye miktarını tutmalarına yönelik düzenlemeler yapılmış, Volker kuralı olarak tanınan 619. maddesiyle bankaların ve banka dışı finansal şirketlerin hedge fonlarla ve girişim sermayesi fonlarıyla ilişkileri ve işlemlerine yasak ve sınırlamalar getirilmiştir" (Congress, 2010).

Başlık VII. Tezgaah Üstü Piyasalar ve Başlık VIII. Takas Sistemine Yönelik Düzenlemeler bölümleri; katılımcılarına menkul kıymetler, türev ürünler ve diğer finansal araçlar ve ilgili olduğu kurumlar hakkında açık, anlaşılır ve öngörülebilir bilgiler sunmak, şeffaflık sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. "VII. bölümde, türev ürünlerin swap işlemlerinin bir merkezi karşı taraf üzerinden gerçekleştirilmesi, işlemlerini merkezi karşı taraflar üzerinden gerçekleştirilmeyen yatırımcılar için daha yüksek sermaye gereksinimi, swap işlem hacimleri ve fiyatlama bilgilerinin kamuya paylaşılması, ticari bankaların swap faaliyetlerinin yasaklanması hükümleri; VIII. bölümde, sistemik önemdeki ödeme, takas, mutabakat sistemlerinin sürekliliğinin sağlanarak finansal istikrara tehdit oluşturmasını engellemeye dönük hükümler yer almıştır" (Congress, 2010).

Yatırımcının Korunması ve Menkul Kıymet Düzenlemeleri başlıklı IX. bölümde "yatırımcıların bilgi asimetrisinden kaynaklı hatalarını önlemek üzere bireysel yatırımcılara yatırım ürünleri ve hizmetleri satın almaya yönelik açıklamalar yapan; broker, dealer ve yatırım danışmanlarının çıkarlarına bakılmaksızın küçük yatırımcıların korunması, yatırımcı güvenini kazanmak, yatırımcı şikayetlerini ele alıp değerlendirmek ve çözüm bulmak, sahtekârlıkları ihbar eden şirket çalışanlarının işten atılmaları ve kötü muameleye tabi tutulmalarını önlemek, KDK'na olan bağımlılığın ve kredi notlarının kullanımında yasal zorunlulukları hafifletmek, KDK tarafından kamuya sunulan bilginin daha açık ve anlaşılır olması, diğer bir ifadeyle şeffaflığının sağlanması

için derecelendirme terminolojisini standart hale getirmek amaçlı düzenlemeler yapılmıştır” (Congress, 2010).

“Başlık X. Finansal Tüketici Koruma Bürosu bölümünde; finansal tüketici hizmet ve ürünlerini düzenlemek, geleneksel olarak hizmet alamayan tüketiciler ve topluluklara finansal ürünler ve hizmetler konusunda teknik yardım ve bilgi sağlaması, tüketicilerin finansal ürün veya hizmetlerle ilgili şikayetlerini toplamak ve izlemek, tüketicilerin finansal okuryazarlığını geliştirmek amacıyla hizmet vermek üzere yeni birimler kurulmuştur” (Congress, 2010). Yeni birimlerin, kriz öncesinde farklı organlara dağıtılmış düzenleme ve uygulama işlevlerini birleştirecek nitelikte tasarlandığı görülmüştür.

XIV. bölüm, krizin kaynağı olan mortgage sisteminin yeniden düzenlenmesi Mortgage Reformu ve Yağmaları Önleyici Ödünç Yasası başlığı ile gerçekleştirilmiştir. “Kriz öncesinde bankalarca tüketicilerin ödeme yeteneklerinin yeterince analiz edilmeden verilen kredilerin tekrarını önlemek amacıyla; konut kredisiyle bağlantılı tüketiciyi geri ödeme gücünden yoksun bırakan veya yağmacı özellikler veya öz sermayeyi aşındırma, aşırı ücretler veya suistimale açık şartlar gibi etkiler taşıyan yönlendirmeler yasaklanmış, ilgili şartları ihlal edenlere mahkeme masraflarına ek olarak gerçek zararın yada kredi ile bağlantılı olarak ilk çıkartana tahakkuk eden kazancın 3 kat fazlasından daha büyük olmak üzere yükümlülükler belirlenmiştir. Konut kredisi alacaklısının, belirlenen doğrulanmış ve belgelenmiş bilgiye dayalı olarak tüketicinin kredi ve diğer ödemeler konusunda makul bir yeteneğe sahip olup olmadığının iyi niyetli olarak belirlenmesi ve makul bir ödeme planı hazırlanması şart koşulmuştur. Tüketicilerin hile ve aldatıcı beyanla konut kredisi alması durumunda kredi alacaklısının borçluya karşı sorumluluklarını yerine getirme yükümlülüğü kaldırılmış, refinansmanda uygulanan kredi teşvikleri yasaklanmıştır” (Congress, 2010).

Bunların dışında “XI-FED Sistemi Düzenlemeleri; FED’in acil kredi ve likidite sağlama prosedürleri, XII- Temel Finansal Kurumlara Erişimin Geliştirilmesi; finansal okur yazarlık ve danışmanlık hizmetleri, eğitim kursları, kredi almak isteyen bireyler için eğitim olanaklarına daha geniş erişim için tasarlanmış tedbirler veya programları, XIII- Geri Ödeme Yasası; kriz sürecinde finansal kurumlara kullanılan fonların geri ödenmesine ilişkin kuralları; XV- Çeşitli Hükümler Kongo Demokratik Cumhuriyeti menşeli finans uyumsuzluğuna sebep olan sömürü, çatışma ve anlaşmazlıkların çözümü, XVI-1256 Sözleşmeleri; 1256 nolu sözleşmenin bir bölümünde değişiklikleri kapsayan nitelikte düzenlenmiştir” (Congress, 2010).

SONUÇ

Krizi ortaya çıkaran nedenler ağırlıklı olarak ABD konut finansman sisteminde yer alan tarafların hatalarıyla oluşmuştur. Sistemin kriz noktasına taşınmasında borçlu ve finansal kuruluş hataları buzdüğünün görünen kısmı olmakla beraber krizin temel nedenlerini hazırlayan hataların kökleri 1970’lerde benimsenen liberal politikalar ile düzenleme ve denetimlerin gevşetilmesine dayanmaktadır.

Liberal yaklaşımlar ve deregüle olmuş finansal yapı içinde gelişen küresel dengesizlikler, ABD’de tüketicileri daha fazla harcamaya özendiren politikalar, kredi genişlemesi ve türev piyasaların büyümesine göz yuman yasal ve idari yapı, türev ürünler aracılığıyla riskin uluslar arası piyasalara kontrolsüz bir şekilde yayılması, yetersiz kalan küresel finansal mimari, yatırımcıların aşırı getiri arayışlarına bağlı hataları, kredi derecelendirme kuruluşlarının riskleri tespit etme ve bu konuda kamuoyunu bilgilendirme ihmalleri, yetkililerin krize yönelik belirtileri hafife almaları kriz için gerekli ortamı hazırlamıştır.

Krizle birlikte liberal politikalar, deregülasyon, küresel finansal mimarinin yetersizliği, finansal zafiyetler sorgulanmış; finansal istikrar, regülasyon, şeffaflık, küresel işbirliği ihtiyacı ve piyasa disiplininin sağlanması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır.

Krizin kaynağı olan ABD’de, kriz öncesinde yapılan hataların tekrarlanmaması, finansal istikrarın yeniden temini, finansal risklerin erken teşhisiyle muhtemel krizlerin önlenmesi için finansal altyapıyı güçlendiren, şeffaflığı teşvik eden ve risk iştahını önleyen, etkin ve güvenilir bir denetim ve gözetim mekanizmasının oluşturulması gibi birçok alanda hükümler içeren yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1990’lardan sonra ortaya çıkan krizlerde finansal serbestleşmenin ve düzenlemelerin gevşetilmesinin büyük payı olduğu düşünüldüğünde finansal risklerin yönetilmesine dönük önlemlere düzenlemelerin güçlendirilmesi ile başlanması doğru bir adım olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aslan, H. (2008). “İpotekli Konut Finansman Sisteminde Kriz,” *Bddk 8. Kuruluş Yıl Dönümü Konferans Notu*, 1-31.
[Http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/kurum_bilgileri/yil_donumu/5309aslan-sunus.pdf](http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/kurum_bilgileri/yil_donumu/5309aslan-sunus.pdf) (06.12.2014).
- Congress (2010). “Dodd-Frank Wall Street Reform And Consumer Protection Act,”
[Http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/plaw-111publ203/pdf/plaw-111publ203.pdf](http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/plaw-111publ203/pdf/plaw-111publ203.pdf) (3.3.2015).
- Coşkun, Y. (2010). “Küresel Finansal Kriz Ve Kredilendirme Ve Değerlendirme Sorunları: Abd Ve Türk İpotekli Konut Finansman Sistemleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Mpra Paper*. 35301, 1-24.
- Demirbaş, E. (2013). *Küresel Kriz Ve Paranın Patronları*, 1. Baskı, Ankara:Nobel.
- Dalyancı, H.L. (2010). *Finansal Kriz Teorileri Ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizlerin Ekonometrik Analizi*, Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, F., Karabıyık, A., Ermişoğlu., E. Ve Küçük, A. (2008). *Abd Mortgage Krizi*, Ankara:Bddk Çalışma Tebliği.
- Doruk, Ö.T. (2014). *Gölge Bankacılık Ve Türkiye*, İstanbul:Türkiye Bankalar Birliği.
- Durmuş, M (2010). *Kapitalizmin Krizi: 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, 2. Baskı, Ankara:Tan.
- Eğilmez, M. (2011). *Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi*, İstanbul: Remzi.
- Fıkrkoca, E., Değertekin., E. Ve Çikot, Ö. (2009). “Finansal Piyasalarda Reform Çalışmaları”, *Sermaye Piyasasında Gündem*, 85, 6-11.
- G20 Declaration (2008). “Declaration Summit On Financial Markets And The World Economy,”
[Https://g20.org/wp-content/uploads/2014/12/Washington_Declaration_0.pdf](https://g20.org/wp-content/uploads/2014/12/Washington_Declaration_0.pdf) (18.11.2014).

- Gedikli, A. (2009). *Finansal Kriz Riskini Azaltabilecek Küresel Mali Araçlara Yönelik Ortak Karar Alma Problemleri Ve Olası Çözümler*, Doktora Tezi, İstanbul: M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, F.B. (2009). *Mortgage Konut Finansman Sistemi Ve Türkiye’de Finansal Açından Uygulanabilirliği*, Doktora Tezi, Sakarya: S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmf (2009). “İmf Yıllık Raporu 2009,” [Http://Www.İmf.Org/External/Lang/Turkish/Pubs/Ft/Ar/2009/Pdf/Ar09_Tur.Pdf](http://www.imf.org/external/lang/turkish/pubs/ft/ar/2009/pdf/ar09_tur.pdf) (28.12.2014).
- Işık, N. Ve Tünen, T. (2011). “Türev Ürünlerin 2008 Finansal Krizindeki Rolü”, *Avrasya Etütleri*, 39 (1), 7-48.
- İnsel, A., Ve Sungur, N. (2003). “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomi Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, *1989:İl- 1999:İv, Odtü İv. Uluslar Arası Ekonomi Kongresinde Sunulmuş Bildiri*.
- Kalaycı, İ., Aytekin., B. Ve İzgi, B.B. (2010). *Halil Seyidoğlu’na Armağan Finansal Kriz Yazıları*. İ. Kalaycı (Der.), *Krizin İktisadî-İktisadın Krizi* (S. 3-24). Ankara: Nobel.
- Kaygısız, T.A. (2008). *Tezgaüstü (Otc) Türev İşlemlerin Merkezi Takası*, Yeterlik Etüdü, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Önal, Y.B. Ve Topaşoğlu, M. (2007). *İpotekli Konut Finansman Sistemi Ve Hukuku/Mortgage (Tutsat)*, 1. Baskı, Adana: Karahan.
- Öz, S. (2009). “Küresel Kriz Ve Ekonomik Dengesizliklerde Düzeltme: Cari İşlemler Açığı, Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu,” [Http://Eaf.Ku.Edu.Tr/Sites/Eaf.Ku.Edu.Tr/Files/Eaf_Pn0906.Pdf](http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn0906.pdf) (12.11.2014).
- Özsoylu, A.F., Ünlükaptan, İ. Ve Gedik, M.A. (2010). *Küresel Kriz Ve Türkiye*, Adana: Karahan.
- Roubini, N. Ve Mihm, S. (2012). *Kriz Ekonomisi, Dünya Ekonomisinin Çöküşü Ve Geleceği*, I. Tezcan, (Çev.) İstanbul: Pegasus.
- Şahin, S.Ç. (2011). *Küresel Krizin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahinöz, A. (2013). *Yeni Bir Küresel Krizin Gölgesinde*, Ekonomi Forumu Yayınları, I, 8-44.
- Taşar, M.O. (2009). “Finansal Regülasyonlar Ve Küresel Kriz Sürecinde Türk Dünyası Bankacılık Sistemlerinin Yeniden Yapılandırılması”, *Journal Of Azerbaijani Studies*, 147-185.
- T.C. Şikago Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği (T.Y.). “Küresel Finansal Krizin Nedenleri Ve Olası Sonuçları Hakkında Bilgi Notu,” [Http://Www.Musavirlikler.Gov.Tr/Upload/Chi/Finansal%20kriz%20bilgi%20notu.Pdf](http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/chi/finansal%20kriz%20bilgi%20notu.pdf) (12.11.2014)
- Tiryaki, G. (2012). *Finansal İstikrar Ve Bankacılık Düzenlemeleri*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın No 289.
- Toprak, M., Bayraktar, Y. Ve Erarslan, C. (2014). *Uluslararası Kurumların Değişen Rollerini*, İstanbul: Der.
- Yalçiner, B., (2007). “Küresel Ekonomideki Dengesizlikler”, *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu*.
- Yavuzarslan, N., (2011). *Finansal İstikrar Ve Zorunlu Karşılıklar*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Tcmb.
- Yıldıran, M. (2011). Küresel Mali Krizde Kurtarma Operasyonlarının Vergi Politikasına Etkileri: Krizin Finansmanında Ahlaki Riziko Ve Devletin Rolü”, *Gazi Üniversitesi 25. Türkiye Maliye Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri*.

SUMMARY

The crisis in 2008 was aroused from several reasons as result of some previously done mistakes, weaknesses, deficiencies and neglections which were defined in this study as the origin of the crisis.

The mistakes that caused the crisis are composed of liberalization, deregulation, lack of global cooperation, global instability, political mistakes, legal administrative structure mistakes, financial foundations mistakes, credit rating foundations mistakes, investors' and debtors' mistakes.

Liberal politics; housing bubble, risky credits, securities product scale expansion, manipulation of the financial reports, intransparency and funding shortages.

Deregulation ; growth in securities, financial reports and intransparency, risky credits, housing bubble and funding shortages.

Global instability; risky credits, housing bubble, securities invests and funding shortages.

Lack of global cooperation; expansion in the securities, financial reportings and intransparency, housing bubble, risky credits and abrupt increase of funds,

Governmental politics; housing bubble, risky credits, increase in securities, alienation from the transparency and funding shortages.

Legal and administrative structure mistakes; intransparency and financial reporting problems, risky credits, housing bubble, securities and funding shortages,

Financial foundations mistakes; risky credits, housing bubble, expansion of the securities, transparency and financial reporting problems and funding shortages,

CRA's mistakes; alienation from the transparency, increasing the securities and funding shortages,

Investors' mistakes; expansion of the securities, risky credits, housing bubble, and funding shortages,

Debtors' mistakes; housing bubble, risky credits, increase in the securities, transparency and funding problems. All those mistakes set off the reasons of the crisis. The negative effects and the high cost of the precautions made it necessary to realize structural regulations to prevent the possible reasons to the crisis. In the USA it is believed that it is necessary to make permanent preventive regulations for the effects of the crisis and important steps were taken.

With this aim The Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act was prepared in 2010 composed of sixteen (16) sections such as; Financial Stability; Orderly Liquidation Authority; Transfer Of Powers To The Comptroller Of The Currency, The Corporation, And The Board Of Governors; Regulation Of Advisers To Hedge Funds And Others; Insurance; Improvements To Regulation Of Bank And Savings Association Holding Companies And Depository Institutions; Wall Street Transparency And Accountability; Payment, Clearing And Settlement Supervision; Investor Protections And Improvements To

The Regulation Of Securities; Bureau Of Consumer Financial Protection; Federal Reserve System Provisions; Improving Access To Mainstream Financial Institutions; Pay It Back Act; Mortgage Reform And Anti-Predatory Lending Act; Miscellaneous Previsions; Section 1256 Contracts.

With this act, many legal regulations comprising strong provisions were done such as suppressing the inspectional inadequacies, legal financial system regulations, sustaining the financial stability, providing the coordination between the national and global financial politics, preventing the structural risks, protecting the consumers from the exploitation and misconduct deriving from the financial systems, developing the transparency and accountability.

İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri

K. Batu TUNAY*

ÖZ

İslami bankacılığın ticari bankalara oranla finansal aracılık işlevlerini daha etkin bir şekilde yerine getirdikleri ve uygulandıkları ülkelerde sürdürülebilir büyümeye önemli katkılar yaptıklarına dair çeşitli bulgular vardır. Bu çalışmada İslami bankaların büyüme ve kalkınma üzerindeki rolleri araştırılmıştır. 2000-2013 döneminde 19 İslam ülkesinde GSYİH ve gayri safi sermaye oluşumu ile İslami bankaların toplam aktifleri, kullandıkları fonlar ve topladıkları mevduatlar arasındaki nedensellik panel nedensellik testleriyle analiz edilmiştir. Kullanılan örneklemin kapsamlı yapısı ve yararlanılan analiz yöntemi nedenleriyle bu alanda yapılmış benzer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Ulaşılan bulgular, İslami bankalara dair değişkenlerin GSYİH ile doğrudan ve güçlü bir nedensellik ilişkisi içinde olmadığını göstermiştir. Daha çok GSYİH'den toplanan mevduatlara ve kullanılan fonlara doğru bir nedensellik gözlenmektedir. Diğer yandan İslami banka değişkenlerinden gayri safi sermaye oluşumuna doğru tek yönlü nedensellikler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslami bankacılık, büyüme, nedensellik, panel nedensellik testleri

JEL Sınıflaması: C33, E01, G21

Causality Relations Between Islamic Banking and Economic Growth

ABSTRACT

There are various findings which show that in comparison to commercial banking, Islamic banking can more effectively fulfill financial mediatory functions and have important contributions to sustainable growth in countries where Islamic banking is applied. In this article, the roles of Islamic banking in growth and development are examined. The causality relationship between GDP and gross domestic capital formation with the total assets, funds and collected deposits of Islamic banks has been analyzed using panel causality tests for 19 Islamic countries from 2000 to 2013. The comprehensive examples used and the methods used in analyzing these examples differentiate this study from similar studies in this field. The findings from these analysis show that there is no direct and strong causality between variables concerning Islamic banks and GDP. However, it is seems more like a causality from collected deposits to placing the funds. Also, unidirectional causality is seen between islamic banking variables and gross domestic capital formation.

Key Words: Islamic banking, growth, causality, panel causality tests

JEL Classification: C33, E01, G21

GİRİŞ

2008'de yaşanan Küresel Krizin ardından yerleşik kapitalist finansal sistem sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sistemin orantısız bilgilenme ve ahlaki tehlike temelinde ciddi etkinsizlikler ürettiği, neden olduğu krizlerin faturasının

* Doç. Dr., Marmara Üniv., Bankacılık ve Sigortacılık Enst., Bankacılık AD, batu.tunay@marmara.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 07.03.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 02.07.2016)

Doi Number: 10.18657/yeabu.89247

tasarruf sahiplerine çıkartıldığı, önemli ekonomik durgunluk ve gerilemelere yol açtığı gibi eleştiriler söz konusudur. Tartışmaların yoğunlaştığı bu süreçte, ilgili çevrelerde İslami finansman ve bankacılığın bir alternatif olabileceği konusundaki görüş daha çok taraftar bulmaya başlamıştır. Kar ve zararın paylaşıldığı bir ortaklık anlayışının, risklerin paylaşılarak yönetilmesi, tasarruf sahiplerinin ve birikimlerinin korunması, fonların daha etkin bir şekilde reel sektöre aktarılması ve böylece sürdürülebilir bir büyüme sürecinin desteklenmesine hizmet edeceğine inanılmaktadır.

Ancak bu tartışmalar dışında da, İslami finans ve bankacılık özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması için başlı başına bir model niteliğindedir. İslami bankaların merkezde yer aldığı bir finansal sistemin, ekonominin üretime dönük sektörlerine kaynak aktarmak için çok elverişli olduğu ifade edilmektedir. Özellikle geleneksel yavaş büyüyen sektörlerden çağdaş ve hızlı büyüyen sektörlerle kaynak aktarılması, sanayinin ihtiyaç duyduğu sabit getiri odaklı finansmanın sağlanması gibi avantajları bulunmaktadır.

İslam dünyasında petrol üreten ve ihraç eden ülkeler bir yana bırakılırsa, kendi kendine yeterli ve sanayi malları ihracatçısı ülke sayısı son derece azdır. Türkiye çağdaş ekonomik yapısı ile bu özellikteki Müslüman ülkelerin önde gelenlerinden birisidir. Türk bankacılık sisteminde ticari bankalar ile katılım bankalarının birlikte faaliyet gösterdiği bir yapı söz konusudur. Bu kendine has yapı ve özellikleri İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri bakımından önemli bir araştırma alanı haline getirmektedir.

Bu tespit ve değerlendirmeler ışığında çalışmamızda, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının başta GSYİH temelinde büyüme olmak üzere ekonomik faaliyet hacmine dair belli başlı değişkenler üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Analizlere geçilmeden, bankacılık ile büyüme ilişkisinin teorik temelleri üzerinde durulacak, İslami bankaların bu açıdan rollerine değinilecek ve İslami bankaların büyümeye etkileri konusunda yapılmış diğer deneysel çalışmaların bulguları gözden geçirilecektir. Ekonometrik analizlerde panel nedensellik testleri uygulanarak uzun ve kısa dönemde değişkenler arası ilişkiler araştırılmıştır.

I. TEORİK ÇERÇEVE

A. Bankacılık ve Büyüme İlişkisinin Temelleri

Bir ülkede finansal gelişmenin, özellikle de finansal araçların faaliyetlerindeki gelişmelerin ekonomik büyüme ile ilişkisi konusundaki araştırmalar oldukça gerilere gitmektedir. Bu görüşün temelleri Schumpeter (1934), Robinson (1952), Gurley ve Shaw (1955) ve Goldsmith (1969) gibi araştırmacıların çalışmalarına dayanır. Ancak spesifik olarak bankaların büyümeye rolü açısından McKinnon (1973) ve Shaw’ın (1973) çalışmaları dönüm noktası olmuştur. McKinnon ve Shaw’ın çalışmalarını takiben günümüze dek bu alanda çok sayıda araştırma yapılmıştır. King ve Levine (1993), Demetriades ve Hussein (1996), Levin vd. (2000), Beck vd. (2000), Demirgüç-Kunt ve Maksimovic (2002), Beck ve Levine (2004), Levine (2005), Demirgüç-

Kunt (2006), Shen ve Lee (2006) Liang ve Reichet (2006, 2007, 2012) bunlardan ilk akla gelenlerdir.

Ekonomik büyüme üzerinde finansal gelişmişliğin önemi ve bu iki değişken arasındaki bağlantı, kalkınma ekonomisi literatüründe çok önem verilen ve araştırılan bir konudur. Bu konuda ortaya atılan teoriler üç alternatif nedensel ilişki olabileceği yönündedir:

- Arzın öncülük ettiği (supply leading),
- Talebi izleyen (demand following),
- Karşılıklı nedensellik (bi-directional causality).

Bunlardan ilk ikisi Schumpeter ve Robinson'un görüşlerine dayanılarak Patrick (1966) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Schumpeter'in temellerini attığı arzın öncülük ettiği ilişki, finansal kuruluşların ve araçların talep doğrultusunda ekonomik büyümeyi teşvik edecek şekilde tasarlanmasını temel almaktadır. Bu yaklaşımın iki fonksiyonu vardır. Birincisi, kaynakların geleneksel veya büyümeyen sektörlerden çağdaş sektörler yönleştirilmesidir. Böyle bir strateji izlenmesi halinde, sermaye daha etkin tahsis edilebilecek ve finansal sistem kanalıyla büyüme hızlandırılacaktır. İkincisi ise, çağdaş sektörlerdeki girişimcilerin teşvik edilmesidir. Arzın öncülük ettiği ilişki, verimli yatırımların finansmanı kanalıyla bankacılık sektörünün ekonomik büyümenin motoru olduğu şeklinde özetlenebilecek görüşlerinden ötürü dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, Gurley ve Shaw ile Goldsmith gibi araştırmacıların gelişmiş finansal piyasaların tasarrufları hareketlendirerek ve yatırımları kolaylaştırarak ekonomik büyümeyi hızlandıracağı yönündeki görüşleri dönüm noktası olmuş ve daha sonraki çalışmalara ışık tutmuştur.

Robinson'un görüşlerine dayandırılan talebi izleyen ilişki ise, çağdaş finansal kuruluşların ve ürünlerin doğuşunun reel ekonomide faaliyet gösteren tasarrufçu ve yatırımcılarca bunlara yönelik talebin bir sonucu olduğu yönündedir. Bu yaklaşım finansal sistemin öncü sektörleri destekleyerek büyüme sürecini hızlandıracağı ana fikrine dayanır. Finansal sistemdeki bir genişlemenin, reel ekonomik büyümenin bir sonucu olduğu varsayılır. Sürekli genişleyen finansal piyasalarda ve ürünler arasında farklılaşma artırılarak talep öncülüğünde ekonomik büyüme teşvik edilebilir. Mübadele maliyetleri (transaction costs) daha iyi kontrol edilebildikçe daha etkin bir risk çeşitlendirmesi sağlanacağından ürün çeşitlendirmesi reel sektöre etkin fon transferine ve dolayısıyla büyümeye katkı yapacaktır. Karşılıklı nedensellik ilişkisi ise, arz ve talep güçlerinin müşterek etkisiyle finansal gelişmelerin genel ekonomik gelişmeyi hızlandırması olarak özetlenebilir.

Lucas (1988) iktisatçıların ekonomik büyüme üzerinde finansal unsurlarının etkilerini abartmaya eğilimli olduklarını ifade etmiş ve "finansın yersizliği" (irrelevance of finance) hipotezini ortaya atmıştır. Dornbusch ve Reynoso (1989), finansal unsurların sadece finansal istikrarsızlık ekonomide baskın güç olduğu zamanlarda önemli olduklarını ifade etmiş ve Lucas'ın hipotezini desteklemiştir. Finansın yersizliği hipotezi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında istikrarlı uzun dönemli bir ilişkinin varlığını inkâr

etmektedir. Ancak Levine (2004, 2005) gibi bazı araştırmacıların da ifade ettikleri gibi çağdaş ekonomik ilişkiler bağlamında finansal sistemle reel ekonomi arasında oldukça karmaşık etkileşimler olduğu da inkâr edilemez. Fiziki ve insani sermaye birikimleri ile verimlilik artışları ekonomik büyümeyi hızlandıran alternatif kanallardır. Dolayısıyla finansal gelişme ile büyüme arasındaki karmaşık ilişki, finansal gelişme ile büyüme üzerinde etkili bu alternatif aktarım kanallarının bağlantıları da dikkate alınarak anlaşılabilir.

Bu bağlamda olası yatırım fırsatları konusunda ex ante üretim bilgisi ve sermayenin bu yatırım fırsatlarına tahsisi fon sahiplerine daya yüksek getiriler sunulmasına bağlıdır. Yatırımların izlenmesi ve büyük şirketlerin kurumsal yönetim çabalarının desteklenmesi gerekmektedir. Risklerin örgütlü piyasalar kanalıyla devredilerek yönetilmesi ve etkin portföy çeşitlendirmesi faaliyetleri son derece önemlidir. Tasarruf birikimlerinin finansal sisteme çekilerek hareketli kılınması ve bu yolla mal ve hizmet ticaretinin finansmanı gerekmektedir. Bu sıralanan ve birbirlerine yakından bağlantılı unsurlar, çağdaş bir ekonomik sistemde finans sistemi, finansal araçlar ve büyüme ilişkisini de yansıtmaktadır.

B. İslami Bankacılığın Büyümedeki Rolü

İslami bankacılığın uygulandığı ülkelerde fon transferi sürecinin etkinliğine önemli katkıları olduğu geçmiş uygulama deneyimlerinden görülmektedir. Petrol üreten ve ihraç edenler sayılmazsa, İslam ülkelerinin büyük bir bölümü “az gelişmiş” veya “gelişmekte olan” ülke olarak nitelendirilebilir. Petrol üreticisi İslam ülkelerinde ise, refah düzeyi nispeten yüksek olmakla beraber endüstriyel bir kalkınmadan söz edilemez. Bu ülkelerde genellikle petrol ve petro-kimya sektörlerinin merkezinde yer aldığı bir ekonomi söz konusudur. Özetlenecek olursa pek çok İslam ülkesi, o ya da bu nedenle sürdürülebilir bir büyüme için ekonomilerini destekleyecek mekanizmalara gereksinim duymaktadır.

Bu bağlamda İslami finans ve özellikle bankacılık önemli bir alternatiftir. Son yıllarda artan sayıda deneysel çalışmanın bulguları, İslami bankacılığın uygulandığı ülkelerde ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı hızlandırdığını göstermiştir. Bu etkiyi ortaya çıkaran nedenlere aşağıda ana hatlarıyla değinilecektir.

İslami finans teorisinde İslami bankaların merkezi bir rolleri vardır. Bunlar önemli oranda kar paylaşımına dayanan finansman (profit-sharing finance) yaklaşımıyla çalışırlar. Dolayısıyla doğrudan yatırımları arttıran bir ekonomik etkinin doğmasına yol açarlar. Zaman içinde bazı uygulama zorlukları gözlenmiş olsa da, kar paylaşımı mekanizması İslami banka operasyonlarındaki merkezi rolünü sürdürmektedir. Ayrıca murabaha ve finansal kiralama (leasing) temelinde sabit getiri odaklı finansman sağlayan bu bankaların reel sektöre makine parkı ve envanter finansmanı konularında avantajlar sundukları görülmektedir (Al Hallaq 2006, Khoutem ve Nedra 2012).

İslami bankacılık uygulamalarının yaygın olarak kabul gördüğü ülkelerde, halkın tasarruflarını banka sistemine yönlendirmesiyle, “gömüleme” (hoarding) güdüsünün zayıfladığı görülmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde

halkın tasarruflarını sisteme çekmek büyük bir sorundur, İslami bankalara olan güven bu sorunun aşılmasına yardımcı olmaktadır. Böylece bankalar eliyle reel sektöre aktarılan fon miktarında artış meydana gelmekte ve ekonomik büyüme süreci hızlanmaktadır. Bankalar sermaye birikimini arttırarak, kaynaklardan faydalanma etkinliğinde artışa yol açmaktadırlar (Al Hallaq 2006).

Katılıma dayalı İslami finansmanın ex ante ve ex post orantısız bilgilendirme (asymmetric information) sorunlarının çözülmesine olanak vermekte ve kar zarar ortaklığı prensibi sayesinde bilgi maliyetleri düşmekte, mübadele ve risk paylaşımı imkânları artmaktadır. Böylelikle yatırım tasarruf süreci etkinleşmektedir. Riskin taraflarca paylaşılması finansal işlemlerin gelişmesinde ve bu amaçla yararlanılan teknolojilerin ilerlemesinde de olumlu etkiler yapmaktadır (Khoutem ve Nedra 2012).

İstikrarlı ve sürekli bir büyümenin sağlanabilmesi için mülkiyet ve istihdam sorunlarının aşılması gerektiği açıktır. Müslüman ülkelerde sıklıkla rastlanan makro ve mikro ekonomik kimi zorluklar nedeniyle İslami bankaların ekonomik gelişmeye olan katkıları istendiği ölçüde yüksek değildir. Khoutem ve Nedra (2012) gibi bazı araştırmacılar, bu sorunların aşılabilmesi için İslami bankalar ile sukuk piyasaları arasındaki ilişkileri geliştirecek politik reformlara ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.

Farklı türdeki finansal sistemlerin aslında ortak bir amaçları vardır. Bu da belirli bir alanda finansal istikrarın ve etkinliğin sağlanmasıdır. Ancak finansal sistemlerin varlıklarını sürdürdükleri çevreye olan uyumları ve evrimleri onları birbirlerinden farklılaştırmaktadır. Ticari bankacılık uygulamaları gelişmiş ülkeler için uygun bir finansman sistemi olsa da, gelişmekte olan ülkelerde sorunlara neden olabilmektedir. Geleneksel bankalar finanse ettikleri projenin riskliliğini değerlendirmekte, ama finanse edilen girişimin başarısı konusunda herhangi bir gayret göstermemektedir. Yeterince çok sayıda projeyi finanse ederek belirli bir kazanç hedefine ulaşmakta, teminat ve garantilerle kredi kayıplarını da minimize etmektedirler (Ghannadian ve Gautam 2004). Geleneksel kredi sisteminin işleyebilmesi için, ciddi bir yasal altyapı ve standart bir muhasebe bilgi sistemi gerekmektedir. Oysa gelişmekte olan ülkelerde böyle bir altyapıdan genellikle söz edilemez. Kar-zarar ortaklığı temelinde yapılan finansman, hem yetersiz bilgilendirmeyle ötürü bankanın riski yanlış analiz etmesinin önüne geçer, hem de kredilendirme sürecinin aşırı maliyetlerinden bankayı korur. Çünkü İslami bankacılık gözetim, denetim ve sözleşmeye dayalı hukuki süreçler açısından mübadele maliyetlerini önemli oranda düşürerek etkinliğe katkıda bulunmaktadır (Suzuki vd. 2013). Böylece, ahlaki tehlike (moral hazard) sorununu büyük oranda engellediğinden mudilerin tasarrufları da korunmuş olmaktadır. Geleneksel bankacılıktaki planlama, karar alma ve izleme süreçlerinde gözlenen aksaklıklar İslami bankacılıkta optimize edildiğinden gelişmekte olan ülkelerde büyüme sürecini hızlandırması şaşırtıcı değildir (Ghannadian ve Gautam 2004, Suzuki vd. 2013).

İslami ekonomi, tamamiyle materyalist yapıdaki ana akım gelişme modeline bir alternatif olarak görülmektedir. 2008'deki Küresel Krizin ardından,

yerleşik kapitalist ekonomik sistem daha çok sorgulanır olmuştur (Kroessin 2011). Faizden korunma ve risk paylaşımı gibi esaslarıyla İslami finansman geleneksel finansmana önemli bir alternatif haline gelmiştir. Son yaşanan gelişmeler bir kez daha kredi faizlerinin beklenmeyen finansal krizleri tetikleyebileceğini göstermiştir (Benhayoun vd. 2014). İslam dininin diğer semavi dinlerle karşılaştırıldığında daha dinamik bir yapısı olması, çağdaş kolektif etkinlik kavramını desteklemektedir (Saleem 2007). İslam dini, ticari ve finansal açılardan oldukça kapsamlı bir yapıdadır. Materyalist ve birey merkezli yerleşik ekonomi anlayışına karşın, daha insani, kolektivist ve kalkınmaya daha uygun bir ekonomi anlayışı söz konusudur. Bu alternatif ekonomik yapının merkezinde İslami bankalar yer almaktadır. İslam batılı bazı çevrelerce iddia edildiği gibi Müslüman ülkelerin kalkınmasına yönelik bir engel veya tehdit değildir. Bilakis doğru uygulandığı takdirde, kalınma ve refahın anahtarı olabilir (Saleem 2007).

İslami finansman ve bankacılığın ekonomiye olan katkılarının somut şekilde gözlemlendiği Endonezya, Malezya gibi örnekler, birçok Müslüman ülkeyi cesaretlendirmektedir. Pakistan gibi ticari bankacılık ile İslami bankacılığın birlikte icra edildiği karma sistemlerde bile İslami bankaların ekonomik büyümeye olan katkılarının açıkça gözlenebilmesi önemlidir (Sarwer vd. 2013).

Son yıllarda Malezya'nın Kuala Lumpur kenti küresel bir İslami finans merkezine dönüşmüştür. Bu başarının temelde dört boyutu vardır: Alternatif politik ve ekonomik ağlar oluşturulması, ülke ekonomisi için yönetsel bir rol üstlenilmesi, yeni uzmanlık şekilleri yaratılması ve dini ve ekonomik anlamda birleştirici uygulamalar yapılması (Rudnycky 2014). Malezya'nın gelişmesinde teknokratlarca geliştirilen akılcı planların, gelişmekte olan bir ülkeye oranla çağdaş, iyi düşünülmüş ve bilimsel prensiplere uygun olarak tasarlanmış süreçlerin rolü büyüktür. İslami finansal sistem içinde yeni bilgi ve uzmanlık şekillerinin geliştirildiği ve İslami finansın ülkenin çağdaşlaşmasında büyük bir rol üstlendiği görülmektedir. Malezya'nın İslami finans anlayışı dini yasaklarla sofistike finansal hizmetleri gerektiren ekonomik faaliyetleri uzlaştıran bir yapıdadır. İslam dininin yorumlarıyla uyumlu bir çağdaş kapitalizm anlayışı içinde katılımcılık temelinde bir finansal anlayış söz konusudur (Furqani ve Mulyany 2009, Rudnycky 2014).

C. Deneysel Çalışmaların Bulguları

Son yıllarda İslami bankaların faaliyette buldukları ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmaya olan etkilerini belirlemeye yönelik olarak çok sayıda deneysel çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların 2008 Küresel Krizi sonrası dönemde yoğunlaştığı söylenebilir. Bunların belli başlıları; Furqani ve Mulyany (2009), Abduh ve Chowdhury (2012), Abduh ve Omar (2012), Yazdan ve Sadr (2012), Johnson (2013), Tajgardoon vd. (2013), Benhayoun vd. (2014), Tabash ve Dhankar (2014a, 2014b, 2014c) olarak sıralanabilir. Çalışmalarda Orta Doğu ve Güney Doğu Asya'da İslami finansman ve bankacılık gelenekleri güçlü Müslüman ülkeler incelenmiştir.

Sayılan çalışmaların büyük bir bölümü benzer zaman serisi tekniklerini kullanarak İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmektedir. Bu bağlamda analiz yöntemi olarak genellikle birim kök (unit root), Johansen eşbütünleşme (Johansen cointegration) ve Granger nedensellik testleri (Granger casuality tests) tercih edilmiştir. Furqani ve Mulyany (2009), Yazdan ve Sadr (2012), Abduh ve Omar (2012) gibi araştırmacıların analizlerinde vektör hata düzeltme (vector error corection) modelleri gibi ilave teknikler de kullandıkları görülür. Yazdan ve Sadr (2012), Abduh ve Omar (2012) ardışık bağımlı dağıtılmış gecikme (autoregressive distributed lag / ARDL) yapısı içinde eşbütünleşme ve hata düzeltme yöntemlerini birlikte kullanmışlardır. Johnson (2013), Tajgardoon vd. (2013) ve Benhayoun vd. (2014) gibi araştırmacıların çalışmaları kullandıkları analiz yöntemlerinin farklı oluşu nedeniyle ötekilerden ayrılmaktadır. Johnson iki aşamalı en küçük kareler (two stage least squares / 2SLS) ve Benhayoun vd. doğrusal regresyon ve destek vektör makinesi (support vector machine) yöntemleriyle analiz yapmışlardır. Tajgardoon vd. (2013) ise, panel birim kök testleri, panel vektör ardışık bağlanım (panel vector autocorrelation / PVAR) modelleri ve panel Granger testlerine dayanan analizleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

Değinilen çalışmaların büyük bir bölümü, incelenen ülkelerde İslami bankacılık ve finansman faaliyetleriyle ekonomik büyüme arasında tek yönlü (veya çift yönlü güçlü pozitif ilişkiler olduğunu belirlemiştir. Tek yönlü ilişkiler genelde İslami bankacılıktan ekonomik gelişmeye doğrudur ve genellikle Shumpeter'in arz öncülüğünde büyüme hipotezini destekler niteliktedir. Sadece Furqani ve Mulyany (2009), Robinson'un talebin izlenmesi hipotezinin geçerliliğine dair bulgular elde etmiştir. İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını belirleyemeyen yegâne araştırma Johnson'un (2013) çalışmasıdır. Analizini Solow tipi büyüme modellerine dayandıran Johnson, İslami bankacılık ürünleri açısından yakınsama olgusunu incelemiş, büyümeyi destekleyecek bir dayanak bulamamıştır. Ayrıca İslami bankacılık ile finansal derinleşme arasında da güçlü bir ilişkinin varlığını belirleyememiştir. İslami bankacılık ile ekonomik büyüme ve kalkınma konusunda yapılan çalışmalar, inceledikleri örneklem, analiz yöntemleri ve başlıca bulguları Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Deneysel Çalışmalar ve Başlıca Bulguları

Araştırmacılar	Ülkeler	Örneklem	Analiz Yöntemi	Bulgular
Furqani ve Mulyany (2009)	Malezya	1997:1-2005:4 dönemi üçer aylık veriler, 32 gözlem	Birim kök, Johansen eşbütünleşme ve Granger testleri ile vektör hata düzeltme modelleri	İslami bankacılık kısa dönemde sabit yatırımları etkilemekte, uzun dönemde ise ilişki iki taraflı. İslami bankacılıkla GSYİH arasındaki ilişki Robinson hipotezini destekler nitelikte.
Abduh ve Chowdhury (2012)	Bangladeş	2004:1-2011:2 dönemi üçer aylık veriler, 26 gözlem	Birim kök, Johansen eşbütünleşme ve Granger testleri	İslami bankalar kanalıyla yapılan finansman hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ve finansal derinleşme ile güçlü ve pozitif bir ilişki içinde. İlişki iki taraflı.
Abduh ve Omar (2012)	Endonezya	2003:1-2010:2 dönemi üçer aylık veriler, 26 gözlem	Ardışık bağımlı dağıtılmış gecikme yapısı içinde eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri	İslami bankalar kanalıyla yapılan finansman hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ile güçlü ve pozitif bir ilişki içinde. İlişki iki taraflı.
Yazdan ve Sadr (2012)	İran, Endonezya	2000:1-2010:4 dönemi üçer aylık veriler, 40 gözlem	Ardışık bağımlı dağıtılmış gecikme yapısı içinde eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri	İslami bankalar kanalıyla yapılan finansman hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ile güçlü ve pozitif bir ilişki içinde. İlişki iki taraflı.
Johnson (2013)	190 ila 211 ülkeden 345 İslami banka	1960-2006 dönemi yıllık verileri, 9000 gözlem	İki aşamalı en küçük kareler	İslami bankacılıkla ekonomik büyüme ve finansal derinleşme arasında önemli bir ilişki yok.

Tablo 1. (Devamı)

Araştırmacılar	Ülkeler	Örneklem	Analiz Yöntemi	Bulgular
Tajgardoon vd. (2013)	Körfez ülkeleri, Malezya, Pakistan ve Türkiye	1980-2009 dönemi yıllık verileri, 348 gözlem	Panel birim kök testleri, panel eşbütünleşme, panel VAR ve panel Granger testleri	İslami bankalar kanalıyla yapılan finansman kısa dönemde ekonomik büyüme ile güçlü ve pozitif bir ilişki içinde. İlişki iki taraflı. Uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Benhayoun vd. (2014)	Fas	2009-2011 dönemi yıllık verileri, 20 firmadan 40 finansal gösterge	Doğrusal regresyon ve destek vektör makinesi	Firmaların finansal davranışları üzerinde kredi faizlerinin yüksek bir etkisi olduğu, kredi faizlerinin beklenmeyen finansal krizleri tetikleyebileceği sonucuna varılmıştır.
Tabash ve Dhankar (2014a)	Katar	1990-2008 dönemi yıllık verileri, 18 gözlem	Birim kök, Johansen eşbütünleşme ve Granger testleri	İslami bankalar kanalıyla yapılan finansman hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ile güçlü ve pozitif bir ilişki içinde. İlişki iki taraflı.
Tabash ve Dhankar (2014b)	Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri	1990-2010 (Katar ve Bahreyn), 1990-2008 (B.A.E.) dönemlerini kapsayan yıllık veriler, 18 ila 20 gözlem	Birim kök, Johansen eşbütünleşme ve Granger testleri	İslami bankalar kanalıyla yapılan finansman kısa dönemde ekonomik büyüme ile güçlü ve pozitif bir ilişki içinde. İlişki Katar ve Bahreyn'de iki taraflı. Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise, Shumpeter hipotezini destekler şekilde İslami bankalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü.
Tabash ve Dhankar (2014c)	Birleşik Arap Emirlikleri	1990-2010 dönemi yıllık verileri, 20 gözlem	Birim kök, Johansen eşbütünleşme ve Granger testleri	İslami finansmanın ekonomik büyüme ile pozitif güçlü bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir. İlişki Shumpeter hipotezini destekler şekilde İslami bankalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü.

III. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULAR

A. Analiz Yöntemi

Değişkenler arası nedensel ilişkilerin belirlenebilmesi için parçalı panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Kesitsel birimlerin heterojenliğinden kaçınarak dengesizlikler arası ilişkinin doğrultusunun test edilebilmesi için aşağıdaki dinamik model kullanılmıştır (Hurlin 2004, Demitrescu ve Hurlin, 2012):

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada y_{it} ve x_{it} test edilen değişkenlerdir. α_i i kesitleri arasındaki münferit spesifik etkiyi yansıtır, $\gamma_i^{(k)}$ ve $\beta_i^{(k)}$ katsayıları her i birimi veya kesiti için değişebilmektedir. Hurlin (2004), $i=1, \dots, N$ birimleri için standart homojen panel Granger testini münferit Wald istatistiklerinin ortalaması ile birleştirmiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) ise, heterojen panel veri setleri için Granger testini daha da geliştirmiştir. Günümüzde bu alandaki uygulamalı analizlerde nedensellik testi yaygın olarak onların geliştirdikleri haliyle kullanılmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testi, homojen nedensel olmayan ve heterojen nedensel olmayan testlerin bir bileşimi gibidir. İki standartlaştırılmış test istatistiği tanımlanmıştır. İlki münferit Wald istatistiklerinin kesin asimptotik momentlerini temel alır. İkincisi ise, sonlu T örneklemeleri için yaklaşıkleştirilmiş momentlere dayanmaktadır. Çalışmamızda nedensellik Dumitrescu ve Hurlin testi ile araştırılacaktır.

B. Veri Seti

Çalışmada Islamic Banks and Financial Institutions Information'dan (IBIS) derlenen ve 19 İslam ülkesine ait bankacılık verileri kullanılmıştır. Bu bağlamda toplam aktifler (TA), kullanılan fonlar (Fon) ve mevduatlar (Mev) ele alınmıştır. Analizlerde kullanılan ülkelerin adları çalışmanın ekinde Tablo A.1'de sunulmaktadır. Veriler 2000-2013 dönemini kapsamaktadır ve yıllıktır. Ekonomik performans ölçütü olarak ilgili ülkeye ait sabit fiyatlarla GSYİH ve Gayri safi sermaye oluşumu (GSSO) serileri kullanılmıştır. Bu veriler Dünya Bankasının (World Bank) resmi internet sitesinden temin edilmiştir. Tüm değişkenler logaritmik hale getirilmiştir.

C. Bulgular

Analizlerin ilk aşamasında değişkenlerin tanımsal istatistikleri hesaplanmış ve Tablo 1'de sunulmuştur. GSYİH dışındaki değişkenler negatif veya sola basıkken yapıdadır. GSYİH ise, pozitif ve hafifçe sağa basıktır. Ayrıca değişkenlerin ortalama etrafında dikleşen bir dağılım (leptocurtic distribution) sergiledikleri görülmektedir. Jarque-Bera testleri tüm değişkenlerin normal dağılmadıklarını göstermektedir.

Tablo 2: Tanımsal İstatistikler

	Log(GSYİH)	Log(GSSO)	log(TA)	Log(Fon)	Log(Mev)
Ortalama	2.7995	1.2754	6.4410	6.0165	6.2706
Medyan	2.6324	1.3498	6.6643	6.3800	6.5517
Maksimum	6.9116	1.6629	8.4389	8.2408	8.2432
Minimum	0.7339	0.0000	0.0000	0.0000	-1.6383
Std. Sapma	1.5322	0.3392	1.3986	1.6991	1.4686
Çarpıklık	1.2132	-3.1337	-2.2042	-2.0099	-2.3676
Basıklık	4.0832	12.1801	10.8652	7.7257	11.3331
Jarque-Bera	78.2540 [0.000]	1369.3920 [0.000]	901.0127 [0.000]	426.6113 [0.000]	1018.1530 [0.000]

Analizlerin ikinci aşamasında kullanılan tüm değişkenlerin durağanlıkları sınanmıştır. Bu bağlamda Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003) testlerine ek olarak Choi'nin (2001) geliştirdiği ADF – Fisher testleri uygulanmıştır. Panel birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Log(GSSO) ve Log(Fon) sabitli olarak düzey hallerinde bazı testlere göre durağan sonuç verseler de, tüm değişkenlerin sabit ve trendle durağan olmadıkları açıkça görülmektedir. Bunun üzerine birinci farkları alınan değişkenlerin hem sabitli hem de sabit ve trend eklenmiş olarak yinelenen testlerde durağan hale geldikleri gözlenmiştir. Dolayısıyla nedensellik analizleri değişkenlerin birinci farkları dikkate alınarak yapılmıştır.

Değişkenlere hem Holtz-Eakin, vd. (1988) ikili panel Granger testi (pairwise panel Granger test) hem de Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar sırasıyla Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmaktadır. Kesit başına gözlemlerin kısıtlı oluşu nedeniyle panel Granger testleri üç, Dumitrescu-Hurlin testleri ise iki gecikmeye kadar yapılabilmektedir.

Tablo 3: Panel Birim Kök Testleri

	Log(GSYİH)			Log(GSSO)			Log(TA)			Log(Fon)			Log(Mev)		
Panel - A															
Değişken. Düzey															
Halleri															
Sabit ile	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .
Levin, Lin & Chu t Testi	0.86 60	0.1 932	2	11.5 325	0.0 000	2	1.60 26	0.0 545	2	2.47 42	0.0 067	2	1.63 83	0.0 507	2
Im, Pesaran and Shin W Testi	1.78 72	0.9 630	2	3.79 82	0.0 001	2	0.04 26	0.5 170	2	2.28 46	0.0 112	2	0.37 19	0.6 450	2
ADF - Fisher Ki Kare Testi	26.7 012	0.9 153	2	50.1 822	0.0 892	2	38.1 638	0.4 620	2	66.6 701	0.0 028	2	33.4 685	0.6 789	2
Sabit ve Trend ile															
Levin, Lin & Chu t Testi	1.55 08	0.0 605	1	13.8 000	0.0 000	1	1.42 21	0.9 225	1	3.01 14	0.0 013	1	0.49 07	0.6 882	1
Im, Pesaran and Shin W Testi	1.37 10	0.9 148	1	1.80 92	0.0 352	1	1.97 85	0.9 761	1	0.19 35	0.5 767	1	1.79 75	0.9 639	1
ADF - Fisher Ki Kare Testi	37.4 961	0.4 926	1	45.3 472	0.1 923	1	29.7 349	0.8 287	1	47.0 587	0.1 488	1	31.2 105	0.7 743	1
Panel - B Değişken. Birinci Farkları															
Sabit ile	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .	Test	Anl .*	G ec .
Levin, Lin & Chu t Testi	24.3 815	0.0 000	1	7.94 50	0.0 000	1	7.17 08	0.0 000	1	13.9 380	0.0 000	0	7.16 53	0.0 000	1
Im, Pesaran and Shin W Testi	90.4 254	0.0 000	1	121. 7830	0.0 000	1	133. 6250	0.0 000	1	167. 4320	0.0 000	0	129. 6710	0.0 000	1
ADF - Fisher Ki Kare Testi	84.7 510	0.0 000	1	150. 0690	0.0 000	1	146. 2720	0.0 000	1	250. 0420	0.0 000	0	141. 9430	0.0 000	1
Sabit ve Trend ile															
Levin, Lin & Chu t Testi	2.45 25	0.0 071	1	1.50 75	0.0 658	1	1.85 21	0.9 680	1	3.79 51	0.0 001	1	2.13 49	0.9 836	1
Im, Pesaran and Shin W Testi	68.5 400	0.0 017	1	95.4 533	0.0 000	1	93.8 653	0.0 000	1	125. 7930	0.0 000	1	98.6 511	0.0 000	1
ADF - Fisher Ki Kare Testi	87.3 616	0.0 000	1	139. 0620	0.0 000	1	110. 5940	0.0 000	1	219. 2740	0.0 000	1	120. 7500	0.0 000	1

(*) Fisher testleri için olasılıklar asimptotik ki kare dağılımı kullanılarak hesaplanmıştır. Tüm diğer testler asimptotik normallik olduğunu varsayımına dayanmaktadır.

Tablo 4: Panel Granger Nedensellik Testleri

Yokluk Hipotezi:	Gecikme: 1		Gecikme: 2		Gecikme: 3	
	F Testi	Anlam.	F Testi	Anlam.	F Testi	Anlam.
$\Delta(\text{LOG}(\text{TA})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH}))$	0.1303	0.7185	0.1197	0.8873	0.1431	0.9340
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{TA}))$	0.4065	0.5244	2.1243	0.1222	1.7216	0.1641
$\Delta(\text{LOG}(\text{Fon})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH}))$	2.4927	0.1158	1.1142	0.3302	1.3467	0.2607
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Fon}))$	0.1969	0.6577	0.2270	0.7972	0.1736	0.9142
$\Delta(\text{LOG}(\text{Mev})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH}))$	0.0093	0.9234	0.0415	0.9593	0.0825	0.9695
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Mev}))$	0.2386	0.6257	2.0732	0.1284	1.6100	0.1886
$\Delta(\text{LOG}(\text{TA})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSSO}))$	2.8142	0.0948	1.5518	0.2144	1.0144	0.3876
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSSO})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{TA}))$	0.0000	0.9978	0.0333	0.9672	0.0941	0.9632
$\Delta(\text{LOG}(\text{Fon})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSSO}))$	5.3794	0.0213	3.7565	0.0250	2.7634	0.0434
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSSO})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Fon}))$	0.0245	0.8758	0.7328	0.4818	0.6887	0.5600
$\Delta(\text{LOG}(\text{Mev})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSSO}))$	1.8567	0.1744	0.9363	0.3937	0.6233	0.6008
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSSO})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Mev}))$	0.0031	0.9556	0.0039	0.9961	0.0634	0.9791

“ $\rightarrow$ ” Yokluk hipotezini simgeler (Ho: Granger nedeni değildir).

Anamlı test değerleri koyu rakamlarla gösterilmiştir. Δ sembolü değişkenin 1. farkının alındığını belirtmektedir.

Tablo 5: Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testleri

Yokluk Hipotezi:	Gecikme: 1			Gecikme: 2		
	W Testi	Z Testi.	Anlam.	W Testi	Z Testi.	Anlam.
$\Delta(\text{LOG}(\text{TA})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH}))$	1.4990	0.4042	0.6861	2.9763	-0.0199	0.9841
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{TA}))$	1.8120	0.9974	0.3186	4.6969	1.4234	0.1546
$\Delta(\text{LOG}(\text{Fon})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH}))$	0.8073	-0.9066	0.3646	4.7365	1.4567	0.1452
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Fon}))$	2.1728	1.6812	0.0927	5.0059	1.6827	0.0924
$\Delta(\text{LOG}(\text{Mev})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH}))$	1.2591	-0.0504	0.9598	4.2324	1.0339	0.3012
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSYİH})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Mev}))$	2.2294	1.7884	0.0737	5.0459	1.7162	0.0861
$\Delta(\text{LOG}(\text{TA})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSSO}))$	1.4749	0.3585	0.7200	11.1521	6.8386	0.0000
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSSO})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{TA}))$	0.6917	-1.1259	0.2602	1.8047	-1.0027	0.3160
$\Delta(\text{LOG}(\text{Fon})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSSO}))$	1.8695	1.1064	0.2686	58.6179	46.6562	0.0000
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSSO})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Fon}))$	1.2962	0.0198	0.9842	1.7683	-1.0332	0.3015
$\Delta(\text{LOG}(\text{Mev})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{GSSO}))$	1.4649	0.3396	0.7342	6.4977	2.9342	0.0033
$\Delta(\text{LOG}(\text{GSSO})) \rightarrow \Delta(\text{LOG}(\text{Mev}))$	0.6534	-1.1984	0.2308	1.5475	-1.2185	0.2231

“ $\rightarrow$ ” Yokluk hipotezini simgeler (Ho: Granger nedeni değildir).

Anlamlı test değerleri koyu rakamlarla gösterilmiştir. Δ sembolü değişkenin 1. farkının alındığını belirtmektedir.

Tablo 3’deki sonuçlar incelendiğinde, $\Delta(\text{Log}(\text{TA}))$ ’dan $\Delta(\text{Log}(\text{GSSO}))$ ’ya birinci gecikme için tek yönlü anlamlı bir nedensellik varken, $\Delta(\text{Log}(\text{Fon}))$ ’dan $\Delta(\text{Log}(\text{GSSO}))$ ’ya her üç gecikme için de anlamlı nedensel ilişkiler belirlenmiştir. Diğer değişken çiftleri için bir nedensellik gözlenmemiştir. Dumitrescu-Hurlin testlerinin sonuçları incelendiğinde, $\Delta(\text{Log}(\text{GSYİH}))$ ’den $\Delta(\text{Log}(\text{Fon}))$ ’a ve $\Delta(\text{Log}(\text{GSYİH}))$ ’den $\Delta(\text{Log}(\text{Mev}))$ ’e her iki gecikmede de anlamlı nedensellikler olduğu görülmektedir. $\Delta(\text{Log}(\text{TA}))$ ’dan $\Delta(\text{Log}(\text{GSSO}))$ ’ya, $\Delta(\text{Log}(\text{Fon}))$ ’dan $\Delta(\text{Log}(\text{GSSO}))$ ’ya ve $\Delta(\text{Log}(\text{Mev}))$ ’den $\Delta(\text{Log}(\text{GSSO}))$ ’ya sadece ikinci gecikme için anlamlı nedensel ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Ulaşılan bulgular topluca değerlendirildiğinde; toplam aktifler, kullanılan fonlar ve mevduatların özellikle gayrisafı sermaye oluşumunu açıkladığı görülmektedir. Ancak bu değişkenlerden GSYİH’ye doğru bir nedensellik belirlenememiştir. Buna karşılık Dumitrescu-Hurlin testleri GSYİH’den kullanılan fonlara ve mevduatlara doğru nedensel ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Bu ekonomik büyümenin neden olduğu gelir artışının yatırımlara ve tasarruflara yöneldiğini ve İslami bankaların bu süreçte rol oynadıklarının bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Ulaşılan bulgular çerçevesinde,

İslami bankaların büyümeye katkılarının sermaye oluşumu kanalıyla dolaylı olarak gerçekleştiği, ama yatırım ve tasarruflar sürecindeki rollerinin doğrudan olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bankacılık literatüründe azımsanmayacak sayıda karşılaştırmalı çalışmalarda, İslami bankaların finansal aracılık işlevlerini geleneksel bankalara oranla daha etkin bir şekilde icra ettikleri ifade edilmektedir. Ayrıca birçok deneysel çalışmanın bulguları bu bankaların büyüme ve kalkınmaya olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Ancak bu alandaki çalışmaların genellikle tek veya birkaç ülkeyi ele aldıkları gözlenmektedir. Oysa geniş bir coğrafyaya yayılmış çok sayıda ülkedeki İslami bankacılık uygulamaları analiz edilmeden bu bankaların büyümeye olan etkileri konusunda sağlıklı değerlendirmeler yapılamaz. Çalışma bu ana fikirden hareketle 19 ülkede faaliyet gösteren İslami bankaların GSYİH ve gayri safi sermaye oluşumu üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Analizlerde panel nedensellik testleri kullanılmıştır.

Elde edilen bulguların ilki, toplam aktifler, kullanılan fonlar ve mevduatlardan gayrisafi sermaye oluşumuna doğru tekyönlü bir nedensellik ilişkisi olduğudur. Sayılan değişkenlerden GSYİH'ye doğru anlamlı bir nedensellik belirlenmemiştir. Ancak GSYİH'den mevduatlara ve kullanılan fonlara doğru nedensellikler olduğu gözlenmiştir. Bu durum ekonomi büyüdükçe artan tasarrufların korunmasında ve bunların yatırım harcamalarına aktarılmasında İslami bankaların rol oynadıkları şeklinde değerlendirilmiştir. Hem bu tespit hem de gayri safi sermaye oluşumuna dair nedensellik ilişkileri, dolaylı da olsa İslami bankaların incelenen ülkelerin büyüme süreçlerinde önemli bir etkileri olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak daha kesin yargılarda bulunulabilmesi için söz konusu değişkenler arasındaki uzun dönem denge ve nedensellik ilişkilerini analiz edecek ileri çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. & Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh? *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Abduh, M. ve Omar, M. A. (2012). Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47.
- Al Hallaq, S. (2006). Contribution of Islamic Banks to the Development of the Jordanian Economy. *Islamic Finance News Guide*, 46-47.
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442.
- Beck, T., Levine, R., & Loayza, N. (2000). Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), 261-300.
- Benhayoun, N., Chairi, I., El Gonnouni, A. & Lyhyaoui, A. (2014). Islamic Banking Challenges Lie in the Growth of Islamic Economy Despite of the Free Interest Loans Policy: Evidences from Support Vector Machine Approach. *Journal of Finance and Risk Perspectives*, 3(1), 19-31.
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.

- Demetriades, P. O., & Hussein, K. A. (1996). Does Financial Development Cause Economic Growth? Time Series Evidence from 16 Countries. *Journal of Development Economics*, 51(2), 387-411.
- Demirguc-Kunt, A. (2006). Finance and Economic Development: Policy Choice for Developing Countries. *World Bank Policy Research Working Paper Series*, No. 3955, June, (<http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-3955>).
- Demirguc-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2002). Funding Growth in Bank-based and Market-based Financial System: Evidence from Firm-level Data. *Journal of Financial Economics*, 65(3), 337-363.
- Dornbusch, R. & Reynoso, A. (1989). Financial Factors in Economic Development. *NBER Working Papers*, No. 2889, March.
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Furqani, H. & Mulyany, R. (2009). Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2), 59-74.
- Ghannadian, F. F. & Gautam, G. (2004). Developing Economy Banking: The Case of Islamic Banks. *International Journal of Social Economics*, 31(8), 740-752.
- Goldsmith, R. W. (1969). *Financial Structure and Economic Growth in Advanced Countries*. National Bureau Committee for Economic Research, Capital Formation and Economic Growth, Princeton, University Press.
- Gurley, J. G. & Shaw, E.S. (1955). Financial Aspects of Economic Development. *American Economic Review*, 45(4), 515-538.
- Holtz-Eakin, D., Newey, W., & Rosen, H.S. (1988). Estimating Vector Autoregressions with Panel Data, *Econometrica*, 56(6), 1371-1395.
- Hurlin, C. (2004). Testing Granger Causality in Heterogeneous Panel Data Models with Fixed Coefficients. *Mimeo*, University Paris IX. (http://www.afse.fr/docs/hurlin_christophe.pdf).
- Im, K. S., Pesaran, M. H. & Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Iqbal, Z. & Mirakhor, A. (1999). Progress and Challenges of Islamic Banking. *International Business Review*, 41(4/5), 381-405.
- Johnson, K. (2013). The Role of Islamic Banking in Economic Growth. Claremont Colleges, *CMC Senior Theses Papers*, No: 642, April.
- Khoutem, B. J. & Nedra, B. A. (2012). Islamic Participate Financial Intermediation and Economic Growth. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 44-59.
- King, R. G., & Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter might be Right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108 (3), 717-737.
- Kroessin, M. R. (2011). Re-Casting Development: Islamic Banking and Case of the Islami Bank's Rural Development Scheme in Bangladesh. *Journal of International Development*, 23, 855-867.
- Levin, A., Lin, C.-F., & Chu, C.S. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Levine, R. (2005). Finance and Growth: Theory and Evidence. in *Handbook of Economic Growth*, P. Aghion & S. Durlauf (Eds.), Oxford: Elsevier, 865-934.
- Levine, R. (2004). Finance and Growth: Theory and Evidence. *NBER Working Paper*, No. 10766.
- Levine, R., Loayza, N., & Thorsten, B. (2000). Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics*, 46, 31-77.
- Liang, H.-Y., & Reichert, A. (2006). The Relationship between Economic Growth and Banking Sector Development. *Banks and Bank Systems*, 2(1), 19-35.
- Liang, H.-Y., & Reichert, A. (2007). Economic Growth and Financial Sector Development. *International Journal of Business and Finance Research*, 1(1), 68-78.
- Liang, H.-Y. ve Reichet, A. K. (2012). The Impact of Banks and Non-bank Financial Institutions on Economic Growth. *The Service Industries Journal*, 32(5), 699-717.
- Lucas, R.E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-41.

- McKinnon, R.I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*, Washington, DC.: Brooking Institution.
- Patrick, H. (1966). Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14(2), 174-189.
- Pesaran, H. M. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Robinson, J. (1952). *The Generalization of the General Theory in the Rate of Interest and Other Essays*, London: Macmillan.
- Rudnyckyj, D. (2014). Islamic Finance and Afterlives of Development in Malaysia. *Political and Legal Anthropology Review*, 37(1), 69-88.
- Saleem, S. (2007). Role of Islamic Banks in Economic Development. *MPRA Papers*, No: 7332, December.
- Sarwer, S., Ramzan, M. & Ahmad, W. (2013). Does Islamic Banking System Contributes to Economy Development. *Global Journal of Management and Business Research*, 13(2), 61-68.
- Shaw, E. S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*, Oxford: Oxford University Press.
- Shen, C.-H., & Lee, C.-C. (2006). Same Financial Development Yet Different Economic Growth – Why? *Journal of Money, Credit, and Banking*, 38 (7), 1907-1944.
- Schumpeter, J.A. (1934). *The Theory of Economic Development*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Suzuki, Y., Barai, M. K. & Udin, Sohrab S.M. (2013). Islamic Banking and Grameen Mode of Microcredit in Bangladesh: An Institutional Comparison. *Contemporary South Asia*, 21(4), 413-428.
- Tabash, M. I. & Dhankar, R. S. (2014a). Islamic Banking and Economic Growth: an Empirical Evidence from Qatar. *Journal of Applied Economics and Business*, 2(1), 51-67.
- Tabash, M. I. & Dhankar, R. S. (2014b). The Flow of Islamic Finance and Economic Growth: An Empirical Evidence of Middle East. *Journal of Finance and Accounting*, 2(1), 11-19.
- Tabash, M. I. & Dhankar, R. S. (2014c). Islamic Finance and Economic Growth: An Empirical Evidence from United Arab Emirates (UAE). *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking*, 3(2), 1069-1085.
- Tajgardoon, G., Behname, M. & Noormohamadi, K. (2013). Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 9(4), 542-546.
- Yazdan, G. F. & Sadr, M. H. (2012). Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(4), 1-24.

SUMMARY

After the global economic crisis of 2008, the standing capitalist financial system has begun to be questioned. Some criticisms are that the system promotes inefficiencies caused by asymmetric information and moral hazard, that the effects of the financial crises caused by the system are passed on primarily to the savers, and that the system causes economic stagnations and recession. It is believed that an Islamic financial system can promote a sustainable growth environment through an understanding of partnership where profit and loss are shared and thus savings owners and their savings are protected and funds are more efficiently transferred to real investments and sectors.

Islamic finance and banking can serve as model for the economic growth and development of under developed and developing countries. A financial system where islamic banking is in the center, shows great hope in transferring resources to areas of economic production. A distinct advantage is seen especially in moving required funds from slow growing sectors to faster growing, more dynamic and modern sectors by providing industry with needed finances focused on fixed income.

In the Islamic world, with the exception of oil producing countries, self-sufficient and industrial product exporting countries are very few. With its modern economic structure, Turkey is one of the leading Islamic countries with these properties. The Turkish banking system is a rare case in that it is a structure where classical banks and participation banks work in together. This property of the Turkish banking system has made it an important research area in terms of the effects of Islamic banking on economic growth.

In light of these assessments, participation or Islamic banks working in Indonesia, Malaysia, Pakistan and Turkey are being analyzed in terms of their effect on firstly on GDP growth and also on other key economic growth or development variables. There are many empirical works which show that Islamic banks contribute to growth and development. However, we see that works in this area are generally either on only one or a few countries. In order to understand the true effect of Islamic banks on growth and development research should be done at a larger scale. This work was done from this main idea with data from Islamic banks from 19 different countries and how they effect the GDP and gross capital formation in these countries. Panel causality test were used in the analysis.

In the first finding, we see a one directional relation between total assets, placing the funds and deposits with gross capital formation. We have not observed a causality between these variables and GDP. However, we have seen an effect of increased GDP on placing the funds. In the Dumitrescu-Hurlin tests we have seen a causal relation between GDP and placing the funds and deposits. This situation is explained by the fact that as the economy grows, increased savings become more valuable and are transferred to investments. This is viewed as the the role Islamic banks play in the formation of capital from economic growth. Both this evaluation and the causal relationships between gross capital formation and the variables state above, show that, although indirect, Islamic banking has contributed to and promoted economic growth and development in the countries analyzed.

Türk Savunma Sanayi Firmaları Vizyon ve Misyon İfadelerinin İçerik Analizi

Metin OCAK* Murat GÜLER** H. Nejat BASIM***

ÖZ

Bu araştırmada, Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinde hangi öğelerin kullanıldığı ile bu öğelerin ulusal savunma sanayi yönlendirici dokümanlarıyla uyumu incelenmiştir. Bu amaçla 148 savunma sanayi firmasının internet sitelerinde yer alan 87 vizyon ve 79 misyon ifadesi analiz edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) araştırma deseni kullanılmış ve veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ifadelerinde 14 ögenin, misyon ifadelerinde ise 13 ögenin kullanıldığı tespit edilmiş ve bu öğelerden bir kısmının bazı firmalarda milli yönlendirici dokümanlarda ifade edilen öğeler ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Vizyon, Misyon, Türk Savunma Sanayi Firmaları.

JEL Sınıflaması: L10, L21, L64.

The Content Analysis of Vision and Mission Statements in Turkish Defense Industry Firms

ABSTRACT

In this research, components used in mission and vision statements by Turkish Defense Industry Firms and their relations with national defense industry guidance documents are examined. For this reason 87 vision and 79 mission statements which mentioned on the web pages of 148 Turkish Defense Industry Firms' are taken into consideration. A qualitative research design phenomenology was used and the data were analyzed through content analysis in this study. At the end of the analysis, it is identified that there are common 14 components in vision statements and 13 common components in mission statements. Also it is discovered that some of the components are relevant with components mentioned in the national defense industry guidance documents.

Key Words: Vision, Mission, Turkish Defense Industry Firms.

JEL Classification: L10, L21, L64.

GİRİŞ

Bu çalışma, Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinde hangi öğelerin kullanıldığını ve bu öğelerin benzer olup olmadığını, ayrıca bu öğelerin ulusal savunma sanayi yönlendirici dokümanlarında ifade edilen öğeler ile uyumluluğunu araştırmaktadır.

Stratejik yönetim yazınında örgütlerin vizyon ve misyon ifadeleri stratejik yönlendirmenin en önemli adımları olarak kabul edilmektedir. Bu iki önemli adımı takiben vizyon ve misyonu gerçekleştirmek için stratejik bir plan yaratılmaktadır (Alcorn, 1998: 1). Hazırlanan stratejik plan sayesinde harcanan

* Dr., Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, metinocak71@hotmail.com.tr

** Dr., KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, muratguler.tr@gmail.com

*** Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, İİBF, Ankara, nbasim@baskent.edu.tr

zaman ve zihinsel, duygusal ile fiziksel enerjinin on katı geri kazanılmaktadır (McGowan ve Sykes, 2015).

Rajasekar (2013: 131), örgütlerin vizyon ve misyon ifadelerinin uzun vadeli planlarını yapmaya yardım ederken, günlük faaliyetlerin yönetilmesine de katkı sağladığını ifade etmektedir. Ayrıca vizyon ve misyon ifadeleri örgütün iletişim araçları olarak görülmekte, yöneticiler ile çalışanların davranış ve kararlarına yön vermektedir. Bu ifadeler, benzer şekilde, örgütlerin niyet ve hedeflerini paydaşlara iletmektedir. Bu nedenlerle vizyon ve misyon ifadeleri örgütlerin başarısı için kritik olarak görülmektedir (Hodes, 2015: 1). Yapılan birçok çalışmada örgütlerin vizyon ve misyon ifadelerinin örgütlerin etkililiği üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir (Brătianu ve Bălănescu, 2008; Oghojafor vd., 2011; Anthony, 2012; Dermol, 2012).

Savunma sanayi firmaları vizyon ve misyon ifadelerinin hangi öğelerden oluştuğu ve savunma sanayi yönlendirici dokümanları ile uyumuna yönelik bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Bu bağlamda stratejik yönetim sürecinde yönlendiricilik görevi üstlenen, örgütsel iletişimi ve bütünleşmeyi sağlayan, performansla önemli katkılar sağlayan vizyon ile misyon ifadelerinin öğelerini bir ülkenin en önemli sektörlerinden biri olan savunma sektöründe rol alan sanayi firmalarında incelemek önemli açılımlar sağlayacaktır. Ayrıca savunma sanayi firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinin bu sektörde sinerji yaratmayı hedefleyen yönlendirici dokümanlar ile uyumunu incelemek milli savunma sanayi aktörleri için de önemli bir geri bildirim sağlayabilecektir.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Oghojafor ve arkadaşları (2011: 1075) vizyon ile misyon ifadelerini stratejik yönetim sürecinde başlangıç noktaları olarak ifade etmektedirler. Mintzberg (1994) ise stratejik düşünmenin ancak vizyon ile mümkün olduğunu, vizyon, misyon ve stratejik planlama ile strateji arasında yakın bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda stratejik planlama, vizyonun detaylandırılması olarak ifade edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle stratejik planlama, örgütleri geleceğe yönelik vizyonlarına ulaştırmak maksadıyla hedefler, stratejiler ve politikaların planlanma sürecidir (Massod vd., 2012: 313). Strateji ise örgütleri gelecekteki olan vizyona ulaştırmak için liderlerin cesaretle ve riski göze alarak verdikleri kararlar süreci olarak ifade edilmektedir (Mintzberg, 1978: 934). Vizyonla stratejinin ana hatları belirlenmekte, detaylar ise sürece bırakılmaktadır. Dolayısıyla vizyon kasıtlı ve bilinçli bir şekilde ortaya konulmakta, strateji ise ortaya çıkmaktadır (Mintzberg, 1993: 38). Bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde öncelikle vizyonun oluşması, misyon dâhil diğer süreçlerin vizyonu temel alması gerekmektedir.

Bart (1996) ve Collins ile Porras (1996) ise stratejik yönetim sürecinin misyon ifadesinin yazılmasıyla başladığını, vizyonun buna göre oluşacağını savunmaktadırlar. Bu tartışmalar halen devam etse de vizyonun, “Nereye gitmek istiyoruz?” sorusuna cevap oluşturması ve misyonun da oraya ulaşmak için “Neler yapılması gerekiyor?” ile ilgili olduğu konusunda bir uzlaşma sağlanmış görünmektedir (Kılıç, 2010: 93). Bu düşünceden hareketle eğer plan yol haritası,

vizyon gittiğimiz yön ise misyon ifadesi de yol üzerindeki trafik işaretlerine benzetilebilmektedir. Dolayısıyla vizyon ifadesi örgütü gelecek hedeflere veya başarılarla yönlendirirken, misyon ifadesi mevcut, kritik ve stratejik kararlara yön vermektedir (Drohan, 1999: 1). Stratejinin ifade edilme süreci de vizyon ve misyon ifadeleri ile mümkün olmaktadır (Anthony, 2012: 390).

A. Vizyon Anlamı ve Örgütler için Önemi

Vizyon kelimesi Latince görmek kelimesinden gelmektedir ve “hayal kurma eylemi veya gücü”, “görme veya tasavvur etme yöntemi” ve “alışılmamış sezgi veya öngörü” olarak tanımlanmaktadır (Miser, 2006: 2). Kantabutra ve Avery’e (2010: 37) göre vizyon bir örgütün dönüşüm sürecinin başlangıç noktasıdır. McGowan ve Sykes’e (2015: 4) göre vizyon ifadesi ilham ve enerji veren, hedeflerle ilgili zihinsel bir resim yaratan, arzulanan ideal bir çıktının ifadesidir. Kısacası vizyon bir örgütün olmak istediği şeyin resmidir. Vizyon oluşturmak, belirsiz bir ortamda esneklik sağlamaktadır. Vizyon genel bir yol göstericidir (Mintzberg ve Waters, 1985: 261). Ne yapılmak istenildiğini ortaya koyan ve çoğunlukla önceki tecrübelerden ortaya çıkan vizyon olmadan örgütler hayatlarına başlamamaktadırlar (Pervin, 1997: 187). Swanson (2010: 1) ise vizyonu samanlıkta iğne arayan bir kişinin kullandığı mıkna-tısa benzetmekte, vizyonun mıkna-tısının iğneyi çektiği gibi takipçileri ve kaynakları yönlendirdiğini ifade etmektedir.

Örgütlerin gelecekte ne yapmak istediğini, hedeflerini ve amaçlarını açıkça gösteren bir vizyon ifadesinin sağladığı yararlar genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir (Özer, 2010: 7): Örgütlerin geleceğini tasvir etmek, strateji ve hedeflerin belirlenmesinde yol göstermek, yöneticilere motivasyon ve ek bir sinerji sağlamak, iyi bir kontrol sisteminin kurulmasına yardımcı olmak, çalışanlara hedef ve yönelim sağlamaktır (Alkoç, 2010: 28).

Vizyonsuz bir örgüt dümensiz bir gemiye benzetilmektedir (Alkoç, 2010: 27). Bu nedenle vizyon amaçlar ve hedefler gibi yıldan yıla dalgalanma göstermez aksine kalıcı bir vaattir (Muslu, 2014: 162). Vizyon uzun dönemli bir araç olması sebebiyle belirlenen hedeflere kısa zamanda ulaşamaz. Dolayısıyla vizyon tamamlanmadıkça veya çevresel şartlar değiştirilmesini zorunlu kılmadıkça değişmemelidir.

B. Misyon Anlamı ve Örgütler için Önemi

Misyon ifadesi vizyondan farklı bir kavram olarak, örgütün varoluş nedenini açıklamaktadır. Alter (2000: 47), misyonu sosyal varlığın kalbi olarak görmektedir. Çünkü misyon strateji oluşturma sürecinde önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Arabacı ve Şener, 2014: 702). Misyon; çalışanlara, ortaklara ve yönetime yön vermekte ve temel hedefler ile prensipleri ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hedefleri başarmayı sağlayacak stratejiyi de ifade etmektedir.

Misyon; örgütün ne yaptığının, neden var olduğunun, nihai amaçlarının, rakiplerinden farklı yönlerinin, neden tercih edilmesi gerektiğinin açık ve net olarak ifade edilmesidir (Lamba, 2014: 85). Örgütler misyonlarını açık ve net bir şekilde ifade ederek diğer örgütlerden farklarını ortaya koymalıdır (Dobson ve

Starkey, 1998: 11). Çünkü açık bir şekilde ifade edilen bir misyon ifadesi birçok fayda sağlamaktadır. Bunlar (Arabacı ve Şener, 2014: 702): Çalışanları örgütün hedef ve amaçları doğrultusunda yönlendirmek, örgütü amaçları üzerinde tutacak bir kontrol mekanizması oluşturmak, karar almaya rehber olmak, davranış kalıpları oluşturmak, paylaşılan ortak kültür veya değerler oluşturmak, amaçlar üzerinde odaklanılmasını sağlamak, performansın artırılmasına yönelik çalışanları motive etmektir. Diğer taraftan misyon örgütlerin rakipleri ile farklarını ortaya koyma, kimlik kazandırma, müşterileri ile iletişim kurma bakımından da önem arz etmektedir (Muslu, 2014: 154).

Misyon ifadesi uzun dönemli olarak tasarlanmalıdır ve şartlar çok değişmedikçe değişmemelidir. Çünkü misyon ifadelerinin sık değişmesi örgütün iç ve dış paydaşlarına karşı olan güvenilirliği ile imajı üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Arabacı ve Şener, 2014: 703).

C. Vizyon ve Misyon İfadelerinin Ölçümüne İlişkin Çalışmalar

Vizyon ve misyon ifadeleri örgütlerin eylemlerine güç katan katalizör görevi yapmaktadırlar (Anthony, 2012: 389). Açık bir şekilde ifade edilen vizyon ve misyon ifadeleri güçlü bir iletişim sağlayarak örgütteki birey ve takımları motive etmektedir. Bu nedenle vizyon ve misyonun örgütlerin faaliyetlerine güç katacak şekilde ifade edilmesi önemlidir. Bu nedenle gerek uluslararası gerek yerel yazında etkili bir vizyon ve misyon ifadesinin hangi öğelerden oluşması gerektiği konusunda birçok çalışma yapılmıştır.

Vizyon ile ilgili yapılan temel çalışmalarda (James ve Porras, 1996: Alcorn, 1998) vizyon ifadesinin öz değerler, öz amaçlar, büyük bir hedef ve hedefin elde edilmesi durumunda ne olacağının tanımlanmasından oluştuğu belirtilmektedir. Öz değerler örgütte çalışan kişilerin değerlerini, öz amaçlar ise bireylerin örgüte üye olmalarının nedenini ifade etmektedir. Büyük hedefler ise 10-30 yıllık hedefleri içermekte ve [BHAG (Big, Hairy, Audacious Goal)] olarak isimlendirilmektedir. Bununla birlikte başarılı bir vizyonun hangi öğelerden oluşması gerektiğine yönelik yapılan bazı çalışmalar özet olarak Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo-1: Vizyon Çalışmalarında Ele Alınan Öğeler

YAZAR	VİZYON ÖGELERİ
Collins ve Porras (1996)	Öz değerler, öz amaçlar, büyük hedefler.
Alcorn (1998)	Öz değerler, öz amaçlar, büyük hedefler.
Abelman ve Amy (2008)	Paylaşılmışlık, açıklık, zorlayıcılık, karmaşıklık, avantaj sağlayıcılık, gözlemlenebilirlik.
Brătianu ve Bălănescu (2008)	Varlık nedeni, temel değerler, sosyal sorumluluk, edebilik, anlamlılık.
Kasowski ve Filion (2010)	Gelecek yönelimlilik, pazar odaklılık, netlik ve gerçekleştirilebilirlik, değişim odaklılık.
Yozgat ve Karataş (2011)	Sosyal sorumluluk, çevresel duyarlılık, etik davranışlar
Burke (2011)	Kısalık, açıklık, somutluk ve meydan okuyuculuk, hedefler, gelecek yönelimlilik, arzu edilen amaçlar, başarı kriterleri.
Ay ve Koca (2012)	Liderlik, yenilikçilik, küresellik, büyüme-gelişme, öncülük, kalite, sosyal sorumluluk, ekonomiklik.

Masood vd. (2012)	Kısalık, açıklık, somutluk, yaratıcılık, ilham vericilik, öz olmak, güven vericilik, fırsatları tanımlayıcılık, gelecek yönelimlilik, eylem odaklılık, uzun dönemlilik, esneklik.
Haghighi vd. (2013)	Kısalık, açıklık ve anlaşılabilirlik, gelecek yönelimlilik, değişim odaklılık, ilham vericilik, arzu dolu olmak, net hedefler.
Papulova (2014)	Anlaşılabilirlik, hatırlanabilirlik, olumluluk, motive edicilik, ilham vericilik, cezbedicilik, meydan okuyuculuk, gelecek yönelimlilik.

Misyon özelliklerine yönelik çalışmalarda ise genel olarak bir misyon ifadesinin üç soruya cevap vermesi gerektiği belirtilmektedir. Bunlar (Foursight Consulting Group, 2006: 2): Ne yapıyoruz? Nasıl yapıyoruz? Kim için yapıyoruz? sorularıdır. Başarılı bir misyon ifadesinin hangi öğelerden oluşması gerektiğine yönelik yapılan çalışmalar özet olarak Tablo-2’de sunulmuştur.

Tablo-2: Misyon Çalışmalarında Ele Alınan Öğeler

YAZAR	MİSYON ÖGELERİ
Yozgat ve Karataş (2011)	Sosyal sorumluluk, çevresel duyarlılık, etik davranışlar.
Bart (1998)	Vizyon, örgütsel hedefler, değerler, yetenekler, rekabet pozisyonu, rekabet stratejisi, belirli davranış standartları, genel amaçlar, açık ve yönlendirici hedefler, finansal ve finansal olmayan hedefler, varlık nedeni, iş tanımı, müşteri/pazar, ürün/hizmet, imaj, yerleşim, teknoloji, çalışan, tedarikçi, toplum, paydaş odaklılık.
Drohan (1999)	Eylemler, ana değerler, yönlendirici prensipler, öncelikler.
Brătianu ve Bălănescu (2008)	Varlık nedeni, temel değerler, sosyal sorumluluk, edebilik, anlamlılık.
Köseoğlu ve Temel (2008)	Şirket felsefesi, müşteri, ürün/hizmet, yer/pazarlar, teknoloji, süreklilik/ büyüme/kârlılık, yetenek, sosyal sorumluluk, çalışan odaklılık.
Köseoğlu ve Ocak (2010)	
Kasowski ve Filion (2010)	Gelecek yönelimlilik, pazar odaklılık, netlik ve gerçekleştirilebilirlik, değişim odaklılık.
Ay ve Koca (2012)	Sosyal sorumluluk, yenilikçilik, kalite, ekonomiklik, müşteri odaklılık, büyüme-gelişme, etik davranışlar.
Papulova (2014)	Şirket felsefesi, müşteri, ürün/hizmet, yer/pazarlar, süreklilik/büyüme/kârlılık, çalışan, yetenek odaklılık, imaj odaklılık.

Vizyon ve misyon ifadelerinin hangi öğelerden oluştuğuna dair Tablo-1 ve Tablo-2’de özet olarak sunulan çalışmalar sonucunda bu konuda bir netliğin olmadığı görülmektedir. Farklı örgütler tarafından farklı öğelerin kullanılmış olması bu kavramların örgütler için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu farklılığın en büyük sebebi olarak yukarıda sunulan çalışmaların farklı sektörlerde faaliyet gösteren örgütler üzerinde yapılmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak söz konusu çalışmalarda vizyon ve misyon ifadelerinde ortak bazı öğelerin de kullanıldığı görülmektedir.

Etkili bir vizyon ve misyon ifadesinin kısa, öz olması, paydaşlar tarafından kolayca anlaşılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda vizyon ve misyon konusunda tartışmaları halen devam eden diğer bir konu da vizyon ve

misyon ifadelerinin uzunluğunun ne kadar olması gerektiğidir. McGowan ve Sykes'e (2008) göre vizyon birkaç kelimedenden birçok sayfaya kadar uzanabilir. Burke (2011: 1) vizyon ifadesinin ortalama uzunluğunun otuz beş kelime olduğunu ifade etmektedir. Massod ve arkadaşlarına (2012: 316) göre vizyon ifadesi elli kelimenin altında olmalıdır. Alcorn'a (1998: 1) göre ise vizyon ifadesi bir sayfadan az olmalıdır.

Misyon ifadesinin uzunluğuna gelince Alcorn'a (1998: 1) göre misyon ifadesinin uzunluğu bir paragraftan az olmalıdır. Drohan'a (1999: 117) göre ise misyon ifadesinin uzunluğu otuz-kırk kelimedenden, Alter'e (2000) göre birkaç satırdan oluşmalıdır. Foursight Danışmanlık Grubu (2006: 2), bu uzunluğun maksimum yirmi beş kelime olması gerektiğini belirtirken, Rajasekar (2013: 133) ise misyon ifadesinin uzunluğunun iki yüz kelimeyi aşmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak küreselleşme, teknolojik gelişmeler, yönetim anlayışının ve müşteri beklentilerinin sürekli değiştiği, acımasız bir rekabet ortamının olduğu bir çevrede faaliyet gösteren örgütler stratejik yönetim sürecini sağlıklı bir şekilde uygulayabilmek için misyon ve vizyon kavramlarını iyi anlayabilmeli, gerekli faydayı sağlayabilmek için uygun öğelerden oluşturabilmelidirler. Özellikle ülke savunmasının temelini oluşturmaları ve ürettikleri ürünlerin maliyetlerinin yüksek olması, karmaşık bir örgüt yapısına sahip olmaları nedeniyle bir ülkenin en önemli sektörlerden biri olan savunma sektöründe faaliyet gösteren firmaların da bu konuya özel bir önem vermeleri gerekmektedir. Bu kapsamda ülkelerin beka ve caydırıcılığının sağlanmasında ana aktörlerden biri olan savunma sanayi firmalarında vizyon ve misyon ifadelerinin ülkelerin savunma hedefleri, öncelikleri ile sinerji yaratacak, bununla birlikte firmaların faaliyetlerine güç katacak şekilde ifade edilmesi önemlidir. Ülkemizin savunma politikalarına yönelik dokümanlar (T.C., 1998; TÜBİTAK, 2003; SSM, 2009; 2012; 2013; T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2014; Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, 2014) incelendiğinde savunma sanayi firmalarının vizyon ve misyon ifadelerine girdi yapabilecek şekilde özellikle uluslararasılaşma, millilik, teknolojik etkinlik, büyüme ve sürdürülebilirlik üzerinde durulduğu görülmektedir.

Globalleşen dünya, teknoloji ve iletişimdeki hızlı gelişmeler, dünya güvenlik ortamında ortaya çıkan yeni küresel, bölgesel ve yerel güç merkezleri ile tehditler güçlü bir savunma sanayinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda araştırmamızın temel amacı, Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinde etkililik açısından hangi öğelerin daha sık kullanıldığını değerlendirmek, bu öğelerden hangilerinin ne sıklıkla kullanıldığını, benzerliklerini ve ulusal savunma sanayi politikaları ile uyumluluğunu açık bir şekilde ortaya koymaktır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır.

- ❖ Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ve misyon ifadeleri hangi kategoriler ve öğeler altında toplanabilir?
- ❖ Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinde kullanılan öğeler arasında bir benzerlik var mıdır?

- ❖ Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ifadelerinde kullanılan ögeler ile savunma sanayi yönlendirici dokümanlarında ifade edilen ögeler arasında bir benzerlik var mıdır?

II. YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma; Türk Savunma Sanayi Firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinin hangi ögelerden oluştuğunu değerlendirmeyi amaçladığından araştırma konusunun doğasına uygun olarak nitel bir araştırma deseni olan “Olgu Bilim” (Fenomenoloji) kullanılmıştır. Olgu bilim yaklaşımının temelinde bir olguya ilişkin bireysel tecrübeler ile algıların ortaya çıkarılması ve yorumlanması amaçlanmaktadır (Göçer, 2013: Özpolat, 2014). Çalışmada olgu bilim desenin kullanılmasının nedeni araştırmacıların bireysel tecrübeleri ile algılarını ortaya çıkararak Türk Savunma Sanayinde faaliyet gösteren firmaların vizyon ve misyon ifadelerinde hangi ögelerin kullanıldığını ortaya çıkarmaktır.

B. Örneklem, Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın evreni Türk Savunma Sanayi Firmalarıdır. Çalışmanın örneklemi ise Türkiye’de faaliyet gösteren, web sitelerinde vizyon ve misyonlarını paylaşan özel/kamu savunma sanayi firmaları oluşturmaktadır. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) ile Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneğinin (SASAD) veri tabanlarında yapılan inceleme neticesinde Türkiye’de bu alanda faaliyet gösteren 148 savunma sanayi firmasının olduğu tespit edilmiştir. Bu firmalardan 10’unun (% 7) web sitesine ulaşılammış, web sitesine ulaşılan 138 firmanın 51’inin (% 34) vizyon, 59’unun (% 40) misyon ifadesine sahip olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak 148 firmadan 87’sinin (% 59) vizyon, 79’unun (% 53) misyon ifadeleri çalışmada analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın verileri savunma sanayi firmalarının internet sitelerinden doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Doküman incelemesi, çeşitli materyalin araştırma konusu veriye ilişkin çözümlenmesi işlemini ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 182). Toplanan verilerin çözümlenmesinde yazılanların veya söylenenlerin sistematik hale getirilerek hangi sıklıkta olduğunu tespit etmek amacıyla kullanılan ve nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde ana fikir, mesajın tüm içeriğinin azaltılmasına ve kelimelerin anlamlı şekilde sınıflandırılmasına dayanmaktadır (Yozgat ve Karataş, 2011: 1362; Martin vd., 2014: 4). Bu maksatla ilk olarak savunma sanayi firmalarının internet sitelerinden elde edilen vizyon ve misyon ifadeleri Microsoft Excel sayfasına kopyalanmıştır. Daha sonra söz konusu ifadeler içerik analizi yöntemiyle irdelenmiştir. Birbirine yakın olan ifadelerden yola çıkarak gruplandırmalar yapılmış bu işlemlerin sonucunda vizyon ifadeleri üç ana kategori ve 14 öge, misyon ifadeleri üç ana kategori ve 13 ögeden oluşturulmuştur. Araştırmayı yürüten üç araştırmacı vizyon ve misyon ifadelerinin hangi ögelerden oluştuğunu birbirinden bağımsız olarak belirlemişler, kategoriler ise üç araştırmacı tarafından birlikte belirlenmiştir. Vizyon ve misyon ifadelerinde üç araştırmacının da yer aldığını belirttikleri ögeler değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmacıların en az ikisinin vizyon ve misyon ifadelerinde yer

aldığını belirttiği 77 ögeye ait farklılıklar ise karşılıklı tartışmalar sonucunda giderilmiş ve çalışmaya dâhil edilmiştir.

C. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Yıldırım (2010: 81) nitel araştırmalarda ölçme aracının araştırmacının kendisi olduğunu belirterek geçerliliğin birden fazla araştırmacının uzlaşmaları ve çalışmanın ayrıntılı bir şekilde raporlanması ile sağlanabileceğini belirtmektedir. Bu kapsamda araştırmacıların vizyon ve misyon ifadelerinde yer aldığını belirttiği farklılıkların grup mutabakatı ile çözülmesiyle araştırmanın iç geçerliliği sağlanmıştır. Araştırmanın dış geçerliliğinin sağlanması için araştırmanın yöntemi ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Çalışmanın güvenilirliği için Miles ve Hubermann (1994)'ın önerdiği [Güvenilirlik (P)=(Görüş Birliği)/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)X 100] formülü kullanılmıştır. Buna göre güvenilirlik oranı $P=[803/(803+77)X100]=\% 91$ olarak bulunmuştur. Ayrıca, Neuendorf ve Skalski'nin (2010: 3) belirttiği üzere araştırmaya birden fazla araştırmacının katılması ve aralarında uzlaşma sağlanması araştırmada önemli bir güvenilirlik göstergesi olarak kabul edilmiştir.

III. BULGULAR

Savunma sanayi firmalarının internet sitelerinin Türkçe'nin yanında İngilizcede yayın yapma oranı % 94 olarak tespit edilmiştir. Vizyon ve misyon ifadelerinin önemli bir ögesi olan kısalığı tespit etmek maksadıyla her bir firmaya ait ifadelerin sözcük sayımı yapılmıştır. Vizyon ifadeleri (min.= 5, max.= 152) ortalama 29 kelimedenden oluşmaktadır. Diğer bir deyişle araştırmamızda vizyon ifadelerine ulaşılan firmaların % 69'unun ifadeleri 30 kelimedenden kısadır. Misyon ifadelerinin ise (min.= 4, max.= 82) ortalama 31 kelimedenden oluştuğu tespit edilmiştir. Araştırmamızda misyon ifadelerine ulaşılan firmaların % 58,2'sinin ifadeleri 30 kelimedenden kısadır.

Araştırmacılar tarafından yapılan içerik analizi sonucunda vizyon ve misyon ifadelerinin hangi kategoriler ve ögelerden oluştuğuna dair bulgular Tablo-3 ve Tablo-4'te sunulmuştur.

Tablo-3: Vizyon Kategorisi ve Ögeleri İçerik Analizi Sonuçları

Kategoriler	Ögeler	Savunma Sanayi Firmaları (87 Firma)
Şekil	Kısalık (30 kelimedenden az)	60 (% 69)
	Açıklık ve Anlaşılabilirlik	23 (% 26)
Özellikler	İlham vericilik	2 (% 2)
	Gelecek ve Değişim Odaklılık	27 (% 31)
	Müşteri Odaklılık	22 (% 25)
	Çalışan Odaklılık	20 (% 23)
	Ürün ve Hizmet Odaklılık	49 (% 56)
	Firma Odaklılık	2 (% 2)

	Pazar Odaklılık	42 (% 48)
	Toplum odaklılık	3 (% 3)
Hedefler	Millilik	22 (% 25)
	Uluslararasılaşma	47 (% 54)
	Teknolojik Etkinlik	41 (% 47)
	Büyüme ve Sürdürülebilirlik	6 (% 7)

Tablo-4: Misyon Kategorileri ve Öğeleri İçerik Analizi Sonuçları

Kategoriler	Ögeler	Savunma Sanayi Firmaları (79 Firma)
Şekil	Kısalık (30 kelimedenden az)	46 (% 58)
	Açıklık ve Anlaşılabilirlik	23 (% 29)
Varlık Nedeni	Şirket Felsefesi ve Varlık Nedeni	36 (% 46)
Özellikler	Çevre Odaklılık	9 (% 11)
	Teknoloji Odaklılık	51 (% 65)
	Yetenek Odaklılık	13 (% 17)
	İmaj Odaklılık	14 (% 18)
	Kurucu, Hissedar, Ortaklar, Toplum Odaklılık	14 (% 18)
	Müşteri Odaklılık	42 (%53)
	Çalışan Odaklılık	17 (% 22)
	Ürün ve Hizmet Odaklılık	51 (% 65)
	Pazar Odaklılık	11 (% 14)
	Hayatta Kalma, Büyüme ve Kâr Odaklılık	21 (% 27)

Tablo-3 ve Tablo-4’te elde edilen bulgular ışığında birinci araştırma sorusunun cevabı olarak vizyon ifadelerinin üç ana kategori ve on dört öge, misyon ifadelerinin üç ana kategori ve on üç öğeden oluştuğu belirlenmiştir. Tablo-3’te elde edilen bulgular ışığında araştırmaya dâhil edilen savunma sanayi firmalarının vizyon ifadelerinde şekil kategorisi altında kısalık (% 69), açıklık ve anlaşılabilirlik (% 26) öğeleri, hedefler kategorisi altında uluslararasılaşma (% 54), teknolojik etkinlik (% 47), millilik (% 25), büyüme ve sürdürülebilirlik (% 7) öğeleri, özellikler kategorisi altında ürün ve hizmet (% 56), pazar (% 48), gelecek ve değişim (% 31), müşteri (% 25), çalışan (%23), toplum (%3), ilham vericilik

(% 2) ve firma odaklılık öğeleri üzerinde odaklanıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda savunma sanayi firmalarının vizyon ifadelerini oluşturan öğelerin kullanımında Tablo-3'te belirtilen her bir öğeye ilişkin yüzde oranlarında bir benzerlik olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo-4'te elde edilen bulgular ışığında araştırmaya dâhil edilen savunma sanayi firmalarının misyon ifadelerinde şekil kategorisi altında kısalık (% 58), açıklık ve anlaşılabilirlik (%29), varlık nedeni kategorisi altında şirket felsefesi ve varlık nedeni (% 46), özellikler kategorisi altında teknoloji (% 65), ürün ve hizmet (% 65), müşteri (% 53), hayatta kalma büyüme ve kâr (% 27), çalışan (% 22), kurucu, hissedar, ortaklar ve toplum (% 18), imaj (% 18), yetenek (% 17), pazar (% 14) ve çevre (% 11) odaklılık üzerinde odaklanıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda savunma sanayi firmalarının misyon ifadelerini oluşturan öğelerin kullanımında Tablo-4'te belirtilen her bir öğeye ilişkin yüzde oranlarında bir benzerlik olduğu değerlendirilmiştir. Yukarıda elde edilen sonuçlar ışığında ikinci araştırma sorusunun cevabı olarak Türk savunma sanayi firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinde yer alan öğelerde Tablo-3 ve Tablo-4'te belirtilen her bir öğeye ilişkin yüzde oranlarında bir benzerlik olduğu değerlendirilmiştir.

Üçüncü araştırma sorusunun cevabı olarak elde edilen sonuçlar ışığında savunma sanayi yönlendirici dokümanlarında yer alan uluslararasılaşma (% 54), teknolojik etkinlik (% 47), millilik (% 25), büyüme ve sürdürülebilirlik (% 7) öğelerine savunma sanayi firmalarının vizyon ifadelerinde hedefler kategorisi altında odaklanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla savunma sanayi firmalarının vizyon ifadelerinde savunma sanayi yönlendirici dokümanlarında hedef olarak ortaya konulan öğelerin bazı firmalar tarafından kullanıldığı ve söz konusu dokümanlarla Tablo-3'te yer alan hedefler kategorisi altında ifade edilen öğelere ait yüzde oranlarında bir uyum olduğu değerlendirilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüz dünyasında ülkelerin bağımsızlığından ve stratejik avantajlarından bahsetmek için üç sektörde ne oranda dışa bağlı olduklarına bakılmaktadır. Bu üç sektör; gıda, enerji ve savunma sanayidir. Son yıllarda geliştirilen politikalar sayesinde bu üç sektörde de Türkiye büyük ilerlemeler kaydetmiş ve dünya genelinde en önemli aktörlerden biri konumuna gelmiştir (SSM, 2013). Diğer taraftan savunma sanayi ulusal savunma sisteminin önemli aktörlerinden birisidir. Gelecekte savunmaya ayrılan kaynakların mevcut oranlarını koruyacağı düşünüldüğünde modern milli savunma sanayinin geliştirilmesi ile silah sistemlerinin daha ucuza mal edilmesi önem taşımaktadır. Bu bakımdan ulusal savunma sisteminin bütünleşik bir anlayışla yönetilmesi oldukça önem taşımaktadır.

Savunma sanayinin özellikle SSM'nin kurulması, 20 Haziran 1998 tarihli "Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları" isimli Bakanlar Kurulu Kararı ile buna bağlı olarak hazırlanan uygulama yönergelerinin hayata geçirilmesi sonucunda özellikle son yıllarda büyük gelişim gösterdiği, tamamlanan projelerde yerli katkı oranının % 54,1 düzeyine çıktığı, yurtdışı hazır alım projelerinin % 10'un altına düştüğü bilinmektedir. Dünyanın ilk yüz

savunma sanayi firması arasında geçmişte hiçbir Türk firması bulunmazken söz konusu çabalarla 2014 yılında iki Türk firması yer almaktadır (Defense News, 2015).

Savunma sanayideki söz konusu gelişmelere karşın halen üst düzey ülkeler arasında olmadığımız da bir gerçektir. Savunma sanayideki gelişmelere yönelik ivmelenmeyi artırmanın yolu sanayi firmalarının daha güçlü mali yapı ve teknik imkânlarla sahip olması, rekabet gücü daha yüksek firmalar oluşturulması ve bu firmaların “stratejik değeri olan” işlere yoğunlaşmalarından geçmektedir. Bu kapsamda Savunma Reformu Raporunda belirtildiği üzere dünyanın en büyük ilk 50 savunma sanayi firması arasına girilmesi hedeflenmelidir (2014: 27).

Bu stratejik hedefler doğrultusunda savunma sanayinin aktörleri olan savunma sanayi firmalarının uzun vadeli planlarını ortaya koymaları önem arz etmektedir. Rajasekar, (2013: 131) örgütlerin vizyon ve misyon ifadelerinin, uzun vadeli planlarını yapma konusunda yardım ederken, günlük faaliyetlerin yönetilmesine de katkı sağladığını ifade etmektedir. Ayrıca vizyon ve misyon ifadeleri örgütün iletişim araçları olarak görülmekte, yöneticiler ile çalışanların davranış ve kararlarına yön vermektedir. Benzer şekilde örgütlerin niyet ve hedeflerini paydaşlara iletmektedir (Hodes, 2015: 1).

Ulusal savunma sistemi açısından düşünüldüğünde savunma sanayi firmalarının vizyon ve misyon ifadelerinin oluşturulması yukarıda ifade edilen hususlara ilave olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü savunma sanayi firmaları ulusal savunmanın en önemli aktörlerinden birisidir. Bu nedenle bu alanda faaliyet gösteren firmaların ülkelerin savunma politikaları ve evrensel standartlarla uyumlu vizyon ve misyon ifadelerine sahip olmaları sinerjiye sebep olmaktadır. Ayrıca etkili bir vizyon ve misyonun şekilsel öğeleri de içermesi önem taşımaktadır.

Araştırmamız kapsamında ele alınan 148 savunma sanayi firmasından 10'unun (% 7) web sitesine ulaşılammış, web sitesine ulaşılmasına rağmen 51'inin (% 34) vizyon, 59'unun (% 40) misyon ifadesine sahip olmadığı görülmüştür. Bu bulgu Türk Savunma Sanayi Firmalarının neredeyse yarısının vizyon veya misyon ifadelerine sahip olmanın örgüt içi ve örgüt dışı iletişimde sağlayacağı faydalardan yararlanmadığını göstermektedir. Firmaların internet sitelerinin % 94'ünün Türkçeye ilave olarak İngilizce olarak da tasarlanması ise uluslararası pazarların hedeflendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Savunma sanayi firmalarının ulaşılan vizyon ifadelerinde uluslararasılaşma, ürün ve hizmetler, pazar, teknoloji, gelecek ve değişim, müşteri, açıklık ve anlaşılabilirlik, millilik, çalışan, sürdürülebilirlik, ilham vericilik, örgüt ve toplum üzerinde Tablo-3'te belirtilen oranlarda odaklanıldığı belirlenmiştir. Benzer şekilde misyon ifadelerinde teknoloji, ürün ve hizmetler, müşteriler, firma felsefesi ve değerler, hayatta kalma büyüme ve kâr, çalışan, kurucu, hissedar ve toplum, imaj, yetenek, pazar, çevre üzerinde Tablo-4'te belirtilen oranlarda odaklandığı tespit edilmiştir. Yine ulusal yönlendirici dokümanlarında yer alan uluslararasılaşma, millilik, teknolojik etkinlik, toplumsal refaha katkı, değer yaratan ve değer gören çalışanlar, büyüme, sürdürülebilirlik

öğeleri savunma sanayi firmalarının vizyon ifadelerinde Tablo-3'te belirtilen oranlarda yer almaktadır. Tüm bu bulgular ışığında firmaların bazılarının vizyonlarını bilinçli bir şekilde ulusal savunma sanayi politikaları ile uyumlu ve literatürde kullanılan bir kısım öğeleri de içerecek şekilde oluşturdukları değerlendirilmektedir. Savunma sanayi firmalarının bazılarının benzer öğelere sahip etkili vizyon ve misyon öğelerini kullanmaları bu konuda önemli bir göstergedir. Aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların vizyon ve misyon ifadelerinde benzer öğeleri kullanmaları beklenmektedir. Ancak öğeler arasında benzerlik olsa da bunların örgütlerin farklı değerleri içerisinde aynı işlevi görmedikleri söylenebilir (Kılıç, 2010: 81). Bu kapsamda örgütsel değerlerin ortaya çıkarılması ve tüm uygulamalara yansıtılması önem kazanmaktadır.

Benzerliklerin yanında firmaların büyük bir oranının vizyon ve misyon ifadelerinde söz konusu öğelere rastlanılmamıştır. Bu sonuç savunma sanayi firmalarının ülkemizde halen gelişmekte olan savunma sanayi ile uyumlu etkili vizyon ve misyon ifadelerine ve bütünlük bir savunma sistemine sahip olmanın önemine varılmadığının göstergesi olarak düşünülmektedir. Caudle'nin (2005) ifade ettiği üzere birçok yönlendirici dokümana sahip olunması bunun en önemli nedeni olarak görülmektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçların yanı sıra çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Her şeyden önce araştırmanın bulguları, verilerin toplandığı SSM ile SASAD'ın veri tabanlarında yer alan savunma sanayi firmalarının internet adreslerinden, elde edilen vizyon ve misyon ifadeleri ile sınırlıdır. Bunun yanı sıra, araştırmada kullanılan içerik analizi yöntemi, araştırmacıların değerlendirmelerinden oluşmaktadır ve bu kapsamda araştırmacıların algısına dayanmaktadır. Bu nedenle olası sosyal beğenirlik sınırlılığı, sonuçların değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak, savunma sanayi firmalarının bir kısmının etkili vizyon ve misyon ifadeleri oluşturmanın öneminin farkında olduğu, diğer firmaların da gerekli düzenlemeleri yapmalarının bütünlük bir ulusal savunma sanayi için katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan birçok yönlendirici doküman yerine tek, kapsamlı ve bütünlük bir dokümanın hazırlanmasının, ulusal savunma sanayinin geliştirilmesinde çok daha fazla fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Yönlendirici dokümanlarda ulusal savunma sanayinin hedefleri olarak ifade edilen millilik, uluslararasılaşma, teknolojik etkinlik, büyüme ve sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için savunma sanayi firmalarının;

- ❖ Stratejik bir iletişim aracı olan vizyon ile misyon ifadelerini profesyonelce geliştirmeleri ve internet sayfalarında yayınlamaları,
- ❖ Uluslararasılaşmayı, teknolojik etkinliklerini artıracak ve rekabet avantajı sağlayacak şekilde ortaklıklar kurmaları,
- ❖ Millî sistemlerimizi tanıtıcı, büyüme ve sürdürülebilirliği sağlayacak ve uluslararası talebi karşılayacak çözümler üretmeleri önerilmektedir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda savunma sanayi firmalarının etkili vizyon ve misyon öğeleri ile gerçekleştirdikleri performans ilişkisinin ele

alınmasının Türk Savunma Sanayi Firmalarına önemli bir geri bildirim sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abelman, R., Amy, D. (2008). An Assessment of the Institutional Vision of Catholic Colleges and Universities, *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice*, 12, 2, 221–254.
- Alcorn, M. D. (1998). Building Vision In Nonprofit Organizations. <http://alcornassociates.com/docsnf/MDAArtVision.pdf>
- Alkoç, G. P. (2010). *Misyon ve Vizyon İfadelerinin İşletme Stratejisindeki Yeri ve İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Alter, S. K. (2000). A Business Planning Reference Guide for Social Enterprises, *Creative Commons Attribution*.
- Anthony, S. O. (2012). Influence of Vision and Mission Statement on Organizational Effectiveness: An Appraisal of a Private Sector Experience in Nigeria, *The Pacific Journal of Science and Technology*, 13, 1, 389-397.
- Arabacı, İ. B., Şener G. (2014). Üniversitelerin Misyon İfadelerinin Tematik Olarak İncelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22,2, 701-716.
- Ay, Ü., Koca, A. İ. (2012). ISO 500 Listesindeki İşletmelerin Misyon, Vizyon ve Değerlerinin İçerik Analizi, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4, 2, 1309-8039.
- Bart, C. K. (1996). The Impact of Mission Statements on Firm Innovativeness, *International Journal of Technology Management*, 11 (3/4), 479-493.
- Brătianu, C., Bălănescu, G. V. (2008). Vision, Mission and Corporate Values. A Comparative Analysis of the Top 50 U.S. Companies, *Management & Marketing*, 3, 3, 19-38.
- Burke, K. (2011). Characteristics of a Good Vision Statement: Integrated and Paraphrased from Various Sources Including the Academic Leadership Journal, *University of Hawaii*, 07/11, 1-3.
- Caudle, S. L. (2005). Homeland Security Capabilities-Based Planning: Lessons from Defense Community, *Homeland Security Affairs*, I, 2.
- Collins, J. C., Porras, J. I. (1996), Building Your Company's Vision, *Harvard Business Review*, 65-77.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (2014). *Denetleme Raporu*.
- Defense News. (2015, 10 Ocak). <http://www.special.defensenews.com/top-100/>.
- Dermol, V. (2012). Relationship Between Mission Statement and Company Performance, *Management Knowledge and Learning International Conference*.
- Dobson, P., Starkey, K. (1998). *The Strategic Management*, Blackwell Publishers Ltd., USA.
- Drohan, W. M. (1999). Writing a Mission Statement, *Association Management*, 117.
- Foursight Consulting Group (2006). Quick Reference to Creating Vision, Mission & Value Statements, <http://www.foursightconsulting.com>.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, (2.Baskı)*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Göçer, A. (2013). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomonolojik Bir Araştırma, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 2, 25-38.
- Haghighi, M., Toroghi, H. K., Behrooz, A. (2013). Vision Analysis of Iranian Top Companies Compare with Top Global Companies, *New York Science Journal*, 6.
- Hodes, B. (2015, 15 Ocak). Mission and Vision-Align Behind A Winning Message!, *Business Strategy*, <http://www.cmiteamwork.com>.
- Kantabutra, S., Avery, G. C. (2010). The Power of Vision: Statements that Resonate, *Journal of Business Strategy*, 31, 1, 37-45.
- Kasowski, B., Jacques, L. (2010). A Study of the 2005 Fortune 500 Vision Statements, *Working Paper*, 1-37.

- Kılıç, M. (2010). Stratejik Yönetim Sürecinde Değerler, Vizyon ve Misyon Kavramları Arasındaki İlişki, *Sosyoekonomi*, 81-98.
- Köseoğlu, M. A., Ocak, S. (2010). Misyon İfadelerinde Kullanılan Ögeler İşletmelerin Mülkiyet Yapısına Göre Değişir mi?: Özel ve Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Araştırma, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13, 1, 63-82.
- Köseoğlu, M. A., Temel, E. K. (2008). Sektörlere Göre Misyon İfadelerinde Kullanılan Ögelerdeki Farklılaşmalar: İMKB Şirketleri Üzerine Bir Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 71-88.
- Lamba, M. (2014). Büyükşehir Belediyelerinde Geleceğe Bakış: Stratejik Planlar Üzerinden Bir İnceleme, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6, 2, 83-96.
- Martin, J., McCormack, B., Fitzsimons, D., Spirig, R. (2014). The Importance of Inspiring a Shared Vision, *International Practice Development Journal*, 4, 2, 1-15.
- Massod, R., Maqssom, A., Ellahi, M. Khan, M. A. (2012). Measuring Content of Vision Statement For Imaging Future, *International Scientific Conference People Buildings and Environment*, 312-320.
- McGowan, A. Sykes, J. (2015, 15 Ocak). *Vision Statement Definitions and Examples*, <http://www.timethoughts.com/goalsetting/vision-statements.htm>.
- Miles, B. M. Huberman, M. A. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mintzberg, H. (1978). Patterns In Strategy Formation, *Management Science*, 24, 9, 934-948.
- Mintzberg, H. (1993). The Pitfalls of Strategic Planning, *California Management Review*, 36, 1, 32-47.
- Mintzberg, H. (1994). The Fall and Rise of Strategic Planning, *Harvard Business Review*, 107-114.
- Mintzberg, H., Waters, J. A. (1985). Of Strategies, Deliberate and Emergent, *Strategic Management Journal*, 6, 257-272.
- Miser, M. (2006). Vision: The Engine of Change, *Aduro Consulting*, 1-13.
- Muslu, Ş. (2014). Örgütlerde Misyon ve Vizyon Kavramlarının Önemi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3, 3, 5, 150-171.
- Neuendorf, K. A., Skalski, P. D. (2010). Extending the Utility of Content Analysis via the Scientific Method, *School of Communication Cleveland State University*.
- Oghojafor B. E. A., Olayemi O. O., Okonji, P. S. (2011). Enhancing Organization's Performance Through Effective Vision and Mission, *Chinese Business Review*, 10, 11, 1071-1075.
- Papulova, Z. (2014). The Significance of Vision and Mission Development for Enterprises in Slovak Republic, *Journal of Economics, Business and Management*, 2, 1, 12-16.
- Pervin, A. (1997). A Conversation with Henry Mintzberg, *Family Business Review*, 10, 2, 185-198.
- Rajasekar, J. (2013). A Comparative Analysis of Mission Statement Content and Readability, *Journal of Management Policy and Practice*, 14, 6, 131-147.
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı. (2009). *2009-2016 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı*.
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı. (2012). *Güvenlik Savunma ve Savunma Sanayi 2023 Kongresi*.
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı. (2013). *Performans Programı*.
- Swanson, E. (2010). Catching and Casting a Vision, *CruPress*, 1-4.
- TÜBİTAK, (2003). Vizyon 2023 Projesi, *Savunma Havacılık ve Uzay Sanayii Panel Raporu*.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, (2014). *Savunma Reformu Raporu*.
- Türkiye Cumhuriyeti. (1998). Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları hakkındaki 98/11173 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
- Yıldırım, K. (2010). Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma, *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.
- Yozgat, U., Karataş, N. (2011). Going Green of Mission and Vision Statements: Ethical, Social, and Environmental Concerns Across Organizations, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 1359-1366.
- Özer, A. M. (2010). İşletmelerin Geleceği İçin Yol Haritası: Vizyon Yönetimi, *Çimento İşveren*, 4-21.

SUMMARY

I. Introduction

In the strategic management literature vision and mission statements of organizations are considered to be the most important steps of the strategic direction. Following of these two important steps a strategic plan is created to achieve the vision and mission (Alcorn, 1998). Through strategic planning, spent time and the mental, emotional, physical energy is gained ten times again (McGowan & Sykes, 2015).

Rajasekar (2013) expressed that organization's vision and mission statements are helping to make long-term plans while also contributing to the management of daily operations. In addition, vision and mission statements are considered as means of communication of the organization and also direct the behaviors and decisions of employees and managers.

These statements are, likewise, and they forwarded the intent and objectives of the organization to the stakeholders. For these reasons, the vision and mission statements are seen critical to the success of the organization (Hodes, 2015). Multiple studies have been identified that organizations' vision and mission statements have positive impact on the effectiveness of organizations (Brătianu & Bălănescu, 2008; Oghojafor et al, 2011; Anthony, 2012; Dermol, 2012).

In this context this study investigates which elements are used in the Turkish Defense Industry companies' vision and mission statements and whether these elements are similar. Additionally it investigates the compatibility of these elements with national defense industry guidance documents.

II. Method

This study investigates which elements are used in the Turkish Defense Industry Companies' vision and mission statements. Therefore, in accordance with this research purpose phenomenology design was used. On the basis of phenomenology approach it was intended to discover experience and perception of individuals for a case (Göçer, 2013; Özpolat, 2014).

The population of the study is Turkish Defense Industry companies. The sample of the study consisted of private /public defense industry companies which are operating in Turkey and sharing their vision and mission statements on their website. It was found out that there are 148 defense industry companies operating in this field in Turkey. 10 of these firms' (7 %) website couldn't be reached. From the accessible 138 company websites, 51 (34%) of them didn't include vision and 59 (40%) of them didn't include mission statements on their websites. As a result, 87 (59 %) vision and 79 (53%) mission statements of 148 companies are subject to analysis in the study. Data collected from the websites of defense industry companies through document analysis technique. Document analysis is a method in which the data of various research subject related material are analyzed (Gürbüz & Şahin, 2014: 182).

In the analysis of the collected data, a qualitative research method, content analysis was used. Content analysis is a method in which written or spoken collected data is sorted systematically and determined how often it is used.

The internal validity of the research was provided through group consensus of researchers about the differences of vision and mission statements. For reliability of the study, the method proposed by Miles and Hubermann (1994) was used. Accordingly, the reliability rate was found 0.91.

III. Findings

The results of content analysis showed that vision of Turkish Defense Industry Firms consisted of three main categories and fourteen elements. However mission statements consisted of three main categories and thirteen elements. In this context, it is considered that there is a similarity in the use of the defense industry companies' vision and mission statements and elements that make them up. In addition, it was found that the items used in visions of defense industry firms are compatible with national defense industry guidance documents.

IV. Discussion

In the light of results it is identified that vision and mission statements of Turkish Defense Companies are similar in general and compatible with national defense industry guidance documents.

As well as obtained results, the study has some limitations. Firstly, the results are limited to the sample and time. In order to obtain more generalizable results, comparing the existing results with different samples is required. Second the results should be assessed with the effects of common method variance and social desirability.

Hükümet Yapısında Genişleme: Bakan Yardımcılığı

Muhittin TATAROĞLU*

ÖZ

Türkiye’de hükümet yapısı klasik başbakan ve birbirine eşit bakanlardan oluşan bakanlar kurulu görünümünde olmuştur. Yürütme organının etkinliği amacıyla farklı arayışlar ve denemeler söz konusu olsa da günümüze değin hükümet yapısında fazla değişiklik olmamıştır.

Avrupa demokratik rejimleri incelendiğinde, hükümet ve kabine yapılarının tek düze ve yatay değil; kademeli bir görünümüne ve farklı nitelikte birden çok bakanlık türüne sahip olduğu gözlenmektedir. Kıdemli bakan, kabine üyesi bakan, kabine dışı bakan, parlamenter sekreter, devlet sekreteri, kıdemsiz bakan gibi değişik yetki ve işlevlere sahip bakanlıklar demokratik yürütme organı içinde siyasi bir hiyerarşik yapıda karmaşık yönetim işini gerçekleştirmektedir.

Türkiye’de 2011 tarih ve 643 sayılı KHK ile hükümet yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş; devlet bakanlığı kaldırılmış, unvanlı ve unvasız başbakan yardımcılıkları ve bakan yardımcılığı gibi pozisyonlarla idari çeşitlilik sağlanmıştır.

Yapılan düzenlemelerin amacı, hükümette etkinliği sağlamak, bakanlıkların çevreleriyle, kamuoyu, parlamento, diğer kamu ve sivil toplum kuruluşları parti teşkilatı ile ilişkilerini geliştirmek ve idari kapasiteyi arttırmak şeklinde açıklanmaktadır. Yürütme içinde yeni oluşturulan bakan yardımcılığı uygulamasını anlayabilmek amacıyla düzenlemeyle getirilen değişiklikleri diğer ülkelerle karşılaştırmalı ve tarihi boyutuyla incelemek yarar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bakan yardımcılığı, hükümet, yürütmede reform.

JEL Sınıflaması: Z18, Z28, Y80

Expanding Executive Branch Structure: Deputy Ministry

ABSTRACT

The government structure has been composed sum of prime minister and equal ministers for a long time in Turkey. In the name of effectiveness at various times searches and efforts had been mentioned, and until today has not changed this structure of government.

When viewed European democracies, have been observed that the cabinet structures are not uniform and horizontal; mostly multi-stage structure, different kinds of ministry. Senior ministers, ministers, cabinet members, ministers non-cabinet member, parliamentary secretaries, secretaries of state, junior ministers are combine in the multilevel and hierarchical structure of cabinet, carries out complex management job.

With the Government Regulation 643/2011 significant changes carried out in structure of government in Turkey. The position of state ministry was abolished; “titled” and “non-titled deputy prime ministry” and the “deputy ministry” positions provided multiplicity in the governtal positions.

The purposes of this regulations are, to improve effectiveness of the government, to ensure the relationship ministry with enviroment, parliament, party, non-governmental organisation and other public bodies and public; and also improve the governmental capacity. In order to understand that newly created "deputy ministry" position in executive; approaching with the historical perspective and compare with the other country, would be usefull beneficial.

Key Words: Deputy minister, Government, Reform in executive branch

JEL Classification: Z18, Z28, Y80

* Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, muhittintataroglu@yahoo.com

(Makale Gönderim Tarihi: 27.05.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 24.05.2016)

Doi Number: 10.18657/yeabu.05724

GİRİŞ

Literatürde fazla bahis konusu olmamakla birlikte bakan yardımcılığı veya benzeri makamlar demokratik rejimlerde oldukça yaygındır. Batı ülkelerinin çoğunda parlamento üyeliğiyle bağdaşan veya bağdaşmayan bakan yardımcılığı pozisyonları vardır¹.

Bakan yardımcılığı makamı farklı amaçlarla oluşturulmuştur. Bakan yardımcılığının amaçlarını bakana yardımcı olmak, bakan tarafından verilen görevleri yapmak (Bundeskanzleramt, 2012). Koalisyon hükümetlerinde hükümet içinde dağılımın denkleştirilmesi. Siyasi eğitim, deneyim sağlamak. Parti içinde dengeleri gözetmek. Parlamento ve bakanlıklar arasındaki ilişkileri yürütmek gibi amaçlarla bakanlık hiyerarşisinde bakanın altında parlamento içinden dışından siyasi irade ile atama yapılan bir siyasi pozisyonudur (Theakston,2010).

Türkiye’de yürütmenin sorumlu kanadı olan hükümet organı uzun yıllar başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulundan oluşmuştur. Yürütme yapısında parlamenter rejime geçildiğinden itibaren Osmanlı döneminde başlayan (İttihat ve Terakki Dönemi) ve akabinde Cumhuriyet sonrası Tek-parti döneminde bazı arayış ve denemeler söz konusu olmakla birlikte bu girişimler başarılı olmamış; öneriler de kabul görmemiştir. Son yıllara kadar “başbakan ve bakanlar” şeklindeki iki kademeli hükümet yapısı devam etmiş; hükümet organizasyonunun genişlemesi fazla tartışma konusu olmamıştır.

Ancak 2011 yılında çıkarılan 643 sayılı KHK ile oluşturulan bakan yardımcılığı makamı hükümetin yapısını genişleten bir düzenleme olarak karşımıza çıkmıştır. Yeni bir uygulama olması sebebiyle ilgili mevzuattaki tanımlar dışında rolü, işlevleri ve önemi hakkında yeterince bilgi sahibi olunamamıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de bakan yardımcılığının tarihi geçmişi, demokratik rejimlerdeki bakan yardımcılığı uygulamaları ile son yasal düzenlemeler ve uygulamalar incelenerek bakan yardımcılığı uygulaması ve hükümet yapısına etkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

I. BAKAN YARDIMCILIĞININ TARİHÇESİ

Bakan yardımcılığı kamuoyunda yeni tanınan bir kurum olmasına rağmen Türkiye’de ilk ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme dönemlerine rastlar ve günümüze değin bir kısmı yasalaşmış birkaç deneme vardır.

Sultan II. Mahmud döneminde idari merkezleşme çabaları neticesinde yürütme düzeninde de değişiklikler söz konusu olmuş; Divan-ı Humayun’un yerine Bab-ı ali önem kazanmış ve nezaretler kurulmuştur. Umur-ı Mülkiye Nezareti’nin kurulmasıyla, bakanlıkta müsteşarlık makamı da kurulmuş oldu (Eryılmaz, 1992:68). Danışman anlamına gelen kelime “bakan yardımcılığı” görevini tanımlamak amacıyla kullanılır oldu.

¹ Bu ülkelerden başlıcaları; İngiltere, Almanya, Avusturya, Yunanistan, Hollanda, Fransa, İsveç, Portekiz ve İspanya’dır

A-İttihat ve Terakki'nin Siyasi Müsteşarlık Teşebbüsü

Siyasi müsteşarlık adıyla parlamenterlerin bakan yardımcılığı görevi yapmasına dair ilk deneme II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki'nin hükümeti denetim altına alma isteğine dayanmaktadır. 31 Mart ayaklanması sebebiyle iktidarı yıpranan ve kendini güvende hissetmeyen İttihat ve Terakki, yönetime ortak olabilmek amacıyla meclis gündemine “siyasi müsteşarlık” önerisi getirdi. İttihat ve Terakki Siyasi müsteşarlık önerisinin gerekçesini hükümetle Meclis arasında sağlıklı ilişkiler kurmak, vekaletle adam yetiştirmek, siyasi tecrübe sağlamak ve bu işbirliğinin hükümetin icraatlerinde daha büyük başarı sağlaması şeklinde belirtmişti (Topaca 2014: 309). Ancak gerçek amaç, denetim altına almak istedikleri hükümete istedikleri kişileri almak ve böylelikle iktidarı mutlak biçimde kendi egemenliği altına almak idi (Hocaoğlu, 2008:167).

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu amacını gerçekleştirebilmek için Heyeti Mebusan üyeliği ve Hükümet üyeliklerinin aynı kişide toplanmasını engelleyen Kanunu Esasi'nin 67. Maddesinde² değişiklik önergesi verdi (Belgenet, 2012). *“Heyeti Mebusan azalığı ile Hükümet memuriyeti, bir zat uhdesinde içtima edilemez. Fakat Vükelalıkla Mebusluk içtima edilebildiği gibi, Meclisi Mebusan azaları mebusluğu muhafaza etmek üzere Vükela Müsteşarlığına deruhde edebilirler. Mebusandan tayin olunan müsteşarlar elveyim devairde müstahdem bulunan müsteşarların selahiyetini kanuniyelerini tamamiyle haiz olup, reye iştirak etmemek üzere Meclisi Vükela müzakeratında dahi hazır bulunurlar. Vesair memurinden biri Mebusluğa intihap olunursa, kabul edip etmemek yedi ihtiyarındadır. Kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.”* (Md. 67. MMZC,1909:357).

Ancak bu teklife başta bazı İttihatçılar ve hükümet üyeleri olmak üzere muhalefet ettiler. Muhalefet, İttihat ve Terakki'nin güçlenmesini engellemek amacıyla, Meclisin zayıflayacağı ve kişisel durumlar ortaya çıkaracağı, Avrupa'daki parlamenter müsteşarlıktan farklı olduğu, mebus olmayan bakanlarla mebus olan müşavirleri arasında çekişme ve kıskançlığa yol açabileceği, iktidarda ikilik yaratacağı gibi gerekçelerle öneriye itiraz ettiler (Hocaoğlu, 2008, 168).

Bu itirazlara karşı İttihat ve Terakki mebusları, müsteşarlığın, bakanların düşmesi halinde yararlı olacağı, bakanların yükünü azaltacağı, seçilmiş mebusların siyasi müsteşar olmasının daha temsili bir hükümet imkanı sağlayacağı, hükümetin Meclisin kanaatleri hakkında daha iyi bilgi edinebileceği ve hükümete güvenin artacağı gibi gerekçeler sundular (Hocaoğlu, 2008: 168). Tartışmalar nihayetinde yapılan oylama sonucunda siyasi müsteşarlık önerisi Meclis'te yapılan oylamada anayasa değişikliği için gereken oyu alamadı³.

² Değiştirilmek istenen ilgili madde metni şöyledir: *“Heyeti Mebusan azalığı ile Hükümeti memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Fakat Vükelâdan intihap olunanların azalığı mücazdir. Vesair memurinden biri mebusluğa intihap olunur ise kabul edip etmemek yedi ihtiyarındandır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.”* (Belgenet, 2012)

³ 104 kabul oyuna karşılık 72 red oyuyla sonuçlanmasına rağmen, Kanun-i Esasi'de değişiklik yapmak için gereken 2/3 çoğunluğun altında kalmıştır. (MMZC,1909:370).

İttihat ve Terakki'nin hükümet üzerinde Padişahın yetkili olmasına karşı, parlamentonun da yürütmeyi denetlemesi veya etki etmesini istemesindeki amaç, yürütme üzerinde parlamento denetimi veya parlamento-hükümet ilişkilerinin gelişmesi değil; parlamento vasıtasıyla hükümet üzerindeki nüfuzunu arttırmak ve Padişahın etkisini azaltmaktır. Yürütme organının içinde fiilen yer alma gayreti bu amaca yöneliktir. İttihat ve Terakki, hükümeti denetim alma amacıyla siyasi müsteşarlık hamlesinde başarılı olamayınca yürütme üzerinde etkili olabilmek için bakanlıkları ele geçirme gibi başka arayışlara yönelmek durumunda kaldı.

B-1937 Siyasi Müsteşarlık Denemesi.

Milli Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisinde 11 vekalet kurulmuş ve vekiller meclis adına icrada bulunmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kabine sistemine geçilmekle birlikte Meclis Hükümeti yapısı tamamen terk edilmemiştir (Turan, 1999:29)

Siyasi müsteşarlık müessesesi 1923 yılında da teklif konusu olmuş; gazeteci İsmail Müştak Bey siyasi müsteşarlık müessesini savunan yazıları ve çabaları taraftar bulmamıştır. İsmail Müştak yazılarında siyasi müsteşarlığı, vekaletle adam yetiştirmek, vekillerin yükünü azaltmak ve herhangi bir hükümet krizinde meclis toplantıda olmadığı zamanlarda boşluk doğmasını engellemek gibi gerekçeler sunmuş; İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde uygulanmasını örnek göstermiştir (Tanin, 1923).

Siyasi müsteşarlık 1937 yılında tekrar gündeme gelmiş ve bu defa ilk uygulama imkanı bulmuştur. Trabzon milletvekili Hasan Saka, 4 Mart 1937 tarihinde “*Devlet dairelerinin vekaletlere tefriki ve siyasi müsteşarlıkların teşkili hakkında kanun*” teklifini Meclis’e sunmuştur. Yasa gerekçesinde özetle şu içeriktedir:

- ❖ Ülkenin gelişmesi, kamu kurumlarının çeşit ve hacimlerinin artması, personel sayısının genişlemesi ve dolayısıyla yönetimin karmaşıklaşmasına ve zorlaşmasına yol açmıştır. Bu durum parlamentonun da görevlerinin artmasına yol açmıştır;
- ❖ Kamu kurumlarının işlerinin daima artması sonucunda idari teşkilatların ihtiyaç ve gereklerini değiştirmeyen, siyasi kadrolarla karşılamak gittikçe zorlaşmakta hatta imkânsızlaşmaktadır. İdari teşkilatın yönetilmesi ve denetlenmesinden sorum olan siyasi kadro da ihtiyaca göre genişlemelidir.
- ❖ Siyasi müsteşarlık bakanlar kurulunu oluşturan bakanlıklarda bir genişlik ve çoğalma temin edecektir
- ❖ Genişleme eğilimi sınırlı olan hükümet heyetinin yeni idare ve ihtiyaçlara bunalmadan yeterli hale gelecek ikinci dereceden siyasi bir teşkilat uygun bir çare olacaktır.

Yasa teklifi, yürütme ve bakanlıkların Anayasa tarafından (1924 Anayasası) düzenlenmiş olmasından dolayı 44, 49 ve 50. Maddelerinin değişmesini öngörmektedir. Kanun teklif metni vekaletler ve siyasi müsteşarlıkları düzenleyen iki kısımdan oluşmaktadır (TBMMZC, 1937: 108).

3115 ve 3117 sayılı kanunlarla ilk defa olarak “devlet bakanlıkları” oluşturulmuş; kabinenin en az 12 ve en çok 16 üyeden oluşması, bu sınırlar içinde kabinenin kaç bakandan ve hangi bakanlıklardan oluşacağı başbakanın takdirine bırakılmıştır. Siyasi müsteşarlık yasınının kabulünden sonra 1924 Teşkilatı-ı Esasiye kanununun 44, 47, 49 ve 50. Maddelerinde de değişiklik yapılmış ve Anayasa, siyasi müsteşarlık kurumuna uygun hale getirilmiştir (Turan, 1999:32).

Anayasanın 44. Maddesine “Siyasi müsteşarları Başvekil, meclis azası arasından seçerek Reisicumhur’un tasdikine arz eder.” Hükmü ilave edilmiştir.

47. maddedeki “vekillerin vazife ve mesuliyetleri kanun-ı mahsus ile tayin olunur” cümlesi; “vekillerin ve siyasi müsteşarların vazife ve mesuliyetleri mahsus kanunla tayin olunur.” Şeklinde değiştirilmiştir.

49. maddede “Mezun veyahut herhangi bir sebeple mazur olan bir vekile, İcra Vekilleri Heyeti azasından bir diğeri muvakkaten niyabet eder. Ancak bir vekil bir vekaletten fazlasına niyabet edemez.” hükmü; “mezun ve herhangi bir sebeple mazur olan bir vekile İcra Vekilleri azasından bir diğeri veya siyasi müsteşarlardan biri muvakkaten niyabet eder. Ancak bir vekil veya bir siyasi müsteşar bir vekaletten fazlasına niyabet edemez.” Şeklinde değiştirilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 2006:126).

50. Maddede yer alan “T.B.M.M’nce İcra Vekillerinden birinin Divan-ı ali’ye sevkine dair verilen karar vekaletten sükutuna dahi mutazammındır.” İfadesi, “İcra vekillerinden veya siyasi müsteşarlardan birisinin Divan-ı ali’ye sevkine dair T.B.M.M’nce verilen karar vekalet veya müsteşarlıktan dahi mutazammındır.” şeklinde değiştirilmiştir. Hemen akabinde 25 Mart 1937’de siyasi müsteşarlar atanmıştır (TBMMZC, 1937a:249).

1937 yılında uygulamaya konulan siyasi müsteşarlık makamı günümüz bakan yardımcılığına göre daha güçlü bir makam olarak düzenlenmiştir. Siyasi müsteşarların görevden alınma yolu olarak yüce divan öngörülmüştür. Görevlerinin neler olacağı ise 3115 sayılı kanun uyarınca, mahsus kanunlarla belirleneceği öngörülmüştür. Yine siyasi müsteşarlar bakanlar kurulu toplantılarına katılma ve istişari de olsa kanaat bildirme yetkisine sahiptirler. Buna karşı, günümüz bakan yardımcıları için yüce divan söz konusu değildir. Görevleri mahsus kanunla değil; bakan yardımcılığı oluşturulan KHK içinde belirtilmiştir. Bakan yardımcılarının Bakanlar kuruluna katılmaları söz konusu değildir (Uyanık, 2012:103-104)

Siyasi müsteşarlık uygulamasının beklenen sonucu verdiğini söylemek mümkün değildir. Bakanların kendi menfaatlerini korumak ve rakip olmalarını engellemek amacıyla yetersiz kişileri tercih etmeleri, siyasi müsteşarların da bakanların yanında “*birer hiç mertebesinde*” (Turan, 1999:33) kalmaları, siyasi müsteşarların ise kendi menfaatleri peşine düşmeleri başarısızlıkta etken olmuştur.

Cumhurbaşkanı Atatürk de başından itibaren bu müesseseye sıcak bakmamış ancak kuruluş aşamasında sesini çıkarmamıştır. Bir süre sonra Dahiliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı Abdülmüttalip Öker’den talep ettiği raporların zayıf görülmesi ve Atatürk’ün seyahatlerden döndüğünde resmi tören istemediğini

söylediği halde bunun kendisini hiç kimsenin karşılamasını istemediği şeklinde anlaşılıp, Atatürk'ün Ankara garında yapayalnız kalması beklenen fırsatı sağlamıştır. Atatürk, başvekil Celal Bayar ve siyasi müsteşarları toplantıya çağırılmış ve toplantı sonunda siyasi müsteşarlığın lüzumsuz olduğu kararına varılmıştır. Siyasi müsteşarların görevlerinden istifa etmelerinin ardından 29 Kasım 1937'de verilen değişiklik önergesi ile siyasi müsteşarlık kaldırılmış; Anayasanın 44, 47, 49 ve 50. maddeleri de tekrar değiştirilmiştir (Turan, 1999: 34). Siyasi müsteşarlık müessesesi altı ay kadar uygulanmış ve kaldırılmıştır.

C- 1949 Neumark Raporu ve Siyasi Müsteşarlık Önerisi

Almanya'daki Nazi iktidarından kaçıp Türkiye'ye gelen bilim adamı Fritz Neumark, başbakanlığın talebi üzerine devlet idaresinde rasyonel çalışma bakımından mevcut olan noksanlar ve bunların giderilmesini sağlayacak tedbirleri incelemiş; bulguları ve önerilerini 1949 yılında "Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor" ile açıklamıştır (DPB, 1963:5). Raporda idarede yeniden düzenlemeyi gerektiren nedenler, yeni düzenleme için gerekli örgütler, memur sorunları ve rasyonel çalışmayı sağlayacak tedbirler, ilkeler ve öneriler yer almaktadır (Kara, 2006:152).

Neumark, rasyonel çalışma konusunda idari yapı yanında hükümete yapısına yönelik İngiltere'deki kabine komisyonlarına veya "iç kabine"ye benzer "bakanlıklar arası komisyon" ve siyasi müsteşarlık" önerilerini de sunmuştur (DPB, 1963:10) Buna benzer bir öneri de 1990 yılında Cahit Tutum'dan gelecektir (Tutum, 1990).

Bakanlıklararası Komisyon: Neumark geçmiş hükümet yapılarını incelemiş ve tespit ettiği olumsuzlukların önlenmesi amacıyla Başbakan Yardımcısının riyaseti altında üç-dört bakandan mürekkep "Bakanlar arası Rasyonalizasyon Komisyonu" adında bir kabine komisyonu kurulmasını önermiştir. Rasyonalizasyon işlerinin mali boyutu özel önem taşıdığından bu komisyona Maliye bakanının da dahil olması gerektiğini belirtmiştir.

Neumark benzer rasyonalizasyon komisyonlarının bakanlık içinde de oluşturulmasını önermektedir. Bakanlık komiteleri teklif edilen hal çarelerini inceleyecek ve uygun gördüklerini yürürlüğe sokacaktır. Eğer bakan bu tedbirlere muhalefet eder ise, Bakanlıklar arası komite durumdan haberdar edilecek ve burada kat'i karar bağlanacaktır (DPB, 1963: 11).

Neumark "siyasi müsteşarlık müessesesini", "B. M. Meclisi çalışma tarzına müteallik düşünceler" başlığı altında açıklamıştır. Bakanlık ve Meclis ilişkilerindeki sorunları inceleyen Neumark; bakanlıklardaki işlerin, Meclisin komisyonlarıyla heyeti umumiyesi toplandığı zaman çoğu defa sekteye uğradığını gözlemiştir. Demokratik rejimlerde parlamentoda önemli meseleler, kanun tasarıları gibi konular tetkik edilirken ilgili bakanlıkların temsilcilerinin gerekli malumatı vermek üzere Meclis'de hazır bulunmasını gerekli görse de, özellikle bütçe müzakereleri esnasında bizzat bakanların, genel müdürlerin haftalarca, hatta aylarca hemen münhasıran Meclis'te meşgul bulunmaları ve bu sebepten asli idare vazifelerini ihmal etmeleri veya geciktirmelerinin önemli bir sorun olduğunu belirtmiştir. Bakanların bu tür meşguliyetlerini azaltmak için hayati

öneme haiz olan siyasi davalar hariç, bütün meselelerde Bakanı mecliste temsil edecek bir “Siyasi Müsteşarlık” müessesesi önermiştir (DPB, 1963.12).

Öte yandan Neumark Mecliste bütçe görüşmelerinin uzun ve detaylı olmasından şikayet etmiştir. Bütçenin esas itibariyle “yürütme tasarrufu” (Acte administratif) olduğunu düşünmektedir. Bütçe, seçimleri kazanıp iktidar olan partinin takip etmek istediği politikanın maliyeye aksinden başka bir şey değildir. Parlamento kül olarak hazırlanan bütçeyi onaylamazsa hükümeti istifa etmeye çağırabilir. Bütçe detayları üzerinde durulduğu takdirde parlamentonun iktidarı denetleme işlevi yerine iktidarın tasarruflarına aşırı müdahalesi ve onu kısıtlaması söz konusudur. Halbuki parlamento bütçe yerine kesin hesap üzerinde durmalıdır. Anglosakson ülkelerinde parlamento bütçeyi aynen kabul veya ret ederek bütçeye ait müzakereleri idareyi sekteye uğratabilecek kadar ileri götürmemiş; ancak sunulan kesin hesapları gayet derinden ve ciddi bir surette tetkik etmiştir (DPB, 1963:13). Kesin hesap görüşmelerinde ise bakan yerine bakanlığın siyasi müsteşarı veya teknik personelin izahat vermesi daha rasyonel bir davranıştır.

D- Turgut Özal Dönemi Fiili Bakan Yardımcılığı Denemesi

Bakan yardımcılığı Başbakan Turgut Özal zamanında da gündeme gelmiştir. ANAP milletvekili olan Engin Güner’in 1987 yılında hazırladığı kabine yapısı değişikliği ve bakan yardımcılığı ihdasına dair rapor (Güner, 2000:183) neticesinde uygulanmak istenen bakan yardımcılığı, yasal dayanağı olmamasına rağmen kısa bir süreliğine fiili olarak gerçekleştirilmiştir. Parti içinden de bakan yardımcılarını ile bakanlar arasında sürtüşmeye yol açabileceği, Türkiye gerçeklerine uymadığı gibi gerekçelerle karşı çıkanlar olsa da kısa bir süreliğine bakanlara milletvekilleri içinden birer bakan yardımcısı atanmıştır. Bakan yardımcılığı siyasi bir makam olarak görülmekteydi. Bakan yardımcılarını bakanlığa hazır hale gelecek ve dinamik bir yapı olacaktı (Güner, 2011).

Özal döneminde bakan yardımcılığı denemesi başarılı olamadı. Bir süre sonra makam odaları da tahsis edilen bakan yardımcısı milletvekilleri, bürokratlarla sorun yaşamaya, özellikle kendi hemşerileri ve yakınlarının iş takibi, işe yerleştirilmeleri gibi konulara odaklanmaya başlayınca, uygulama kaldırıldı (Kayar, 2012:2).

E- Cahit Tutum’un Bakanlık Özel Kabinesi Önerisi (1990)

1990’da Cahit Tutum’un öne sürdüğü bir yaklaşım olan “Bakanlık Özel kabinesi” günümüz bakan yardımcılığı gibi olmasa da benzer bir öneridir. 1980’lerin sonunda Türk Kamu Personel yapısını inceleyen; sorunları tespit edip çözüm önerisi getiren çalışmada Tutum, yapısal sorunların tespitinden sonra Reform şeklinde köklü bir çözüm önerisi içinde “Bakanlık Özel Kabinesi” uygulamasını geliştirmiştir. Bu öneriye göre Bakanlıklarda kamu kesiminden ya da dışından başarı ve deneyim sahibi kişiler arasından bakanın takdiriyle atanacak ve bakan takdiriyle göreve devam edecek sınırlı sayıda kişiler bakanın özel kabinesini oluşturacaklardır.

Hiyerarşik yapının dışından bulunmakla birlikte bakana çok yakın bir iş ilişkisi içinde hizmet verecek olan bu ekibin görevi, bakanın zaman bütçesini yönetmek, hizmet politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmak, proje ve

öneriler geliştirmek ve siyasi karar merkezi ile kariyer yönetimi arasında iletişim, eşgüdüm ve uyum sağlama beklentileri vardır. (Tutum, 1990:42-43) Tutum'un bu önerisi gerçekleşme imkanı bulmamıştır.

II- DÜNYA'DA BAKAN YARDIMCILIğI

Batılı demokratik rejimlerin çoğunda hükümet yapısı başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulu sadeliğinde değildir. İngiltere'de hükümet i kabine, kabine, kabine dışı bakanlar şeklinde çok katmanlı bir yapıdadır, Almanya ve Avusturya'da ise Bakanların yanında bakanlık içi işlerle veya bakanlıkların dış kurumlarla ilişkilerinde görevlendirilen parlamenter bakan yardımcılıkları daha ziyade heterojen bir görünümdedir. Bu bakımdan başlıca ölkelerdeki bakan danışmanlığı müesseselerini incelemek yararlı olacaktır.

Bakan yardımcılığı değişik ölkelerde farklı isimlerle anılır. İngiltere'de Devlet Bakanı "Junior Minister", "Secretary of State", Almanya'da Parlamenter Devlet bakanı "Parlamentarische Staatssekretær", Avusturya'da Devlet Bakanı "Staatssekretær", Amerika'da Bakan Yardımcısı "Deputy Secretary- Under Secretary", İndonezya'da Devlet Bakanı "Sekretaris Negara, Lüksemburg'da Devlet Bakanı Secretaire d'Etat- Staatssekretær, Portekiz'de Kıdemsiz devlet sekreteri "Subsecretario de Estado", İsveç'de devlet sekreteri, "Staatssekretærare", olarak isimlendirmişlerdir. Bazı ölkelerde ise devlet sekreteri ünvanı, Türkiye'de müsteşarlığa denk gelen, bir bakanlığın atanmış en üst düzey bürokratına verilen görev veya makamını tanımlamak için kullanılır.

Bakan yardımcılığı makamı, özellikle koalisyon hükümetlerinde, kabinede aritmetik denkliği sağlamak, büyük bakanlıkların faaliyet alanlarının ve ana birimlerinin kabine bakanı altında birden fazla bakan yardımcısının sorumluluğunda paylaşılması, parlamento ve bakanlık ilişkilerinin sıklaştırılması, parlamentonun bir denetim aracı olarak kullanılması, siyasetçi yetiştirme okulu, parti içi dengelerin gözetilmesi, önemli siyasi şahsiyetlerin küsmelerini engellemek gibi amaçlarla kullanılabilir. (Laufer, 1969:33).

A- Bakan Yardımcılığı Uygulanan Başlıca Ölkeler

Temsili Parlamenter sistemlerde sorumlu kanat olan hükümetin yapısı bazı ölkelerde başbakan ve bakanlardan oluşan iki katmanlı bir görünüm sergilerken, İngiltere gibi ölkelerde, güçlü başbakan, önemli bakanlardan oluşan i kabine, kabine ve kabine dışı bakanlıklardan oluşan çok katmanlı bir görünüm sergilemektedir.

Bakan yardımcılarını genellikle kabine üyesi değildir. Kabine toplantılarına oy hakkı olmadan ve kendi sorumluluk alanlarındaki konularla ilgili görüşmelerde katılabilirler.

Gelişmiş demokratik ölkelerin çoğunda bakan yardımcılığı uygulanmaktadır. Bu ölkelerden başlıcalarını şunlardır:

1-İngiltere

İngiltere'de hükümet çok katmanlı bir görünüme sahiptir. Bakanlar kurulu düzenli aralıklarla ve belirli gündemle toplanan bir kurul değildir. Yürütme süresinde aktif rol üstlenen bakan ve bakan yardımcılarında oluşan yaklaşık 80 üyeli bir "bakanlar ailesi" gibidir (Karasu, 2004: 95).

Bu bakımdan İngiltere’de hükümet ve kabine birbirinden farklıdır. Hükümet, Kabine’yi de içeren, ancak ondan çok daha geniş bir birimdir. Bakanlar yetki ve rollerine göre birden fazla kategoride tanımlanabilir. Bakanlar; kabine üyesi bakanlar (senior minister), kabine üyesi olmayan ancak bakanlar kuruluna katılan bakanlar, kabine dışı bakanlar (minister of state), kıdemli bakanlar (junior ministers veya parliamentary secretaries) olarak sınıflandırılmıştır (Civilservant, 2012: 1). Bu sıralama düzeninde bakanlar arasında siyasi pratikte hiyerarşik bir ilişkinin de olduğu söylenebilir (Milne, 1950:439).

Bakan yardımcılarının çoğu parlamenter devlet sekreteridir (Parliamentary undersecretary). Küçük yapıli bakanlıklarda bir, büyük bakanlıklarda ise birden fazla olabilir. Bakan yardımcılarının bir kısmı da devlet bakanıdır (minister of state). Kıdemli bakanlardan (junior minister) daha güçlü ve deneyimli olan bu bakan yardımcılarını, bakanlığın bir veya birkaç biriminin sorumluluğunu üstlenir; kabine bakanlarına karmaşık ve yanıtıcı işlerin ele alınması konusunda destek sağlarlar (Civilservant, 2012:1).

İngiltere’de parlamenter devlet sekreterleri beş ana görevi yerine getirirler:

- 1- Bakanların sosyal sorumluluklarını resmi olarak üstlenmek
- 2- Bakanlık teşkilatı ile üst makamlar olan, bakan, bakanlar kurulu, Lordlar ve Avam Kamaraları arasındaki iletişimi sağlamak
- 3-Bakanın talebi üzerine parlamentoda soru önermelerini yanıtlamak, açılış, kapanış konuşmalarını yapmak
- 4- Bakanlık bünyesindeki belirli görev ve birimlerin yönetimini üstlenmek
- 5- Bakanlara siyasi danışmanlık yapmak.

Devlet bakanı veya parlamenter sekreterler, ilgili bakanlığın değişik birimlerine yetki ve sorumlulukla atanırlar. Ancak görev alanlarında bir standarttan bahsetmek mümkün değildir. Görevlendirme kapsamı, kişisel ve siyasi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir (Theakston, 1999: 232).

Bakan yardımcılığı statüsünde olmayan ancak değinilmesi gereken bir makam ise Parlamenter özel sekreterlidir (Parliamentary Private Secretary). Parlamenter özel sekreterleri daha çok kıdemli kabine üyesi bakanların kişisel danışmanlıklarını yaparlar ve bakanlık toplantılarına katılırlar, Bakanlıkta resmi görevleri yoktur. Asli görevleri parti politikaları çerçevesindedir, parti politika ve programlarının uygulanmasını takip ederler. Bakanlıkta aktif görev üstlenmezler (Civilservant, 2012:2).

İngiltere’de bakan yardımcılarının asli görevleri bakanlık faaliyetleri hakkında buldukları parlamento kanadına (Avam Kamarası veya Lordlar Kamarası) izahat vermek ve bakanlıkla parlamento arasındaki ilişkileri yönetmekle başlamıştır. Zaman içinde gittikçe daha fazla bakanlık işleriyle meşgul olmaya başlamışlar. Kendilerine bakanlık içinde belirli görevler ve birimlerin yönetimi verilmeye başlanmıştır.

İngiltere’de parlamento dışından atanan bakan yardımcılarını Lordlar Kamarası üyesi yapılırlar. Dışarıdan atanan bakan yardımcılarını bazen atanmadan

önce, bazen ise atanmayla birlikte Lordlar Kamarasına üye yapırlar (Cabinetoffice.gov. uk, 2012)

Görüldüğü üzere İngiltere’da bakan yardımcılığı makamı farklı isimlerde ve farklı yetki ve görev alanlarıyla varlık bulmaktadır. İngiltere’de 2013 yılında hükümette Dışışleri Bakanı ve bakan yardımcılarını örneğine bakıldığında çeşitliliği anlamak mümkündür :

İngiltere Dışışleri bakanı (Sec. of state for Foreign and Commonwealth) :

William Hague

Devlet bakanı (Minister of state) (Avrupa ve NATO):

David Livington

Devlet bakanı (Minister of state) Güneydoğu Asya/Uzakdoğu, Karayipler, Orta/Güney Amerika, Avustralasya ve Pasifik

Jeremy Browne

Devlet bakanı (Uluslar arası enerji politikaları):

Lord Howell of Guildford

Parlamente devlet sekreteri (Afrika ve ABD) **Lord Green of Hurstpierpoint**

Parlamente Devlet Sekreter Yard. (Parl. undersecretary of state) (Afganistan/Güney Asya, Terörle mücadele, Kuzey Amerika, Ortadoğu ve Kuzey Afrika: **Alistair Burt**

2- Almanya

Almanya’da hükümet yapısı şansölye, Federal Bakanlar ve Parlamento devlet sekreterlerinden oluşur. İcra bakanlıklarının yanında 2011 yılında Türkiye’de kaldırılan “devlet bakanlığı”na benzer “portföysüz bakanlar” da atanabilmektedir.

Almanya’da 1848’den itibaren var olan devlet sekreterliği (staatssekretär), atanmış memurlardan oluşur ve Türkiye’deki bakan müsteşarlığına benzer bir makamdır. Devlet sekreterliği siyasi memuriyet olarak tanımlanmıştır. Bakanlığın idari amiri olmalarına rağmen, iktidarlar tarafından siyasi bağılıklarına göre, uyumlu çalışabilecekleri bürokratlar arasından atanırlar, görev süreleri iktidar süresiyle sınırlıdır (Ali, 2003:56). Gerek görüldüğünde “tam maaşlı geçici emeklilik” uygulamasıyla görevden alınabilirler (Hefty, 2003:140-157). Geçici emeklilik genellikle hükümet veya bakan değişikliklerinde söz konusu olur. Ancak bu erken ve ömür boyu sürmesi mümkün olan emeklilik uygulaması vergi mükellefleri tarafından eleştirilmiştir.

Almanya’da Parlamento devlet sekreterliği olarak anılan bakan yardımcılığının uygulanması şu gerekçelere dayandırılmaktadır:

- ❖ Hükümet yapısının ve yürütme faaliyetlerinin gittikçe karmaşıklaşması,
- ❖ Karar alma süreçlerinin çabuklaştırılması
- ❖ Toplumsal gelişme sonucu yönetilmesi gereken sorunların ve süreçlerin gittikçe sofistikeleşmesiyle yeni yönetim uygulamalarına ihtiyaç duyulması,
- ❖ Koalisyon hükümetlerinde kontrol sağlamak (bakan ve bakan yardımcılarının farklı partilerden atanması),

- ❖ Bakanların temsili görevlerine ve randevularına daha fazla zaman ayırabilmesi,
- ❖ Bakanlık müsteşarlarının klasik görevleri olan bakanlık bürokrasisinin yönetilmesine imkan sağlamak ve
- ❖ Yeni sorunlar karşısında geleneksel karar alma geliştirmektir (Laufer, 1969:33-34).

Almanya’da sabit atanmış memur statüsündeki devlet sekreterinden başka, bakan yardımcılığına denk gelen “parlamentar devlet sekreteri“ (Parlamentarische staatssekretær) pozisyonu 1967 yılından beri uygulanmaktadır. Parlamentar devlet sekreteri, parlamento üyeleri arasından ve başbakanın ilgili bakanla anlaşmasıyla Federal Başkan tarafından bakanlıklara atanır (Parlamentar Devlet Sekreterleri Kanunu, Md. 1,2. GPS, 1974). 1999 yılında ilgili kanunda yapılan değişiklikle parlamento dışından da parlamentar devlet sekreteri atanması olağan kılınmış; ancak günümüze kadar parlamento dışından henüz bir atama yapılmamıştır.

Parlamentar devlet sekreteri başbakanın ilgili bakanla istişaresi sonucu Federal başkandan görevden alınmasını talep etmesi, parlamento üyeliğini yitirmesi, kendi isteğiyle istifası veya her halukarda seçim döneminin sona ermesiyle biter (Md. 4)

3- Avusturya

Avusturya’da bakan yardımcılığına benzer “Devlet Sekreterliği” (Staatssekretær) uygulaması, Anayasal zemine sahiptir. Şansölye tarafından parlamento üyeleri arasından önerilir ve devlet başkanı tarafından atanır (Avusturya Anayasası, Md.70/1; Md. 78/2) Bakanın kendisine verdiği görevleri yerine getirir ve bakanlığı parlamentoda temsil eder.

Avusturya Anayasası, Devlet sekreterlerini, Federal Cumhurbaşkanı, Federal Bakanlar ve Eyalet Hükümet üyeleriyle birlikte “ en yüksek dereceli yürütme mercileri” içinde saymış (Md. 75), ancak bir diğer maddesinde “Federal hükümetin üyeleri ve ayrıca Devlet sekreterleri” ifadesiyle hükümetten ayrı tutmuştur (Md.19/1). Devlet sekreterleri bakanlar kurulu üyesi değildir. Oy hakkıyla toplantılara katılamazlar. Bakanın talimatlarına bağlıdır. Bakanlık içinde kendisine verilen görevleri yerine getirir ve parlamentoda bakanı temsil ederler (Bundeskanzleramt, 2012).

Devlet sekreterliği görevi parlamento üyeliği ile bağdaşmaz. Devlet sekreterliğine seçilen parlamenterin yerine aynı partiden yedek üye atanır. Görevi biten parlamenter geri dönmek istediğinde yedek üye yerini asil parlamenter üyeye bırakır (Avusturya Anayasası, Md. 56/2,3).

Her bakanlığa devlet sekreteri atanma zorunluluğu yoktur. Avusturya’da halihazırda Başbakanlık, Maliye, İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarında görev yapan dört devlet sekreteri vardır.

Avusturya’da portföysüz bakanlık adıyla anılan (ohne portefeuille) devlet bakanlığı uygulaması da vardır (Avusturya Anayasası Md. 70). Halihazırda Avusturya’da bir adet “kadın işleri ve eşitlik” ve “kamu yönetimi” alanlarıyla

görevli devlet bakanı kabine üyesi olarak görev yapmaktadır (Bundeskanzleramt, 2012a)

Avusturya’da bakanlıklarda Türkiye’deki müsteşar ve Almanya’daki Sabit Devlet Sekreteri “Beamtete Staatssekretar” uygulaması yoktur. Benzer kurum olarak bahsetmek gerekirse müsteşarlığı andıran “genel sekreterlik” kurumundan bahsedilebilir. Ancak her bakanlıkta bulunan standart bir makam değildir. Örneğin Trafik, Yenilik ve Teknoloji bakanlığında genel sekreterlik makamı var iken (BMVİT, 2012), Ekonomi Aile ve Gençlik bakanlığında böyle bir makam yerine, bakanlık alt birimleri olarak “bütçe ve idare” ve “personel ve hukuk” birimleri oluşturulmuştur. Sağlık bakanlığında ise müsteşarlık makamı yerine Bakanlık Bürosu (Bürou des Bundesministers) faaliyet göstermektedir (BMWFJ, 2012).

4- Yunanistan

Yunanistan’da hükümet başbakan, bakanlar, devlet bakanları (teşkilatsız bakanlık) ve bakan yardımcılarında (Alternate Minister veya deputy minister) oluşur. Halihazırda 18 hizmet bakanlığı yanında 20 bakan yardımcısı görev almaktadır. Bakan yardımcılarını, bakanlar kurulunun asil üyeleri değildir; toplantılara katılamaz ve oy kullanamazlar. Ancak ilgili konularda toplantılara davet edilebilir ve görüşlerine başvurulabilir (Spanou, 2012:109-110). Bakanlık hiyerarşisinde siyasi memuriyet olarak tanımlanmış olan müsteşarlık, siyasi bir pozisyonudur. Bakan, bakan yardımcısı ve müsteşarlık görevlerine atanacakların parlamento üyesi olma şartlarına haiz olmaları gerekir (Yunanistan Anayasası Md. 81/2).

Bakan yardımcılarını bakanın önerisi üzerine başbakan tarafından verilen yetkileri kullanır (Yunanistan Anayasası 2012, Md. 83/2). Bakanlar ve bakan yardımcılarını genel hükümet politikalarından topluca sorumludur. Her bakanlıkta da bakan ve bakan yardımcısı, bakanlıktaki kusur ve yetersizliklerden ayrıca sorumludur (Md. 85). Hükümet veya bakan, meclisin güvenini kaybettiğinde bakan yardımcılarının da görevi sona erer.

5- Hollanda

Bakan yardımcılığı uygulanan bir diğer Avrupa ülkesi Hollanda, demokratik parlamenter rejime sahip bir Anayasal Monarşi’dir. Bikameral parlamenter yapıya sahiptir. Temsilciler Meclisi (Tweede Kamer) doğrudan nispi seçimle seçilen 150 üye; Senato (Eerste kamer) doğrudan, bölgesel olarak seçilen 75 üyeden oluşur (Hollanda Anayasası, 2012).

Yürütme görevi Kraliçe ve bakanlar kurulundan oluşur. Sorumsuz olan “Taç” dışında dar anlamda yürütme, bakanlar kuruludur. Bakanlık görevi parlamenterlikle bağdaşmaz. Bakanlar sıklıkla parlamento dışından atanır. Halihazırda 12 kabine bakanı ve 8 tane kıdemsiz bakan (Bakan yardımcısı) görev yapmaktadır (Government.nl, 2015). Kabine bakanları genellikle bakanlık teşkilatlarının başı ve temsilcisidir. Parlamento üyeleri istifa etmedikçe bakan veya bakan yardımcısı olamaz (Hollanda Anayasası Md. 57).

1946’den itibaren görevlendirilen bakan yardımcılarını başbakanın önerisi üzerine Kraliyet kararnamesiyle atanırlar ve görevden alınırlar. Bakanın gerekli

gördüğü hallerde talimatlarıyla sınırlı kalmak şartıyla bakan yardımcısına vekalet yetkisi verebilir (Hollanda Anayasası Md.46). Kabineye ancak bakanın yokluğunda oy hakkı olmaksızın katılabilirler (Yong ve Hazell, 2011: 52).

Bakan yardımcıları parlamento toplantılarına katılıp, bakanlıkla ilgili soruları tasarıları savunur ve izahatta bulunurlar (Md. 68). Parlamento ve bakanlık arasında ilişkiyi sağlamak bakan yardımcılığının görevleri arasındadır. Hollanda’da bakan yardımcılıkları özellikle koalisyon hükümetlerinde bakanlık paylaşımında dengeyi sağlamak ve koalisyon ortaklarının birbirlerini denetlemesi amacıyla kullanılır. Parlamento içinden bakan yardımcısı atandığında, atanan kişiden boşalan sandalye yedek parlamenter tarafından doldurulur (Yong ve Hazell, 2011:54).

6- Fransa

Yarı başkanlık rejimine sahip Fransa’da bikameral parlamento doğrudan 5 yıl için iki türlü çoğunluk sistemiyle seçilen 577 üyeli “Ulusal Meclis” ve her üç yılda bir kademeli olarak 6 yıl için seçilen 343 Senatörden oluşan Senatodan oluşmaktadır (Yong ve Hazell, 2011:58).

Bakanlar kurulu, başbakanın bakanları seçmesi ve cumhurbaşkanının onaylaması ile oluşur. Bakanlık ve bakan yardımcılığı (kıdemsiz bakan) parlamento üyeliğiyle bağdaşmaz. Bakanlar ve bakan yardımcıları parlamento dışından atanabilmektedir. Fransa’da halihazırda 15 bakan ve 17 bakan yardımcısı (ministre delegue) vardır.

Fransa’da bakanlar kurulu üç katmanlı bir yapıya sahiptir.

1- En üst düzey hükümet üyeleri bakanlardır.

2-Bakan yardımcıları (Ministres delegates), bakanlıkların faaliyet alanları veya belirli birimlerinde bakana destek sağlarlar.

3- Devlet bakanları (Ministres d’Etat), bakanlara daha az önemli konularda destek sağlarlar ve bakanlar kurulunda bakanlıkla ilgili konuları yanıtlamak veya savunmak amacıyla katılırlar. Bakan yardımcıları ve devlet bakanları bakanlık teşkilatı içerisinde belirli bir politika veya konu ile sorumludur (Yong ve Hazell, 2011:59).

7- İsveç

Anayasal Monarşi olan İsveç’de parlamenter demokrasi hüküm sürmektedir. İsveç politikasının en önemli özelliği istikrarıdır. 1945’den günümüze 66 yılın 56 yılında Sosyal Demokratlar iktidar olmuştur (Back, H. Vd, 2009:159).

İsveç bakanlar kurulunda icracı bakanlıkların yanında portföysüz bakanlıklar (devlet bakanlıkları) vardır. Bakan yardımcıları (kıdemsiz bakan) bakanlar Kurulu üyesi değildir. Genellikle başarılı ve parti ile iyi ilişkileri olan idareciler bakan yardımcılığı görevine getirilir. Bakanın verdiği görevleri ve parlamento ile ilişkilerde yardımcı olmakla sorumludur (age: 168).

8- ABD

Başkanlık sisteminin uygulandığı ABD’de Bakanlar yasama üyesi olamaz. Bakanlar Kongre dışından atanmakla birlikte bu atamaların Senato tarafından onaylanması gereklidir (Türker, 2012:460) .

Kabine sekreterleri, Başkan'a tabii olduğundan Avrupa'daki kabine bakanları ile denk değildir. ABD'deki Kabine Sekreterlerini daha çok siyaseten sorumlu müsteşarlara benzetmek mümkündür. Kabine tanımlaması da doğru değildir. Çünkü ortada kolektif bir kabine sorumluluğu yoktur. Kabine sekreterlerinin esas sadakati "Başkan"adır. Kabine sadece Başkanın gereksinim duyduğu kadarıyla var olur.

ABD'de bakan yardımcılığı (Deputy Secretary) uzun zamandan beri uygulanmaktadır. Bakan yardımcıları Başkan tarafından atanır. 2008'de Hillary Clinton; James Steinberg ve Jacob J. Lew'i bakan yardımcıları olarak atamıştır. Dışişleri bakan yardımcılarını dışişleri bakanı, diğer bakan yardımcılarını ise Başkan atar ve Senato onaylar. Dışişleri bakanı Başkanlık vekalet sıralamasında dördüncü sıradadır. Başkan'ın görev yapamadığı zaman başkan yardımcısı, o da görev yapamıyor ise Temsilciler Meclisi Başkanı, ardından Senato Başkanı ve Dışişleri bakanı başkanlık görevini yeni başkanın atanması ve Senato tarafından onaylanmasına kadar üstlenir (Neale, 2004:23).

Bakan yardımcılığını düzenleyen Türkiye'deki 3046 sayılı yasa gibi bir kadro yasası bulunmadığı gibi, her bakanlığın kadro düzenlemeleri mahsus mevzuatla düzenlenir. Örneğin Tarım Bakan yardımcısının yetki ve görevlerine dair 2211 sayılı yasaya göre, "Tarım Bakan yardımcısı Tarım Bakanlığının birinci danışmanı olarak bakanın kendisine verdiği görev ve işleri yerine getirir" (Justia, 2011) Bakanlık makamı boşaldığında bakan yardımcısı geçici olarak yeni bakan atanıp, Senato tarafından onaylanana değin Bakanlık görevini vekaleten yürütür.

9- İrlanda

İrlanda'da "devlet bakanlığı" olarak anılan bakan yardımcılığı (minister of state) bakanlık faaliyet alanları ve birimlerinin paylaşılması ve parlamento ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla uygulansa da, özellikle koalisyon hükümetlerinde ortak partilerinin birbirlerini denetleme işlevi ön plana çıkmaktadır. 1977 yılında bakan yardımcılıklarına ilave olarak devlet bakanlıklarının kurulması, bunlara kabine bakanlarının görev ve yetkilerinin devredilmesi mümkün kılınmıştır. Hiyerarşik kademe bakımından devlet bakanları, kabine bakanları ile bakan yardımcıları arasında yer almaktadır (Thiles, 2001: 587).

Bakan yardımcılarının bakanlık içi görev paylaşımları ve sorumluluk alanlarının belirlenmesine özen gösterilir. Örneğin Tarım Gıda ve denizcilik bakanlığında, gıda güvenliği, ormancılık ve park-bahçe bakan yardımcılıkları; Savunma bakanlığında iki bakan yardımcılığı vardır. İrlanda'da koalisyon hükümetlerinin sık oluşu, bakan yardımcılarının kontrol ve aritmetik denge işlevini ön plana çıkarmaktadır (Martin, 2010:4)

Bakan yardımcılığı dünyanın başka ülkelerinde de benzer şekillerde uygulanmaktadır. Portekiz'de "Sekretario de Estado" adıyla Bakanlar kurulunda oy hakkı olmayan, bakanlığın belirli faaliyet ve birimlerinin sorumluluğunu üstlenmektedirler. Halihazırda 11 kabine bakanı yanında 36 bakan yardımcısı görev yapmaktadır (Portugal.gov 2012). İspanya'da "Secretario de Estado" olarak bilinen kıdemsiz bakanlar, bakanlıklarda birden fazla sayıda

görevlendirilebilmektedir. Örneğin İspanya Sanayi, Enerji ve Turizm bakanlığında üç devlet sekreteri bakanlık faaliyet alanlarını paylaşmıştır (Minetur, 2012); Avustralya'da bakanlıklarda bir ya da birden fazla sayıda parlamenter sekreter (parliamentary secretary) görev yapmaktadır (Australia, 2012).

B- Bakan Yardımcılığının Ortak Özellikleri

Farklı ilkelere uygulanan bakan yardımcılığı uygulamaları incelendiğinde, kurumun ortak bazı özelliklerini tespit etmek mümkündür.

- ❖ Bakan yardımcıları parlamento içinden veya parlamento dışından atanabilmektedir. Parlamento içinden atananlar “parlamenter sekreter” ortak ismiyle anılmaktadır.
- ❖ Koalisyon hükümetlerinin sık olduğu ülkelerde koalisyon ortağı partilerinin birbirlerini denetleme rollerinin ön plana çıktığı ve iktidar pazarlığında ise kabine aritmetiğinde denge sağlamak amacıyla kullanıldığı gözlenmektedir.
- ❖ Bakanlık ile parlamento arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi, (parlamentoda soruların cevaplanması, tasarıların savunulması, bütçe, kesin hesap görüşmelerinde izahatların verilmesi vb, ilgili komisyonlarda bakanlık görüşünün açıklanması vb).
- ❖ Genç siyasetçilerin eğitildiği bir okul işlevi görmektedir,
- ❖ Parti içi fraksiyon ve hizipler arasında denge sağlamak amacıyla dağıtılan koltuk-makam olarak kullanılmaktadır,
- ❖ Büyük bakanlıklarda bakanlık birimlerinin ve faaliyet alanlarının paylaşarak bakanlık yönetiminin kolaylaştırılması amaçlanır,
- ❖ Yönetilecek toplumun ve toplumsal faaliyetlerin karmaşıklaşmasıyla gittikçe zorlaşan hükümet etme-yönetme sürecinde hükümetlerin yeni bir yönetim tekniği vazifesi görmektedir,
- ❖ Bakanın kamuoyu sorumluluğu, kabine içi ve uluslararası görevlerine daha fazla zaman sağlamak amacıyla bakanlık içi görevlerin bazılarının yardımcılarına delege etme imkanı sağlar,
- ❖ Bakanlık bürokrasisinin hükümetle daha uyumlu çalışmasının gözetilmesi ve bakanlık bürokrasisinin denetimini kolaylaştırır.

Bakan yardımcılığı müessesesi Avrupa'da demokratik rejimlerin hükümet yapılarında yaygın olarak uygulanan, parlamentodan atama yapılan ülkelere siyasi nedenlerin daha baskın olduğu, hükümet üyeliği ile parlamenterliğin bağdaşmadığı ülkelere ise yönetimde etkinliğin daha ön planda olduğu bir uygulamadır.

III- 2011 TARİHLİ 643 SAYILI KHK VE BAKAN YARDIMCILIĞI UYGULAMASI

1937 siyasi müsteşarlık denemesinden sonra bazı öneriler olsa da 2011 yılına değin bakan yardımcılığı benzeri bir siyasi makam oluşturulmamıştır. Üstelik 1937 denemesinin başarısızlığı; 3046 sayılı kanununun 16/d fıkrasında “bir bakanlıkta birden fazla müsteşarlık kurulamaz” kısıtlamasının getirilmesine de yol açmıştır.

Bakan yardımcılığı uygulaması, Ak Partinin kamu yönetiminde köklü reform söylemlerinin içinde var olmuş; ilk iktidar yılında, 2002’de seslendirilmiştir (Aksiyon, 2002). 2011 yılında bakan yardımcılığının yasal hazırlık aşamasında Başbakan Erdoğan da aynı şekilde düzenlemenin “mevcut aksaklıkları gidermeyi, idarenin çok daha verimli ve hızlı çalışmasını sağlamayı amaçladığını” ifade etmiştir. “Bakan Yardımcıları, işlerinin uzmanı, sektörü bilen, bakanlık faaliyetlerinin daha verimli ve süratli yürütülmesini sağlayacak kişilerden seçilecek”tir (NTV, 2011).

2011 tarihli 643 sayılı KHK ile siyasi müsteşarlığa benzeyen bakan yardımcılığı müessesesi tekrar getirilmiştir. Bakan yardımcılığı uygulaması esasında 6223 sayılı yetki kanununa dayanarak çıkarılan bir dizi KHK ile hükümet ve bakanlar kurulunun yapısında önemli değişiklikler sağlayan bir sürecin parçasıdır. Bu halde yetki kanununa dayanarak çıkarılan ve hükümet yapısında önemli değişiklikler getiren ilgili diğer KHK’leri de incelemek gerekir.

6 Nisan 2011’de Ak Parti hükümeti Meclis’ten 6223 sayılı “Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu” düzenleme yetkisi almıştır. Hükümet bu yetki kanununa dayanarak 632 ile 651 numara sıralarında 20 KHK çıkarmıştır. Bu kararnamelerin çoğu bakanlıkların kaldırılması, değiştirilmesi, yeni bakanlıkların kurulması konuludur. Doğu Anadolu Projesi (642), TSK personel Kanunu (648) ve Sözleşmeli Personelin Kadroya geçirilmesi (632) konuları da bu KHK serisi içinde yer almıştır.

8 Haziran 2011 tarihli 643 sayılı “3046 sayılı Kanun ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” ise Başbakan yardımcılığı ve bakan yardımcılığı görevlerini düzenlemektedir. KHK ile sandalyesiz bakanlık olan Devlet Bakanlığı uygulaması kaldırılmıştır. İki tür Başbakan yardımcılığı oluşturulmuştur.

Başbakanın görevlendirdiği başbakan yardımcıları, başbakana yardım etmek Bakanlar Kurulunda eşgüdüm sağlamakla görevlidirler ve hükümetin oluşumu ve genel siyasetin yürütülmesinin gerektirdiği sayıda, bir sınıra bağlı olmaksızın görevlendirilebilecektir.

Ünvanlı başbakan yardımcıları ise kaldırılan devlet bakanlarını görevlerini de yüklenerek, Başbakana yardım etmek ve başbakan tarafından verilecek görevleri yerine getirmek, Bakanlar Kurulunda koordinasyonu sağlamak, özel önem ve öncelik taşıyan konularda tecrübe ve bilgilerinden istifade edilmek amacıyla Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile, Başbakan Yardımcısı unvanıyla görev yapacaklardır. Ünvanlı başbakan yardımcılarının sayısı 5 ile sınırlanmıştır. Bu bakanların danışma ve büro hizmetleri başbakanlık bünyesinde ayrıca örgütlenecektir.

Ünvanlı başbakan yardımcılığı uygulaması İngiltere’deki “iç kabine” uygulamasını andırmaktadır. Başbakan yardımcılığı kadrolarına şimdiye kadar atanan 4 başbakan yardımcısının siyasi geçmişi, deneyimi ve kişilikleri

incelendiğinde, parti ve kamuoyunda tanınmış, belli alanlarda bilgi ve beceri sahibi, parti örgütü üzerinde nüfuzu olan kişilerin atandığı görülmektedir.⁴

Bakan yardımcılığı kadrolarına Ağustos 2012 itibarıyla tüm atamalar yapılmıştır. Atanan bakan yardımcıları genellikle Ak Parti eski milletvekilleri, yerel yönetici veya milletvekili adaydır. Ancak Ekonomi bakanlığına atanan bakan yardımcısı Dış Ticaret Müsteşarlığından kıdemli bir bürokrat, Dışişleri bakanlığına diplomat, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Bilim Sanayi ve Teknoloji bakanlıklarına akademisyen, İçişleri bakanlığına idareci bürokrat, Milli eğitim Bakanlığına serbest meslek kökenli bakan yardımcıları atanmıştır⁵. Bakan yardımcılarının mesleki geçmişleri genellikle atandıkları bakanlıklarla uyumludur.

Artık bakanlar kurulunun başbakan ve birbirine denk güç ve önemde bakanlardan oluşan bir görüntüde olduğunu söylemek mümkün değildir. Halihazır görünüm üç kademeli bir hükümet yapısına daha çok benzemektedir. Başbakanın başında bulunduğu bu yapıda Unvanlı başbakan yardımcıları iç kabine benzeri bir görünüm sunmakta, bu iç kabineden sonra icracı bakanlar gelmekte, en son tabakada ise bakan yardımcıları yer almaktadır.

A- Bakan Yardımcılarının Atanması, Yetki ve Görevleri

643 sayılı KHK'nin 3. Maddesine göre bakan yardımcıları Bakana bağlı olarak, Bakana verilen görevlerin yerine getirilmesinde Bakana yardımcı olmak üzere atanan ve bu görevlerin yerine getirilmesinde bakana karşı sorumlu olan "istisnai memur" statüsünde görevlilerdir. Bu sebeple milletvekilliği ile bağdaşmayan işlerden olduğundan milletvekilleri bakan yardımcısı olamazlar. Bu yönüyle İngiltere'deki parlamenter devlet sekreterleri veya kıdemsiz bakan uygulamasından farklıdır.

Öte yandan bakan yardımcıları, Tek parti dönemindeki siyasi müsteşarlık uygulamasından farklı olarak, milletvekili olmayanlar arasından atanmakla, siyasi müsteşarlıktan farklıdır. Yine milletvekilleri arasından seçimle belirlenmemekte; üçlü kararname ile atanmaktadır (Dik, 2013:133). Bu durum da "siyasi niteliklerini aşındırmaktadır

Başbakan Erdoğan, bakan yardımcılığının başka ülkelerden örnek alınmadığını ve kendine özgü bir müessese olduğunu söylemiştir. Bakanlık müsteşarlıklarının idari görev yaptıklarını ancak siyasi görev yapamadıklarını; bu sebeple bakan ile müsteşar arasında adeta bir siyasi müsteşar getirildiğini söylemiştir. Bakan yardımcılarının seçiminde başbakanın onayı olacağını, hazırlık aşamasında başbakan ile bakanın görüştüğünden bakan yardımcısının belirleneceğini ifade etmiştir (Sabah, 2011). 643 sayılı KHK'da bakan yardımcılarının atama usulü yer almasa da, Başbakan Erdoğan atamaların "üçlü kararname" ile yapılacağını belirtmiştir (Yenişafak, 2011). Bu bakımdan bakan yardımcılığı, daha çok siyasi nitelikli bir makam olarak düzenlenmek istendiği söylenebilir (Uçman, 2012:186).

⁴ 2012 itibarıyla Başbakan yardımcıları Beşir Atalay, Bülent Arıncı, Ali Babacan Ve Bekir Bozdağ'dan oluşmaktadır (Başbakanlık, 2012).

⁵ Veriler bakanlıkların web sitelerinden derlenmiştir.

Bakan yardımcılarının görev süreleri hükümetin görev süresi ile sınırlıdır. Hükümetin görevi sona erdiğinde, bakan yardımcısının görevi de sona erer. Ancak bakan yardımcılarını gerektirdiğinde görev süreleri dolmadan da görevden alınabilir (643 sayılı KHK Md. 3/3).

Bakan yardımcılarının yetki, görev ve sorumlulukları 643 sayılı KHK'de sadece bir cümle ile ifade konu edilmiştir. Bakan yardımcılarının görev yetki ve sorumluluklarının detaylı ele alınmamış olması bazı tartışmaları da gündeme getirmiştir.

Örneğin Günday (2011:397) bakan yardımcısının sadece “bakan yardımcısı” düzeyinde olduğunu iddia etmektedir. 3046 sayılı kanunun bakanlık hiyerarşisini düzenleyen 15. maddesinde de bakan yardımcılara yer verilmediğinden bakan yardımcısına bakanın yetkilerinden bir kısmının verilmesinin veya hiyerarşik yetki kullanmasının söz konusu olmadığını iddia etmektedir.

Ancak bu iddianın isabetli olduğunu söylemek mümkün değildir. 3046 sayılı Kanunun 38. maddesinde yetki devri konusu ““Bakan, müsteşar ve her kademedeki bakanlık ve kuruluş yöneticileri, gerektiğinde (...) yetkilerin bir kısmını astlarına devredebilir” ifadesiyle yer almıştır. 643 sayılı KHK'nın 5. maddesiyle bakan yardımcılığı kadrosu “ek (1)” sayılı cetvelle açıkça bakanlık bünyesinde varlığa kavuşmuştur. Bu bakımdan bakan yardımcısının bakanın hiyerarşik astı olduğu açıktır ve hiyerarşik yetki kullanmasının ve bakanın bakan yardımcısına yetki devretmesi ve görev vermesinin önünde engel yoktur. Bakan yardımcılarını bakana karşı sorumlu tutulmakla, görev ve yetki de verilebileceği açıktır.

Bakan yardımcılığı uygulaması yeni yürürlüğe girdiği ve atama süreci henüz tamamlandığı için fiili olarak devralmış oldukları yetki ve verilen görevler kamuoyuna yansımamıştır. Ancak süreç içinde bakanlık içinde belirli departmanların sorumluluğunun verilmesi, belirli görevlerle görevlendirilmeleri, parlamento, kamuoyu, diğer kamu kurumları ve parti ilişkilerinde görev ve fonksiyon üstlenmelerinin önünde engel yoktur; esasen oluşturma gerekçeleri de bu görev ve işlevlerin yerine getirilmesidir.

Ancak bakanlar kuruluna ve parlamento çalışmalarına katılmak ve oy kullanmak gibi yetkileri bakan yardımcısı kullanamaz. Anayasanın 113. Maddesinde yer alan “Açık olan bakanlıklarla izinli veya özürlü olan bir bakana, diğer bir bakan geçici olarak vekillik eder.” Hükmü gereği bu yetkilerin kullanılmasında ancak bir diğer bakanın vekil edebileceği koşut altına alınmıştır.

B-Bakan Yardımcılığının Bakanlık Hiyerarşisindeki Yeri

Bakan yardımcılığı bir siyasi pozisyon olarak her bakanlık için bir adet ihdas edilmiştir (643 sayılı KHK (1) Sayılı Liste). Bakanlık hiyerarşisindeki yeri bakan ile müsteşar arasındadır. Nitekim 643 sayılı KHK ile 2451 sayılı “Bakanlıklar ve Bağlı Kuruluşlarda Atama Usulüne İlişkin Kanun”un müşterek kararla atama yapılacak unvanları gösteren 2 sayılı cetvele, “müsteşar ve yardımcılarını” ibaresinden önce gelmek üzere “bakan yardımcılarını” ibaresi eklenmiştir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun “İstisnai memurluklara

atamalarda aranacak şartlar” başlıklı 60. Maddesinde bu kadrolara atama şartları düzenlenmiştir. Maddeye göre “*en az ortaokul mezunu olan, kamu haklarından mahrum bulunmayan, kanunda yazılı suçlardan mahkum olmayan, askerlikle ilgisi bulunmayan, görevini sürekli yapmasında engel bulunabilecek akıl hastalığı bulunmayan ve 18 yaşını tamamlamış vatandaşlar*” bakan yardımcısı atanabilir. 657 sayılı kanunun 42. Maddesinde yer alan “*Ortaokul mezunlarından istekli bulunmadığı takdirde ilkokulu bitirenlerin de alınması caizdir.*” ibaresi uyarınca pozisyonlara ilkokul mezunlarının da atanmasının ihtimal dahilinde olması, magazinsel bir yaklaşımla medyada yer almış olsa da atanan bakan yardımcılarının tümü yüksek okul mezunudur.

643 sayılı KHK bakan yardımcılarının atanmasını hususunu göstermese de, 2451 sayılı kanun’a göre müşterek kararname ile atanmaları öngörülmüştür. Müşterek kararname ile atanma, idare hukuku bakımından kamu görevlisi veya memur sayılmalarını gerektirir. 2451’e göre yapılan atamalar asli ve sürekli kamusal görevler için yapılmaktadır. Atanma usulünde müşterek kararname yoluna gidilmesi, bakan yardımcılarını doğrudan bakan tarafından kendi tasarrufuyla atanan danışmanlardan ayırmaktadır.

C- Bakan Yardımcılığına Eleştirel Yaklaşım

Özellikle koalisyon dönemlerinde bakan, bakan yardımcısı ve Müsteşar arasında çatışma ihtimali olması ve bakan yardımcısının bakan bürokrasisindeki konumunun belirsizliği, bakanla anlaşamadığı zamanlarda tecrübeli bürokratların değişik istismar girişimlerinin olabileceği, bakan yardımcısının uğraşacağı işlerin, görev ve yetki sınırlarının belirsizliği, makamın partinin bürokrasi üzerinde nüfuzunu arttıran bir tür siyasi komiserlik haline dönüşmesi, seçilemeyen milletvekillerine arpalık yapılması (İnsel, 2011) gibi endişeler vardır. Bu bakımdan bakan yardımcılığının görev, yetki ve sorumluluklarını, ve işlevini netleştirecek karmaşıklığı önleyecek mevzuatın çıkarılması gereklidir.

Bakan yardımcılığı her ne kadar bakan ile müsteşar arasında bir hiyerarşik pozisyonda yer alsada, bakan yardımcısı ile müsteşar arasındaki ilişki net olarak belirlenmemiştir (Dik 2013:141). Bu belirsizlik, bakan yardımcısı ile müsteşar arasında sürtüşmelere yol açabilir. 3046 sayılı Kanunun 21. Maddesinde “*bakan yardımcıları bu görevlerin yerine getirilmesinde Bakana karşı sorumludur*” ibaresi yer almaktadır. Bakan yardımcısı müsteşara değil; bakana karşı sorumludur. Bakan yardımcısının hiyerarşik olarak müsteşar’ın üstünde olması, onun müsteşar üzerinde hiyerarşik amir olmaktan kaynaklanan yetkilere sahip olduğunu gösterir. Bakan yardımcısı müsteşara bakanın kendisine verdiği görevler kapsamında emir ve talimat verebilir.

Ancak yetki çatışması konusunda mevzuat belirsizliğini de olduğunu göz önünde tutmak gereklidir. 3046 sayılı kanunda müsteşarın görev ve yetkilerine dair herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. “*Müsteşar, bakanın emrinde ve onun yardımcısı olup, bakanlık hizmetlerini (...) düzenler ve yürütür*” (Md. 22/1). “*Müsteşar, yukarıda belirtilen hizmetlerin yürütülmesinde bakana karşı sorumludur*” (Md.22/2/. “*Bakanlık (...) kuruluşlarının hiyerarşik kademeleri, (...)*

aşağıdaki şekilde düzenlenir” (Md. 15). Hükümden sonra bakanlık merkez teşkilatında ilk sırada yer alan Müsteşarlık sırasında herhangi bir değişiklik yapılmamış; 643 sayılı KHK’de ihdas edilen bakan yardımcılığı kadrosu hiyerarşik kademe içerisinde gösterilmemiştir. Bu durum ise tartışmalara yol açmaktadır. Günday (2011:397), bakan yardımcısını bir tür bakan danışmanı olarak değerlendirirken; Gözler ve Kaplan (2011:148) ise bakanlık hiyerarşisinde, bakan ile müsteşar arasında yer aldığını söylemektedir.

Yine 643 sayılı KHK’den sonra çıkarılan 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararname’de bakanlık teşkilatını gösteren (1) Sayılı Cetvel’de hiyerarşik sırada müsteşar, müsteşar yardımcılar ve genel müdürler sayılırken, bakan yardımcısına yer verilmemiştir ve müsteşar “*Bakandan sonra gelen en üst düzey kamu görevlisi*” olarak tabir edilmiştir

Bu belirsizlik ve çatışmalar çift başlılık ve bakanlık idaresinde karmaşaya yol açabilir. Hatta güçlü olmayan bakanlar döneminde bakan yardımcılarını fiilen bakanlığı yönetmeye çalışabilir

Modern çağda ortaya çıkmış olan temsili rejimin yürütme organının post modern çağa uygun olarak gittikçe karmaşıklaşan ve klasik yöntemlerle idaresi gittikçe zorlaşan toplumlarda hükümet organının bakan yardımcısı gibi yeni siyasi mekanizmalarla yönetim kapasite ve becerisini artırma arayışları olumludur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Devlet bakanlığı, sekreter yardımcılığı, parlamenter sekreter, kıdemsiz bakan gibi farklı isimlerle uygulanmakta olan bakan yardımcılığı modeli dünya’da azımsanmayacak sayıda demokratik rejimde yer almaktadır. Bakan yardımcılığı, çoğu ülkede yürürlükte olan ancak görev tanımı ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bir uygulamadır. Türkiye’de 643 sayılı KHK ile yürürlüğe konan bakan yardımcılığı pozisyonunun, demokratik Avrupa rejimlerinde uygulanan benzerlerinden referans alınarak hazırlandığını söylemek mümkündür. Bakan yardımcılığı çoğu ülkede “devlet sekreteri” adıyla anılmaktadır. Türkiye’de yürürlüğe konan uygulama Alman ve Finlandiya uygulamalarına biraz daha fazla benzemektedir. Almanya’da “devlet sekreteri” doğrudan bakana bağlı ve bakandan sonra ikinci hiyerarşik sıraya sahiptir. Almanya’da devlet sekreteri siyasilerden seçilmemekte ve ilgili bakanla veya hükümetle göreve gelip; bakan veya hükümetin görevi sona erdiğinde kendi görevi de sona ermektedir. Finlandiya ise bu uygulamayı yakın zamanda başlatmıştır. Finlandiya’da da bakan yardımcısı bakana bağlıdır ve bakanlığın en üst düzey yetkilisi olarak görev yapar.

Hükümet yapısında eşit bakanlardan ve biraz daha eşit ve dönüşümlü başbakandan oluşan “yatay örgüt” tipine benzeyen “federal konsey” olarak bilinen İsviçre hükümeti, Avrupa demokrasilerinde istisnai bir hükümet yapısıdır. İngiltere, Almanya, Hollanda, Avusturya gibi demokratik rejimlerde bakanlar kurulunun tüm üyeleri eşit düzeyde ve yatay değil; çok katmanlı ve hiyerarşik bir görünüme ve güçlü başbakanlık kurumuna sahiptir. ABD’de ise kabine “başkan ve adamları”ndan oluşan hiyerarşik bir yapıdır. Etkin başbakan ve kademeli yapı

ise hükümetlerin demokratik yollarla seçilmeleri kaydıyla yönetimlerin daha etkin olmalarını, yatay-komite tarzı örgütlenmenin karar verme ve yürütme zayıflığını dengelemeyi amaçlamaktadır. Yine benzer şekilde başbakanın bakanlar kurulunda “amir” pozisyonunda olması, siyasi sorumluluğun bakanlar kurulunda anonimleşerek kaybolmasını engellemekte ve artan yetkileriyle öne çıkan başbakanın kişiliğinde siyasi sorumluluğun somutlaşması, hükümet içinde diğer bakan ve bakan yardımcılarını daha uyumlu olmaya zorlamaktadır.

Aynı şekilde başbakan ve bakanlardan oluşan düz bakanlar kurulundan oluşan kabine modeli yerine gelişmiş ülkelerde çoğunlukla kademelenmiş ve siyasi pratikte hiyerarşik görünüm oluşturan farklı yetki ve sorumluluklara sahip çok kademeli veya katmanlı bakanlar kurulu yapıları gözlenmektedir. Örneğin İngiltere’de hükümet; güçlü bir başbakan, kıdemli bakanlardan oluşan iç kabine, kabine üyesi bakanlar, kabine üyesi olmayan bakanlar ve parlamenter sekreterlerden oluşan dört katmanlı, siyasi hiyerarşi içeren bir görünüm sergilemektedir.

Türkiye’de bakan yardımcılığı uygulamasının tarihi geçmişine bakıldığında, II Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkasının hükümeti Meclisin, dolayısıyla Fırkanın denetimine alma arzusuyla “siyasi müsteşarlık” müessesini önermiştir. 1937 tek parti döneminde tekrar önerilen ve kısa bir süre uygulanan “siyasi müsteşarlık” müessesinin gerekçeleri arasında yönetimde etkinlik ve devletin büyümesi gibi nedenler geçse de, uygulamada bir nevi siyasi makam yaratma ve rant sağlama eğilimi olduğu söylenebilir. Nitekim uygulama, siyasi müsteşarların yetkilerini menfaat ve kayırma amacıyla istismar iddialarıyla kaldırılmıştır.

1949 Neumark Raporunda idari etkinlik vurgusu ön plana çıkmış; Bakanların bakanlık görevlerinden, özellikle teknik olanlarından bir kısmını işin uzmanı olan siyasi müsteşarlara devretmesi, Meclis ve hükümet ile bakanlık ilişkilerinde izahat vermek, soruları yanıtlamak gibi teknik ve ikincil faaliyetlerin siyasi müsteşarlar tarafından üstlenmesi, bakanın asli görevlerini yapmaları için daha fazla zaman sağlayacağı ve idari rasyonalitenin geliştirilmesi gereği vurgulanmıştır.

ANAP dönemi bakan yardımcılığı uygulaması yasal zemini olmayan fiili bir denemedir. Parti milletvekillerinin bakan yardımcısı olarak atanmasında Turgut Özal’ın şahsından kaynaklanan pragmatist idari etkinlik arayışı yanında, parti içinde makam beklentilerini yatıştırması arayışı da bir gerekçe olarak öne sürülebilir. Yasal altyapısı olmayan bu uygulama bakan yardımcısı milletvekilleri ile bakan ve bakanlık personeli arasında anlaşmazlıklar çıkması ve milletvekillerinin yetkilerini menfaat ve kayırma amacıyla kullandıkları şikayetiyle sona ermiştir.

Türkiye’de hükümet yapısının güçlenme eğiliminde olduğu gözlenmektedir. 1961 Anayasasında başbakanların bakanları görevden alma yetkisine sahip olmaması nedeniyle 1980 yılında koalisyon ortağı olan MSP’nin muhalefetle işbirliğine giderek Dışişleri bakanını düşürmesi gibi sakıncaları engellemek ve yürütmeyi güçlendirmek amacıyla 1982 Anayasasında Başbakana

bakanları Cumhurbaşkanını vasıtasıyla görevden alma yetkisi tanındı (1892 Anayasası Md. 104/b/2) Nitekim bu yetkiye dayanarak Başbakan Turgut Özal'ın talebiyle Cumhurbaşkanı, Maliye Bakanı Vural Arıkan'ı görevden alınmıştır (Resmî Gazete 1984).

1961 Anayasasında başbakan, “*Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlar arasında işbirliğini sağlar ve Hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir*” ifadesiyle yetkilendirilmişken (Md.105); 1982 Anayasasıyla bunlara ilave olarak bakanlar başbakana karşı sorumlu tutulmuş ve başbakana kanallr üzerinde gücünü arttıran “*bakanlarının görevlerinin Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini gözetmek ve düzeltici önlemler alma yükümlülüğü*” getirilmiştir (1982 Anayasası Md.112).

Bakan yardımcılıklarının ihdas edilmesi hükümet yapısını çok katmanlı bir görünüme büründürmüş ve bakanlıklara atanacak olan bakan yardımcılarının ilgili bakanlar yerine müşterek kararname ile atanması usulü, başbakanın kabine içinde patronaj gücünü arttırmıştır.

643 sayılı KHK ile getirilen bakan yardımcılığı kadrolarına atamaların tümü tamamlanmıştır. Ancak Bakan yardımcılığının nasıl işlediğı konusunda fikir yürütmek an itibariyle mümkün değildir. Bakanlıkların internet sitelerinde bakan yardımcılığı başlıklarının görev, yetki ve sorumlu oldukları bakanlık birimleri henüz belirtilmemiştir.

Bakan yardımcılarını parlamenter olmayacağı için “parlamenter devlet sekreterleri”nin yaptığı parlamentonun bakanlıkları kontrol işlevini yapmayacaklardır. Meclis görüşmeleri, iktidar partisi yetkilileri ve hükümet açıklamalarından yola çıkarak bakan yardımcılığının özellikleri ve beklentileri genel olarak belirlemek mümkündür.

- ❖ Bakan yardımcılığı uygulamasının beklenen ve olası katkıları şu şekilde sıralamak mümkündür;
- ❖ Bakanlıklar ile Meclis arasındaki ilişkilerin gelişmesi. Bakan yardımcılarını Meclis'teki soru önergelerinin cevaplanması, tasarıların savunulması, Meclis komisyonlarında görüş verilmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde bakanın yükünün azalmasına katkı sağlayabilir.
- ❖ Parti içerisinde yetenekli kişilerin bakanlıklarda eğitim ve deneyim kazanarak bakanlık vb benzeri görevlere hazırlanması, ayrıca gelecek vaat eden kişilerin performanslarının önceden gözlenmesi mümkün olur.
- ❖ Milletvekilliğı, bakanlık, parti ve kamu kurumlarında görev almayan siyasi kadroların atıl kalmaları, pasifleşmeleri ve siyasetten uzaklaşmaları engellenebilir ve makam beklentisi nedeniyle oluşacak parti içi huzursuzlukların azaltılması mümkün olur
- ❖ Bakanlıkların kamuoyu, parti teşkilatı, seçmenlerle ilişkilerinin bakanın sırtından alınıp, bakan yardımcısıyla paylaşımı, bakanın bu yük altında kalmasına engel olabilir. Bakanlık ve kamuoyu ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayabilir.

- ❖ Koalisyon iktidarı dönemlerinde bakan ve bakan yardımcılıklarının farklı partiler arasında paylaşımı ile partiler birbirlerinin icrai faaliyetlerini daha kolay denetleyebilir.
- ❖ Klasik hükümet yapısının zenginleşmesiyle gittikçe gelişen ve karmaşıklaşan toplum işleyişinin yönetilmesi kolay ve mümkün hale gelir.
- ❖ Bakanlık faaliyet alanlarının ve birimlerinin bazılarının sorumluluğunun bakan yardımcısına verilmesiyle bakanlıkta idari etkinliğin artması sağlanabilir.
- ❖ Hükümetin uzmanlık bilgi ve deneyim sahibi bakan yardımcılarıyla icrai kabiliyetinin artması, postmodern topluma geçiş sürecinin gerektirdiği büyük ve karmaşık politika ve projelerin yürütülmesi, koordinasyonu ve başarılması şansını artırır.

Bu beklenen katkıların yanında bakan yardımcılığı uygulamasında bazı olumsuzluklar da söz konusudur. Bakan yardımcılığının görev, yetki ve sorumluluk alanlarının tam olarak belirlenmemesi; bakanlık içinde yetki çakışmaları ve bazı alanlarda boşluklar ortaya çıkması; bakanlık içerisinde hiyerarşik yerinin belirsiz olması; bakan yardımcılarının yetkinlik ve deneyim eksikliği nedeniyle sorumlulukları altındaki birimlerde işlerin sekteye uğraması; verilen görevlerin yerine getirilmemesi; yetkilerin menfaat ve siyasi kayırmacılık amacıyla kullanılması; Alman Parlamenter Sekreterlik kurumu hakkında söz konusu edildiği gibi beklenen etkinliğin sağlanamaması yanında gereksiz israf gibi sorunlar, olası olumsuzluk kaynakları içinde sayılabilir.

Bu sakıncaların önlenmesinde uygulamanın ilk safhalarında etkin bir gözetim; görev, yetki ve sorumlulukların sınırlarının net olarak belirlenmesi; yetki çakışmaları ve boşluklarına izin verilmemesi; görevlendirmelerde gereken, yetki, deneyim ve uzmanlığa özen gösterilmesi; bakanlığın toplum, parti, teşkilat, Meclis ve diğer kamu kurumlarıyla ilişkileri yürüten bakan yardımcılarının bu faaliyetleri demokrasi, şeffaflık, vatandaş katılımı, kamuya duyarlılık gibi ilkeler merkezinde yapılması gerektiği bilincine sahip olması gibi tedbirler sorunların önlenmesinde önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksiyon Dergisi (2002) “ Bakan Yardımcılığı Sistemini Getirmemiz Lazım”, 30.12.2002
- Ali, Anwar Syed (2003) Karrierewege und Rekrutierungsmuster bei Regierungmitgliedern auf Bundesebene von 1949-2002, Martin Luther Universiteat, yayınlanmamış Doktora Tezi, <http://sundoc.bibliothek.uni-halle.de/diss-online/03/04H114/t3.pdf>
- Australia (2012) “Departments and Agencies”, <http://australia.gov.au/directories/australian-government-directories/portfolios-departments-and-agencies#families-housing-community-services-and-indigenous-affairs> (14.7.2012)
- Avusturya Anayasası (2102) <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/04-AVUSTURYA%201-98.pdf> (10.8.2102)
- Back, H. Vd (2009) “In Tranquil Waters: Swedish Cabinet Minister in the Postwar Era”, (Ed: Dowding, K. Ve Dumont, P.) The Selection of Ministers in Europe: Hiring and Firing. Abingdon, Routledge.
- Başbakanlık (2012) <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinet.aspx> (2.8.2012)

- Belgenet (2012) <http://www.belgenet.com/arsiv/anayasa/1876.html> (12.7.2012)
- BMVİT (2012) Generalsekretær Herbert Kasser, <http://www.bmvit.gv.at/ministerium/generalsekretær/index.html> (23.7.2012)
- BMWJF (2012) Organigramm des Bundesministeriums für Wirtschaft, Familie und Jugend, http://www.bmwfi.gv.at/Ministerium/Organigramm/Documents/00_Organigramm_BMW_FJ:%20Stand%20Aug.2012.pdf (5. 8. 2012)
- Bundeskanzleramt (2012) Staatssekretær im Bundeskanzleramt, <http://www.bundeskanzleramt.at/site/3338/default.aspx> (12.7.2012)
- Bundeskanzleramt (2012a) Bundesministerin Gabriele Heinisch-Hosek, <http://www.bundeskanzleramt.at/site/5391/default.aspx> (16.8.2012)
- Civilservant (2012) “Working with Ministers”, <http://www.civilservant.org.uk/c1.pdf>, (7.8.2012)
- Cabinetoffice.gov.uk (2012) “The Cabinet Manual-Draft”, <http://www.cabinetoffice.gov.uk/sites/default/files/resources/cabinet-draft-manual.pdf> (10.8.2012)
- Dik, Esra (2013) “643 Sayılı KHK İle Düzenlenen Bakan Yardımcılığı ve Hiyerarşik Örgütlenme İçerisindeki Konumu” AÜSBF Dergisi, C:68, N:4: 121-145.
- DPB (1963) *Hükümete Sunulan Yabancı Uzman Raporları* (1949-1959 Yılları Arasında), DPB, Ankara
- Eryılmaz, Bilâl (1992) *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul.
- Government.nl (2015) <http://www.government.nl/ministries/fin> (8.8.2015)
- GPS (1974) *Gesetz über die Parlamentarischen Staatssekretäre*, http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/parlstg_1974/gesamt.pdf (5.8.2012)
- Gözler, Kemal ve Kaplan, Gürsel (2011) *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Günday, Metin (2011) *İdare Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Güner, Engin (2000) *Özallı Yıllarım*, Babıali Kültür Yayınevi, İstanbul.
- Güner, Engin (2011) “Bakan Yardımcılığı Özal’ın Hayaliydi”, (21.9.2011) http://www.ihlassondakika.com/haber_Bakan-yardimciligi-Ozalin-hayaliydi_407973.html (1.8.2012)
- Hefty, Julia (2005) *Die parlamentarischen Staatssekretäre im Bund Eine Entwicklungsgeschichte seit 1963*, Droste Verlag, Düsseldorf.
- Hocaoğlu, Baran (2008) *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)*, DEÜ, SBE Yayınlanmamış YL Tezi.
- Justia (2012) <http://Law.Justia.com/codes/us/2003/title7/chap55/sec2211>
- İnsel, Ahmet (2011) “Siyasi Komiser ya da başbakan komiseri”, Radikal Gazetesi, 18.10.2011.
- Kara, Bülent (2006) “Türkiye’de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930-60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar”, C.Ü. SBE Dergisi, C:30/2: 149-162.
- Karasu, Koray (2004) *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Ankara Üniversitesi, KAYAUM Yayınları, Ankara
- Kayar, Nihat (2012) “Kamu Yönetiminde Yönetim Karmaşası ve Siyasallaşma: Bakan Yardımcıları”, <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/inceleme-bakanyardimcisi.pdf> (4.8.2012)
- Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref (2006) *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası yayınları, İstanbul.
- Laufer, Heinz (1969) *Der Parlamentarische Staatssekretær*, Beck, Münih.
- Martin, Shane (2010) “Monitoring Irish Government”, Dublin City University, <http://webpages.dcu.ie/~martins/mig.pdf> (8.8.2012)
- Milne, R.S. (1950) “The Junior Minister”, *The Journal of Politics*, Cambridge University Press, C:12/3: 437-449
- Minetur (2012) Organization Chart, <http://www.minetur.gob.es/en-US/Organizacion/Organigrama/Paginas/default.aspx> (17.6.012)
- MMZC (1909) MMZC, D:I, C:4, İS:I (2.8.2012)
- Neale, Thomas H. (2004) Presidential and Vice Presidential Succession: Overview and Current Legislation, Congressional Research Center, <http://www.fas.org/sfp/crs/misc/RL31761.pdf> (18.8.2012)

- NTV (2011) “8 Bakanlık Gitti, 6 Bakanlık Geldi”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25221175/> (7.8.2012)
- Portugal.gov (2012)<http://www.portugal.gov.pt/pt/o-governo/secretarios-de-estado.aspx> (15.8.2012)
- Resmi Gazete (1984) Resmi Gazete: 26.10.1984 - 18557-Mükerrer
- Sabah (2011) “Erdoğan: Anayasa için uzlaşa arayacağız”, *Sabah Gazetesi*, 10.6.2011.
- Spanou, Calliope (2012) “Public Administration”, *About Greece*,
http://video.minpress.gr/wwwminpress/aboutgreece/aboutgreece_public_administration.pdf (8.8.2012)
- Steurzahler.de (2012) “Parlamentarische Staatssekretäre- Zu viele und zu teuer”,
<http://www.steurzahler.de/Parlamentarische-Staatssekretäre-zu-viele-und-zu-teure/8699c10194i1p525/index.html> (4.8.2012)
- Tanin, 3 Kasım 1923,
- TBMMZC (1937) TBMM Zabıt Ceridesi, 8.2.1937, D:V, C:1, İ:34, :108.
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/tbmm05016034.pdf> (2.8.2012)
- TBMMZC (1937a) TBMM Zabıt Ceridesi, 25.3.1937. D:V, C:1, İ:41: 248.
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/tbmm05016041.pdf> (12.8.2012)
- Theakston, K. (1999) “Junior Ministers in 1990’s”, *Parliamentary Affairs*, C:52: 231-245)
- Theakston K. (2010) “Smaller Government: What do Ministers Do?”,
<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201011/cmselect/cmpubadm/memo/smallergov/min05.htm> (9.8.2012)
- Thies, Michael F. (2001) “Keeling Tables on Partners: The Logic of Delegation in Coalition Governments”, *American Journal of Political Science*, C.45/3: 580-598.
- TBMM Tutanak Dergisi (2011), B:19, O:1, 16.11.2011:519.
- Topaca, Mehmet (2014) *Türk İdare Dergisi* S:479: 305-331.
- Turan, Mustafa (1999). Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup. *A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi (C. I, S. 2)*, C. I, S. 2(27-42).
- Turani Mustafa, 1999 “Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup”, *A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 2:27-42
- Tutum, Cahit (1990) Kamu Personel Sorunu”, *AİD, TODAİE*, C:23/3: 31-45.
- Türker, Muammer (2012) “Amerika Birleşik Devletleri Yönetim Sistemi”, *Dünya’da Kamu Yönetimi, İşçileri Bakanlığı, AREM*,
http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/amerika.pdf (8.8.2012)
- Uçman, Hamit (2012) “Türk Kamu Yönetiminde Bürokrasi Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Bir İnceleme: Siyasi Müsteşarlıktan Bakan Yardımcılığına”, *Devlet Personel Başkanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Uyanık, Halit (2012) “Bakan Yardımcılığı Statüsünün İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 101-114.
- Yenişafak (2011) Kabine Yapısını açıkladı işte yeni bakanlıklar, *Yenişafak Gazetesi*, 8.6.2011.
- Yong, B. Ve Hazell, R. (2011) *Putting Goats Amongst the Wolves: Apointing Ministers from outside Parliament*, University Vollage London, London.
- Yunanistan Anayasası (2012) <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20agliko.pdf> (6.8.2012)

SUMMARY

The government structure has been composed sum of prime minister and equal ministers for a long time in Turkey. In the name of effectiveness at various times searches and efforts had been mentioned, and until today has not changed this structure of government.

When viewed European democracies, have been observed that the cabinet structures are not uniform and horizontal; mostly multi-stage structure, different kinds of ministry. Senior ministers, ministers, cabinet members, ministers non-cabinet member, parliamentary secretaries, secretaries of state, junior ministers are combine in the multilevel and hierarchical structure of cabinet, carries out complex management job.

With the Government Regulation 643/2011 significant changes carried out in structure of government in Turkey. The position of state ministry was abolished; “titled” and “non-titled deputy prime ministry” and the “deputy ministry” positions provided multiplicity in the governtal positions. Establishing deputy ministers provide multi-layered appearance the structure of government. and the procedure for the appointment of deputy ministers with joint decree instead of the relevant ministers to be appointed to the ministry, increased the patronage power of the prime minister's cabinet.

Risk Algısının Türkiye’de Bankacılık Sektörüne Etkileri: Bankacılık Sağlamlık Endeksi İle Bir Değerlendirme

Nimet VARLIK*

Serdar VARLIK**

ÖZ

Türkiye ekonomisi için 2004M1-2015M6 dönemini kapsayan bu çalışmada, Türkiye’ye yönelik risk algısının Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis; PCA) yöntemi ile oluşturulan bankacılık sağlamlık endeksi (BSI) üzerindeki etkileri Vector Autoregression (VAR) modeli kullanılarak incelenmektedir. Etki-tepki fonksiyonlarının bulgularına göre küresel risk iştahına, ülke risk primine, küresel risk primine ve Türk lirası referans faiz oranına verilen bir standart sapma pozitif şoka BSI düşerek tepki vermektedir. Ayrıca, BSI borsa performans endeksindeki bir standart sapma pozitif şoka yükselerek tepki vermektedir. BSI’nın varyans ayrıştırması, bankacılık sektörünün sağlamlığındaki değişimlerin, kendisi dışında, büyük ölçüde ülke risk primi tarafından açıklandığını göstermektedir. Bulgularımız, dışsal baskınlık problemiyle ilişkili olan risk algısındaki artışın bankacılık sisteminin bilanço yapısını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bulgular, finansal varlık fiyatlarındaki artışın bankacılık sisteminin bilançosunu genişlettiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sağlamlık Endeksi, Dışsal Baskınlık, Risk Algısı.

JEL Sınıflaması: C10, E44, G15.

The Effects of Risk Perception on Banking Sector in Turkey: An Assessment with Banking System Soundness Index

ABSTRACT

In this study, covering the period of January 2004-June 2015 for Turkish economy, the effects of risk perception towards to Turkey on banking soundness index (BSI), which is constituted with Principal Component Analysis (PCA) method are investigated by using Vector Autoregression (VAR) model. According to the findings of impulse-response analyses, when is given one standard deviation positive shock to global risk appetite, sovereign risk premium, global risk premium and Turkish lira reference interest rate, BSI responses by declining. Furthermore, BSI responses to one standard deviation positive shock in stock market performance index by increasing. Variance decomposition of BSI shows that changes in banking sector soundness are substantially explained by sovereign risk premium except itself. Our findings put forward that increase in risk perception related with external dominance affects the balance sheet structure of banking system in a negative way. Moreover, findings indicate that increase in financial asset prices expands the balance sheet of banking system.

Key Words: Banking Soundness Index, External Dominance, Risk Perception.

JEL Classification: C10, E44, G15.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, nvarlik@kku.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, varlikserdar@gmail.com.

(Makale Gönderim Tarihi: 07.02.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 19.07.2016)

Doi Number: 10.18657/yeabu.20029

GİRİŞ

Yükselen piyasa ekonomilerinde (YPE) bankacılık sisteminin karşılaştığı risklerin başında sermaye akımlarının durması ya da tersine dönmesi olarak tanımlanan dışsal baskınlık problemi gelmektedir (Fraga vd., 2003). Şöyle ki; küresel likiditenin genişlediği, küresel risk iştahının arttığı ve risk algısının düştüğü dönemler YPE’ler açısından dışsal baskınlık probleminin görece azaldığı dönemleri temsil etmektedir. Risk algısının azaldığı bu dönemlerde ülke risk primleri düşerken, YPE’lere yönelik sıcak para akımları giderek yoğunlaşmaktadır. Bu durum bir yandan piyasa likiditesinde genişlemeyi ve varlık fiyatlarında yükselişi, diğer yandan da bankacılık sisteminin yüksek kaldıraç oranlarıyla çalışmasını beraberinde getirmektedir.¹ Bunun sonucunda bankacılık sektörünün bilançosu hızla genişlemektedir. Tersine, küresel likiditede hızlı daralmaların yaşandığı, küresel risk iştahının azaldığı ve risk algısının arttığı dönemlerde YPE’lerin ülke risk primleri artarken, YPE’lere yönelik sıcak para akımları durmakta ya da tersine dönmektedir. Risk algısının yüksek olduğu bu tip dönemlerde piyasa likiditesinin daralmasına varlık fiyatlarındaki keskin düşüşler eşlik ederken, bankacılık sistemi kaldıraçlı işlemlere daha az başvurmakta (deleveraging) ve bankacılık sektörünün bilançosu daralmaktadır (Garcia-Herrero ve Ortiz, 2007; Gai ve Vause, 2006; Adrian ve Shin, 2006; 2010; González-Rozada ve Levy-Yayati, 2008; Altunbaş vd., 2010; Gelos vd., 2011 ve Chadwick vd., 2012; Borio ve Zhu, 2012; Gatumel ve Ielpo, 2015). Bu durum dışsal baskınlık probleminin ülkelere yönelik risk algısı değişkenleri aracılığıyla izlenebileceğini göstermektedir.

Risk algısının makroekonomik etkilerini ve sermaye piyasaları ile olan ilişkilerini inceleyen çalışmalardan (Kumar ve Persaud, 2002; Gai ve Vause, 2006; Borio ve Zhu, 2008; Coudert ve Gex, 2008; Sgherri ve Zoli, 2009; Demirgüç-Kunt ve Serven, 2010; Gertler vd., 2012; Binici vd., 2013) farklı olarak bu çalışmada, Türkiye’ye yönelik risk algısını yansıttığı düşünülen değişkenlerin, Türkiye’de bankacılık sektörünün sağlamlığını nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle, 2004M1-2015M6 dönemi için faktör analizi kullanılarak Bankacılık Sağlık Endeksi (BSI) oluşturulmaktadır. BSI; sermaye yeterliliği ve aktif kalitesi, kârlılık, kredi riski, faiz ve kur riski olmak üzere dört temel bileşenden oluşmaktadır. BSI’ya, ulusal ve uluslararası kurumların oluşturdukları gösterge setinden farklı olarak kredi riskinin eklenmesinin nedeni, Basel Committee’nin (1988) de belirttiği gibi, bankaların karşılaştıkları risklerden en önemlisinin kredi riski olmasıdır. BSI’nın oluşturulmasındaki amaç; bankacılık sektörünün bilanço yapısının sağlamlığının değerlendirilmesi ve Türkiye’ye yönelik risk algısını yansıtan (ve dışsal kırılabilirlik ile ilişkili olan) değişkenlerin BSI’yı nasıl etkilediğini incelemektir. Çalışmada risk algısını yansıtan değişkenlerin BSI üzerindeki etkilerinin değerlendirilebilmesi için VAR modeline

¹ Risk alma güdüsüyle aşırı kaldıraçlı işlemlere başvuran bankacılık sektörü, bilançosunda yer alan riskli finansal varlıklar nedeniyle finansal balonların oluşmasına neden olmaktadır (Uluslararası Para Fonu [IMF], 2013).

dayalı etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizi kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular Türkiye'ye yönelik risk algısındaki artışların bankacılık sektörünün bilanço yapısını kısa dönemde olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Türkiye ekonomisi için bankacılık sağlamlık endeksi oluşturulmaktadır. İkinci bölümde; çalışmada kullanılan VAR modeli açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde ise; modelde yer alan değişkenler tanımlanmakta ve durağanlık testlerine yer verilmektedir. Dördüncü bölümde; modelin ampirik bulgularına yer verilmektedir. Sonuç bölümünde; çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

I. BANKACILIK SAĞLAMLIK ENDEKSİ

Ulusal ve uluslararası finansal kurumlar, finansal sistemin güçlü ve kırılğan yönlerini değerlendirmek için finansal sağlamlık ölçütleri geliştirmektedirler. Bu yönde sürdürülen çalışmaların başında, IMF'nin 2000 yılında oluşturduğu ve 2007 yılına kadar genişlettiği finansal sağlamlık ölçütleri gelmektedir. Bu ölçütler temel ve önerilen göstergeler olmak üzere iki farklı gösterge setinden oluşmaktadır. Bankacılık sektörüne ilişkin temel gösterge seti, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, kârlılık, likidite ve piyasa riskine duyarlılık bileşenlerini içermektedir. Önerilen gösterge setinde ise, bankacılık sektörünün yanında banka dışı finansal kurumlar, hanehalkları, piyasa likiditesi ve konut piyasası göstergeleri yer almaktadır (IMF, 2006).

Benzer çalışmalar Türkiye ekonomisi için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yapılmaktadır. Türkiye'de finansal sistem, ağırlıklı olarak bankalardan oluştuğu için² TCMB'nin geliştirdiği finansal sağlamlık endeksinde (TCMB, 2005) ve BDDK'nın geliştirdiği performans endekslerinde (BDDK, 2004) yer alan göstergeler bankacılık sektörüne ilişkindir. TCMB'nin, sektörün finansal yapısının sağlamlığının ne yönde hareket ettiğini açıklamak amacıyla 2005 yılında geliştirdiği finansal sağlamlık endeksinde; aktif kalitesi, likidite, kur riski, kârlılık ve sermaye yeterliliği bileşenleri yer almaktadır. TCMB (2006), 2006 yılından itibaren endekse piyasa riskinin alt bileşenlerinden olan faiz riskini eklemiştir. Öte yandan TCMB, 2011 yılında "finansal istikrarın makro gösterimi" değişken setini geliştirmiştir. Bu değişken seti küresel ekonomi, küresel piyasalar, yurtiçi ekonomi, yurtiçi piyasalar, ödemeler dengesi, firmalar, hanehalkları ve bankacılık sektörünü kapsamaktadır (TCMB, 2011). BDDK ise bankacılık sektörünün performansını izlemek amacıyla, IMF'nin önerdiği finansal sağlamlık göstergeleri çerçevesinde 2004 yılından itibaren performans endeksi (BDDK-PE) geliştirmiştir. Bu endeks, TCMB'nin oluşturduğu finansal sağlamlık endeksinden farklı olarak faiz riskini içermemektedir. BDDK-PE'nin bileşenleri; likidite, sermaye yeterliliği, kur riski, kârlılık ve aktif kalitesinden oluşmaktadır (BDDK,

²Türkiye Bankalar Birliği (TBB) verilerine göre 2015 yılında bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünün tüm finansal sektör içindeki payı %86 düzeyindedir (TBB, 2015).

2010). Bununla birlikte BDDK çeşitli risk faktörlerinin aynı anda değişiminin bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini tahmin etmek amacıyla stres testi analizleri uygulamaktadır. Vektör Hata Düzeltme Modeli ile yapılan bu analizlerde, belirlenen senaryolar çerçevesinde risk faktörlerinin bir veya birkaçına verilen şokların diğer risk faktörleri üzerindeki etkileri tahmin edilmektedir (BDDK, 2012).

Bu çalışmada ise, bankacılık sektörünün bilanço yapısını değerlendirmek amacıyla faktör analizi yapılarak Türkiye için Ocak 2004-Haziran 2015 dönemini kapsayan Bankacılık Sağlık Endeksi (BSI) oluşturulmaktadır. BSI; IMF’nin geliştirdiği finansal sağlık göstergeleri, TCMB finansal sağlık endeksi, BDDK bankacılık performans endeksi ve iktisat yazını dikkate alınarak 13 adet aylık bankacılık sağlık göstergesi ile hesaplanmıştır. BSI’ya, ulusal ve uluslararası kurumların oluşturdukları gösterge setinden farklı olarak, faiz ve kur riskinin (piyasa riski) yanında kredi riski de eklenmiştir.³

BSI oluşturulurken, tüm serilerin bir araya getirilebilecek biçimde standardize edilerek dönüştürülmesi için normalizasyon yöntemi kullanılmıştır (TCMB, 2005). Tüm serilerin faktör analizine uygunluk testleri yapılmış, BSI’da kullanılan veri setinin faktör analizine uygunluğu doğrulanmıştır.⁴ Buna göre BSI, sermaye yeterliliği ve aktif kalitesi, kârlılık, kredi riski, faiz ve kur riski olmak üzere dört temel bileşenin bir araya getirilmesi ile elde edilmiştir (Tablo 1). Bileşenlerde yer alan tüm değişkenler faktör yüklerine göre ağırlıklandırılmıştır (Hair vd., 2006).

Tablo 1. Bankacılık Sağlık Endeksinin Bileşenleri

<i>Faktörler</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Etki Yönü</i>	<i>Ağırlık</i>
SERMAYE YETERLİLİĞİ VE AKTİF KALİTESİ	Kredi/Mevduat	+	0,165
	Kredi/Toplam Aktif	+	0,162
	Ana Sermaye/Risk Ağırlıklı Varlıklar	+	0,156
	Mevduat/Toplam Aktif	+	0,144
	Duran Aktif/Toplam Aktif	+	0,142
	Aktif/Özkaynak	+	0,138
	Likit Aktif/Toplam Aktif	+	0,093
KÂRLILIK	Net Kâr/Özkaynak (ROE)	+	0,500
	Net Kâr/Toplam Aktif (ROA)	+	0,500
KREDİ RİSKİ	Net Takipteki Alacaklar/Toplam Krediler	-	0,537
	Net Takipteki Alacaklar/Yasal Özkaynak	-	0,463
FAİZ VE KUR	Üç Aya Kadar Faize Duyarlı Aktif/Üç Aya	+	0,604

³ Basel Komitesi, bankaların karşılaştıkları çeşitli risk gruplarından en önemlisinin kredi riski (karşı taraf riski) olduğunu ifade etmekte ve bankaların riske duyarlı sermaye yeterlilik rasyosunun hesaplanmasında ağırlıklandırılmış kredi riskini kullanmaktadır (Basel Committee, 1988). Bu doğrultuda çalışmada endekse faiz ve kur riskinin yanında kredi riskinin eklenmesi, kredi hacmindeki genişlemenin bankacılık sektörünün bilançosunda yaratabileceği olumsuzlukların etkisini görebilmeyi sağlamaktadır.

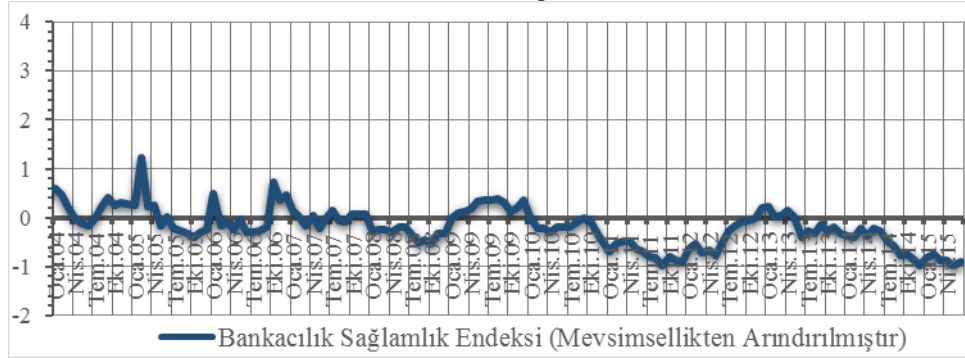
⁴ Barlett testi sonucunda, korelasyon matrisinin birim matris olduğuna dair H_0 hipotezi reddedilmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucu ise 0,656 olarak gerçekleşmiştir. Bu bulgu çalışmada kullanılan veri setinin örneklem yeterliliğinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

RİSKİ	Kadar Faize Duyarlı Pasif		
	Yabancı Para Net Genel Pozisyonu/Yasal Özkaynak	-	0,396
Açıklamalar: 1) Değişkenlerin endekse etki yönü pozitif olduğunda endeks yükselmekte, negatif olduğunda endeks düşmektedir. 2) Yasal Özkaynak=(Ana Sermaye+Katkı Sermaye) – Sermayeden İndirilen Değerler 3) Yabancı Para Net Genel Pozisyonu=Bilanço İçi Yabancı Para Pozisyonu+Bilanço Dışı Kalemler			

Kaynak: Faktör analizi sonuçlarına göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1’de, BSI gösterilmektedir. Sektörün sağlık düzeyinin ortalamasının üzerinde olduğu dönemlerde endeks pozitif değerler alırken, ortalamasının altında olduğu dönemlerde ise, endeks negatif değerler almaktadır.

Grafik 1. Bankacılık Sağlık Endeksi

Kaynak: BDDK’dan elde edilen veriler kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Çalışmada faktör analizine dayanılarak oluşturulan BSI’nın, bankacılık sektörünün bilanço yapısını yeterli ve sağlıklı bir biçimde açıkladığı görülmektedir. Şöyle ki; 2004 yılı başında ortalamasının üzerinde olan BSI, yılın ikinci çeyreğinde ortalamasının altına düşmektedir. BSI’daki bu düşüşün en önemli nedeni, kredi riskinin bilançoda neden olduğu bozulmanın endekse yansımalarıdır. Kredi riskini gösteren net takipteki alacaklar/toplam krediler oranının yüksek (yaklaşık %6-%7) düzeyde olması endeksi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanında, likiditeye ilişkin nakit ve benzeri değerlerin toplam aktifler içindeki payı azalma eğiliminde olmuştur. 2004 yılı sonunda sektörde kârlılık oranlarının bir önceki yıla göre artması ve aktif kalitesindeki iyileşme, BSI’yı olumlu yönde etkilemiştir. 2005 yılında kredi hacmindeki hızlı artış ve likiditeye ilişkin risklerin azalması gibi etmenler endeksi yükselme yönünde etkilemiştir. Bunun yanında yabancı para açık pozisyonlarının kapanması ile kur riskinin olumlu seyretmesi, sektörün aktif kalitesindeki iyileşme, kârlılıktaki artış ve güçlü sermaye yapısı (TCMB, 2005) BSI’yı bir önceki yıla göre yaklaşık 1,5 puan artırmıştır. Ancak, 2006 yılının ilk iki çeyreğinde mevduatların kısa vadeli olmasına bağlı olarak faiz riskinin yüksek düzeyde olması, küresel likidite koşullarındaki bozulma ve Türkiye’ye yönelik risk iştahının azalması sonucunda sermaye akımlarının yavaşlaması, BSI’nın negatif düzeyde ve daha oynak bir görünüm sergilemesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, 2006 yılının ilk iki çeyreğinde kur riskinin

yükselmesi, endeksi olumsuz yönde etkilemiştir. 2007 yılına gelindiğinde, kredi riskinde meydana gelen düşüşün ve sektörün aktif kalitesindeki iyileşmenin BSI’yı yükselttiği görülmektedir. Ayrıca, faiz ve kur riskine yönelik endişeler azalmasına rağmen, likit aktiflerde ve sermaye yeterlilik oranında meydana gelen düşüşler endeksi olumsuz yönde etkilemiştir. 2008 yılının ikinci yarısından itibaren, küresel sermaye akımlarının yön değiştirmesine ve küresel yatırımların yavaşlamasına paralel olarak yatırımcıların risk iştahı düşmüş ve Türkiye’den sermaye çıkışları yaşanmıştır (TCMB, 2008). Bu çerçevede 2008 küresel krizinin bankacılık sektörüne olumsuz etkileri; faiz riskinin yükselmesi, likiditenin zayıflaması, kârlılığın azalması ve sermaye gücünün gerilemesi biçiminde yansımıştır. BSI, 2008 yılı sonundan itibaren hafif bir yükseliş eğilimine girmiş ve 2009 yılında da yükselişini sürdürmüştür. Bu dönemde, kredi riskinin yanında faiz ve kur riskinin düşük düzeyde olması, kârlılığın artması ve sermaye yeterliliğinin yükselmesi BSI’yı olumlu yönde etkilemiştir. Bunun yanında mevduatın krediye dönüşüm oranı kredi genişlemesine paralel biçimde artmıştır. 2010 yılında bu eğilim devam etmiştir.

2011 yılına gelindiğinde, BSI’nın negatif yöne döndüğü görülmektedir. Bu gelişme, Avrupa ekonomilerinde yaşanan borç sorunlarının Türkiye ekonomisine yönelik etkileri ile açıklanabilir. Bu dönemde, kredilerin toplam aktifler içindeki payı yükselmesine karşın, mevduatların toplam aktifler içindeki payı gerilemiş ve bankaların likidite ihtiyaçları artmıştır. 2012 yılının Temmuz ayında Türkiye’de Basel-II uygulamasına geçilmesine bağlı olarak, sermaye yeterlilik oranı ve borçluluk düzeyini gösteren kaldıraç oranları olumlu yönde seyretmiştir. 2012 yılının ortalarından itibaren kredi ve mevduat faiz oranlarında istikrar sağlanmış ve aktif kalitesi artmıştır. Bu gelişmeler BSI’nın yeniden pozitif yöne dönmesini sağlamıştır. Ancak, 2013 yılının ikinci çeyreğinden itibaren, kredi/GSYH oranındaki artışa paralel biçimde kredi riskinin artması, kârlılığın azalması, aktif kalitesindeki bozulma ve sermaye yeterlilik oranındaki düşüşlere bağlı olarak, BSI’nın aşağı yönlü bir seyir izlediği dikkat çekmektedir. 2014 yılında Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası’nın (FED) faiz kararına ilişkin belirsizliklerin yükselmesi, Türkiye’de faiz riskinin artmasına neden olmuştur. Bunun yanında küresel risk iştahında ve YPE’lere yönelik sermaye akımlarında yaşanan dalgalanmaların da etkisiyle bankacılık sektöründe kaldıraç oranları gerilemiş ve BSI’daki düşüş seyri devam etmiştir (TCMB, 2014). 2015 yılında bankacılık sektörünün aktif kalitesinde bir önceki yıla göre önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, bankaların sermaye yeterlilik oranlarında meydana gelen düşüşler, bankacılık sektörünün bilançosunu olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, emtia fiyatlarındaki düşüşler ve bir önceki yıla benzer biçimde FED faiz kararlarına ilişkin belirsizlikler YPE’lere yönelik risk algısını artırmıştır. Bu olumsuz gelişmelerin etkisiyle BSI, 2015 yılında düşüş eğilimini sürdürmüştür.

II. YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye’ye yönelik risk algısını temsil eden risk ölçütlerindeki değişimlerin Türkiye’de bankacılık sektörünün bilanço yapısını nasıl etkilediği

Litterman (1979), Sims (1980) ve Doan vd. (1984) tarafından geliştirilen VAR modeli çerçevesinde araştırılmaktadır.

VAR modeline dayalı analizlerde etki-tepki fonksiyonları matris formunda aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Enders, 1995).

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Denklemden yer alan e_{1t} ve e_{2t} hata terimleri, ε_{yt} ve ε_{zt} gibi iki şoktan oluşmaktadır. $e_{1t} = B^{-1} \varepsilon_t$ olduğundan, e_{1t} ve e_{2t} şu şekilde yazılmaktadır;

$$e_{1t} = (\varepsilon_{yt} - b_{12} \varepsilon_{zt}) / (1 - b_{12} b_{21}) \quad (2)$$

$$e_{2t} = (\varepsilon_{zt} - b_{21} \varepsilon_{yt}) / (1 - b_{12} b_{21}) \quad (3)$$

Elde edilen denklem bileşimlerinden 2×2 boyutunda bir ϕ_i matrisi yazılabilir;

$$\phi_i = [A_1^i / (1 - b_{12} b_{21})] \begin{bmatrix} 1 & -b_{12} \\ -b_{21} & 1 \end{bmatrix} \quad (4)$$

ϕ_i matrisi, $\phi_{jk}(i)$ faktörleri biçiminde tanımlandığında (5). eşitlik elde edilmektedir;

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{bmatrix} \phi_{11}(i) & \phi_{12}(i) \\ \phi_{21}(i) & \phi_{22}(i) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-i} \\ \varepsilon_{zt-i} \end{bmatrix} \quad (5)$$

$\phi_{11}(i)$, $\phi_{12}(i)$, $\phi_{21}(i)$ ve $\phi_{22}(i)$ katsayıları, etki-tepki fonksiyonu olarak adlandırılmaktadır. ϕ_i katsayısı, ε_{yt} ve ε_{zt} şoklarının y_t ve z_t üzerindeki etkilerinin yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Enders, 1995).

Diğer taraftan BSI'nın varyansında meydana gelen değişmeye modelde kullanılan her bir risk ölçütünün katkısını ölçmek için, n dönem sonraki tahmin hatasının varyans ayrıştırması şu şekilde ifade edilmektedir;

$$\frac{\sigma_y^2 [\phi_{11}(0)^2 + \phi_{11}(1)^2 + \dots + \phi_{11}(n-1)^2]}{\sigma_y(n)^2} \quad (6)$$

$$\frac{\sigma_z^2 [\phi_{12}(0)^2 + \phi_{12}(1)^2 + \dots + \phi_{12}(n-1)^2]}{\sigma_y(n)^2} \quad (7)$$

III. VERİ SETİ VE DURAĞANLIK TESTLERİ

Çalışmada kullanılan VAR modeli; bankacılık sağlamlık endeksi (BSI), Türkiye'nin ülke risk primi endeksi (EMBI+TR), küresel risk primi endeksi (EMBIG), küresel risk iştahı endeksi (VIX), Türkiye'nin varlık fiyat performansı endeksi (MSCI TR) ve Türk lirası referans faiz oranı (TRLIBOR) olmak üzere altı içsel değişkenden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan dışsal değişkenler ise sermaye ve finans hesabı/GSYH (CFA), petrol fiyatları (OIL), FED politika faiz oranı (FEDINT), iki yıllık ve on yıllık ABD hazine tahvili faiz oranlarıdır (USATWO ve USATEN).

JP Morgan tarafından geliştirilen EMBI+, YPE'ler için ülke risk priminin bir ölçütüdür. EMBI+, YPE ile GÜ'lerin belirli bir para birimi ve vade yapısı ile tanımlı hazine tahvillerinin getirileri arasındaki farkı göstermekte (Kim, 2004; Özatay vd., 2009) ve ülkelerin geri ödeyememe (temerrüde düşme) riskinin standart bir ölçütü olarak kabul edilmektedir (Özatay vd., 2009). EMBI+ uluslararası faiz oranlarındaki dalgalanmalar, küresel likidite koşullarında

meydana gelen değişimler ve yatırımcıların riskten kaçınma eğilimleri gibi dışsal şoklardan etkilenmektedir (Garcia-Herrero ve Ortiz, 2007; Gonzalez-Rozada ve Levy-Yeyati, 2008). EMBI+, YPE’lerde meydana gelen finansal dalgalanmaları açıklamakta (Neumeyer ve Perri, 2005; Carare ve Popescu, 2011) ve YPE’lerin sermaye akımlarının neden olduğu dışsal şoklar karşısındaki kırılganlıklarını yansıtmaktadır (Calvo, 2002; Chadwick, 2012). EMBI+’daki artışlar ulusal para biriminin değerini aşındırırken, başta bankacılık sektörü olmak üzere YPE’lerin finansal piyasalarını olumsuz yönde etkilemektedir (Gertler vd., 2007; Davies ve Ng, 2011; Castro ve Mencia, 2014). Çalışmada EMBI+TR değişkeni Çulha vd. (2006) ve Kılınç ve Tunç (2014)’tan hareketle doğal logaritması alınarak kullanılmaktadır.

JP Morgan tarafından geliştirilen küresel risk primi endeksi (EMBIG), YPE’lerin dış borçlanma araçlarının ABD doları cinsinden toplam getirisini yansıtmaktadır (Kim, 2004; Garcia-Herrero ve Ortiz, 2007; Baldacci vd., 2008). EMBIG’de meydana gelen oynaklıklar, varlık fiyatlarındaki dalgalanmaları (Bansal ve Lundblad, 2002) ve küresel risk iştahındaki değişimi yansıtmaları (Matsumoto, 2011; Comelli, 2012) bakımından yatırımcılar için önemli bir makroekonomik gösterge niteliği taşımaktadır (Martinez vd., 2013). EMBIG, yatırımcıların YPE’lerin tahvillerine yönelik risk algısını ve risk iştahını yansıttığı için, YPE’lerin finansal piyasaları hakkında bilgi sağlamaktadır (Öztürkler ve Türkmen, 2013). EMBIG değişkeni, modelde Martinez vd. (2013)’den hareketle doğal logaritması alınarak kullanılmaktadır.

VIX endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index; CBOE VIX), küresel risk iştahı ve küresel likidite göstergesidir. Endeksteeki artışlar küresel risk iştahının ve küresel likiditenin düştüğünü yansıtmaktadır (Gonzalez-Rozada ve Levy-Yeyati, 2008; Özatay vd., 2009; Kalafatçılar ve Keleş, 2011). VIX endeksi küresel risk düzeyini gösterirken, endeksin oynaklığı ise küresel finansal piyasalardaki belirsizliği yansıtmaktadır (Kara, 2012). VIX endeksinin yükseldiği dönemlerde YPE’lerden sermaye çıkışlarının olması beklenmektedir (Forbes ve Warnock, 2012; Chadwick, 2012). Bu bakımdan VIX, uluslararası sermaye piyasalarındaki dalgalanmaları yansıtmaktadır (Sarwar, 2012; Bekaert ve Hoerova, 2014). Çalışmada Adrian ve Shin (2010) ve Bruno ve Shin (2013)’den hareketle VIX değişkeni doğal logaritması alınarak kullanılmaktadır.

MSCI (Morgan Stanley Capital International), YPE’lerin hisse senedi piyasalarındaki gelişmeleri ve finansal piyasalarındaki hareketliliği açıklayan borsa endeksidir (Chakrabarti, 2002; Hau, 2008; Chadwick vd., 2012). Türkiye’nin borsa performansını gösteren MSCI TR’nin, yatırımcıların Türkiye’ye yapacakları yatırımlar için önemli bir gösterge niteliği taşıdığı düşünüldükçe kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmada MSCI TR, doğal logaritması alınarak kullanılmaktadır.

TRLIBOR, bankaların kendi aralarında ve müşterileri ile yaptıkları işlemlerde esas alabilecekleri bir referans faiz oranı olarak belirlenen borç verme faiz oranıdır (Alp vd., 2010). Türkiye’nin politika duruşunu yansıtmakta (Gürkaynak vd., 2015) ve piyasa beklentilerini yansıtan en iyi göstergelerden biri

olarak tanımlanmaktadır (Kanlı, 2012). TRLIBOR'un küresel likidite koşullarından etkilendiği dikkate alındığında, Türkiye'ye yönelik risk algısını etkileyeceği düşünüldüğü için modele içsel değişken olarak eklenmektedir.

Küresel risk iştahında meydana gelen dalgalanmalar, Türkiye'nin de içinde bulunduğu YPE'lere yönelik sermaye akımlarında oynaklığa neden olmakta (Bruno ve Shin, 2013) ve yurtiçi kredi hacmini etkilemektedir (Kara, 2012). Bu nedenle çalışmada, sermaye ve finans hesabının GSYH içindeki payının (CFA) bir dönem gecikmesine (Ganioglu, 2012) dışsal değişken olarak yer verilmektedir.⁵ Ayrıca, petrol fiyatlarında meydana gelen oynaklıklar, hem yurtiçi hem de uluslararası yatırımcıları etkilemektedir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu YPE'ler için petrol fiyatlarının (OIL) makroekonomik etkilerinin yanında finansal piyasalar üzerinde de etkileri bulunduğu için (Jones ve Kaul, 1996, Sadorsky, 1999; Kilian ve Park, 2009; Berk ve Aydoğan, 2012), petrol fiyatları modele dışsal değişken olarak eklenmektedir. Petrol fiyatları modelde logaritması alınarak kullanılmaktadır. Bunun yanında bankacılık sisteminin uluslararası faiz oranlarından etkilendiği (Izquierdo vd., 2008) dikkate alınarak iki yıllık ve on yıllık ABD hazine tahvillerinin faiz oranlarına (USATWO ve USATEN) (Eichengreen ve Mody, 1998; Moore vd., 2013) ve FED politika faiz oranına (FEDINT) modelde dışsal değişkenler olarak yer verilmektedir.

BSI'yı oluşturmak için kullanılan tüm değişkenlere BDDK veri tabanından ulaşılmıştır. EMBI+TR, EMBIG, MSCI TR, OIL, FEDINT, USATWO ve USATEN değişkenleri Thomson Reuters Data Stream veri tabanından, VIX endeksi CBOE'den, TRLIBOR oranı ise Türkiye Bankalar Birliği'nin TRLIBOR internet sayfasından elde edilmiştir. CFA değişkenine ait verilerin elde edilmesi için TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'ne (EVDS) başvurulmuştur.

VAR modelinde durağan olmayan serilerin kullanılması, katsayı tahminlerinin sapmalı ve tutarsız olmasına neden olabilmekte ve bu nedenle modelde sahte regresyon problemi yaşanabilmektedir (Enders, 1995). Bu nedenle çalışmada değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerine başvurulmaktadır. Birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye/Fark	ADF		PP	
		Sabit Terim	Trend ve Sabit Terim	Sabit Terim	Trend ve Sabit Terim
BSI	Düzye	-2,678*** (0,080)	-3,470*** (0,046)	-3,314** (0,016)	-4,426* (0,002)
	Birinci Fark	-----	-----	-----	-----

⁵GSYH serisi için aylık veri olmadığından, TCMB (EVDS)'den elde edilen çeyrek dönemlik veriler interpolasyon yöntemi ile aylık veriler haline dönüştürülmüştür. Dönüştürme yöntemi için Litterman'ın (1983) zaman serisine ilişkin çalışmasından faydalanılmış ve Excel programı kullanılmıştır.

EMBI+TR	<i>Düzyey</i>	-3,240** (0,019)	-3,292 (0,176)	-3,267** (0,018)	-3,348 (0,169)
	<i>Birinci Fark</i>	-----	-11,725* (0,000)	-----	-11,725* (0,000)
EMBIG	<i>Düzyey</i>	-2,900** (0,047)	-2,959 (0,147)	-2,741*** (0,069)	-2,777 (0,208)
	<i>Birinci Fark</i>	-----	-9,119* (0,000)	-----	-9,061* (0,000)
VIX	<i>Düzyey</i>	-3,189** (0,022)	-3,126*** (0,093)	-3,038** (0,033)	-3,024 (0,129)
	<i>Birinci Fark</i>	-----	-----	-----	-15,962* (0,000)
MSCI TR	<i>Düzyey</i>	-2,800*** (0,060)	-2,647 (0,260)	-2,800*** (0,060)	-2,647 (0,260)
	<i>Birinci Fark</i>	-----	-10,708* (0,000)	-----	-10,693* (0,000)
TRLIBOR	<i>Düzyey</i>	-2,620*** (0,091)	-2,565 (0,296)	-2,777*** (0,064)	-2,619 (0,272)
	<i>Birinci Fark</i>	-----	-9,519* (0,000)	-----	-9,513* (0,000)
OIL	<i>Düzyey</i>	-2,486 (0,121)	-1,951 (0,622)	-2,573 (0,100)	-2,200 (0,485)
	<i>Birinci Fark</i>	-10,945* (0,000)	-11,099* (0,000)	-10,945* (0,000)	-11,133* (0,000)
CFA	<i>Düzyey</i>	-7,672* (0,000)	-7,982* (0,000)	-7,797* (0,000)	-8,036* (0,000)
	<i>Birinci Fark</i>	-----	-----	-----	-----
FEDINT	<i>Düzyey</i>	-1,518 (0,521)	-2,648 (0,259)	-1,010 (0,748)	-2,012 (0,589)
	<i>Birinci Fark</i>	-3,110** (0,028)	-3,151*** (0,098)	-10,000* (0,000)	-10,076* (0,000)
USATEN	<i>Düzyey</i>	-0,765 (0,825)	-2,200 (0,485)	-0,809 (0,813)	-2,020 (0,584)
	<i>Birinci Fark</i>	-9,234* (0,000)	-9,244* (0,000)	-9,422* (0,000)	-9,425* (0,000)
USATWO	<i>Düzyey</i>	-0,765 (0,825)	-2,200 (0,485)	-0,809 (0,813)	-2,020 (0,584)
	<i>Birinci Fark</i>	-9,234* (0,000)	-9,244* (0,000)	-9,422* (0,000)	-9,425* (0,000)

Açıklama: Birim kök testinde kullanılan gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SIC) göre otomatik olarak belirlenmektedir. PP birim kök testinde Newey-West bant genişliği kullanılmaktadır. * işareti %1'lik, ** işareti %5'lik, *** işareti ise %10'luk MacKinnon kritik değerlerinde serinin durağan olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılıkları göstermektedir.

EMBI+TR, EMBIG, VIX, MSCI TR, TRLIBOR, OIL, FEDINT, USATWO ve USATEN değişkenlerinin düzeyde durağan olmadıkları, birinci dereceden farkları alındığında durağanlıklarının sağlandığı görülmektedir. Bu nedenle bu değişkenler modelde birinci dereceden farkları alınarak kullanılmaktadırlar. BSI ve CFA değişkenleri ise düzeyde durağan oldukları için, modelde düzey değerleri ile kullanılmaktadırlar.

IV. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada modele eklenecek uygun gecikme uzunluğunun tespiti için Sequential Modified LR Test Statistics (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC) ve Hannan-Quinn (HQ) kriterleri kullanılmıştır. Gecikme uzunlukları FPE, AIC, HQ ve LR'ye göre 1 olarak tahmin edilmiştir. Modelin hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olup olmadıklarını test etmek amacıyla uygulanan Autocorrelation LM Testi sonucunda dördüncü gecikme uzunluğunda otokorelasyon probleminin olmadığı görülmüş, bu nedenle modelde dördüncü gecikme uzunluğu kullanılmıştır. Bunun yanında, hata terimlerinin varyansının tüm örneklem için sabit olup olmadığını test etmek amacıyla uygulanan White Testi'ne göre, modelde değişen varyans (heteroskedasticity) problemiyle karşılaşmamaktadır. AR karakteristik polinomunun ters kökleri birim çember içinde yer aldığı için, model bütünüyle durağan bir modeldir. Uygulanan testler dikkate alındığında modelin yapısal olarak herhangi bir sorun içermediği görülmektedir.

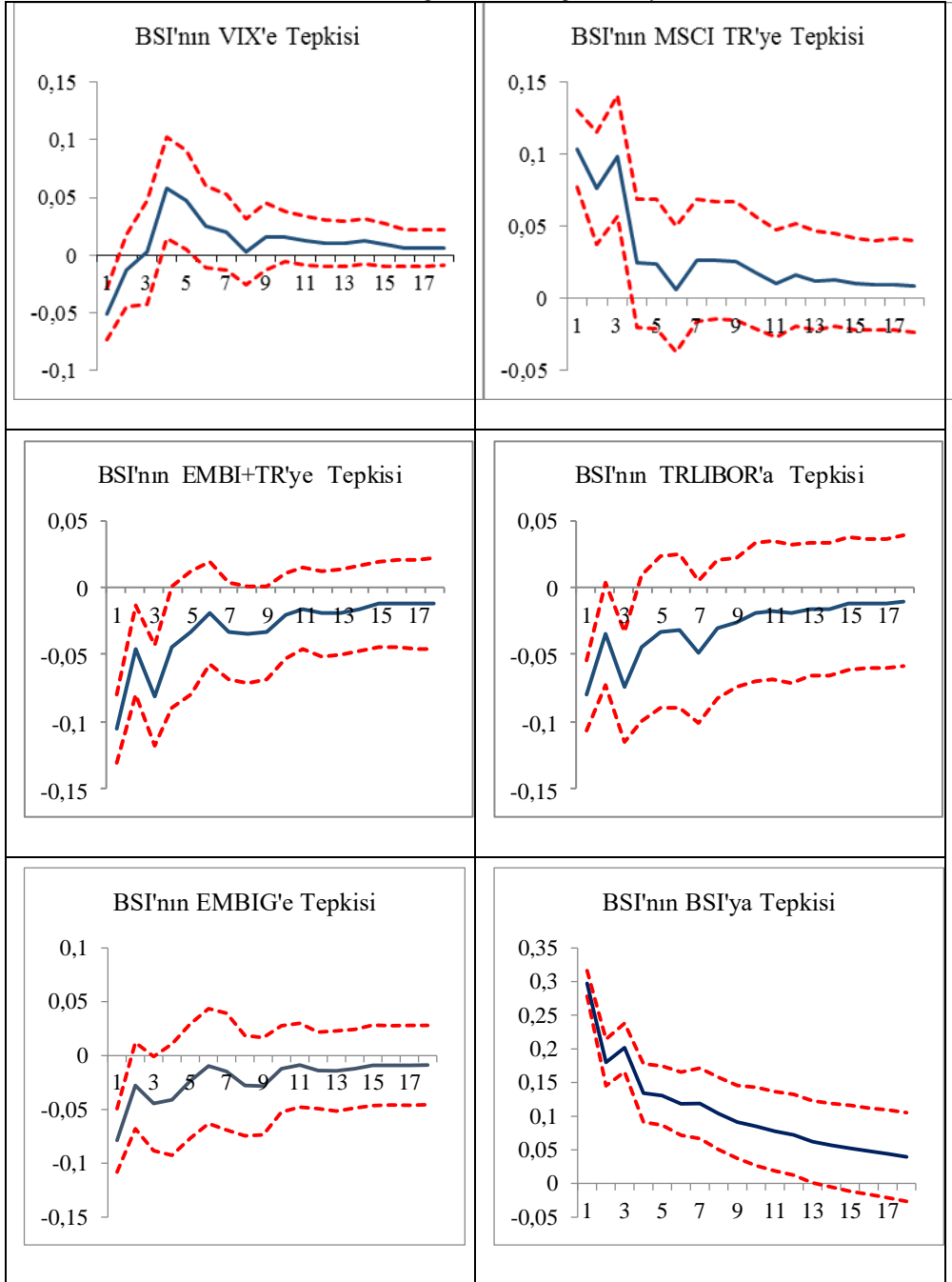
Tahmin edilen VAR modeli üzerinden yapılan etki-tepki analizine ilişkin bulgular, Grafik 2'de gösterilmektedir. Etki-Tepki fonksiyonları, risk algısını temsil eden değişkenlere verilen bir standart sapma pozitif şoka BSI'nın verdiği tepkiyi göstermektedir.⁶

Küresel risk iştahında (VIX) meydana gelen bir standart sapma pozitif şok karşısında, BSI ilk üç ay boyunca düşüş yönünde, istatistiksel olarak anlamlı tepki vermektedir. Diğer bir ifade ile BSI'nın, VIX'deki artışlardan (küresel risk iştahındaki düşüşlerden) olumsuz yönde etkilendiği bulgusuna ulaşılmaktadır. Ülke risk priminde (EMBI+TR) meydana gelen bir standart sapma pozitif şok karşısında BSI'nın ilk dört ay boyunca düşüş yönünde tepki verdiği, küresel risk priminde (EMBIG) meydana gelen bir standart sapma pozitif şok karşısında ise ilk iki ay düşüş yönünde tepki verdiği görülmektedir. BSI'nın EMBI+TR ve EMBIG'e verdiği bu tepkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Borsa performansı endeksinde (MSCI TR) meydana gelen pozitif şok karşısında BSI'nın verdiği tepkinin, ilk dört ay boyunca artış yönünde gerçekleştiği ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Buna göre finansal varlık fiyatlarındaki artışların bankacılık sektörünün sağlamlığını artış yönünde etkilediği söylenebilir. Diğer taraftan Türk lirası referans faiz oranında (TRLIBOR) meydana gelen bir standart sapma pozitif şok karşısında BSI, ilk dört ay boyunca düşüş yönünde tepki vermektedir. BSI'nın TRLIBOR'a verdiği tepkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

---

⁶ Etki-tepki fonksiyonlarının, değişkenlerin modeldeki sıralamalarına karşı duyarlı olması nedeniyle, modelde kullanılan değişkenlerin iktisadi ön bilgiye dayalı olarak veya dışaldan içsele doğru sıralanması önerilmektedir. Koop vd. (1996) bu sorunun giderilebilmesi için "genelleştirilmiş etki-tepki" fonksiyonlarını geliştirerek, modelin varyans-kovaryans matrisinden elde edilen standart hatalar ile katsayı matrisinin çarpılmasını önermişlerdir. Böylece etki-tepkilerin sıralamaya duyarlı olmaması sağlanmaktadır. Çalışmada bu nedenle "generalized impulses" yöntemi uygulanmıştır.

Grafik 2. Risk Göstergelerinin Etki-Tepki Fonksiyonları

Açıklama: Grafiklerde dikey eksen, ilgili değişkene verilen bir standart sapma pozitif şoka diğer değişkenin verdiği tepkinin yönünü ve yüzde olarak büyüklüğünü göstermekte, yatay eksen ise şokun verilmesinden sonra geçen 18 aylık dönemi göstermektedir. Etki-tepki analizlerinde 1000 iterasyonlu Monte Carlo simülasyon yöntemi kullanılmıştır. Güven aralıkları için ± 1 standart hatalık güven aralıkları belirlenmiştir.⁷

⁷ Etki-tepki analizlerinde ± 1 standart hatalık güven aralıklarını kullanan çalışmalar için bkz. (Sims ve Zha, 1999; Mumtaz ve Zanetti, 2012; Buch vd., 2014).

Tablo 3'te BSI'nin varyans ayrıştırması bulguları gösterilmektedir. Modelin hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen varyans ayrıştırması bulguları, BSI'da meydana gelen değişimlerin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 3. BSI'nin Varyans Ayrıştırması Bulguları

Dönem	VIX	EMBI+TR	EMBIG	MSCI TR	TRLIBOR	BSI
6	3,8922	10,6374	0,6246	4,4870	2,0173	78,3412
8	3,6270	10,5840	0,6189	4,0504	2,4662	78,6531
10	3,5798	10,6868	0,6019	3,8189	2,4087	78,9035
12	3,5130	10,5311	0,5782	3,6611	2,4033	79,3130
14	3,4996	10,5321	0,5656	3,5664	2,4089	79,4272
16	3,4741	10,4800	0,5555	3,5043	2,4008	79,5850
18	3,4574	10,4764	0,5489	3,4622	2,4000	79,6548

Açıklama: İlk sütun gecikme dönemlerini, diğer sütunlar risk göstergelerinin BSI üzerindeki etkilerini göstermektedir.

2004-2015 döneminde BSI'nin öngörü hatasında meydana gelen değişimin kendi iç dinamikleri tarafından açıklanma oranının, ilk altı aylık gecikme döneminde %78 düzeyinde olduğu ve ilerleyen aylarda BSI'nin kendi iç dinamikleri tarafından açıklanma gücünün değişmediği görülmektedir. Küresel risk priminin BSI'daki değişimler üzerinde herhangi bir açıklayıcılık gücüne sahip olmadığı, küresel risk iştahının, borsa performans endeksinin ve bankalararası Türk lirası referans faiz oranının etkilerinin de %2-3 oranlarında kaldığı bulgusuna ulaşılmaktadır. Buna göre, BSI'nin varyans ayrıştırması bulguları, bankacılık sektörünün bilançosunda meydana gelen değişimlerin, kendisi dışında büyük oranda ülke risk primi endeksi tarafından açıklandığını göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisi için 2004M1-2015M6 dönemini kapsayan bu çalışmada, öncelikle bankacılık sektörünün bilanço yapısını değerlendirebilmek amacıyla faktör analizi kullanılarak Bankacılık Sağlıklı Endeksi (BSI) oluşturulmaktadır. BSI; sermaye yeterliliği ve aktif kalitesi, kârlılık, kredi riski, faiz ve kur riski olmak üzere dört temel bileşeni içermektedir. Ardından Türkiye'ye yönelik risk algısının bankacılık sektörü üzerindeki etkileri Vector Autoregression (VAR) modeli kullanılarak incelenmektedir. Böylece hem oluşturulan endeksin açıklayıcılık gücü hem de Türkiye'ye yönelik risk algısının bankacılık sektörünün bilanço yapısını ne şekilde etkilediği ortaya koyulmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde BSI'nin, bankacılık sektörünün bilanço yapısını yeterli ve sağlıklı bir biçimde açıkladığı sonucuna ulaşılmaktadır. Etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen bulgular, bankacılık sağlamlık endeksinin küresel risk iştahı endeksinde, ülke risk primi ve küresel risk primi endekslerinde ve bankalararası Türk lirası referans faiz oranında meydana gelen pozitif şoklara düşerek tepki verdiğini göstermektedir. Bu bulgu, bankacılık sektörünün Türkiye'ye yönelik artan risk algısından ve azalan küresel

risk iştahından olumsuz yönde etkilenebileceğini yansıtmaktadır. Farklı bir ifadeyle sermaye akımlarının durması ya da tersine dönmesi nedeniyle yaşanabilecek dışsal baskınlık probleminin bankacılık sektörünün bilanço yapısını olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir. Bankacılık sağlık endeksi, borsa performans endeksinde (finansal varlık fiyatı) meydana gelen şoklara ise artarak tepki göstermektedir. Buna göre finansal varlık fiyatlarındaki artışların bankacılık sektörünün bilançosunu genişlettiği söylenebilir. Öte yandan bankacılık sağlık endeksinin varyans ayrıştırması bulgularına göre, bankacılık sağlık düzeyinde meydana gelen değişimler büyük oranda ülke risk primi endeksi tarafından açıklanmaktadır.

Sonuç olarak model bulguları, Türkiye’ye yönelik risk algısındaki artışlara bağlı olarak dışsal baskınlık probleminin kısa dönemde bankacılık sektörünün bilanço yapısını olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Bu bulgular çerçevesinde, başta mali disiplin olmak üzere, ülke risk primini azaltacak makro politikaların, Türkiye’ye yönelik risk algısını ve dışsal baskınlığın bankacılık sektörünün bilançosu üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri hafifletmeye veya azaltmaya yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adrian, T., Shin, H.S. (2006). *Money, Liquidity and Financial Cycles*, Andreas Beyer & Lucrezia Reichlin (Ed.) Fourth ECB Central Banking Conference: The Role of Money-Money and Monetary Policy in the Twenty-First Century, (299-311). Frankfurt, Germany.
- Adrian, T., Shin, H.S. (2010). Liquidity and Leverage, *Journal of Financial Intermediation*, 19(3), 418-437.
- Alp, H., Gürkaynak, R., Kara, H., Keleş, G., Orak, M. (2010). Türkiye’de Piyasa Göstergelerinden Para Politikası Beklentilerinin Ölçülmesi, *İktisat İşletme ve Finans*, 25(295), 21-45.
- Altunbas, Y., Gambacorta, L., Marques-Ibanez, D. (2010). Does Monetary Policy Affect Bank Risk-Taking?, *BIS Working Papers*, 298, 1-35.
- Baldacci, E., Gupta, S., Mati, A. (2008). Is It (Still) Mostly Fiscal? Determinants of Sovereign Spreads in Emerging Markets, *IMF Working Paper*, 08(259), 1-23.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK]. (2004). Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu, Ekim 2004, https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/1497Bankacilik_Sektoru_Degerlendirme_Raporu_Ekim_%202004.pdf, (ET: 25/09/2015), 1-155.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK]. (2010). Finansal Piyasalar Raporu, No.20, https://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/9433fpr_aralik_2010.pdf, (ET:25/12/2015), 1-104.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK]. (2012). Finansal Piyasalar Raporu, No:28, https://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/11902fpr_aralik2012_29032013bb.pdf, (ET: 25/09/2015), 1-104.
- Bansal, R., Lundblad, C. (2002). Market Efficiency, Asset Returns, and The Size of the Risk Premium in Global Equity Markets, *Journal of Econometrics*, 109(2), 195-237.
- Basel Committee On Banking Supervision [BCBS]. (1988). International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. July, <http://www.bis.org/publ/bcbs04a.pdf>, (ET: 15/04/2012), 1-30.
- Bekaert, G., Hoerova, M. (2014). The VIX, The Variance Premium and Stock Market Volatility, *Journal of Econometrics*, 183(2), 181-192.
- Berk, I., Aydoğan, B. (2012). Crude Oil Price Shocks and Stock Returns: Evidence from Turkish Stock Market under Global Liquidity Conditions, *EWI Working Paper*, 12(15), 1-24.

- Binici, M., Köksal, B., Orman, C. (2013). Stock Return Comovement and Systemic Risk in the Turkish Banking System, *CBRT Central Bank Review*, 13(02), 1-27.
- Borio, C., Zhu, H. (2012). Capital Regulation, Risk-taking and Monetary Policy: A Missing Link in the Transmission Mechanism? *Journal of Financial Stability*, 8(4), 236-251.
- Bruno, V., Shin, H.S. (2013). Capital Flows, Cross-border Banking and Global Liquidity, *NBER Working Paper Series*, 19038, 1-51.
- Buch, C.M., Eickmeier, S., Prieto, E. (2014). In Search for Yield? Survey-based Evidence on Bank Risk Taking, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 43, 12-30.
- Calvo, A.G. (2002). Globalization Hazard and Development Reform in Emerging Markets, *Economia*, 2, 1-29.
- Carare, A., Popescu, A. (2011). Monetary Policy and Risk-Premium Shocks in Hungary: Results from a Large Bayesian VAR, *IMF Working Paper*, 11(259), 1-50.
- Castro, C., Mencia, J. (2014). Sovereign Risk and Financial Stability, *Revista de Estabilidad Financiera*, 26, 73-107.
- Chadwick, M.G., Fazilet, F., Tekatli, N. (2012). Gelişmekte Olan Ülkelerin Kurlarındaki Ortak Hareketin Analizi, *CBRT Central Bank Review*, 12(1), 63-74.
- Chakrabarti, R. (2002). Market Reaction to Addition of Indian Stocks to the MSCI Index, *Money and Finance*, 2(11).
- Comelli, F. (2012). Emerging Market Sovereign Bond Spreads: Estimation and Back-testing, *Emerging Markets Review*, 13(4), 598-625.
- Coudert, V., Gex, M. (2008). Does Risk Aversion Drive Financial Crises? Testing the Predictive Power of Empirical Indicators, *Journal of Empirical Finance*, 15(2), 167-184.
- Çulha Y.O., Özatay, F., Şahinbeyoğlu, G. (2006). The Determinants of Sovereign Spreads in Emerging Markets, *CBRT Research and Monetary Policy Department Working Paper*, 06(04), 1-44.
- Davies, M.R.L., Ng, T. (2011). The Rise of Sovereign Credit Risk: Implications for Financial Stability, *BIS Quarterly Review*, September, 59-70.
- Demirgüç-Kunt, A., Servén, L. (2010). Are All the Sacred Cows Dead? Implications of the Financial Crisis for Macro-and Financial Policies. *The World Bank Research Observer*, 25, 91-124.
- Doan, T., Litterman, R., Sims, C. (1984). Forecasting and Conditional Projection Using Realistic Prior Distributions, *Econometric Reviews*, 3(1), 1-100.
- Eichengreen, B., Mody, A. (1998). What Explains Changing Spreads on Emerging-Market Debt: Fundamentals or Market Sentiment? *NBER Working Paper Series*, 6408, 1-48.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometrics Time Series*. Chichester: John Wiley and Sons, Inc.
- Forbes, K.J., Warnock, F.E. (2012). Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment, *Journal of International Economics*, 88(2), 235-251.
- Fraga, A., Goldfajn, I., Minella, A. (2003). Inflation Targeting in Emerging Market Economies, *NBER Working Paper Series*, 10019, 1-50.
- Gai, P., Vause, N. (2006). Measuring Investors' Risk Appetite, *International Journal of Central Banking*, 2(1).
- Ganioglu, A. (2012). Finansal Krizlerin Belirleyicileri Olarak Hızlı Kredi Genişlemeleri ve Cari İşlemler Açığı, *CBRT Working Paper*, 12(31), 1-32.
- Garcia-Herrero, A., Ortiz, S.A. (2007). The Role of Global Risk Aversion in Explaining Latin American Sovereign Spreads, *Economia*, 7(1), 125-155.
- Gatumel, M., Ielpo, F. (2015). Measuring Risk Appetite from Financial Assets' Excess Returns, Available at SSRN 2334180,
- Gelos, R.G., Sahay, R., Sandleris, G. (2011). Sovereign Borrowing by Developing Countries: What Determines Market Access?, *Journal of International Economics*, 83(2), 243-254.
- Gertler, M., Gilchrist, S., Natalucci, F.M. (2007). External Constraints on Monetary Policy and the Financial Accelerator, *Journal of Money, Credit and Banking*, 39(2-3), 295-330.
- Gertler, M., Kiyotaki, N., Queralto, A. (2012). Financial Crises, Bank Risk Exposure and Government Financial Policy, *Journal of Monetary Economics*, 59, 17-34.

- González-Rozada, M., Levy-Yayati, E. (2008). Global Factors and Emerging Market Spreads, *The Economic Journal*, 118(533), 1917-1936.
- Gurkaynak, R.S., Kantur, Z., Taş, M.A., Yıldırım, S. (2015). Monetary Policy in Turkey After Central Bank Independence, *CFS Working Paper Series*, 520, 1-33.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E., Tatham, R.L. (2006). *Multivariate Data Analysis* (Vol. 6), Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hau, H. (2008). Global Versus Local Asset Pricing: Evidence from Arbitrage of the MSCI Index Change. Available at SSRN 1155423.
- International Monetary Fund [IMF]. (2006). Financial Soundness Indicators, Compilation Guide, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/index.htm>, (ET: 21/04/2015), 1-302
- International Monetary Fund [IMF] (2013). The Interaction of Monetary and Macroprudential Policies, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/012913.pdf>, (ET: 09/06/2015), 1-35.
- Izquierdo, A., Romero, R., Talvi, E. (2008). Boom and Business Cycles in Latin America: The Role of External Factors. *Working Paper Inter-American Development Bank, Research Department*, 631, 1-31.
- Jones, C.M., Kaul, G. (1996). Oil and The Stock Markets, *The Journal of Finance*, 51(2), 463-491.
- Kalafatçılar, K., Keles, G. (2011). Risk İştahı Endeksleri ve İfade Ettikleri, TCMB Ekonomi Notları, (12), 1-10.
- Kanlı, I.B. (2012). Which Money Market Instrument is Better at Representing Market Expectations on Short-Term Rates, *CBRT Research Notes in Economics*, 32, 1-11.
- Kara, A.H. (2012). Monetary Policy in the Post-Crises Period, *İktisat İşletme ve Finans*, 27(315), 9-36.
- Kılınç, M., Tunç, C. (2014). Identification of Monetary Policy Shocks in Turkey: A Structural VAR Approach. *CBRT Working Paper*, 14(23), 1-30.
- Kilian, L., Park, C. (2009). The Impact of Oil Price Shocks on The US Stock Market, *International Economic Review*, 50(4), 1267-1287.
- Kim, G.M. (2004). Emerging Markets Bond Index Plus (EMBI+), *Emerging Markets Research, JP Morgan Securities Inc.*
- Koop, G., Pesaran, M.H., Potter, S.M. (1996). Impulse Response Analysis in Nonlinear Multivariate Models, *Journal of Econometrics*, 74(1), 119-147.
- Kumar, M.S., Persaud, A. (2002). Pure Contagion and Investors’ Shifting Risk Appetite: Analytical Issues and Empirical Evidence, *International Finance*, 5(3), 401-436.
- Litterman, R.B. (1979). Techniques of Forecasting Using Vector Autoregressions, *Federal Reserve of Minneapolis Working Paper*, 115, 1-135.
- Litterman, R.B. (1983). A Random Walk, Markov Model for The Distribution of Time Series, *Journal of Business & Economic Statistics*, 1(2), 169-173.
- Martinez, L.B., Terceño, A., Teruel, M. (2013). Sovereign Bond Spreads Determinants in Latin American Countries: Before and During the XXI Financial Crisis, *Emerging Markets Review*, 17, 60-75.
- Matsumoto, A. (2011). Global Liquidity: Availability of Funds for Safe and Risky Assets, *IMF Working Papers*, 136, 1-37.
- Moore, J., Nam, S., Suh, M., Tepper, A. (2013). Estimating The Impacts of US LSAPs on Emerging Market Economies’ Local Currency Bond Markets, *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, 595, 1-45.
- Mumtaz, H., Zanetti, F. (2013). The Impact of the Volatility of Monetary Policy Shocks, *Journal of Money, Credit and Banking*, 45(4), 535-558.
- Neumeyer, P.A., Perri, F. (2005). Business Cycles in Emerging Economies: The Role of Interest Rate, *Journal of Monetary Economics*, 52, 345-380.
- Özatat, F., Özmen, E., Şahinbeyoğlu, G. (2009). Emerging Market Sovereign Spreads, Global Financial Conditions and US Macroeconomic News, *Economic Modelling*, 26(2), 526-531.
- Öztürkler, H., Türkmen, G. (2013). Türkiye İçin Finansal Baskı Endeksi Oluşturulması, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu*, 201319, 1-8.

- Sadorsky, P. (1999). Oil Price Shocks and Stock Market Activity, *Energy Economics*, 21(5), 449-469.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an Investor Fear Gauge in BRIC Equity Markets?, *Journal of Multinational Financial Management*, 22(3), 55-65.
- Sgherri, S., Zoli, E. (2009). Euro Area Sovereign Risk During the Crisis, *IMF Working Paper*, 09(222), 1-23.
- Sims, C.A. (1980). Macroeconomics and Reality, *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- Sims, C.A., Zha, T. (1999). Error Bands for Impulse Responses, *Econometrica*, 67(5), 1113-1155.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2005). Finansal İstikrar Raporu, Sayı 1, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/Fir_TamMetin.pdf, (ET: 04/05/2010), 1-160.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2006). Finansal İstikrar Raporu, Sayı 3, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06f534e1-7c23-4a53-94ed096f49637958/Fir_TamMetin3.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE06f534e1-7c23-4a53-94ed-096f49637958, (ET: 05/11/2014) 1-104.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2008). Finansal İstikrar Raporu, Sayı 7, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/7a9a68cd-3a56-435e-a73666fc24990489/Fir_TamMetin7.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE7a9a68cd-3a56-435e-a736-66fc24990489, (ET: 12/03/2015), 1-86.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2011). Finansal İstikrar Raporu, Sayı 12. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/Fir_TamMetin12.pdf, (ET: 16/10/2015), 1-112.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2014). Finansal İstikrar Raporu, Sayı 19, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ad4e6c3-b2c8-4209-93d25a4ee056a9e1/Fir_TamMetin19.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE0ad4e6c3-b2c8-4209-93d2-5a4ee056a9e1, (ET: 02/05/2015), 1-130.
- Türkiye Bankalar Birliği [TBB]. (2015). Faaliyet Raporu 2014-2015, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/6258/Faaliyet_Raporu_2014_-_2015.pdf, (ET:25/12/2015), 1-209.

SUMMARY

External dominance problem menaces not only success of monetary policy but also financial stability especially banking system soundness in emerging market economies (EMEs) like Turkey. Namely, external dominance problem in EMEs may alleviate, when global liquidity expands, global risk appetite increases and risk perception of investors decreases. In this case, while the sovereign risk premium declines, hot money flows towards to EMEs intensifies. On the one hand this situation brings with expansion in market liquidity, and on the other hand increase in asset prices and high leverage ratios for banking system. So, balance sheet of banking system expands. Conversely, in the periods when global liquidity contracts, global risk appetite decreases and risk perception of investors increases, EMEs may encounter with high sovereign risk premium and sudden stop problem. In this case, while the acute falls in asset prices accompany to contraction in market liquidity, deleveraging process for banking system begins and so balance sheets of banking system contracts. This mechanism suggests that external dominance problem can be monitored by means of risk perception indicators. In this study covering the period of 2004M1-2015M6 for Turkish economy, it is investigated that the effects of risk perception

indicators related with external dominance problem on banking system soundness.

The empirical method of this study comprises of two phases. In the first phase, by using Principal Component Analysis (PCA) method, we generated Banking System Soundness Index (BSI) which reflects the balance sheet structure of Turkish banking system. In order to generate BSI, we used normalization method. Also we, making KMO and Barlett Tests, determined the suitability of all variables in BSI to factor analyses. Afterwards, the variables in each component of BSI were weighted with respect to factor burden in BSI. As the result of factor analyses, we determined four basic subcomponents for BSI. These are capital adequacy and active quality, profitability, interest rate and exchange rate risks and credit risk. BSI, as distinct from Central Bank of the Republic of Turkey’s (CBRT) Financial Soundness Indices and Banking Regulation and Supervision Agency’s Banking Sector Performance Indices, includes of credit risk. The reason of credit risk being added to BSI: Although rapid credit growth raises the BSI, it threatens the macro and financial stability owing to increasing current account deficit, soaring household debt ratio and so default risks. We think that BSI declares the balance sheet structure of Turkish banking system sufficiently.

In the second phase, we investigated the relationship between risk perception indicators and BSI by using Vector Autoregression (VAR) model. For the risk perception indicators, which are endogenous variables in our model, we used Emerging Market Bond Indices Global (EMBIG) for global risk premium, Emerging Market Bond Indices + Turkey (EMBI+TR) for sovereign risk premium of Turkey, Chicago Board Options Exchange Volatility Indices (VIX) for global risk appetite, Morgan Stanley Capital Index for Turkey (MSCI TR) for the stock exchange performance of Turkey and The Banks Association of Turkey’s interest rate (TRLIBOR) for Turkish Lira reference interest rates. Furthermore, our model consists of some exogenous variables such as price of crude oil brent petrol (OIL), capital and financial account over GDP ratio (CFA), Federal Reserve policy interest rate (FEDINT) and two and ten years’ Treasury bond interest rates of USA (respectively USATWO and USATEN). All of these variables except from TRLIBOR, CFA, FEDINT, USATWO and USATEN were used as logarithmic form. In order to analyses stationarity of variables, we used Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillip Perron (PP) unit root tests. According to the results of these unit root tests; EMBI+TR, EMBIG, VIX, MSCI TR, TRLIBOR, OIL, FEDINT, USATWO and USATEN are not stationary at levels. So these variables were used as first difference in the model. BSI and CFA are stationary at the levels $I(0)$. Otherwise, we determined that appropriate lag length for VAR model is four.

Within the framework for VAR analyses, first of all, we implemented generalized impulses method for impulse-response analyses when a one-standard deviation shock is given to risk perception indicators. Our model does not entail Cholesky decomposition. Also, in order to calculate the confidence interval bands, we adopt Monte Carlo simulation method and +/-1 confidence interval

bands with 1000 iterations. Afterwards, in order to measure the contributions of each risk indicator to change in variance of BSI, we implemented variance decomposition analyses for BSI.

According to impulse-response analyses, against to one standard deviation shock in global risk appetite (VIX), BSI responses by declining along the first three months in a statistically significant manner. BSI responses to sovereign risk premium of Turkey (EMBI+TR) shock along the first four months and to global risk premium (EMBIG) shock along the first two months by declining in a statistically significant manner. Furthermore, when a one-standard deviation shock is given to Turkish Lira reference interest rate (TRLIBOR), BSI responses by declining along the first four months in a statistically significant manner. Moreover, we obtained the evidence that BSI responses to one standard deviation shock in stock exchange performance index of Turkey (MSCI TR) by increasing along first four months in a statistically significant manner. Otherwise, the results of impulse-response analyses are supported by the evidences of variance decomposition of BSI. The evidences of variance decomposition indicate that changes in banking sector soundness are substantially explained by sovereign risk premium. Thus, we may say that increase in financial asset prices expands the balance sheet of Turkish banking system.

Consequently, our findings exhibit that increase in risk perception towards to Turkey affects the balance sheet structure of banking system in a negative way. In the framework of this findings, we suggest that macroeconomic policies especially fiscal discipline providing to lessen the sovereign risk premium decrease the risk perception towards to Turkey and contribute to alleviate the negative effects of external dominance problem on the balance sheet of Turkish banking system.

Cointegration and Causality Relationship between BIST 100 and BIST Gold Indices

Süleyman AÇIKALIN*

E. Savaş BAŞCI**

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the nature of the long term relationship between the BIST Gold Market Index (GOLD) and BIST 100 index (BIST). The daily closing values of both indices are obtained from the Borsa Istanbul's official web site for the period of August 1st 2012 to March 17th 2015. Statistical methods of the Augmented Dickey Fuller (ADF) unit root test, Engle-Granger cointegration test, error correction model, and finally Granger causality tests are used in the study. It is concluded that BIST and GOLD are cointegrated, which means that a long term equilibrium relationship exists between the two indices. The Granger causality test indicated that there is a unidirectional causality running from BIST towards GOLD for the period under investigation. In terms of short term dynamics, it is determined that the rate of the disequilibrium correction is slow at only about 2% on a daily basis. Any deviation from the long run equilibrium value is eliminated after about 50 days.

Key Words: cointegration, error correction model, BIST 100, BIST GOLD

JEL Classification: C10, G10, G23

BİST 100 ve BİST Altın Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı BIST Altın Piyasa Endeksi (GOLD) ve BIST 100 endeksi (BIST) arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Söz konusu endekslerin 1 Ağustos 2002 ile 17 Mart 2015 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri Borsa İstanbul'un resmi internet sitesinden alınmıştır. Bu çalışmada Dickey Fuller birim kök testi, Engle-Granger eş bütünleşme testi, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. BIST ve GOLD endeksleri arasında uzun dönemde denge var anlamına gelen eş bütünleşme tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi çalışılan dönem için BIST endeksinden GOLD endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir. Kısa dönem dinamikleri açısından eşitsizlik düzeltme hızının düşük ve günlük olarak yalnızca %2 oranında olduğu belirlenmiştir. Uzun dönem denge değerinden bir sapma yaklaşık 50 günlük bir süreçte ortadan kalkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: eş bütünleşme, hata düzeltme modeli, BIST 100 Endeksi, BIST Altın Endeksi

JEL Sınıflaması: C10, G10, G23

INTRODUCTION

Stock market indices are quite responsive to changes in domestic economic conditions, as well as changes in economic and financial expectations. International developments in real and financial markets would also affect their performances. Oil prices, exchange rates, interest rates, stock market indices, the

* Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, suleymanacikalın@hitit.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Blm., esavasbasci@hitit.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 20.04.2016 / Yayına Kabul Tarihi: 28.07.2016)

Doi Number: 10.18657/yecbu.53293

price of precious metals and commodities could be listed among selected variables that could interact with the performance of stock markets. The long term interdependency among such variables has been called into question, and analyzed in economic and financial literature with various econometric models. The long run integration and the short run dynamics of this integration between the stock market and gold is another area of study in the literature. Understanding the interdependent workings of the system as a whole could provide useful information for investors, policy makers and other related parties.

Stock markets are very important in facilitating economic growth and development by providing an alternative platform in obtaining funds for new investment opportunities besides the countless other services they provide for the economy (Pradhan et al. 2014; Cooray 2010; Beck and Levine 2004; Caporale, Howells, and Soliman 2004; Arestis, Demetriades and Luintel 2001; Ross and Zervos 1998 and 1996).

The performance of gold is different than the performance of the stock markets. Generally, gold is considered as a safer asset relative to stocks (Mulyadi and Anwar, 2012). Historically gold has been accepted as a safe haven asset in the literature (Beckmann et al. 2014, Reboredo 2013, Baur and Thomas 2010, Baur and Lucey 2010, Jaffe 1989). There is discussion on the nature of gold, whether as a safe haven or a hedge against stocks. Baur and Lucey (2010) defined an asset as a safe haven asset when it is uncorrelated or negatively correlated with another financial asset not on average but during the turmoil periods. Even though there is not any theoretical model explaining gold's position as a safe haven asset, it is possible to say that this perception is due to fact that gold was traditionally used to hedge against inflation and is also relatively uncorrelated with other alternative assets (Baur and Lucey, 2010). The three characteristics of gold made its special position as a safe haven asset: generally, there is not any statistically significant correlation between returns on gold and macroeconomic variables such as GDP and interest rate; the effect of macroeconomic variables on the price of gold is weak relative to other commodities; the return on gold is less correlated with equity and bond than returns on other commodities (Lawrance, 2003).

The stock market and gold both serve as financial investment alternatives for the parties with excess funds on hand. There are other alternatives in the financial markets serving the same purpose such as bonds, mutual funds, foreign exchanges and son on. The purpose of this study is to investigate the relationship between the stock market and gold with a cointegration method based on two indices in Borsa Istanbul: BIST 100 and BIST Gold. Studying the relationship among these options could provide useful information for investors, policy makers and other interested parties.

The remainder of this paper is organized as follows. Section 2 provides an overview of the related literature. Section 3 describes the data and the methodology. The main findings of the study are presented in Section 4, which is followed by the conclusion.

II. LITERATURE REVIEW

There has been a considerable amount of research on the true nature of the relationship among economic variables such as stock market indices, commodity prices, precious metals, foreign exchanges, interest rates, and so on. The results of these studies are often used to confirm or reject relationships projected on theoretical grounds under certain conditions and/or to provide useful information for decision makers on all levels to be used in making better decisions.

Cointegration is one of the econometric methods used to analyze the long term relationship among selected variables. This method is employed to study the long run relationship between the Borsa Istanbul's National 100 stock exchange index and Borsa Istanbul's Gold index.

While the cointegration method is used for studying the relationship among various variables, stock market indices are one of the frequently used variables due to their critical role in today's well developed and linked financial markets. Gold, on the other hand, is not frequently used in cointegration studies probably due to its special position as its performance is quite independent from other variables such as interest rates or exchange rates. Because of its special position gold is considered as a safe haven and/or a hedge asset in portfolio diversification literature. The motivation behind this study is to fill this gap in the literature and to see what points could be made after a thorough analysis with the data from Borsa Istanbul.

There are relatively a limited number of cointegration studies analyzing just the relationship between stock markets and gold (Srinivasan & Prakasam 2015; Bilal et al. 2013; Mukhuti & Bhunia 2013; Patel 2013; Sharma & Mahendru 2010; Smith 2001). The selected number of cointegration studies on the stock market, exchange rates and oil are Abidin, Sazali, et al., 2013-cointegration among stock prices and exchange rates in Asia-Pacific Countries; Bhunia and Pakira 2014-cointegration among gold price, exchange rates and stocks (SENSEX) in India; Harri, Nalley, and Hudson 2009-oil price, exchange rates and commodity prices; Samanta and Zadeh 2012-the co-movements of oil, gold and the US dollar; Simakova 2011-the relationship between oil and gold prices.

Most of the studies analyzing the relationship between gold and stocks are performed using the Indian stock markets and gold data, probably since gold has a special place in India because of historic and cultural reasons.

The following section provides a detailed information on cointegration studies focused only on gold and stocks. Sharma and Mahendru (2010) found that the exchange rate and gold price have a statistically significant impact on the stock prices of the BSE (Bombay Stock Exchange) for the period of January 2008 to January 2009. Bilal, Ahmad Raza, et al. (2013) concluded that while no long-run relationship exists between the monthly average gold prices and KSE stock index; a significant long-run relationship is found between the BSE stock index and average gold prices based on the cointegration test results using monthly data

from July 1st 2005 to June 30th 2011. Mukhuti and Bhunia (2013) explored the relationship between Indian stock market indices Sensex and Nifty and Indian gold price. The study concluded that while the bivariate cointegration test did not show any cointegration, but the multivariate cointegration test showed a steady cointegration between the gold price and the two indices in India using data for the period of January 2nd 1991 to August 10th 2012. The study also concluded that the gold price in India increased during this period because of the effects coming from the stock market along with other macroeconomic factors.

Srinivasan and Prakasam (2015) analyzed the relationship among the exchange rate, gold price and stock price based on monthly time series data for the period of June 1990 to April 2014. They determined that while there is no sign of a stable cointegration between stock prices and gold prices, the gold price and stock price have a long term relationship with the exchange rate. Patel (2013) analyzed the long and short run relationship among the Mumbai gold prices and stock market indices (Sensex, BSE 100 and S&P CNX Nifty) for the period of January 1991 to December 2011. It concluded that a long run equilibrium exists between the gold price and three stock indices. The evidence also suggested a causality running from the gold price to the Nifty index. The relationship between the performances of the stock market and gold prices is questioned for developed economies and dominant stock markets. Smith (2001) used four gold prices and six stock price indices for the period extending from January 1991 to October 2001. There was no cointegration among these indices but the Granger causality tests showed evidence of unidirectional causality from the US stock market to gold price set in the London morning fixing and the closing price.

There are various studies covering the relationship among gold, stocks and other selected macroeconomic variables in Turkey. Akel and Gazel (2015) used the GARCH method and daily data from July 2004 to November 2014 questioned whether gold has played a safe haven role for stocks during financial crisis periods. The study concluded that gold was not considered as a safe haven investment option by the investors in Turkey. Çoşkun and Ümit (2016) questioned the nature of the long term relationship among the return of Borsa Istanbul 100, US Dollar to Turkish Lira exchange rate, London Bullion Market Association gold fixing price, interest rate on TL saving deposits, and real house price index over the period of January 2000 to July 2014. While Johansen cointegration test suggests an existence of a long term relationship among these variables, Maki cointegration estimation method did not provide evidence supporting such a relationship. Öncü et al. (2015), based on daily data covering the period from January 2002 to November 2013, concluded that real exchange rate and gold were determined as the Granger causes of Borsa Istanbul 100 and also gold is the Granger cause of real Exchange rate. Aksoy and Topcu (2013) concluded that there is a long term equilibrium relationship exists between gold, stocks, bonds, consumer price index and producer price index in Turkey based on a Johansen cointegration analysis using monthly data from January 2003 to December 2011. Moreover, a negative relationship between return on gold and

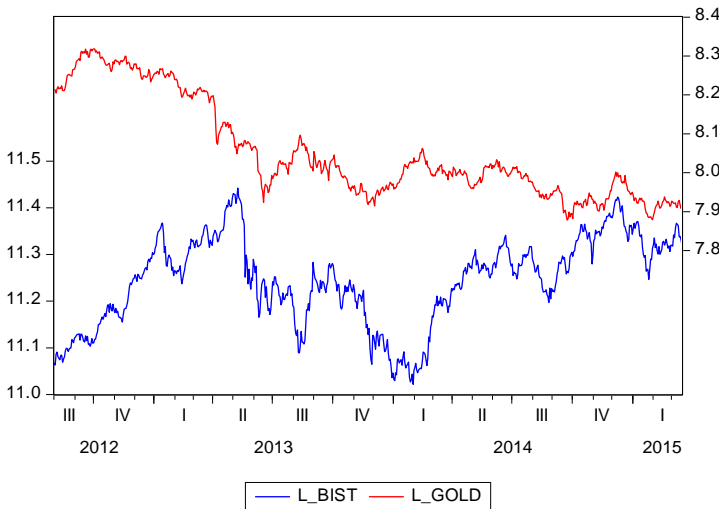
return on stock and a positive relationship between return on gold and return on inflation based on producer price index is found. Kaya et al. (2013) investigated the relationship between return on BIST 100 and selected other macroeconomic variables with monthly data covering the period from January 2002 to June 2012. The study found a positive relationship between stock returns and money supply (M2) and a negative relationship between stock returns and exchange rate.

III. DATA AND METHODOLOGY

In this study we used two variables: The Istanbul Stock Exchange National 100 Index (BIST) and BIST Gold Index (GOLD). The data consists of the daily closing values of these two indices from August 1st 2012 to March 17th 2015. There are a total of 1370 observations with 685 observations for each index.

We have generated log values of both series, labelled as L_BIST and L_GOLD before conducting the unit root test. A graph of these series is presented below as Figure 1.

Figure 1

In case of studying with time series data, it is necessary to ensure that the data is stationary before conducting further econometric analysis to avoid certain problems. The ADF unit root test is used following the empirical literature to obtain a stationary series.

The formulation of the ADF unit root test is given in Equation 1.

$$\Delta y_t = \varphi y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-i} + u_{it} \tag{1}$$

In Equation 1, null hypothesis implies that there exist a unit root or series are non stationary or $\varphi = 0$. Otherwise, alternative hypothesis states that there is not a unit root or series are stationary or $\varphi < 0$.

After obtaining a stationary time series, the Engle-Granger (1987) two-step methodology was used to test for cointegration. This test is used to evaluate the long term relationship between variables by using estimated residuals. The purpose of the Engle-Granger cointegration test is to have a likelihood ratio for the determination of the cointegrated vectors.

After determining the cointegration between the two series, it is also necessary to analyze the short run nature of the relationship between the same two variables. Thus an Error Correction Model can help to correction, in Equation 2.

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_t + \beta_2 (y_{t-1} - \gamma x_{t-1}) + v_t \tag{2}$$

In Equation 2, β_2 refers to the coefficient that it tested, a proportion of the previous deviation from the long run relationship that it is reacted by Δy_t .

After completing the error correction, causality relationship analysis could be performed between the two variables using the Granger causality (1969) test that is shown in Equation 3.

$$X_t = a + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j X_{t-j} + \varepsilon_t \quad Y_t = \theta + \sum_{i=1}^r \beta_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^s \gamma_j X_{t-j} + u_t \tag{3}$$

In Equation 3, X and Y represents two different variables which are tested for Granger causality.

IV. EMPIRICAL RESULTS

At the beginning of the study we obtained BIST and GOLD data from the web site of Borsa Istanbul. In order to avoid the scale problem we took the log values of both series. The correlation coefficient and the descriptive statistics for the series are calculated and presented as Table 1 and Table 2 below.

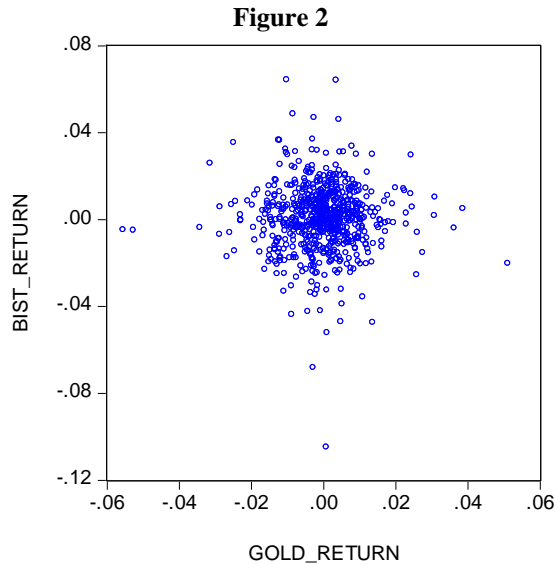
Stocks and gold are substitutes for each other for allocating excess funds to alternatives in a portfolio. The stock market index expected to show a higher response to economic developments relative to the gold price and gold index. Moreover, gold is well accepted as a hedge asset against stocks. Therefore, the short run relationship between gold and stocks should have a small negative sign. The correlation coefficient between the BIST 100 index and Gold index is calculated as -0.194551 as shown in Table 1.

Table 1. Correlation Matrix for Series

	GOLD	BIST
GOLD	1.000000	-0.194551
BIST	-0.194551	1.000000

The rate of return is calculated as $R_t = (X_t - X_{t-1})/X_{t-1}$. Another correlation is calculated between rate of returns for BIST and GOLD and found as -0.0064. It is a very small negative number and it supports the expected negative sign. The scatter diagram of the rate of returns for GOLD and BIST is shown as Figure 2.

Table 2. Descriptive Statistics for Series

	L_BIST*	L_GOLD*
Mean	11.24307	8.054006
Median	11.25508	8.009277
Maximum	11.44228	8.318242
Minimum	11.02173	7.878417
Std. Dev.	0.094189	0.127589
Skewness	-0.334506	0.772986
Kurtosis	2.379613	2.172034
Jarque-Bera	23.75969	87.78154
Probability	0.000007	0.000000
Sum	7701.500	5516.994
Sum Sq. Dev.	6.068191	11.13478
Observations	685	685

* Log Series

When time series data is used in an econometric analysis, it is necessary to control the stationarity of the data first. The ADF unit root test is calculated and the results are presented in Table 3.

Table 3. Results of the ADF Unit Root Test for Each Series

Series	Level t-Statistics (ADF Prob.)*	First Differences		
		None t-Statistics (ADF Prob.)*	Intercept t-Statistics (ADF Prob.)*	Trend & Intercept t-Statistics (ADF Prob.)*
L_BIST	0.621125 (0.8503)	-27.73275 (0.0000)	-27.73094 (0.0000)	-27.71938 (0.0000)
L_GOLD	-1.154728 (0.2266)	-25.16689 (0.0000)	-25.19404 (0.0000)	-25.17650 (0.0000)

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

The ADF unit root test results show that the L_BIST and L_GOLD are stationary in the first differences, I(1). Since both of the data sets are stationary at their first differences, we can use the Engle-Granger cointegration test. The Engle-Granger cointegration test based on two-step methodology is presented in Table 4.

Table 4. Engle-Granger Cointegration Test

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-27.73792	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.568352	
5% level	-1.941287	
10% level	-1.616388	

Null Hypothesis: RESIDUAL has a unit root

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

By rejecting the null hypothesis, of the residual has a unit root (i.e. not stationary at 1% significance level as $p=0.0000$) we concluded that the L_BIST and L_GOLD are cointegrated. It means that they reach equilibrium in the long run.

The short run nature of the economic relationship between the L_BIST and L_GOLD is analyzed and the results are presented in Table 5. The coefficient of Residual(-1), which is known as the estimated coefficient of correction term, is -0.019916 and it is statistically significant at 1% as its p-value is 0.0035. In order to conclude that the system goes back to equilibrium in the short run, the coefficient of the correction should be between 0 and -1. This coefficient is -0.019916 and it means that about 2% of any disequilibrium is corrected on a daily basis. Therefore, it takes about 50 days to eliminate the disequilibrium created at the beginning.

Table 5. Results of the OLS to Determine the Short-Term Relationship

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(L_GOLD)	-0.014633	0.057957	-0.252485	0.8007
RESIDUAL(-1)	-0.019916	0.006795	-2.931202	0.0035
C	0.000362	0.000572	0.633267	0.5268
F-statistic	4.306927	Durbin-Watson stat		2.103935
Prob(F-statistic)	0.013844			

Dependent Variable: D(L_BIST)

The result of the Granger causality test is presented in Table 6, and it showed that there is a uni-directional causality running from L_BIST to L_GOLD.

Table 6. Results of the Granger Causality

Dependent variable: L_BIST	Chi – sq.	Prob	Result
L_GOLD	0.565788	0.7536	DOES NOT GRANGER CAUSE
Dependent variable: L_GOLD	Chi – sq.	Prob	Result
L_BIST	9.609011	0.0082	GRANGER CAUSE

H0: A does not Granger-cause B

CONCLUSION

The long term relationship between BIST 100 and BIST GOLD was investigated using cointegration analysis. Data from the Borsa Istanbul's official web site for the period of August 1st 2012 to March 17th 2015 is used in the study. It is determined that BIST and GOLD are cointegrated. It means that a long term equilibrium relationship exists between these two variables. In order to understand the short term dynamics between BIST and GOLD series, an error correction model is used and it is found that the disequilibrium is corrected at a daily rate of about 2%. Moreover, the Granger causality test showed that there is a uni-directional causality running from BIST to GOLD. It means the initial changes in the BIST 100 index is followed by later changes in the BIST GOLD index for the period of 2012 to 2015. We can conclude that the BIST 100 index's performance provides useful information in predicting the changes in the BIST Gold index.

REFERENCES

- Abidin, S., Walters, C., Lim, K. L., & Banchit, A. (2013). Cointegration between stock prices and exchange rates in Asia-Pacific countries. *Investment Management and Financial Innovations*, 5(2), 142-146.
- Akel V., Gazel S. (2015). Finansal Piyasa Riski ve Altın Yatırımı: Türkiye Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 335-350
- Aksoy, M., & Topcu, N. (2013). Altın İle Hisse Senedi Ve Enflasyon Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 59-78
- Arestis, P., Demetriades, P. O., & Luintel, K. B. (2001). Financial development and economic growth: the role of stock markets. *Journal of Money, Credit and Banking*, 16-41.
- Baur, D. G., & Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold. *Financial Review*, 45(2), 217-229.
- Baur, D. G., & McDermott, T. K. (2010). Is gold a safe haven? International evidence. *Journal of Banking & Finance*, 34(8), 1886-1898.
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442.
- Beckmann, J., Berger, T., & Czudaj, R. (2015). Does gold act as a hedge or a safe haven for stocks? A smooth transition approach. *Economic Modelling*, 48, 16-24.
- Bhunja, A., & Pakira, S. (2014). Investigating the Impact of Gold Price and Exchange Rates on SENSEX: An Evidence of India. *European Journal of Accounting, Finance & Business*, 2(1), 1-11.
- Bilal, A. R., Talib, N. B. A., Haq, I. U., Khan, M. N. A. A., & Naveed, M. (2013). How gold prices correspond to stock index: a comparative analysis of Karachi stock exchange and Bombay stock exchange. *World Applied Sciences Journal*, 21(4), 485-491.

- Caporale, G. M., Howells, P. G., & Soliman, A. M. (2004). Stock market development and economic growth: the causal linkage. *Journal of economic development*, 29(1), 33-50.
- Cooray, A. (2010). Do stock markets lead to economic growth?. *Journal of Policy Modeling*, 32(4), 448-460.
- Çoşkun, Y., & Ümit, O. (2016). Türkiye’de Hisse Senedi ile Döviz, Mevduat, Altın, Konut Piyasaları Arasındaki Eşbütünlüşme İlişkilerinin Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 7(1), 47-69, DOI Number: 10.20409/berj.2016116804
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Harri, A., Nalley, L., & Hudson, D. (2009). The relationship between oil, exchange rates, and commodity prices. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 41(2), 501-510.
- Jaffe, J. F. (1989). Gold and gold stocks as investments for institutional portfolios. *Financial Analysts Journal*, 45(2), 53-59.
- Kaya, V., Çömlekçi, İ., & Kara, O. (2015). Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002–2012 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(35), 167-176
- Lawrence, C. (2003). Why is gold different from other assets? An empirical investigation. *London, UK: The World Gold Council*.
- Levine, R., & Zervos, S. (1996). Stock market development and long-run growth. *The World Bank Economic Review*, 10(2), 323-339.
- Mukhuti, S., & Bhunia, A. (2013). Is it true that Indian gold price influenced by Indian stock market reaction?. *E3 Journal of Business Management and Economics*, 4(8), 181-186.
- Mulyadi, M. S., & Anwar, Y. (2012). Gold versus stock investment: An econometric analysis. *International Journal of Development and Sustainability*, 1(1), 1-7.
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., Yazgan, H. İ., & Bar, M. (2015). Yatırım Araçları Arasındaki Eşbütünlüşme (BİST100, Altın, Reel Döviz Kuru). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 43-57, Doi: <http://dx.doi.org/10.11616/AbantSbe>.
- Patel, S. A. (2013). Causal Relationship Between Stock Market Indices and Gold Price: Evidence from India. *IUP Journal of Applied Finance*, 19(1), 99.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Hall, J. H., & Bahmani, S. (2014). Causal nexus between economic growth, banking sector development, stock market development, and other macroeconomic variables: The case of ASEAN countries. *Review of Financial Economics*, 23(4), 155-173.
- Reboredo, J. C. (2013). Is gold a safe haven or a hedge for the US dollar? Implications for risk management. *Journal of Banking & Finance*, 37(8), 2665-2676.
- Samanta, S. K., & Zadeh, A. H. (2012). Co-movements of oil, gold, the US dollar, and stocks. *Modern Economy*, 3(01), 111.
- Sharma, G. D., & Mahendru, M. (2010). Impact of macro-economic variables on stock prices in India. *Global Journal of Management and Business Research*, 10(7).
- Šimáková, J. (2011). Analysis of the relationship between oil and gold prices. *Journal of Finance*, 51(1), 651-662.
- Smith, G. (2001). The price of gold and stock price indices for the United States. *The World Gold Council*, 8, 1-16.
- Srinivasan, P., & Prakasam, K. (2015). Gold Price, Stock Price and Exchange Rate Nexus: The Case of India. *Srinivasan P. and Karthigai, P.(2014), Gold Price, Stock Price and Exchange Rate Nexus: The Case of India, The IUP Journal of Financial Risk Management*, 11(3), 1-12.

The Evaluation of Annual Municipal Reports in terms of Discharging Accountability: The Case of Turkey*

Tolga DEMİRBAŞ**

Erdal EROĞLU***

ABSTRACT

Public Financial Management and Control Law, which is accepted to be the constitution of public fiscal management in Turkey, has brought about many innovations such as strategic plan, performance-based budget and accrual based accounting so that public resources can be used more efficiently. The law has also stipulated that public institutions account for the use of resources to relevant authorities. As in the world, the most comprehensive accountability tool in Turkey is annual reports. The objective of this study is to find out to what extent the municipalities, which are now using more resources than in the past, can account by means of their annual reports. To reach this goal, the annual reports prepared by 50 municipalities for the fiscal year 2014 have been put to content analysis considering the accountability criteria that have already been set. The research has revealed that the municipalities concerned are weak in terms of accessibility, understandability, timeliness, full disclosure, accuracy and neutrality and, thus, they do not sufficiently account for their use of resources.

Key Words: Annual reports, Accountability, Municipalities, Performance-based Budgeting

JEL Classification:: H83, D73, H11, H61

Belediyelerde Faaliyet Raporlarının Hesap Verme Yükümlülüğünü Yerine Getirme Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

ÖZ

Türkiye’de kamu mali yönetiminin anayasası olarak kabul edilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, kamu kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlamak için stratejik plan, performans esaslı bütçe, tahakkuk esaslı muhasebe gibi yenilikler getirmiştir. Bunun yanında kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığının hesabının yetkili mercilere verilmesini de şart koşmuştur. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, kamu hizmetlerinden yararlananlara hesap vermede kullanılan en kapsamlı araç ise idare faaliyet raporudur. Bu çalışma, eskibe göre daha fazla kaynak kullanan belediyelerin faaliyet raporları aracılığıyla ne ölçüde hesap verdiklerini araştırmayı amaçlamaktadır. Makalede bu amaca ulaşmak için 50 belediyenin 2014 mali yılı faaliyet raporları hesap verme yükümlülüğü çerçevesinde belirlenen kriterler ışığında içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda belediyelerin erişebilirlik, anlaşılabilirlik, zamanlılık, tam açıklama, doğruluk ve tarafsızlık açısından zayıf yönlerinin olduğu, bu nedenle kullanılan kaynaklar konusunda paydaşlarına yeterince hesap vermedikleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Faaliyet raporları, Hesap Verme Yükümlülüğü, Belediyeler, Performans Esaslı Bütçeleme

JEL Sınıflaması: H83, D73, H11, H61

*This work was supported by the Commission of Scientific Research Projects at Uludag University under Grant KUAP(i)-2012/69.

** Assoc. Prof., Uludag University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Finance Department, tolga@uludag.edu.tr (Corresponding Author)

*** Research Assistant, Uludag University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Finance Department, erdalerogluu@gmail.com

INTRODUCTION

Local governments have been gaining more and more importance in Turkey as in the world. As a matter of fact, certain legal regulations made in the early 2000s enabled especially municipalities to offer more services. Although they are still highly dependent on central government, today municipalities can provide a much wider range of services. Besides, as the new public management understanding defends, municipalities now use market tools such as strategic plan, performance-based budgeting, accruals accounting and incorporation on the grounds that they all improve the quality of services (Homburg, Pollitt & Thiel, 2007: 2-6).

The new public management understanding supports the view that managers should be granted flexibility so that they can use the resources more efficiently, and the motto “*letting managers manage*”, which represents this view, (Kettl, 2005: 11; OECD, 1997: 17) has made a big progress in Turkey considering the current status of Turkish municipalities. Especially big and medium scale municipalities are now able to render services more flexibly through their wide fiscal opportunities and the companies they have established.

That municipalities are given more resources, authorities and responsibilities is undoubtedly one side of the medallion because municipalities are also liable to account to citizens, who take part in the financing of local public services with their taxes, for the services they offer (Demirbaş, 2010: 287-288). In fact, the new public management understanding is also focused on this issue, and with the slogan “*making the managers manage*”, it is demanded that managers account and take responsibility for the results they have reached (Kettl, 2005: 11). In Turkey, the law numbered 5018 and titled “Public Financial Management and Control” aims primarily at “accountability” (Article 1), and it stipulates that those who are assigned duties and vested with authorities for the acquisition and utilization of public resources of all kind are accountable vis-à-vis the authorized bodies for the use of these resources (Article 8).

Nowadays, there are many more authorities to which managers are liable to account. From this perspective, municipalities are now responsible to account to all their shareholders that are affected by their activities in addition to their voters, municipal councils and auditors (Quirk, 1997: 585). Consequently, the importance of the annual municipal reports that include the results of yearly municipal activities has risen because annual reports are the most comprehensive accountability documents accessible to shareholders (Boyne & Law, 1991: 179). In other words, annual reports are accepted to be the fundamental tool of accountability (Mack, Ryan, & Dunstan, 2001: 3).

The purpose of this research is to examine to what extent municipalities use annual reports as a tool of accountability. Although the public finance literature in Turkey covers various studies that emphasize the importance of accountability in the public sector, there is not enough research into the extent local governments account to authorized bodies. Therefore, this research aims to

contribute to filling the gap in the literature. To reach this goal, the 2014 annual reports of 50 municipalities have been put to content analysis.

This study has five parts. The first part offers the conceptual framework about accountability in public sector. The second part emphasizes the importance of annual reports in terms of accountability. The third part examines the annual report issue considering Turkish municipalities. The fourth part analyzes the annual reports of 50 municipalities in terms of accountability. Finally, the findings obtained from the analyses are discussed in the fifth part.

I. ACCOUNTABILITY IN THE PUBLIC SECTOR: CONCEPTUAL FRAMEWORK

Accountability is a key concept of public administration which nobody can object to. However, it is an illusory concept (Koppell 2005: 94; Bovens, 2005: 182; Bovens 2007: 448. Bovens et al 2008: 225; Mulgan, 2000b: 87; Mulgan, 2000: 555; Sinclair, 1995: 219). This conceptual ambiguity and multiplicity mainly results from the fact that ‘accountability’ is an Anglo-Norman concept, which has no semantic equivalents on the European continent. Other languages, including French, Portuguese, Spanish, German, or Dutch, have no exact equivalent and do not semantically separate ‘responsibility’ from ‘accountability’ (Bovens et al., 2008: 226). The other reason for this conceptual elusiveness is that accountability is a multi-faced concept. In fact, different groups have offered different definitions for accountability. To auditors, accountability seems to be a financial or numerical issue; political scientists regard accountability as a political imperative and legal scholars as a constitutional arrangement while philosophers treat accountability under the roof ethics (Kluvers, 2003: 61).

No matter how diverse the approaches to accountability is, accountability is commonly associated with the process of being called “to account” to some authority for one’s actions (Mulgan, 2000: 555). In other words, accountability is a requirement to present an account of and answer for execution of responsibilities to those who assigned those responsibilities. On this obligation relies the allocation of praise and blame, reward and sanction so often seen as the hallmarks of accountability in action. As is seen, accountability is a relationship between two parties. This relationship is marked by stewardship. Stewardship includes two open parties: first, the steward or accountant, i.e. the party to whom the responsibility is entrusted and who is required to present and answer to an account of its execution, and, second, the principal or accountee, i.e. the party entrusting the responsibility and to whom the account is submitted. Stewardship is thus established when a steward agrees to undertake resources and responsibilities entrusted by a principal (Gray & Jenkins, 1993: 55).

Accountability has a number of characteristics: it is *external*, in that the account is given to some other person or body outside the person or body held accountable; it involves *social interaction and exchange*, in that one side, that calling for the account, seeks answers and rectification while the other side, that being held accountable, responds and accepts sanctions; it implies *rights of*

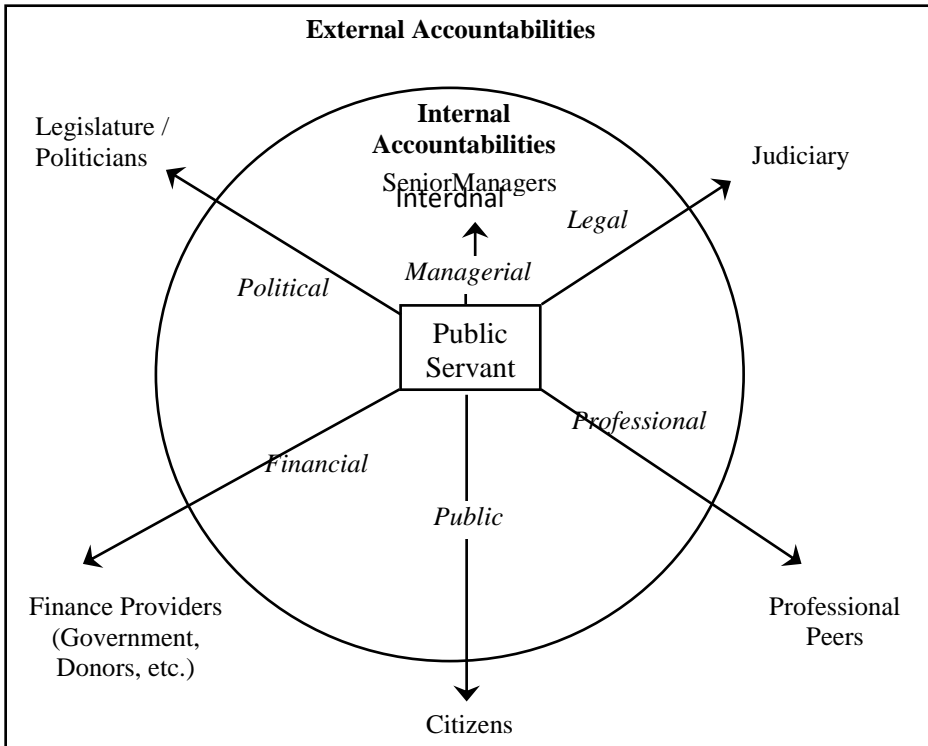
authority, in that those calling for an account are asserting rights of superior authority over those who are accountable, including the rights to demand answers and to impose sanctions. The inclusion of sanctions in the core of accountability is open to discussion for it may appear to go beyond the notion of 'giving an account' (Mulgan, 2000: 555-556).

In a modern democratic state, the key accountability relationships can be found between the citizens and elected politicians, which is called *political* or *democratic accountability* (Mulgan, 2000: 556). This type of accountability, at the heart of democracy (Brinkerhoff, 2001: 8), can be traced back to Athenian democratic and Westminster traditions of vesting responsibility in the public servant. Public officers exert authority on behalf of elected representatives; thus they are directly accountable to the representatives (Sinclair, 1995: 225). Under political accountability, the main question is: "Whom does the public administrator represent?" The potential political representatives include the general public, elected officials, agency heads, agency clientele, other special interest groups, and future generations. Regardless of which definition of constituency is accepted, the administrator is supposed to be responsive to their policy priorities and programmatic needs (Romzek, & Dubnick 1987: 229). Accountability in public sector is complex and it is not just limited to political accountability. Sinclair (1995) who carried out interviews with chief executives in Australia determined five forms of accountability: Political or democratic, public, managerial, professional and legal accountability. *Public accountability* is seen as a more informal but direct accountability to the public, interested community groups and individuals. In the structural discourse, political and public accountability are regarded as complementary parts of the same process (Sinclair, 1995: 225-226). *Managerial accountability* refers to the public officers' obligation to be accountable to their senior managers within the organization. For instance, public servants may be held accountable by their immediate boss for their attendance record (Heeks, 1998: 6). Today, managerial accountability implies monitoring performance of public servants for not only inputs but also outputs or outcomes (Sinclair, 1995: 227). *Professional accountability* is related to public servants that are members of a professional association or group (Sinclair, 1995: 229; Parker & Gould, 1999: 122). Many public managers are, apart from being general managers, professionals in a more technical sense. They have been trained as engineers, doctors, veterinarians, teachers or police officers, so they are mostly members of professional associations. These bodies lay down codes with standards for acceptable practice that are binding for all members. Besides, public managers have a professional accountability towards their professional association (Boven, 2005: 188). *Personal accountability* is about loyalty to personal conscience in basic values such as respect for human dignity and acting in a way that accepts responsibility for affecting the lives of others. It is based on the belief that accountability is eventually driven by adherence to internalized moral and ethical values (Sinclair, 1995: 230).

Public sector accountability is not limited to five types mentioned above. Some authors also mention legal accountability (Bovens, 2005: 187-188; Romzek, 2000: 24-25; Leclerc et al., 1996: 58), vertical and horizontal accountability (Bovens, 2005: 196-200), financial and performance accountability (Heeks, 1998: 6; Peters, 2007: 20), internal and external accountability (Leclerc et al., 1996: 57; Mulgan, 2000: 558-560), corporate accountability (Yilmaz & Beris, 2008: 21; Bovens, 2005: 190), etc.

Figure 1. Accountabilities in Public Sector

Source: Heeks, 1998: 7.

As seen in Figure 1, public servants face too many accountability pressures. Why does accountability matter in public sector? At present, accountability is recognized as the solution to a wide range of problems in contemporary public administration. Firstly, according to proponents of accountability-centered reforms, enhanced accountability will result in greater transparency and openness. Therefore elected officials will be held more accountable for their actions. Secondly, greater accountability will challenge and judge people who abuse public authority to corrupt practices. Therefore, it will prevent corruption and also secure the justice. Thirdly, enhanced accountability will provide loyalty to explicit rules and codes of behavior and thus make elected and corporate officials more ethical. Fourthly, accountability will enhance the performance of public goods and services (Dubnick 2005: 376-377; Dubnick,

2007: 3; Dubnick & Frederickson, 2009: 146-148). Therefore, increased accountability is a key component of public sector reform (Heeks, 1998: 1).

II. THE HIGHER IMPORTANCE OF ANNUAL REPORTS FOR DISCHARGING ACCOUNTABILITY IN THE PUBLIC SECTOR

In the early 1900s, public reporting in public sector became a significant issue for both theorists and practitioners. Scholars argued that in a democratic state it was highly important for public officers to inform the citizens of their institutions' activities to contribute to their access to information (Lee, 2006: 453). Their argument lied on the fact that citizens could not hold public officers accountable for their activities because of not having sufficient time, information or resources. They claimed that all citizens would enjoy their rights better when they were more informed of the activities of public agencies. In this regard, public reporting was regarded as a key component of public accountability (Lee, 2004: 173-174).

There are different definitions of public reporting, but it is defined in this study as follows: public reporting aims at giving citizens as much information as possible about public activities in a systematic and regular manner to contribute to citizens' rights to information and to hold public officers accountable for their actions, which is a requirement of democracy. There are two types of reporting: direct and indirect reporting showing the achievements of the government and management of citizens' taxes (Lee, 2006: 455). Examples of public reporting are quite various, some of which are annual reports, monthly or quarterly reports, newspaper inserts, regular radio or TV programs, inserts in tax and utility bills, open houses, exhibits, parades, billboards and posters, movies, kiosks, videotapes, and Internet web pages (Lee, 2006: 456).

- ❖ Annual reports are the most conventional type of direct public reporting. There were different and creative ways of implementing annual reports in the past, some of which are as follows (Lee, 2004: 175-176):
- ❖ The United States Department of Defense produced a film version of its annual report (1968).
- ❖ The city of Kenosha, Wisconsin, attached an annual letter to the taxpayers in the annual property tax bill.
- ❖ Fillmore, California, made use of cartoons in its annual report to improve readership.
- ❖ Many early annual reports covered experiments in presenting statistics and some rudimentary comparative performance information.
- ❖ The annual report in Milwaukee, Wisconsin provided information about upcoming policies that would need to be decided by city government. The background information aimed to contribute to an informed citizenry and encourage expression of public opinion on those topics.
- ❖ Arlington, Virginia, Morganton, North Carolina, and Columbus, Georgia, used examples to make it easier for citizens to translate complex financial information into tangible and meaningful concepts. For example, the per capita cost of street maintenance and construction corresponded to three

pounds of bacon a year, and the total cost of city government was equal to one-fifth of a loaf of bread per capita per day.

- ❖ Some annual reports covered sections treating the problems in municipal operations. For instance, the Cincinnati, Ohio, annual report included data on turnover rates of civil servants.
- ❖ Some cities paid to have their annual report published in the local Daily newspaper to make sure that it is delivered to all citizens.
- ❖ Boy Scouts and Girl Scouts were hired to deliver the annual report to every household in several cities.
- ❖ Sanitation workers were asked to distribute the annual report to the homes on their routes.
- ❖ Annual reports were published one after another by some newspapers.

Although public reporting lost its importance in the second half of the 20th century, it did not completely disappear (Lee, 2004: 176). On the contrary, New Public Management movement offered a new conception of public accountability which boosted public reporting to stakeholders of public agencies. NPM is based on the reversal of two cardinal doctrines of progressive public administration; that is, lessening or removing differences between the public and the private sector and shifting the emphasis from process accountability to a greater element of accountability in terms of results. Accounting would stand as a core element in this new conception of accountability for it reflected high trust in the market and private business methods (no longer to be equated with organized crime) and low trust in public servants and professionals (now seen as budget-maximizing bureaucrats rather than Jesuitical ascetics), whose activities were to be more closely monitored and evaluated by accounting techniques. The ideas of NPM were couched in the language of economic rationalism, and further developed by a new generation of “econocrats” and “accountocrats” in high public office (Hood, 1995: 94). In this ‘new’ world, public sector management has gone through a transformation process during which administrators and custodians of resources turned into accountable managers empowered with greater delegated authority. Thus accountability for processes, equity and access has been replaced in large measure by accountability for outcomes, preferably measured in quantitative and particularly financial terms (Parker & Gould, 1999: 110-111).

This increased emphasis on performance and accountability has facilitated the adoption of general purpose financial reporting based on accrual accounting in the public sector worldwide and a greater awareness of the annual report as an appropriate mechanism by which governments can properly fulfill increased accountability expectations (Stanley et al, 2008: 411). Today, annual reports which have been used in the private sector for a very long time are widely accepted as a primary medium for discharging accountability in the public sector (Steccolini, 2004: 331; Law, 2001: 75).

III. ANNUAL REPORTS AS A MECHANISM OF ACCOUNTABILITY IN TURKISH MUNICIPALITIES

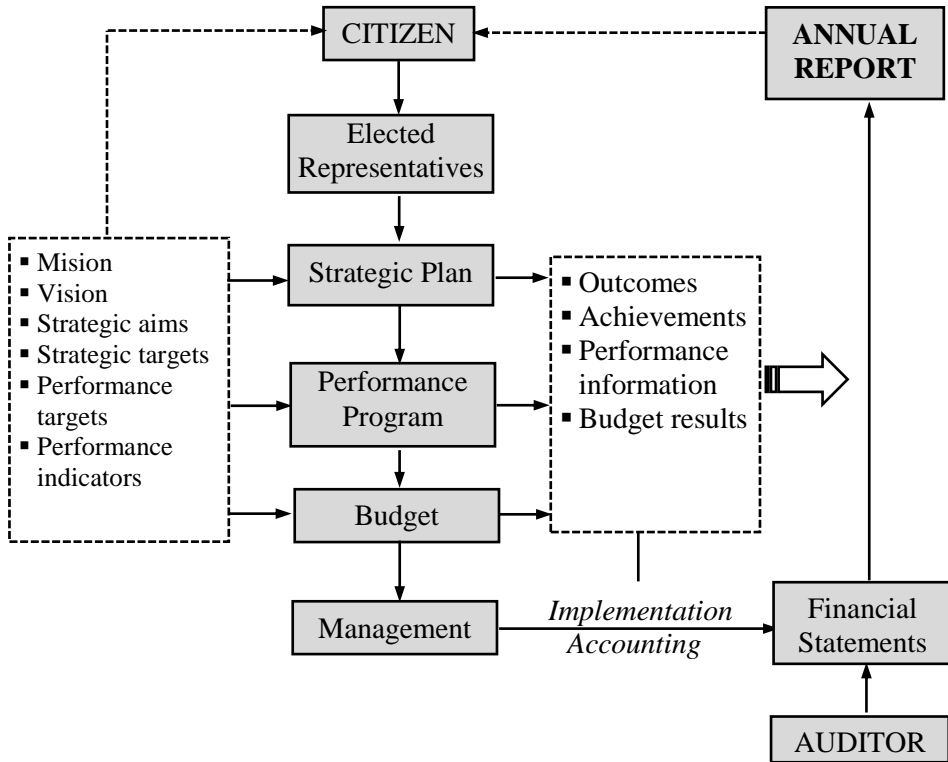
Turkey, a part of continental Europe, has a centralized state tradition. Therefore, local governments – and municipalities- have been overshadowed by the central government for long years and could not gain enough strength. Two big financial crises, which happened in November 2000 and February 2001, accelerated the restructuring efforts of public administration. Turkey made a series of reforms in public administration then as it was a European Union candidate (Demirbaş, 2009: 291-293). The use of the term accountability in the Public Financial Management and Control Law numbered 5018 for the first time and the strengthening of the old accountability framework are among the leading reforms.

Until that time, municipalities were self-enclosed, and they were rather weak in terms of accountability to the public. The lack of medium and long term planning made it impossible to adopt a rational management understanding. Cash-based accounting and reporting prevented the production of detailed financial tables (Demirbaş, 2014: 396-400). In addition, there was neither performance measurement nor auditing. Thus, the annual reports prepared by municipalities with such an understanding covered very limited information.

The law numbered 5018 brought about many innovations aimed at an increase in municipalities' capacity to produce useful information. One of the most important innovations might be the renewal of accountability framework after the transition from traditional management to performance management (See Figure 2). According to this new framework, municipalities are required to prepare a five-year institutional strategic plan including their mission, vision, medium-term aims and targets as well as performance indicators. It is required that citizens take part in the preparation of strategic plans. The implementation tool of strategic plans is annual performance program, which is the main basis of the budget. After budget implementation finishes, municipalities are also obliged to prepare the annual report, which is then to be submitted to the municipal council and shared with the public. Hence, annual reports are very important tools for accountability as they show to what extent the activities that have been carried out during the year match with the initial aims and targets.

Another innovation caused by the law numbered 5018 is that fiscal transparency, which is a prerequisite for accountability, has been strengthened. In this regard, it is especially significant that Turkish Government Accounting Standards Board has been formed and accrual accounting and reporting understanding has been adopted. Moreover, together with the law, mayors have been defined as top managers (CEO) and it has been stipulated that mayors are responsible to guarantee that municipal activities are managed legally, efficiently, productively and economically.

Figure 2. The Accountability Framework in Turkish Municipalities

Source: adapted from Pablos, Carcaba & Lopez, 2002: 656.

There have been other developments that have increased the importance of annual reports as accountability tools. For example, The Right to Information Act was enforced in 2004. The objective of this act is to guarantee people’s right to information in accordance with the principles of equality, objectivity and openness as required by democratic and transparent management. Another important development was the renewal of the Municipal Law in 2005. According to the new law, the power of administrative tutelage that the central administration had on the municipalities weakened, and municipalities were granted the authority to produce local goods and services of all kinds. Besides, it is quite important for local governance that city councils have been created and voluntary participation in local services has been encouraged (Toksöz, Özgür & Koç, 2009: 80).

Briefly, Turkish municipalities have undertaken more duties and authorities over the last 15 years, and together with this change, the framework of accountability has also been updated. The legal infrastructure in Turkey offers a general framework for municipalities to account for every single lira they spend. The law numbered 5018 has already stated that municipalities have to account for their activities through annual reports (Article 41). Besides, according to the

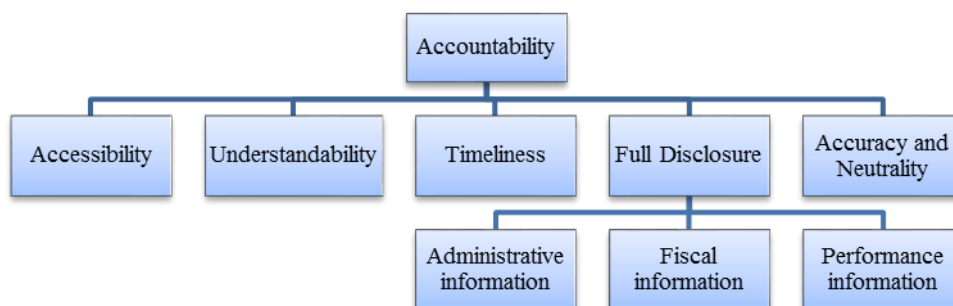
municipal law, the rejection of the annual report presented by the mayor to the municipal council by $\frac{3}{4}$ council members is accepted as a valid reason to dismiss the mayor from office (Article 26). As a consequence, annual report is a key to ensuring accountability in municipalities.

IV. EXAMINATION OF ANNUAL REPORTS IN TERMS OF THE EXECUTION OF ACCOUNTABILITY

As it is not feasible to evaluate the annual reports of all Turkish municipalities, it is necessary to put a limit. In this study, it was decided to examine the annual reports of 30 metropolitan municipalities and 51 provincial municipalities considering their population and fiscal power. As to the timing, the annual reports of the fiscal year 2014 were included in the study.

The websites of the 81 municipalities have been browsed, and the annual reports of 50 municipalities were reached. The annual reports of 50 municipalities were examined in terms of accessibility, understandability, timeliness, full disclosure, accuracy and neutrality, which are the main dimensions of accountability (See Figure 3):

Figure 3. Criteria to Evaluate the Accountability of Annual Reports

A. Evaluation in terms of accessibility

Building an open government accessible to all citizens necessitates at least provisions to ensure equal treatment. Laws on freedom of information are important tools used in establishing an open government in public sector (Yilmaz & Beris, 2008: 17). In Turkey, the Right to Information Act numbered 4982 was adopted in 2003 in order “...to regulate the procedure and the basis of the right to information according to the principles of equality, impartiality and openness that are the necessities of a democratic and transparent government”. According to this law, the institutions and agencies are required to provide every kind of information and document, with the exceptions set out in this law, to the applicants (Article 5). If the applicants have applied for information or documents that have already been shared with the public, the institution or agency concerned does not have to provide this information. However, the public institution or agency concerned is liable to inform the applicant of the date, the means and the

place of the publication or disclosure of the information or the document (Article 8).

In Turkey, mayors are required to present the annual report to the municipal council in the meeting in April and share it with the public (law numbered 5018, Article 41; law numbered 5393, Article 56). Besides, in accordance with Article 20 of the Regulation on the Annual Reports to be prepared by Public Administrations, the annual report has to be published on the internet page of the administration.

Out of 81 municipalities included in this study, 50 municipalities have made their 2014 Annual Reports accessible, whereas 30 municipalities have not published their annual reports on their websites (See Table 1).

Table 1. Accessibility of Annual Reports on the Websites of 81 Municipalities

Municipalities as per their population		Number of municipalities with websites	Number of municipalities with accessible 2014 Annual Reports
Up to 50 000-	7	7	1
50 001 – up to 100 000	15	14	6
100 001 – up to 150 000	16	16	7
150 001 – up to 700 000	13	13	10
700 001 and more (metropolitan)	30	30	26
TOTAL	81	80	50

It would be ideal that annual reports are visible on the home page of municipalities' websites. Considering the easiness of accessing the annual reports, it is seen that only 10 of the 50 municipalities have an "annual report" segment, under which the report is accessible with only one click. Most (19) of the municipalities have shared their annual reports under the "institutional" segment. 5 municipalities have shared their annual reports under "documents/publications"; 4 under "budget/plan", 4 others under "management/strategic management", 3 under "activities", 2 under "council", 2 under "reports" and 1 under "right to information".

The annual reports are mostly (45) shared in pdf format on the websites. 5 municipalities have shared them in word format. It is possible to edit word files, which make them slightly superior to pdf.

The visibility of annual reports on websites is important. In addition to this, their size is also quite important. A very big file which takes a long time to open might cause users to close it without waiting for it to be opened. An evaluation of the sizes of the annual reports shows that a great part of the files (41) are more than 10 megabytes (See Table 2).

Table 2. Size of 50 Annual Reports (Megabyte)

Size	Number of Annual Reports
Less than 1 MB	1
1 MB – less than 10 MB	8
10 MB – less than 20 MB	10
20 MB – less than 50 MB	14
50 MB – less than 100 MB	6
100 MB – less than 500 MB	10
500 MB and more	1
TOTAL	50

B. Evaluation in terms of understandability

It is not sufficient that anyone who is interested in annual reports can access them. Annual reports must be presented in a way that anyone can understand the information in it so that accountability can be ensured fully. Otherwise, annual reports would be nothing but documents prepared and published by bureaucrats but not understood by the public and decision-makers (Edizdoğan & Çetinkaya, 2015: 60). Based on this, it is indicated in the related regulation that annual reports should be prepared with a clear, understandable and simple language in order to inform the related parties and the public (Minister of Finance, 2006, Article 6).

To evaluate the understandability of reports, 4 main components can be taken into consideration:

1. *Compliance with the format in the regulation:* Both the regulation on the preparation of annual reports (Article 18) and the Performance-Based Budgeting Guide prepared by the Ministry of Finance (MoF) have made it clear that the information to be shared in annual reports must be presented in certain chapters. Accordingly, annual reports have to have 5 main chapters: a. General information, b. Aims and targets, c. Information and evaluations about activities, d. Evaluation of corporate skills and capacity, e. Recommendations and measures. The annual reports of 50 municipalities have been put to yes/no analysis (Yes=1 point, No= 0 point) to evaluate their format, and the findings are as follows:

Table 3. Compliance of the Formats of 50 Annual Reports with the Format in the Regulation

MAIN PARTS OF THE ANNUAL REPORT	Number of Municipalities Meeting the Criteria (n=50)
Cover	44
Table of contents	46
Opening by the top manager	46
General information	48
Aims and targets	41
Information and evaluations about activities	45
Evaluation of corporate skills and capacity	40
Recommendations and measures	19

As is seen in Table 3, out of 50 municipalities, 6 lack a cover page; 4 lack a table of contents page; again 4 lack the opening by the top manager, 9 lack the aims and targets part, 5 lack the part about activities and 10 lack the part about

corporate skills and capacity. The highest performance in complying with the format given in the regulation can be seen in the part about general information (48), while the worst performance can be observed in the part about recommendations and measures (19). Thus, most of the annual reports (62%) cover no suggestions about the changes they are planning to make in the years ahead, possible changes in their targets, possible risks and the measures that need to be taken against them.

2. *Total page number*: If the total page number is more than required, it might be difficult to understand the text. In the literature, it is criticized if there are more than 500 pages in the report of a municipality with 160 000 habitants (Blanco et al, 2011: 196). Although there is no universal scale for that, an ideal report should not be too long or too short with missing information. In this regard, a report that has 100 to 150 pages might be considered reasonable.

Table 4. Total Page Number of 50 Annual Reports

Number of Pages	Number of Municipalities
Fewer than 100	4
100 – fewer than 150	4
150 – fewer than 200	11
200 – fewer than 250	10
250 – fewer than 300	7
More than 300	14
TOTAL	50

As is seen in Table 4, the annual reports of 48 municipalities have 150 pages and more. The municipality with the longest annual report, which has 556 pages, is interestingly the Uşak Municipality with 196466 habitants. It is followed by Konya Metropolitan Municipality with 442 pages and İzmir Metropolitan Municipality with 432 pages.

3. *Use of sufficient photographs, tables and charts*: The use of photographs, tables and charts makes it easier to understand texts. Yet, when used excessively, visual aids might also distract the readers and prevent them from focusing on the content. It is seen that the 50 municipalities included in this study have no standards in terms of the use of visuals. For instance, one of the metropolitan municipalities has shared 44 photographs of the mayor, which cover more than half of the page. Some municipalities, have tried to photograph nearly every single activity. For example, a metropolitan municipality has shared 60 photos about technical works, 22 photos about rural services and 122 photos about social services. In addition to the municipalities that have shared an excessive number of visuals, there are also municipalities who share no single photo or picture.

Most of the municipalities prefer to use tables. They use charts less frequently than they use tables. Most of the municipalities again have no list of tables or charts (or figures), and even if they have, the charts or tables are not numbered. There are only three municipalities that have listed the tables and

charts already numbered: Antalya and Aydın Metropolitan Municipality and Karaman Municipality.

4. *Glossary of Acronyms and Terms*: It is very important that there is a list of acronyms at the beginning of the report and a glossary of terms at the end. In this way, reports can be more understandable and citizens, who are unfamiliar with financial legislations, might follow the reports more easily. None of the 50 annual reports included in this study covers such a list or glossary.

C. Evaluation in terms of timeliness

It is important that annual reports are shared with the public on time so that accountability can be ensured. It is stated in our regulation that the annual reports prepared by municipalities are submitted to the municipal councils by mayors in the council meeting in April and shared with the public until the end of April (MoF, 2006, Article 11). Out of the 50 municipalities included in this study, only 9 have shown the date when they uploaded their annual reports on their web pages. The municipalities concerned and the dates they shared their annual reports are as follows: Amasya Municipality (February 2015), Kayseri Metropolitan Municipality, Mersin Metropolitan Municipality, Elazığ Municipality, Adıyaman Municipality, Kırkkale Municipality (April 2015), Burdur Municipality (June 2015), Kırşehir Municipality (July 2015), Sivas Municipality (October 2015)¹.

D. Evaluation in terms of full disclosure

According to Article 7 of the regulation on annual reports, it is required that the information provided in annual reports has no missing parts and the annual results are fully explained. The information that must be covered in annual reports is detailed in Article 18 of the same regulation. Besides, it is stated in Article 19 of the same regulation that procedures mentioned in Performance-Based Budgeting Guide prepared by the MoF has to be respected. In this framework, the information that must be covered in annual reports can be assessed under three main titles: General administrative information about the municipality; financial information about the budget and financial tables and performance information about the success in reaching performance targets.

1. Existence of administrative information

According to the regulation mentioned above, it is obligatory to include general information about the administration in annual reports. Administrative information is primarily about the mission and vision of the municipality, which is also mentioned in the municipality's strategic plan. Apart from that, it is obligatory to cover information about the municipalities' authorities, duties and responsibilities; organizational structure and human and physical resources as well as the detections and evaluations in internal and external audit reports (MoF, 2006, Article 18/1a). When the Performance-Based Budgeting Guide published by the MoF in 2005 and the Annual Reports Evaluation Guide published by the Turkish Court of Accounts (TCA) in 2013 considered, it is possible to gather the

---

¹ The date the report was published is seen as 31.12.2014 on the websites of two metropolitan municipalities. However, because such a date cannot be the date when a report can be published, these municipalities were not taken into consideration.

administration information that has to be covered in municipalities' annual reports under 25 titles. According to current regulations, a municipality can give additional information related to its own activities in its annual report (MoF, 2006, Article7/2; MoF, 2005: 38). Therefore, 10 optional items, which are not obligatory according to the regulation, have also been considered (See Table 5).

Table 5. Municipalities' Accountability Based on the Disclosure of Administrative Information (n=50)

<i>Name of administrative information</i>	<i>Category</i>	<i>Ratio of disclosure (%)</i>
1. History of the municipality	Mandatory	12
2. Mission of the municipality	Mandatory	94
3. Vision of the municipality	Mandatory	94
4. Authorities, duties and responsibilities	Mandatory	92
5. Immovable property	Mandatory	78
6. Movable property	Mandatory	84
7. Organizational chart	Mandatory	96
8. List of subsidiaries and associates	Mandatory	58
9. Information and technological resources	Mandatory	90
10. Distribution of the employees as per type of employment	Mandatory	98
11. Distribution of the employees as per the type of service	Mandatory	36
12. Providing services	Mandatory	82
13. Management and internal control system	Mandatory	80
14. Internal and external audit reports	Mandatory	66
15. Fundamental policies and priorities	Mandatory	70
16. Fundamental principles and values of the administration	Optional	54
17. Map of the municipality	Optional	20
18. Members of the municipal council	Optional	52
19. Members of the municipal board (encumen)	Optional	44
20. Managers	Optional	34
21. Expertise commissions	Optional	40
22. Distribution of the employees as per their educational level	Optional	82
23. Distribution of the employees as per their gender	Optional	62
24. Distribution of the employees as per their years in service	Optional	22
25. Distribution of the employees as per their work places	Optional	44
TOTAL	Average	63

Source: MoF, 2005: 36-38; MoF, 2006: Article 13/b, 18/1a, Attachment 1; Law numbered 5393, Article 56; TCA, 2013: 4, 36-37.

The analysis reveals that the 50 municipalities on average disclosed administrative disclosure items in their annual reports by 63%. The items that are highly disclosed are: Distribution of the employees as per the type of employment (98%), organizational chart (96%), mission and vision (94%) and authorities, duties and responsibilities (92%). The items that are lowly disclosed are, however, the history of the municipality (12%), the map of the municipality (20%), the distribution of employees as their years in service (22%), managers (34%) and the distribution of employees as per the type of service (36%).

2. Existence of fiscal information

According to the legislative framework, fiscal information is probably the most important disclosure requirement for annual reports. In fact, the main

condition in ensuring financial accountability is to produce accurate, reliable, timely, detailed and comparable fiscal information (Demirbaş, 2014: 396). In Article 41 of the law numbered 5018, it is stated that “*the accountability report of the administration shall be prepared so as to include, along with the general information on the related administration, the resources used, and the reasons for the deviation from the budget targets and realizations, financial information comprising information regarding the activities of associations, institutions and organizations supported through assets and liabilities*”. Besides, it is also stated in the law that annual reports should also cover “... *basic financial tables and explanations about these tables... and summary of the results of internal and external financial audits*” (MoF, 2006, Article 18). In the Municipal Law numbered 5393, it is indicated that annual reports should cover information about “... *the status of municipality’s debts... information and evaluation related to subsidiaries and associated corporations, partnerships of the municipality...*”(Article 56). According to current regulations, we determined 33 mandatory fiscal disclosure items that should be reported in municipalities’ annual reports (See Table 6). Besides, although it is not stated in the legislation, two more items regarding fiscal information have also been taken into consideration.

Table 6. Municipalities’ Accountability Based on the Disclosure of Fiscal Information (n=50)

<i>Name of Fiscal Information</i>	<i>Category</i>	<i>Ratio of disclosure (%)</i>
1. Balance sheet	Mandatory	46
2. Activity results table	Mandatory	14
3. Budget implementation results table	Mandatory	12
4. Cash flow table	Mandatory	0,2
5. Explanations and comments about financial tables	Mandatory	42
6. Associations, institutions and corporations that are supported	Mandatory	12
7. Fiscal information about subsidiaries and associates	Mandatory	24
8. Municipality’s debts	Mandatory	26
9. Results of financial audit	Mandatory	18
10. Budget allowance total	Mandatory	84
11. Budget expense realization total	Mandatory	98
12. Budget income forecast total	Mandatory	72
13. Budget income realization total	Mandatory	98
14. Budget deficit/surplus forecast total	Mandatory	20
15. Budget deficit/surplus realization total	Mandatory	26
16. Budget appropriations by economic classification	Mandatory	72
17. Budget appropriations by functional classification	Mandatory	22
18. Budget appropriations by institutional classification	Mandatory	46
19. Budget expense realizations by economic classification	Mandatory	98
20. Budget expense realizations functional classification	Mandatory	36
21. Budget expense realizations institutional classification	Mandatory	66
22. Deviations from budgeted expenses	Mandatory	62
23. Reasons for the deviations from budgeted expenses	Mandatory	0,2

24. Budget income forecasts by economic classification	Mandatory	62
25. Budget income realizations by economic classification	Mandatory	96
26. Deviations from the budgeted incomes	Mandatory	40
27. Reasons for the deviations from budgeted incomes	Mandatory	0,2
28. Budget financing target	Mandatory	18
29. Budget financing realizations	Mandatory	20
30. Deviations from budget financing target	Mandatory	0,2
31. Reasons for the deviations from budget financing target	Mandatory	0
32. Top manager internal control statement of assurance	Mandatory	84
33. Statement of the head of financial services	Mandatory	88
34. Number and types of public procurement	Optional	70
35. Amounts of public procurement	Optional	46
TOTAL	Average	44

Source: MoF, 2005: 39; MoF, 2006: Article 18/1c, 19/2; Law numbered 5018, Article 41; Law numbered 5393, Article 56; Ministry of Internal Affairs, 2006.

The analysis reveals that 50 municipalities on average disclosed fiscal disclosure items in their annual reports by 44%. As it can be seen, this is much lower than the ratio of administrative information disclosure (63%). The items that are highly disclosed are as follows: total of budget expense and income realizations (98%), budget expense realizations as per economic classification (98%) and total budget income realizations (96%). However, the ratio of disclosure in the items of budget expense realizations as per institutions (66%) and functions (36%) is lower. Generally speaking, it is seen that municipalities disclosed more information about budget realizations than budget forecast. For example, budget income realization as per economic classification is disclosed by 96%, but the same ratio decreased to 62% when it comes to budget income forecast. This makes it less possible to compare forecast and realization and it gets more difficult to understand the “*deviations in budget targets and realizations*” mentioned in Article 41 of the law numbered 5018. In fact, the deviations from budgeted expenses are disclosed by 66% while the deviations from the budgeted incomes are disclosed by 40%. The ratio of disclosure decreases to 0.2% in the deviations from budget financing target. The reasons for the deviations are barely mentioned as it can also be seen in the table above.

The table above shows that balance sheet is disclosed by 46 % of the municipalities, but the disclosure ratio in the other main financial tables is so low. Besides, it is seen that the item of associations, institutions and corporations that are supported by municipalities is disclosed by 12%; the item of fiscal information about subsidiaries and associates by 24%; municipalities’ debts by 26%. It means that these areas need to be improved. It can be observed that the findings here are in line with Demirbaş (2014). The study concerned revealed that 9 out of 15 municipalities (60%) disclosed balance sheet information; 4 (27%) disclosed activity results table; 3 (20%) disclosed budget implementation results and 2 (13%) disclosed cash flow table.

3. Existence of performance information

Performance based accountability is an issue that public administration reforms have been increasingly focusing on (Kluvers, 2003: 67). Today, it is no

longer enough to publicize administrative and financial information. It is also necessary to share the performance information about the services (Peters, 2007: 19; Law, 2001: 76). In fact, strategic planning and performance-based budgeting systems applied in Turkey require public administrations to determine to what extent they have reached their performance targets and share this information with the public (MoF, 2005: 12). The municipal law includes similar provisions, too (See 5393, Article 56). According to our legislation, it is obligatory to include such information under “performance information” segment in annual reports. Based on the legislation concerned, we determined 23 mandatory items of performance information that need to be disclosed in municipalities’ annual reports (See Table 7).

In 2014, 14 municipalities turned into metropolitan municipalities. Consequently, they prepared a new strategic plan (2015-2019), and their old plans proved invalid. Therefore, it would not be right to expect such municipalities to include their performance information in their annual reports. In fact, most of the new metropolitan municipalities did not cover their performance information in their 2014 annual reports. Therefore, 10 new metropolitan municipalities were not covered in this analysis, and the annual reports of 40 municipalities were examined in terms of performance information (See Table 7).

Table 7. Municipalities’ Accountability Based on the Disclosure of Performance Information (n=40)

<i>Name of Performance Information</i>	<i>Category</i>	<i>Ratio of disclosure (%)</i>
1. Strategic aims	Mandatory	73
2. Cost estimate for strategic aims	Mandatory	5
3. Expenditure amounts for strategic aims	Mandatory	5
4. Deviations from strategic aims	Mandatory	3
5. Strategic targets	Mandatory	73
6. Cost estimate for strategic targets	Mandatory	8
7. Expenditure amounts for strategic targets	Mandatory	8
8. Deviations from strategic targets	Mandatory	3
9. Performance targets	Mandatory	38
10. Cost estimate for performance targets	Mandatory	10
11. Expenditure amounts for performance targets	Mandatory	10
12. Deviations from performance targets	Mandatory	8
13. Performance indicators	Mandatory	68
14. Performance indicator targets	Mandatory	63
15. Performance indicator realizations	Mandatory	63
16. Deviations from performance indicators	Mandatory	48
17. Reasons for deviations from performance indicators	Mandatory	25
18. Activity and project information	Mandatory	100
19. For what purpose activities and projects are carried out	Mandatory	35
20. Performance results table	Mandatory	63
21. Performance evaluation scale	Mandatory	23
22. Evaluation of performance results	Mandatory	33
23. Evaluation of performance information system	Mandatory	23
TOTAL	Average	34

Source: MoF, 2005; MoF, 2006, Article18/1c; Law numbered 5393, Article 56.

The analysis reveals that 40 municipalities on average disclosed the disclosure items of performance information in their annual reports by 34%. As it

can be seen, this ratio is much lower than administrative (63%) and financial (44%) information disclosed. The performance information item with the highest score is general information about the activities and projects carried out in the financial year concerned (100%). In fact, such information is literally not performance information. It is rather about the presentation of municipal activities. General information about the activities is followed by strategic aims (73%) and strategic targets (73%). The reason why this type of information is disclosed is that it is based on municipal strategic plan.

The items that are lowly disclosed are cost estimates for strategic aims (5%), strategic targets (8%) and performance targets (10%), expenditure amounts for performance targets (10%) and deviations from performance targets (8%). The ratio of municipalities that share their strategic aims is 73%, but the disclosure of cost estimates and expenditure amounts for these aims is only 5%. Therefore, the weakest point in annual reports is for what purpose the money is allocated and how much money is spent to reach these targets and aims.

The ratio of municipalities that disclosed performance targets in their annual reports is 38% while the ratio of municipalities that disclosed the performance indicators is 68%, which is much higher. This difference shows that 30% of municipalities just share information about performance indicators without sharing information about performance targets. 48% of municipalities disclosed information about the deviations from the targets determined for performance indicators, but the ratio of municipalities that explain the reasons for deviations is 25%. The findings we obtained in this study are generally supported by Demirbaş (2010) and Avcı (2015). Demirbaş (2010) found out that the success level of 70 municipalities based on 4 performance criteria is 38,8%. Considering the 4 performance criteria, Avcı (2015) revealed that metropolitan municipalities share their performance information by 49%². As it can be seen, both ratios are higher than the 34% we obtained based on the 23 items mentioned above, but these ratios also show that municipalities do not sufficiently account for their performance.

E. Evaluation in terms of accuracy and neutrality

It is required that the information revealed in annual reports should be not only complete but also “accurate, reliable, unprejudiced and neutral” (MoF, 2006, Article 5). There is no doubt that the disclosure of information that does not have these qualities is of no value. When examined from this perspective, it is observed that some municipalities do not attach enough importance to this issue. For example, one of the municipalities planned to have 2 meetings with non-governmental organizations, and stated that the realization number is 3 and announced that the target was reached by 110%. The existence of such information means that the municipality concerned has not prepared an accurate and reliable report.

---

² In the relevant study, the annual reports were evaluated considering 24 criteria under Document Analysis Index. We evaluated 4 of these criteria (1,16,17,18) within the scope of performance and calculated the 49% ratio considering the frequency given in the study. See Avcı (2015: 178).

Apart from this, some municipalities hardly share negative performance results, and they show 100% or results very close to that in almost all of their performance indicators. This casts doubt on the principle of neutrality. What is ideal is to determine realistic targets and announce the results without any speculation.

DISCUSSION

In this study, the annual reports of 50 municipalities were analyzed in terms of municipalities' accountability. Accordingly, the findings have revealed that municipalities do not sufficiently fulfill their responsibilities. The reasons for this failure can be listed under seven titles:

Insufficiency of regulations on annual reports: In Turkey, there is a regulation that regulates the annual reports of public institutions. Although the regulation details some elements such as the reporting principles, format and submission date, it is not guiding enough. There is even incompliance between this regulation and the performance-based budgeting guide prepared by the MoF. To illustrate, the budgeting guide of the Ministry requires the activity and project information to be given under general information whereas the regulation requires it to be shared under performance information. Such inconsistencies cause annual reports to be prepared sketchily. Besides, it is a big deficiency that the regulation covers no information about the ideal number of pages, type and size of electronic files for annual reports.

Municipalities' failure in preparing healthy strategic plans: Turkish municipalities first need a healthy strategic plan so that they can prepare a good annual report. If a strategic plan covers too many aims and targets, there might be problems about determining performance targets and indicators. As a result, performance information may turn out to be immeasurable or too much to be followed. Likewise, strategic plans are supposed to be outcome-based (SPO, 2006: 7), but many municipalities determine their indicators based on input and activities, which eventually increases the number of indicators and decreases the reliability of performance indicators mentioned in the annual report.

Municipalities' failure in establishing an efficient performance measurement system: Good reporting necessitates an efficient performance measurement and monitoring system. Accordingly, who should be doing the performance measurement and monitoring and how, and how often it should be done must be determined and all the input must be recorded and monitored in the database at the appointed time. If these processes function properly, many data, that would provide a basis for annual reports, will also be produced during the year. Because many municipalities lack such a functioning system, they cannot monitor their performance indicators or they fail in producing reliable performance information. As a result, municipalities' annual reports are prepared mechanically at the end of the fiscal year.

Top managers' paying insufficient attention to municipalities' annual reports: Annual reports are important accountability tools for municipalities. The efficiency of this tool directly depends on the top management because the top

management plays a decisive role in the preparation of annual reports. For instance, the attitude of the top management is determinant in ensuring participation in strategic planning, purchasing software for performance measurement and monitoring, increasing the efficiency of financial services unit in all these processes, giving in-service trainings and submitting the annual reports to shareholders. The support of top management is so valuable even for small municipalities with relatively limited opportunities. Unfortunately, in most municipalities, top management does not look out for the processes and the required coordination cannot be ensured (Kesik & Karagöz, 2010: 146). In most small municipalities, annual reports are prepared by editorial units rather than financial services unit.

Failure in communicating the annual reports to the public: This research revealed that out of 81 municipalities, only 50 shared their annual reports on their web sites. However, it is a legal requirement to publish annual reports on websites as mentioned earlier. Ignoring this rule prevents the public from enjoying their right to information, which is a fundamental right. Annual reports, which have to be sent to the Ministry of Internal Affairs after being approved by municipalities, are not shared on the website of the Ministry, either. Consequently, failure in communicating annual reports to the public prevents people from evaluating the municipal activities.

Citizens' showing little interest in annual reports: As in the world, citizens in Turkey show little interest in financial issues such as taxation, expenditure, borrowing and financial tables. Citizens, who have no expertise in public finance, find such topics boring and intimidating (Justice et al, 2006: 302; Emil & Yılmaz, 2004: 19). For example, in the research carried out in Bursa, citizens were asked whether they had any idea about the municipal strategic plan or not, and only 17, 3% of them gave a positive answer to this question (Korlu, 2014: 239). Therefore, that citizens do not demand municipalities to share information with them might also be a reason why the information produced by municipalities does not meet the ideal quality standards.

CONCLUSION

In this article, the annual reports of 50 municipalities for the fiscal year 2014 were examined in terms of accountability. Considering accessibility, understandability, timeliness, full disclosure accuracy and neutrality, the findings reveal that municipalities are not at the required level in terms of accountability. Therefore, it is obvious that some steps should be taken to increase the use of annual reports as an accountability tool.

First of all, the central administration should review and update the regulation on annual reports because the current regulation is not guiding enough. Today, it is becoming more and more important to share annual reports on the Internet, so there should be some standards about this. For example, annual reports should be shared under easily accessible titles. The files should not have more than 5 megabytes, and users should be able to search or copy something in the file. There should be more clear standards as to the use of charts and tables.

For instance, the photographs of mayors should not cover the entire page. Although these issues sound trivial, it should be considered that information is of no value if it is not accessible and understandable.

The criteria about what type of information should be disclosed in annual reports should also be clearly determined. Especially, administrative, financial and performance-related information should be clarified. It would be more appropriate to use tables to see the targets, realizations and deviations in general and detail. Currently, municipalities are able to produce the financial tables determined in the accounting regulation; however, most municipalities use these tables as they like. They use the format they prefer or they share as many details as they want.

Another important issue is to increase the performance information production capacity of municipalities. Given that municipalities are bad at performance measurement and monitoring, it is evident that they need software and training support. Instead of each municipality developing or purchasing software, the central administration can develop software for small, medium and large scale municipalities and provide the municipalities with the software they need. In this way, resources would not be wasted.

Some measures can be taken to share annual reports with more people and strengthen accountability. To illustrate, annual reports can be divided into two: financial report and performance report as in the USA. Thus, the municipal council can discuss the two reports separately and focus on each report more. In addition to these reports, a “citizen report” can also be prepared so that citizens who have no expertise in financial issues can easily understand the content (Polat, 2010: 104). It is obvious that the professionals to whom the reports are submitted in line with legal processes and the citizens who have no expertise have different needs. Besides, it is thought that such a measure would increase citizens’ interest in municipal finance.

REFERENCES

- Avcı, M. (2015). Mali Saydamlık: Türkiye’de Büyükşehir Belediyeler Uygulaması (Doktora Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi-Zonguldak).
- Blanco, H., Lennard, J., & Lamontagne, S. (2011). Annual Reporting and Accountability by Municipalities in Canada: An Empirical Investigation. *Accounting Perspectives*, 10(3), 195-224.
- Bovens, M. (2005). Public Accountability. In E. Ferlie, L. E. Jr., Lynn, & C. Pollitt (Eds.), *Public Management* (pp. 182-208). New York: Oxford University Press.
- Bovens, M. (2007). Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework. *European Law Journal*, 13(4), 447-468.
- Bovens, M., Schillemans, T., & Hart, P. (2008). Does public accountability work? An assessment tool. *Public Administration*, 86(1), 225-242.
- Boyne, G., & Law, J. (1991). Accountability and Local Authority Annual Reports: The Case of Welsh District Councils. *Financial Accountability & Management*, 7(3), 179-194.
- Brinkerhoff, D. W. (2001). *Taking Account of Accountability: A Conceptual Overview and Strategic Options*. Washington, DC: U.S. Agency for International Development Center for Democracy and Governance Implementing Policy Change Project.

- Demirbaş, T. (2009). Genel Muhasebe Kanunundan Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'na Türkiye'de Bütçe Reformu Geleneği. In N. Edizdoğan (Ed.), *Güncel Mali Konular* (pp. 279-302). Bursa: Dora Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Demirbaş, T. (2010). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Faaliyet Raporları İle Saydamlığı Sağlama Çabaları: Belediyeler Üzerine Bir Araştırma. In F. Altuğ, Ö. Çetinkaya, S. İpek (Eds.), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar* (pp. 287-316). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Demirbaş, T. (2014). Yerel Yönetimlerde Mali Tabloların Hesap Verme Amacıyla Kullanılması: Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme. In M. Sakal, A. Kesik ve T. Akdemir (Eds.), *Mali Yerinden Yönetim: Teori, Kavramsal Açıklamalar ve Türkiye'ye İlişkin Değerlendirmeler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dubnic, M. J., & Frederickson, H. G. (2009). Accountable Agents: Federal Performance Measurement and Third-Party Government. *Journal of Public Administration Research and Theory*, The State of Agents: A Special Issue, 143-159.
- Dubnick, M. (2005). Accountability and the Promise of Performance: In Search of the Mechanisms. *Public Performance & Management Review*, 28(3), 376-417.
- Dubnick, M. (2007). Pathologies of Governance Reform: Promises, Perversions and Perversions in the Age of Accountability. *PA TIMES*, October, 3, 8.
- Edizdoğan, N. & Çetinkaya, Ö. (2015). *Kamu Bütçesi* (6. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Emil, M. F., & Yılmaz, H. H. (2004). *Mali Saydamlık İzleme Raporu*. Ankara: TESEV
- Gray, A., & Jenkins, B. (1993). Codes of accountability in the new public sector. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 6(3), 52-67.
- Heeks, R. (1998). Information Systems and Public Sector Accountability. *Information Systems for Public Sector Management Working Paper Series (Paper No 1)*. Manchester, UK: Institute for Development Policy and Management.
- Homburg, V., Pollitt, C. ve Thiel, S. (2007). Introduction. In C. Pollitt, S. Thiel, V. Homburg (Eds.), *New Public Management in Europe: Adaptation and Alternatives* (pp. 1-9). New York: Palgrave Macmillan.
- Hood, C. (1995). The "New Public Management" in the 1980s: Variations on a Theme. *Accounting, Organizations and Society*, 20(2/3), 93-109.
- Justice, J. B., Melitski, J., & Smith, D. L. (2006). E-Government as an Instrument of Fiscal Accountability and Responsiveness: Do the Best Practitioners Employ the Best Practices? *The American Review of Public Administration*, 36(3), 301-322.
- Kesik, A., & Karagöz, N. (2010). "Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama", In F. Altuğ, Ö. Çetinkaya, S. İpek (Eds.), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar* (pp. 131-150). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Kettl, D. F. (2005). *The Global Public Management Revolution*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Kluvers, R. (2003). Accountability for performance in local government. *Australian Journal of Public Administration*, 62(1), 57-69.
- Koppell, J. GS (2005). Pathologies of Accountability: ICANN and the Challenge of "Multiple Accountabilities Disorder". *Public Administration Review*, 65(1), 94-108.
- Korlu, R. K. (2014). *Belediyelerde Katılımcılık ve Retro Demokrasi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Law, J. (2001). Accountability and Annual Reports: The Case of Policing. *Public Policy and Administration*, 16(1), 75-90.
- Leclerc, G., Moynagh, W. D., Boisclair, J. P., & Hanson, H. R. (1996). *Accountability, performance reporting, comprehensive audit - an integrated perspective*. Ottawa, Canada: CCAF-FCVI Inc.
- Lee, M. (2004). Public Reporting: A Neglected Aspect of Nonprofit Accountability. *Nonprofit Management & Leadership*, 15(2), 169-185.
- Lee, M. (2006). The history of municipal public reporting. *Intl Journal of Public Administration*, 29, 453-476.
- Mack J., Ryan, C., & Dunstan, K. (2001). *Local Government Annual Reports: Australian Empirical Evidence on Recipients*. Paper presented at the APIRA Conference, Adelaide.

- Ministry of Finance (2005). *Performans Esaslı Bütçeleme (Yapı-Rehber-Pilot Uygulama)*. Ankara: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- Ministry of Finance (2006). Kamu İdarelerine Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik. *Regulations of Turkish Republic, No 26111 of 2006*. Retrieved January 21, 2016, from <http://www.mevzuat.gov.tr>.
- Ministry of Internal Affairs (2006). Mahalli İdareler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği. *Regulations of Turkish Republic, No 26104 of 2006*. Retrieved January 20, 2016, from <http://www.mevzuat.gov.tr>.
- Mulgan, R. (2000). 'Accountability': An Ever-Expanding Concept?. *Public Administration, 78*(3), 555-573.
- Mulgan, R. (2000b). Comparing accountability in the public and private sectors. *Australian Journal of Public Administration, 59*(1), 87-97.
- Municipality Law. (2005). *Laws of Turkish Republic, No 5393 of 2005*. Retrieved March 10, 2016, from <http://www.mevzuat.gov.tr>
- OECD (1997). *Modern Budgeting*. Paris: OECD.
- Pablos, J. L., Carcaba, A., & Lopez, A. (2002). The annual report as a tool for financial disclosure in local governments. *International Journal of Management, 19*(4), 651-663.
- Parker, L., & Gould, G. (1999). Changing public sector accountability: critiquing new directions. *Accounting Forum, 23*(2), 109-135.
- Peters, G. (2007). Performance-Based Accountability. In A. Shah (Ed.), *Performance Accountability and Combating Corruption* (pp. 15-32). Washington DC: World Bank.
- Polat, M. (2010). *Hesap Verebilirlik Aracı Olarak İdare Faaliyet Raporlarının Değerlendirilmesi* (Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu). Ankara: Maliye Bakanlığı.
- Public Financial Management and Control Law. (2003). *Laws of Turkish Republic, No 5018 of 2003*. Retrieved February 10, 2016, from <http://www.mevzuat.gov.tr>
- Quirk, B. (1997). Accountable to everyone: postmodern pressures on public managers. *Public Administration, 75*, 569-586.
- Right to Information Law. (2003). *Laws of Turkish Republic, No 4982 of 2003*. Retrieved January 20, 2016, from <http://www.mevzuat.gov.tr>
- Romzek, B. S. (2000). Dynamics of Public Sector Accountability in an Era of Reform. *International Review of Administrative Sciences, 66*(1), 21-44.
- Romzek, B. S., & Dubnick, M. J. (1987). Accountability in the Public Sector: Lessons from the Challenger Tragedy. *Public Administration Review, 47*(3), 227-238.
- Sinclair, A. (1995). The chameleon of accountability: forms and discourses. *Accounting organizations and society, 20*(2/3), 219-237.
- Stanley, T., Jennings, N., & Mack, J. (2008). An examination of the content of community financial reports in Queensland local government authorities. *Financial Accountability & Management, 24*(4), 411-438.
- State Planning Organisation-SPO (2006). *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*. Ankara.
- Steccolini, I. (2004). Is the annual report an accountability medium? An empirical investigation into Italian local governments. *Financial Accountability & Management, 20*(3), 327-350.
- Turkish Court of Accounts-TCA (2013). *Annual Reports Evaluation Guide*. Ankara: TCA.
- Toksöz, F., Özgür, A. E., & Koç, L. (2009). Küreselleşme ve Yerelleşme Bağlamında Yerel Yönetimler: Türkiye Örneği. In N. Fılay, A. Kesik, M. Çak & M. Karakaş (Eds.), *Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Geleceği* (pp. 63-91). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S., & Beris, Y. (2008). Good Governance and the Emergence of a New Accountability Agenda. In G. Peteri (Ed.), *Finding the Money: Public Accountability and Service Efficiency through Fiscal Transparency* (pp. 13-41). Budapest: Open Society Institute.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ
(YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“*Uluslararası hakemli dergi*” niteliğine sahip CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*”, “*DOAJ Veri Tabanı*”, “*Index Copernicus*”, “*DergiPark*”, “*ProQuest*” ve “*SOBİAD*” veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

•Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne aittir.

•Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine “**Öz**” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında yazarların kurumları ve iletişim bilgileri yer almalıdır.

•Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimedenden oluşmalı ve verilen bilgiler öz’e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren ***Journal of Economic Literature*** (JEL) Kodu uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 3 cm Sol : 4 cm Alt : 8 cm Sağ : 4 cm

Karakter : Times New Roman 11 punto Satır Aralığı : 1.5

•Makale, iibf-dergi@cbu.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak aynı e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ... gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynaktaki belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır.

Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.

Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,

http://www.muhsenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf

Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin;

Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056- 3245.134.2.248

Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır ,

<http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf>

- Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir : (Özgün eser 1882 tarihlidir)
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin;

- Vasfi, E. (1998). *Hukuki Terimler*, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). *Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği, (derl.) Seva Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.*
- Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayımevi adı “ kitabevi” “yayımevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;
Ankara: Dost
İstanbul: Nesa
İstanbul: Sabancı Vakfı
New York, NY: McGraw – Hill
  - **Tek Yazarlı Kitap**
Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün. İstanbul: Deki.*
Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.*
  - **Çok Yazarlı Kitap**
Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.*
  - **Editörlü Kitap**
Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda. Ankara: İmge.*
  - **Editörlü Kitapta Bölüm**
AKYOL, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Kemal Özbek (Ed.), Kamusal Alan Dahilinde (s. 689-713). Ankara: Dost.*
  - **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**
Straight, W. Jr. & Wallis, E. B. (2004). *The Elements of World(7. Baskı). New York: Longman.*
  - **Sadece Elektronik Basılı Kitap**
O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values. erişim*
[http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item=135)
  - **Kitabın Elektronik Versiyonu**
Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]. Retrieved from*
<http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>
  - **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**
Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraksinema.com/makale.php?id=729>
  - **Elektronik Makaleler**
Bulunması durumunda digital object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir.
Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 1 0.1 057/palgrave.kmrp.8500141*
  - **Elektronik Gazete Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar*.
www.hurriyet.com.tr

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**
Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776).
Metin İçinde Kullanımı : (Smith, 1776/1976)
- **Kitaptan Çevrilmiş Bölüm**
Kaynakçada: Hengel, M. (1958). *The Best Quality*. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).
- **Rapor ve Teknik Makaleler**
Özer, H. (2008). *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM
- **Dergi Tek Yazarlı Makale**
Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.
- **Dergi Çok Yazarlı Makale**
Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.
- **Yazarı Belirsiz Editör Yazıları**
Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.
- **Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin**
Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36.
Metin İçinde : (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)
- **Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları**
Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. Milliyet, s.21.
- **Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler**
Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır.
Erkan, F. (2012). *Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- **Ansiklopediler**
Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: Encyclopaedia Britannica.
Metin İçinde: (Ottomans: History, 1987)
- **Sözlükler**
Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman.
Metin İçinde: (Helmmender, 2008)
- **Görüşme**

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAGAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

• **Televizyon Programı**

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox.

Metin İçinde Gösterimi: (Simpsonlar, 2002)

• **Film**

Kaynakçada: Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı). (2001). Economist[Film]. U.S.: Warner Bros.

Metin İçinde Gösterimi: (Economist, 2001)

• **Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara.

Metin İçinde Gösterimi : (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir:

-Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

-Yazı ve makalesi yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından 1(Bir) adet gönderilir. Ayrıca telif ücreti ödenmez.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

(Maliye Bölümü Öğretim Üyesi-Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA-TÜRKİYE

e-posta: iibf-dergi@bayar.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

CBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN-2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published thrice a year, April, August and December. Manuscripts in Turkish, English, German and French are welcomed.

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 3 cm, Bottom 8 cm, Left 4 cm, Right 4 cm.

- Apart from the one on a computer disc, two hard copies of the manuscript should be submitted. In one copy, which will be sent for review, first page should not include name(s) of author(s) but just the title of article.

CONTACT INFORMATION

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Editor of Journal of Management and Economics

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA - TURKEY

e-mail: iibf-dergi@bayar.edu.tr